

CRONOLOGIA EGIPTULUI ANTIC. STADIUL ACTUAL AL CERCETĂRILOR

NARCIS CIOBANU

Cluj-Napoca
2012

ISBN 978-973-0-13368-4

PĂRINȚILOR mei

Cuprins

Abrevieri: periodice, colecții și tratate

ActSum - *Acta Sumerologica*

ADD - *C.H.W. Johns, Assyrian Deeds and Documents*

AEC - *Ancient Egyptian Chronology (2006).*

AfO - *Archiv für Orientforschung*

AH - *Aegyptica Helvetica*

AIA - *Archaeological Institute of America*

AJA - *American Journal of Archaeology* (continuare la *AJAHFA*)

AJAHFA - *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*

AJBA - *Australian Journal of Biblical Archaeology*

AJSL - *The American Journal of Semitic Languages and Literature, Chicago*

Astr.Ob. - *Astronomical Observatory*

AoF - *Altorientalische Forschungen*

AOr - *Antiguo Oriente*

Arch. Stud. - *Archaeological Studies*

AS - *Assyriological Studies, Chicago*

AUSS - *Andrews University Seminary Studies*

BAGS - *Bulletin of the American Geographical Society*

BASOR - *Bulletin of the American Schools of Oriental Research, Baltimore*

BE - *Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania, Series A: Cuneiform texts*

BiOr - *Bibliotheca Orientalis*

BMSAES - *British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan*

BSGA - *Blackwell Studies in Global Archaeology*

B&S - *Bible and Spade*

BW - *The Biblical World*

CA - *Current Anthropology*

CAD - *Chicago Assyrian Dictionary, Oriental Institute of the University of Chicago*

CAH^3 *I/1* - *Cambridge Ancient History (ed. a 3-a), vol.I, Part 1 (1970).*

CAH^3 *I/2* - *Cambridge Ancient History (ed. a 3-a), vol.I, Part 2 (1971).*

CAH^3 *II/1* - *Cambridge Ancient History (ed. a 3-a), vol.II, Part 1 (1973).*

CAH^3 *II/2* - *Cambridge Ancient History (ed. a 3-a), vol.II, Part 2 (1975).*

CAH^2 *III/1* - *Cambridge Ancient History (ed. a 2-a), vol.III, Part 1 (1982).*

CAH^2 *III/2* - *Cambridge Ancient History (ed. a 2-a), vol.III, Part 2 (1991).*

CCT - *Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets*

CHANE - *Culture and history of the ancient Near East*

CR - *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*

CRRAI - *Compte rendu de la Recontre Assyriologique Internationale (2002).*

CUSAS/MSC - *Cornell University Studies in Assyriology and Sumerology / Manuscripts in the Schøyen Collection. Cuneiform Texts*

DEX^2 - *Dicționarul explicativ al limbii române (ed. a 2-a, 1998).*

Dicț. bibl. - *Dicționar biblic (*1995*).*

DP - *Documenta Praehistorica*

DRH C - *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania (2002).*

G^3 - *Geochemistry,Geophysics,Geosystems*

HTR - *Harvard Theological Review*

ICS - *Illinois Classical Studies*

IHAA - *International Historical-Analytical Almanac*

IIJ - *Indo-Iranian Journal*

Ist. rom. - *Istoria românilor, vol. I. Moștenirea timpurilor îndepărtate - tratat (2001).*

JACF - *Journal of the Ancient Chronology Forum*

JAGS - *Journal of the American Geographical Society of New York*

JAMS - *Journal of Ancient and Medieval Studies*

JAOS - *Journal of the American Oriental Society, Baltimore*

JAR - *Journal of Archaeological Research*

JAS - *Journal of Archaeological Science*

JBL - *Journal of Biblical Literature*

JBS - *Journal of Black Studies*

JCS - *Journal of Cuneiform Studies, New Haven*

JEH - *Journal of Egyptian History*

JESS - *The Ostracon. Journal of the Egyptian Study Society*

JETS - *Journal of the Evangelical Theological Society*

JMH - *The Journal of Military History*

JNES - *Journal of Near Eastern Studies* (continuare la *AJSL*)

JRAI - *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*

JRAS - *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, London*

JSAS - *Journal of the Serbian Archaeological Society*

JSOTSup. - *Journal for the Study of the Old Testament. Supplement Series*

LÄ - *Lexikon der Ägyptologie*

MÄS - *Münchner ägyptologischen Studien*

MC - *Mesopotamian Civilisations*

MDAIK - *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo*

MIFAO - *Mémoires de l'Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire*

MMAB - *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*

MPM - *Marco Polo Monographs*

NABU - *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires*

NAR - *The North American Review*

NEA - *Near Eastern Archaeology*

OEANE - *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East, 5 vol. (1997).*

OECT - *Oxford Edition of Cuneiform Texts*

OIMP - *Oriental Institute Museum Publications, Chicago*

OIP - *Oriental Institute Publications, Chicago*

OLA - *Orientalia lovaniensia analecta*

OTS - *The Old Testament Student*

PAPS - *Proceedings of the American Philosophical Society*

PBS - *Publications of the Babylonian Section, University of Pennsylvania, Philadelphia*

PEQ - *Palestine Exploration Quarterly*

PRSV - *Proceedings of the Royal Society of Victoria*

PSBA - *Proceedings of The Society of Biblical Archaeology*

PSCF - *Perspectives on Science and Christian Faith*

PTRSL - *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*

QR	- *Quaternary Research*
RA	- *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale, Paris*
RIMA 1,2,3	- *The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods, vol. 1 (1987) - Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC); vol. 2 (1991) - Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 BC); vol. 3 (1996) - Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745 BC), Toronto, de A.K. Grayson*
RIME 3.1	- *The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Early Periods, vol. 3.1 (1997) - Gudea and His Dynasty, Toronto, de D.O. Edzard*
RIME 4	- *The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Early Periods, vol. 4 (1990) - Old Babylonian Period (2003-1595 B.C.), Toronto, de D. Frayne*
SAAS	- *State Archives of Assyria Studies*
SAOC	- *Studies in Ancient Oriental Civilisation, Chicago*
SBLABS	- *Society of Biblical Literature Archaeology and Biblical Studies*
SBLWAW	- *Society of Biblical Literature Writings from the Ancient World*
SC	- *Science Conspectus*
SCIEM	- *The Synchronisation of Civilisations in the Eastern Mediterranean in the Second Millennium B.C.*
SSEA	- *Society for the Study of Egyptian Antiquities*
St.Or.	- *Studia Orientalia*
S&T	- *Sky & Telescope*
TA	- *Tel Aviv*
TCL	- *Textes cunéiformes du Louvre*
TJ	- *Technical Journal (CEN Tech. J.; noua denumire: Journal of Creation)*
TMSJ	- *The Master's Seminary Journal*
TRIA	- *The Transactions of the Royal Irish Academy*
VAT	- *tablets in the collections of the Staatliche Museum, Berlin*
VT	- *Vetus Testamentum*
WA	- *World Archaeology*
WTJ	- *Westminster Theological Journal*
ZAW	- *Zeitschrift für alttestamentlichen Wissenschaft*
ZÄS	- *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*
ZPE	- *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn*

Introducere

Odată cu descifrarea scrierii hieroglifice, civilizaţia Egiptului antic a început să fie tot mai cunoscută în complexitatea ei. Viaţa economică, religioasă, culturală şi politică se aflau sub directa supraveghere şi coordonare a faraonului care - datorită sistemului politic existent atunci - administra toate acestea prin intermediul funcţionarilor săi, statul fiind unul centralizat, monarhul aflându-se în vârful piramidei întregii alcătuiri statale. De-a lungul timpului, cercetătorii au încercat să adune informaţii, uneori fragmentare și incomplete, atât pentru identificarea suveranilor egipteni cât şi în privința succesiunii şi încadrării acestora între anumite limite cronologice.

În lucrarea de faţă prezint stadiul actual al cercetărilor privind cronologia Egiptului antic. Am folosit cele mai recente cărţi şi articole apărute în revistele de specialitate care mi-au fost accesibile, însă am apelat şi la scrierile mai vechi, „prăfuite” de curgerea timpului, dar care au pus bazele cronologiei egiptene, scopul fiind acela de a arăta starea în care se aflau cercetările la vremea respectivă. De atunci, odată cu trecerea anilor, datorită studiilor întreprinse de egiptologi au fost aduse o serie de îmbunătăţiri, completări şi/sau rectificări la cunoştinţele acelor vremuri.

„Cronologia este osatura istoriei”, o frază des uzitată, care la prima vedere poate fi considerată „seacă” în profunzimea cercetării evoluţiei societăţii omeneşti. Chris Bennett afirma că „istoria politică a acestui stat este, înainte de toate, istoria regilor ei” iar, per ansamblu, fără o periodizare a trecutului nu se poate face o analiză cu adevărat științifică asupra dezvoltării sau a regresului civilizațiilor, acest termen încorporând aspectul politic, religios și cultura în general.

În privința textului propriu-zis, prezint principalele opinii și păreri ale specialiștilor în domeniu, unele chestiuni de amănunt, precum și alte detalii (ex. titulatura regală, numele „popoarelor mării” ș.a.) care ar fi putut îngreuna și complica citirea textului, se găsesc în notele de subsol și anexe. Termenii din parantezele rotunde, la care am folosit fontul italic-mic, ex.: (*Issr*) = Asiria, reprezintă transcrierea semnelor hieroglifice al termenilor respectivi din textele egiptene, conform celei uzitate de egiptologi. La numele din paranteze al unor persoane sau regi din Orientul antic, în care am păstrat fontul italic-mare, ex.: (*Adad-nērārï* asir.), am specificat limba antică respectivă, acestea fiind formele în alte limbi decât cea egipteană. Numele în ebraică, ex.: (*'Omrî* ebr.) le-am redat conform ediției românești a „Dicționarului biblic” - 1995.

Textele biblice citate, trimit la ediția românească din 1988, în articolele din străinătate capitolele având o altă numerotare, ex: IV Regi 17:4 din ed. rom. fiind 2 Regi 17:4 în cele străine. Am mai folosit terminologia de cronologie „clasică” (numită de unii autori și „ortodoxă” - CO) atunci când m-am referit la datele prezentate - și acceptate de majoritatea egiptologilor - în *CAH* sau la autori ca Beckerath, Kitchen, Shaw ș.a. Cronologia „nouă” trimite la noile tendințe de a reduce aceste date cu câteva sute de ani. Datele rezultate în urma analizelor de laborator (C^{14}, dendrocronologie) le-am menționat la momentul respectiv.

Capitolul I este o introducere privitoare la sursele de care dispun egiptologii, atât cele egiptene cât şi cele greceşti de mai târziu, precum şi menţionarea primilor cercetători şi a opiniilor acestora referitoare la data unificării Egiptului.

Capitolul al II-lea analizează ajutorul deosebit de semnificativ pe care cercetările actuale din astronomie îl oferă egiptologilor, anumite date la care se face referire în izvoarele egiptene putând fi identificate şi corect plasate în timp. Diferitele interpretări la care au fost supuse rezultatele obţinute de astronomi nu arată inexactitatea lor, problema fiind aceea de a se identifica corect datele menționate în sursele antice, acest fapt datorându-se felului în care egiptenii au măsurat timpul și au făcut observații asupra fenomenelor cerești.

În capitolul al III-lea prezint cercetările din domeniul dendrocronologiei şi al datării cu radiocarbon (C^{14}), acestea, ca şi astronomia, fiind ştiinţe exacte sau care tínd spre exactitate. Rezultatele analizelor făcute pe probe din Egipt dar şi din regiunile învecinate care pot aduce precizări de ordin cronologic în istoria Egiptului - în special datarea erupţiei vulcanului Thera - vin de multe ori în contradicţie cu datele „clasice” la care egiptologii au ajuns în urma cercetării amănunţite a tuturor surselor de care dispun, datele de C^{14} fiind cu cca. 150-200 de ani mai avansate decât cele „clasice”.

Capitolul al IV-lea face referire la sistemul coregențelor folosit în Egipt, stabilirea precisă a lungimii acestora reprezentând un punct cheie pentru o cronologie exactă.

Al V-lea capitol este axat în principal asupra celei de-a treia perioade intermediare, unii autori rectificând și reducând datele cronologiei „clasice” cu cca. 300 de ani.

Fiecare capitol conține numeroase referiri la aspecte de ordin cronologic privind statele din Orientul antic şi zona mediteraneană, deoarece acestea constituie cea mai bună sursă de comparație. Datorită acestui fapt, lucrarea poate fi considerată ca o prezentare, foarte sumară de

altfel, a situației cronologice din tot acest spațiu, datele de aici fiind de asemeni supuse rectificării şi reducerii, fără a exista un consens unanim al istoricilor privind exactitatea lor.

Cele prezentate aici constituie de fapt lucrarea mea de licenţă, cu acelaşi titlu, susținută în faţa comisiei de la Universitatea ”Babeş-Bolyai” din Cluj-Napoca, în data de 29 iunie 2011. Este puțin modificată, deoarece am reluat textul, am reformulat anumite fraze și am corectat unele mici inadvertențe care s-au strecurat printre rândurile care au alcătuit textul propriu-zis. Greşelile au constat în principal în scrierea diacriticelor şi trimiterea eronată la unele note de subsol, în special datorită creșterii numărului acestora și necorectarea lor la momentul respectiv. Astăzi pot fi consultate nenumărate articole şi lucrări - mai vechi sau mai recente - privitoare la cronologie. Pentru o aprofundare a subiectelor tratate în capitolele lucrării de faţă, am făcut în unele note de subsol trimiteri bibliografice la acele articole pe care le-am considerat importante în analiza temei respective, în special privind cronologia Orientului antic și a regatelor evreiești. Cele care se ocupă de cronologia Egiptului antic sunt, de asemeni, extrem de numeroase, acestea - în afara celor consultate aici - necesitând un capitol aparte de bibliografie. Articolele la care am făcut trimitere în notele de subsol sunt doar cele pe care le-am putut consulta. Parantazele pătrate introduse în textele citate din anumiţi autori, îmi aparţin, prin aceasta dorind să ofer o mai bună înţelegere a frazelor respective sau să aduc o anumită completare de cronologie, excepţie fiind fig. 1, n. 51 (textul în egipteană), 259 (textul în asiriană) și în Anexe, unde parantezele aparțin autorilor citați (la Anexe, vezi și precizările făcute la începutul fiecărei liste). Însă, cu toate aceste corecturi și completările în text, lucrarea este la bază cea prezentată comisiei. Planşele cu ilustrații de la sfârşitul lucrării le-am inserat în text și am decis să prezint unele liste cronologice care, inițial, nu au fost incluse în lucrarea de licență.

Mulțumesc domnului lect. dr. Alexandru Diaconescu, coordonatorul lucrării, pentru aprecierile făcute, și doamnei profesoare Elena Pricob pentru traducerea exactă a textelor din limba franceză ale lui Oppert de la paginile 55-56.

Unele puncte de vedere personale exprimate aici pot avea, sau nu, acceptul altor persoane, însă înaintea expunerii acestora am prezentat datele principale ale problemei respective conform specialiștilor în domeniu.

Sper ca această scurtă incursiune în istoria şi cronologia vechilor civilizaţii să fie utilă, şi în acelaşi timp o lectură plăcută, celor pasionaţi sau interesaţi de antichitatea orientală.

cisu_2006@yahoo.com 8 aprilie 2012

CAPITOLUL I

Principalele surse antice privind cronologia Egiptului antic. Datările primilor egiptologi

Datele cronologice ale Asiriei (*Issr/Isswr*) şi Egiptului (*Kmt*) reprezintă principalii piloni pe care se sprijină datele tuturor statelor din zona Orientului antic. Cea asiriană, constituie o bază sigură pentru statele mesopotamiene dintre Tigru ($^{i}{}_{7}$*I-diq-lat* / $^{i}{}_{7}$*Idigna* bab.) şi Eufrat (*Pḫ̱r-wr*, ^{i7}*buranun* / UD.KIB.NUN sumer. citit *bar*$_{6}$*-ùl-nun* pare a fi scriere silabică, *Purattu* akkad.), pentru Elam (*Ha(l)tamti* elam., *ELAM*(.*MA*^{ki}) sumer.),[1] pentru regatul hurrit Mitanni (*Mṯn*) în nordul Siriei şi cel hittit/Hatti (*Ḫt3*) din Anatolia; cea egipteană având unele puncte comune cu micile state din Levant (țărmul estic al Mediteranei: zona cuprinde actualele state Liban, Israel, Palestina și Iordan) și Marea Egee.[2] Însă, pentru a putea fi stabilită cronologia acestor state, trebuie avută în primul rând o bază reală şi fundamentată pe date certe.

Cred că ar fi de mare ajutor explicarea semnelor stabilite prin convenție de către orientaliști cu privire la aceste transcrieri din textele cuneiforme, forme folosite și în lucrarea de față. Spre exemplu „*šar*$_{4}$ *Aš-šur*^{ki}". Cifra „4" de la *šar*$_{4}$, scrisă după cuvânt și sub linia de bază a textului propriu-zis (*subscript*), reprezintă indicele/echivalentul numerelor din clasificarea modernă, neavând nici o relevanță fonetică, deci nu se citește. „Ki" din cuvântul *Aš-šur*^{ki}, plasat după cuvântul respectiv și deasupra liniei textului (*superscript*), este determinativul ce indică clasa semantică din care face parte, acesta adăugându-se după numele orașelor şi al țărilor. Nici acesta nu trebuie citit.[3] La fel se întâmplă și cu determinativul pentru „zeu", mai exact „divin" („d" = „*dingir*"), aflat la începutul și în partea de sus a cuvântului și precede anumite nume cum

---

[1] Potts 1999, p. 1 (pentru numele în elamită) și Volk 1999^{2}, p. 107 (pentru numele în sumeriană și akkadiană al Eufratului). Listele regilor sumerieni, în variantele WB 444, P_5 și Su_2 (conform clasificării lui Jacobsen), menționează Elamul sub forma *elam*^{ki} *- ma* (Jacobsen 1939, Col. II, p. 82). La Glassner clasificarea tăblițelor mentionate ar fi: WB 444 = G, P_5 = D și Su_2 = K.
Un studiu mai vechi privind numele „Elam" este cel al lui Arno Poebel din anul 1931, acesta prezentând forma în elamită, sumeriană, akkadiană şi ebraică, după cum urmează:

ELAM	**Ḫa(l)tam*	ELAM	*Ḫa(l)tam-ti*
	**Ḫalam*		**Ḫalam-ti*
SUM.	*Elam*	AKK.	*Elamtu* (*Elam-(a)t-u*)
EBR.	*ᶜÊlām*		

(Poebel 1931, p. 26).

[2] Furlong 2007, p. 1.

[3] Glassner 2004, p. XVII.

ar fi ^{d}*Dumu.zi.sib* (Langdon) / ^{d}*Dumu.zi.sipa* (Glassner) tradus „divinul Dumuzi”.[4] Determinativul poate fi găsit şi în capitolul al V-lea al lucrării de faţă, la numele în asiriană al lui *Bur-*^{d}*Sa-gal-e*., datorită faptului că numele persoanelor includeau pe cele ale zeilor (în Egipt de ex.: Tutankhamun (*twt-ʿnḫ-ʻImn*) = „imaginea vie a [zeu]lui Amun”. Un alt exemplu ar fi mai vechea transcriere din sumeriană a cuvântului „oraș” = „*uru*”, redată de către Edzard ca *iri*[5] sau *eri*[6] cu diferite terminații (*eri(-k)* la genitiv, *eri-a* la locativ ș.a.). Trebuie avut în vedere faptul că toate aceste denumiri în limbile foarte vechi (sumeriană, akkadiană, elamită) pot cunoaște variante diferite, datorate atât scribului cât și posibilelor dialecte existente atunci (ex. „emesal”).[7] Uneori, în funcţie de fiecare autor în parte, modul de transcriere diferă. Transcrierile le-am preluat din Langdon (1923), Jacobsen (1939), Wiseman (1956), Millard (1994), Glassner (2004) ș.a., în funcție de textul la care am facut referire, dând uneori mai multe variante pentru comparație.

Numele modern „Egipt” provine din limba greacă prin denaturarea cuvântului *Hikuptah* - „casa sufletului lui Ptah” - referire la templul lui Ptah de la Memfis (*Ḥt-k3-Ptḥ* / *Ḥwt-k3-Ptḥ*),[8] în alte limbi antice Egiptul fiind numit *Mi-iș-ri-i* (akkad.), *Mi-iz-ri* (hittită), *Mișrayim* (ebr.) și *Mi-sa-ra-jo* (miceniană). Dacă *Ḥwt-k3-Ptḥ* este o trimitere la orașul Memfis, celelalte reprezintă Egiptul ca stat, adică țara/ținutul Egiptului.[9]

În privinţa cronologiei Egiptului antic, sursa primară - aici fac referire la perioada de dinaintea descifrării scrierii hieroglifice de către francezul Jean-François Champollion în 1822, de atunci putând fi citite de către egiptologi inscripţiile şi analele egiptene propriu-zise - a constituit-o lucrarea în limba greacă a preotului scrib Manetho (*Μανέθων*/*Μανεθώς* gr.) din Sebennytus - „*Aegyptiaca*”.[10] Scrisă la îndemnul faraonului Ptolemeu al II-lea, din ea s-au

---

4 *Ibidem*, p. 39, 52 și 118.
5 Edzard 1997, p. XII și 9 și RIME 3.1, p. xii, 8, ș.u. Aceeași formă se găsește și la Volk (Volk 1999[2], p. 87).
6 *Idem* 2003, p. 34.
7 Jagersma 2010, p. 8. Pentru „emesal” vezi: M.L. Thomsen - *The Sumerian Language. Introduction to Its History and Grammatical Strucure*, (1984), Cap. Emesal, p. 285-294; N. Veldhuis - *A Nippur Emesal Vocabulary*, ActSum 18 (1996); G. Whittaker - *Linguistic Anthropology and the Study of Emesal as (a) Women's Language*, CRRAI 47.1 (2002). Pentru determinative vezi: L.W. King (1898), p. XXXIX-XLII şi CXXXIV-CXXXV (cuneiforme); R & F.M. Labat - *Manuel d'épigraphie akkadienne* (1995)[5], p. 20-22 (cuneiforme); Edzard 2003, p. 9-10.
8 Manley 2004, p. 64.
9 Griffith 1997, p. 2. Pentru termenii biblici privind unele denumiri etnice (Egipt, egiptean ș.a.) vezi F. Greifenhagen - *Egypt on the Pentateuch's Ideological Map. Constructing Biblical Israel's Identity*, JSOTSup. 361 (2002).
10 Sunt două variante privind titlul grecesc al scrierii lui Manetho: „*Αἰγυπτιακά*” (la Josephus) și „*Αἰγυπτιακὰ ὑπομνήματα*” (la Eusebius), cu o a treia formă posibilă „*Αἰγυπτίων ὑπομνήματα*” (tot la Eusebius) (Waddell 1964[4], p. XV, n. 1).

păstrat doar câteva pasaje - în special listele de faraoni (*Pr-ꜥ3* sg.) - în opera „*Contra Apionem*" a istoricului evreu Josephus Flavius (sec. I d.Hr.) și la cronografii creștini: Sextus Iulius Africanus (înc. sec. al III-lea d.Hr.) în lucrarea „*Chronica*"; la episcopul Eusebius din Caesareea (înc. sec. al IV-lea d.Hr.), text păstrat în întregime în Ms. Armean G/Codex Hierosolymitanus şi în „*Cronographia*" *(Ἐκλογὴ Χρονογραφίας)* eruditului grec Georgios Synkellos/Călugărul, secretarul lui Tarasios patriarhul Constantinopolului (25 dec. 784-18 febr. 806).[11]

Pe baza acestor liste dinastice, împărţite de Manetho în 30 de dinastii sau „case regale",[12] a putut fi alcătuită de către primii cercetători ai istoriei egiptene (Champollion, Petrie, Meyer ş.a.) o schiţă a cronologiei Egiptului faraonic, această clasificare păstrându-se până în ziua de astăzi, în ciuda scepticismului cu care este privită această periodizare manethoniană.

Datele şi duratele domniilor preluate din Manetho au făcut însă ca începutul istoric al unirii celor două regate, Ţara de Sus (*Šmꜥw*) şi Ţara de Jos (*mḥw*), să fie plasat de către aceştia într-o perioadă mult înaintată în timp. Flinders Petrie în a sa listă, datá începutul primei dinastii în anul 4777 î.Hr.[13] câţiva ani mai târziu ridicând datele la 5510 î.Hr.[14] În 1899, Fleay a redus datele, astfel că dinastia I începe la el în 2929 î.Hr.,[15] ceea ce era destul de interesant pentru acea vreme, având în vedere datările timpurii de atunci. În 1945, James Breasted plasează începutul statului egiptean unificat la 3400 î.Hr.,[16] cronologia începând astfel să fie redusă tot mai mult, acest fapt datorându-se atât noilor cercetări cât şi abordării cât mai critice a izvoarelor istoriei egiptene. O scurtă enumerare a datelor pe care învățații le-au propus pentru începutul primei dinastii ne arată scăderea graduală a acestora, odată cu trecerea timpului: Champollion (5867 î.Hr.), Lesueur (5770 î.Hr.), Bokh (5702 î.Hr.), Unger (5613 î.Hr.), Mariette (5004 î.Hr.),

---

[11] Un alt autor antic, Diodor din Sicilia (sec. I î.Hr.) în lucrarea "*Biblioteca istorică*"/„*Ιστοριων βιβλιοθήχη*", fără a enumera lungul şir de suverani ai Egiptului, notează că, potrivit unora „dintre cei care au scris despre Egipt", până la momentul scrierii sale (cca. 56/54 î.Hr.) au fost „*470 de regi și 5 regine*" (Diodor I, XLIV, 4, p. 58-59). Cu câteva secole înaintea acestuia, Herodot menţiona cifra de „*330 de regi*"/„*βασιλέων τριηκοσίων καὶ τριήκοντα οὐνόματα*" (Herodot, "*Istorii*" II, 100. Vezi Sayce 1883, p. 177 și Godley 1975, p. 386-387 pentru textul bilingv). Acest „330" trebuie luat ca o referire la numărul total al regilor de care preoții - probabil cei din templul lui Ptah de la Memfis - aveau cunoștință în acel moment, Herodot luând informația ca atare. O altă interpretare ar fi că „330" nu redă un număr exact ci se referă la „sute și zeci", adică la un număr mare de regi (Redford 1986, p.127, n. 2 și p. 215, n. 49).

[12] „Este sigur că Manetho avea cunoștință doar de 30 de dinastii, ultima terminându-se cu ocuparea Egiptului de către Ôchus (Artaxerxes al III-lea al Persiei),...dinastia a XXXI-a fiind adăugată mai târziu de către Synkellos pentru a păstra continuitatea" operei lui Manetho (Waddell 1964^4, p. 182, n. 1 și p. 184, n. 1)

[13] Petrie 1897^{3}a, p. 20 şi 252.

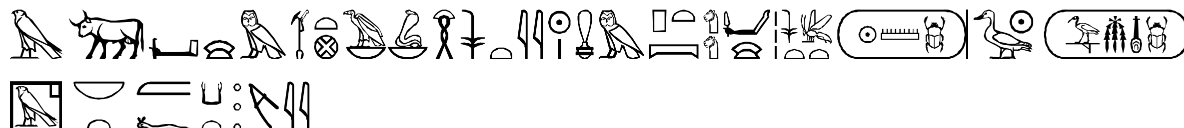
[14] Petrie 1906, p. 175.

[15] Fleay 1899, p. 161 (tabelul cu diferenţele dintre cronologia „lungă" şi cea „scurtă" la care a ajuns în urma cercetărilor sale). Pentru aceste diferențe de datare vezi și lista lui Budge din anul 1908 (Budge 1908, p. LIV-LV).

[16] Breasted 1945^2, p. 597.

Brugsch (4455 î.Hr.), Lauth (4157 î.Hr.), Chabas (4000 î.Hr.), Lepsius (3890 î.Hr.), Bunsen (3623 î.Hr.), Breasted (3400 î.Hr.), George Steindorff (3200 î.Hr.), Eduard Meyer (3180 î.Hr.), Wilkinson (2320 î.Hr.), Palmer (2224 î.Hr.).[17] Astăzi, data de început a primei dinastii este plasată undeva între 3100 î.Hr. şi 2950 î.Hr., cea din urmă dată fiind foarte apropiată de anul 2965 î.Hr. menţionat de Lénglet Dufresnoy în anul 1745.[18]

S-a ajuns la toate aceste date mult prea timpurii fără a se ţine seama că unele dintre dinastiile prezentate de Manetho ca fiind succesive puteau fi contemporane şi că au existat coregenţe între anumiţi faraoni, acestea din urmă având o contribuţie decisivă la abandonarea lui Manetho ca sursă credibilă.[19] Problema fundamentală pentru primii egiptologi a fost aşadar dependenţa prea mare, uneori chiar totală, faţă de lucrarea lui Manetho. Totuși, „*Aegyptiaca*” nu a fost o ficţiune târzie, cum de multe ori sa vehiculat, ci conţinea date incomplete care au putut fi verificate şi completate cu o varietate de alte surse descoperite în principal pe cale arheologică. Deci, lucrarea lui Manetho nu trebuie desconsiderată și ignorată ci trebuie analizată critic. Se va face o scurtă prezentare a celor mai importante surse istorice din Egiptul antic pentru creionarea unei imagini de ansamblu privitor la acestea.

↑ **Fig. 1.** Una din titulaturile lui Thutmosis al III-lea (de la Sinai). Transcriere: *Ḥr k3 nḫt ḫ^{c} m W3st, nbty w3ḥ nsyt mi R^{c} m pt, Ḥr nbw sḫm pḥty ḏsr ḫ^{c}w, n-sw-bit Mn-ḫpr-R^{c}, s3 R^{c} Ḏḥwty-ms-nfr-ḫpr(w), mry Ḥtḥr nbt mfk3t* Traducere: Horus ’Taurul cel puternic care s-a ridicat din Theba’, Stăpânul celor două coroane ’care fac ca regalitatea să dăinuie asemenea lui Re în ceruri’, Horus cel de aur ’puternic prin bărbăția sa, sfânt prin diademele sale’, Rege al țării de Sus și a celei de Jos ’Men-Kheper-Re’, Fiu al lui Re, ’Thutmosis [’Thoth l-a zămislit’] cu chip frumos’, cel iubit de Hator, doamna turcoazelor. (Textul hieroglific și transcrierea acestuia: Gardiner 1957[3], p. 72; traducerea în română: Diaconescu 2001, p. 247).

Epoca predinastică reprezintă etapa precursoare formării și întemeierii statului egiptean unificat. Din această perioadă datează o multitudine de vase inscripţionate cu nume regale - numele regale erau încadrate într-un „*serekh*” (*srḫ*), acesta fiind reprezentat prin faţada şi curtea

---

[17] *Apud* Ceram 1998, p. 155. Pentru date mai complete vezi şi **listele cronologice** de la sfârşitul lucrării de faţă.

[18] Dufresnoy 1745, p. 7. Cu toate că astăzi sunt acceptați anii 3100/2950 î.Hr. pentru dinastia I, există opinii destul de recente conform cărora datele propuse se apropie mult de cele ale lui Breasted din 1945, o astfel de opinie fiind susținută de Steven H. Newton, dinastia I începând la 3440 î.Hr. (Newton 1993, p. 410 - tabelul 1).

[19] Hasel 2004, p. 12. Același lucru îl susținea și Hilprecht, în 1906, privitor la sursele din Orientul antic (Hilprecht 1906, p. 41-45). Privitor la acuratețea datelor pe care o conținea lucrarea lui Manetho în forma ei originală trebuie consultat studiul lui Gary Greenberg din 2003-04.

unui palat în interiorul căruia era scris numele de Horus al faraonului, mai apoi, începând cu dinastia a III-a, fiind încadrate într-un inel oval, aşa-numitul inel regal sau „*cartuş*” (*šnw*), numele scrise în cartușe fiind precedate de formule bine stabilite care îi consacra pe regi ca stăpâni și conducători peste Țara de Sus și Țara de Jos (peste toată țara Egiptului), aşa-numitele titulaturi regale[20] **(**vezi **fig. 1** privind titulatura lui Thutmosis al III-lea) - aduc lumină asupra diferiţilor dinaşti locali care îşi exercitau puterea asupra unor mici comunităţi aşezate de-a lungul văii Nilului (*Ḥʿpy*), poate chiar peste teritoriile viitoarelor nome, cel mai puternic dintre ei, prin supunerea celorlalţi sau acceptarea de bunăvoie a acelora de al recunoaşte ca unic suveran, ajungând să pună bazele statului egiptean. Cât privește utilizarea *serekh*-ului și a *cartuș*-ului pentru a încadra numele faraonului, cea mai veche atestare - și singura până în dinastia a III-a - a celor două forme reunite ale numelui, se regăsește pe o impresiune a unui cilindru descoperită de John Garstang în jurul anului 1900 în mastaba *K2*, în timpul săpăturilor de lângă Beit Khallaf. Aparține lui Sanakht, amprenta conținând numele lui în *serekh* cu hieroglifa zeului Horus îndreptată spre partea de jos a unui cartuș din care se mai păstrează doar semnul hieroglific „*k3=ka*” (nume reconstituit ca fiind Nebka) **(fig. 2**). Este posibil ca introducerea cartușului să fie o inovație a acestuia.[21]

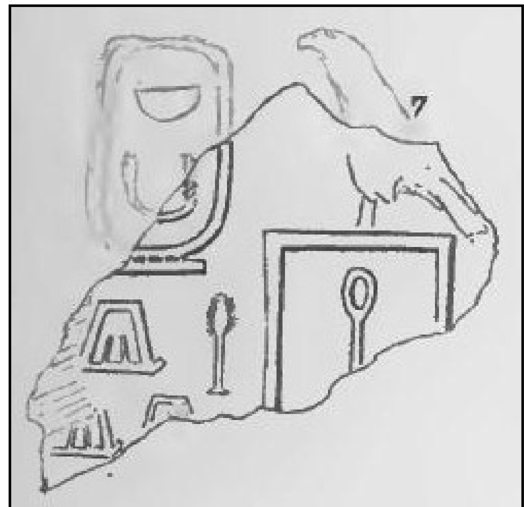

Fig. 2. Amprenta sigiliului ce conține numele de Horus al lui Sanakht (Garstang 1903, pl. XIX, nr. 7). →

[20] Privitor la titulatura faraonului, trebuie spus că aceasta consta în 5 nume oficiale: 1. *Numele de Horus* (*Ḥr*) - în perioada predinastică (Wilkinson 1999, p. 172). 2. *Numele de Nebty/„Cele două stăpâne”* (*nbty*) - în dinastia I: ca și concept, acesta este întâlnit prima dată la regele Aha, iar ca element al titulaturii regale la Semerkhet (*Ibidem*, p. 174 și Quirke 1990, p. 23). 3. *Numele de „Horus de Aur”* (*Ḥr nbw*) - în dinastia a IV-a: la Sneferu apare cu siguranță ca și titulatură regală, cu toate că, este atestat mai timpuriu dar în combinație cu o cobră sau cu un inel (Wilkinson 1999, p. 177). 4. *Numele de tron* (*nsw bity*) - în dinastia a III-a/a IV-a: cu toate că este atestat pentru prima oară în timpul domniei lui Den (dinastia I), se pare că a fost introdus mai târziu în titulatura regală (*Ibidem*, p. 176). 5. *Numele de naștere* (*s3 Rᶜ*) - în dinastia a IV-a: Regele Djedefre este primul care include în numele său pe cel al lui Ra și care a folosit fraza „fiul lui Ra” în titulatura regală (Quirke 1990, p. 25).

[21] Garstang 1903, p. 12 și planșa XIX, nr.7 și Wilkinson 1999, p. 4, 86 și 178.

Acești conducători locali alcătuiesc ceea ce egiptologii de azi impropriu numesc „*dinastia 0*”, cea care face trecerea spre dinastia I a lui Manetho care va domni peste Egiptul unificat. Pentru perioadele mai vechi de aceasta se vorbeşte chiar de așa-zisa „*dinastie 00*”. Din punct de vedere arheologic, „*dinastia 00*” aparține perioadei *Naqada* (IIc-d_2) $IIIa_1$-a_2 (c.3500-3250/3200 î.Hr.), „*dinastia 0*” fiind încadrată în *Naqada* $IIIb_1$-c_1 *timpuriu* (3250/3200-3090/3050 î.Hr.) iar dinastia I în *Naqada* $IIIc_1$-c_3.[22]

În dezbaterile recente asupra primilor regi din Egiptul antic, o descoperire arheologică de la Abydos împinge originile regalității egiptene mult peste anul 3100 î.Hr. cel al unificării Egiptului: un vas găsit în mormântul *U-239* ce datează din anul 3800 î.Hr. este decorat cu imaginea - atât de familiară oricărei perioade ulterioare a civilizației egiptene - unui rege care își lovește dușmanii cu un sceptru. Imaginea se poate vedea de altfel și pe „Paleta lui Narmer”, cel care în mod tradițional a unificat țara, fiind fondatorul primei dinastii.[23] Despre vasul din mormântul *U-239*, care într-adevăr este cea mai timpurie atestare al acestui motiv folosit în iconografia regală de mai târziu, el aparține perioadei Naqada Ic, decorațiunea fiind interpretată de unii drept un dans ritual, părere neîmpărtășită însă de toți cercetătorii.[24] Egiptologii moderni l-au identificat pe Narmer fie cu Menes, fie cu Aha, ambii fiind menționați în listele regale. Tot din perioada predinastică datează mai multe mici inscripții, pe unele vase în special, care au fost considerate ca fiind numele unor conducători locali, aceștia fiind probabil „urmașii lui Horus” sau suveranii de dinaintea lui Menes menționați în Papirusul de la Torino: Iry-Hor/Hor Ra („Ro”) care nu apare niciodată încadrat în *serekh*, unii autori negând existența unui astfel de rege, Crocodil (?),

← **Fig. 3.** Măciulia sceptrului regelui Scorpion [II?] descoperită la Hierakonpolis (Dodson 2001, p. 23).

[22] Raffaele 2003, p. 103-104, 123 și 139 (tabel); pentru date cronologice mai amănunțite vezi site-ul aceluiași autor: http://xoomer.virgilio.it/francescoraf//hesyra/synthesis.htm, Wilkinson 2000, p. 392 și Stan Hendrickx care oferă următoarea periodizare: Naqada IA-IIB (cca. 4000/3900-3600 î.Hr.); Naqada IIC-IID_2 (cca. 3600-3350 î.Hr.); Naqada $IIIA_1$; Naqada $IIIA_2$ (cca. 3350-3150 î.Hr.); Naqada IIIB; Naqada $IIIC_1$ (3150-3100 î.Hr.); Naqada $IIIC_2$ (cca. 3000-2920 î.Hr.) și Naqada IIID (începând din cca. 2920 î.Hr.) (Hendrickx 2006, p. 92, tabelul II. 1.7).
[23] Manley 2004, p. 31-32.
[24] Raffaele 2003, p. 123 și 124, n. 103.

Scorpion (II?) (vezi **fig. 3** pentru regele Scorpion), „Ka” (Sechen?) ș.a., toți aceștia aparținând *„dinastiei 0”*, în *„dinastia 00”* fiind plasați dinaști ca Scorpion (I?), Şoim (I?) ș.a. Semnele hieroglifice inscripționate sunt redate foarte simplist (schematizate) iar multe din numele acestea nu sunt încadrate în *serekh*, unii cercetători susținând opinia că multe dintre ele nu trebuie interpretate ca fiind nume și că este posibil ca ele să nu aparțină unor dinaști (vezi **Anexa 4A** pentru celelalte *serekh*-uri menționate).

← **Fig 4.** Piatra de la Palermo (fragment) (Toffteen 1907, pl. VIII).

Din perioada Regatului Vechi avem aşa-numita *„Piatră de la Palermo*”, ce prezintă secvenţa completă a tuturor regilor din perioada Arhaică până în vremea dinastiei a V-a. Din păcate aceasta se păstrează fragmentar **(fig. 4).**

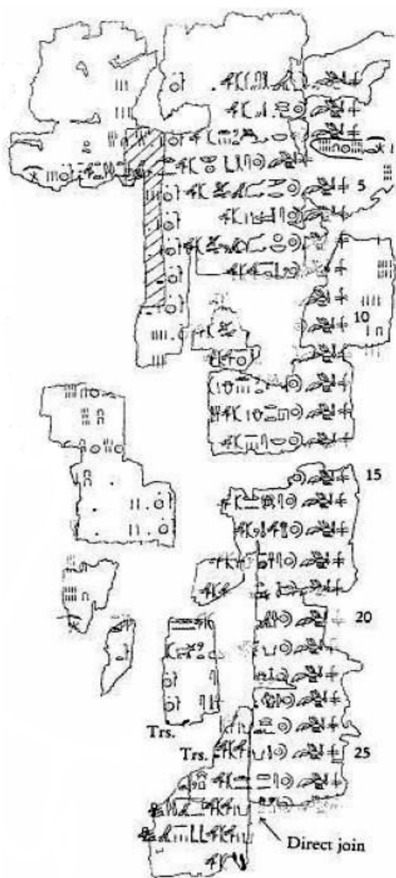
În Regatul Nou, din timpul lui Thutmosis al III-lea, avem o listă de regi inscripţionată pe pereţii marelui templu al lui Amun (*ʻImn*) din Karnak (*ʻIpt-swt*), însă conţine puţine nume, utilitatea ei fiind foarte redusă.

Alte documente importante provin tot din perioada Regatului Nou: „Lista” lui Sethi I, „Lista” lui Ramses al II-lea (**fig. 5**), ambele de la Abydos (*3bḏw*) şi o listă similară din mormântul (*3ḫt*) lui Tjunuroy (Tjunury) de la Saqqara, oficial al lui Ramses al II-lea. Toate aceste liste omit regi, în special din primele două perioade intermediare, nu menţionează numele reginei (*ḥmt nsw*) Hatşepsut şi a regilor de la Amarna/Akhetaton (*3ḫt-itn*) - aceştia din urmă introducând cultul eretic lui Aton (*ʻItn*) - şi nu indică nici o dată de domnie. Ele au avut în principal un rol cultic, nu unul istoric (vezi și **Anexa 1** din lucrarea de faţă).

↑ **Fig 5.** Lista lui Ramses al II-lea de la Abydos (BM EA 117).

Cel de-al cincilea document din această perioadă este *„Papirusul regal de la Torino*” sau

„*Canonul regilor de la Torino*” (Pap. Tur. 1874 verso) scris în hieratică **(fig. 6)**. Este o piesă deosebit de pentru cronologia egipteană, ea prezentând lista completă a tuturor regilor, începând cu zeii şi semizeii,

← **Fig 6.** Papirusul de la Torino. Coloana a 9-a (Ryholt 1997, p. 95).

continuând cu regii-oameni și redă durata fiecărei domnii în ani, luni şi zile, excepţie făcând dinastiile III-VI şi a XI-a unde anii de domnie au fost rotunjiţi.[25] A fost alcătuit în timpul domniei lui Ramses al II-lea, acesta fiind de altfel punctul *terminus* (*terminus ad quem*) al listei.[26] Din păcate, această nepreţuită sursă se păstrează în câteva sute de fragmente datorită ruperii papirusului în timpul transportului. Până astăzi a putut fi restaurat doar parţial, unele date indicând totuşi că e posibil ca lungimea unor domnii să fi fost notată eronat de către scrib.[27]

În 1995, Chris Bennett analizează acest important document încercând o reconstituire a genealogiei regilor din cea de-a doua perioadă intermediară, în special a dinastiilor a XIII-a și a XVII-a.[28] Doi ani mai târziu, Papirusul de la Torino a fost supus unei analize critice amănunţite de către Kim Ryholt pentru a determina în ce măsură și până în ce punct se poate folosi și unde trebuie utilizat cu precauție, astfel că, pune în discuție cinci factori care afectează direct încrederea acordată acestui document în forma în care se păstrează el astăzi: 1. Omiterea unor regi; 2. Așezarea greșită, din punct de vedere cronologic, a unor faraoni (scribul făcând confuzii în succesiunea unor domnii); 3. Durata incorectă a lungimii unor domnii; 4. Scrierea greșită a unor nume de regi; 5. Introducerea unor regi fictivi.[29] În 1999, Daphna Ben-Tor se ocupă la rându-i de papirus[30] iar James P. Allen - în urma consultărilor cu Kim Ryholt - aduce unele îmbunătăţiri privind concluziile din 1997 ale acestuia din urmă.[31]

---

25 Ryholt 1997, p. 19.

26 Papirusul măsoară, în starea actuală, 1,7 m. lungime și 41 de cm. lățime, dimensiunea acestuia fiind una normală pentru documentele din acea perioadă. Este o listă de taxe, ce conține nume de persoane și de instituții, împreună cu ceea ce ar pare a fi taxele stabilite pentru fiecare dintre aceștia, lista de regi fiind scrisă pe verso, fapt care nu diminuează cu nimic importanța ei (Redford 1986, p. 2 și 197, n. 238).

27 Kitchen 1991, p. 202-203 şi Diaconescu 2001, p. 222-225.

28 Bennett 1995, p. 1-24.

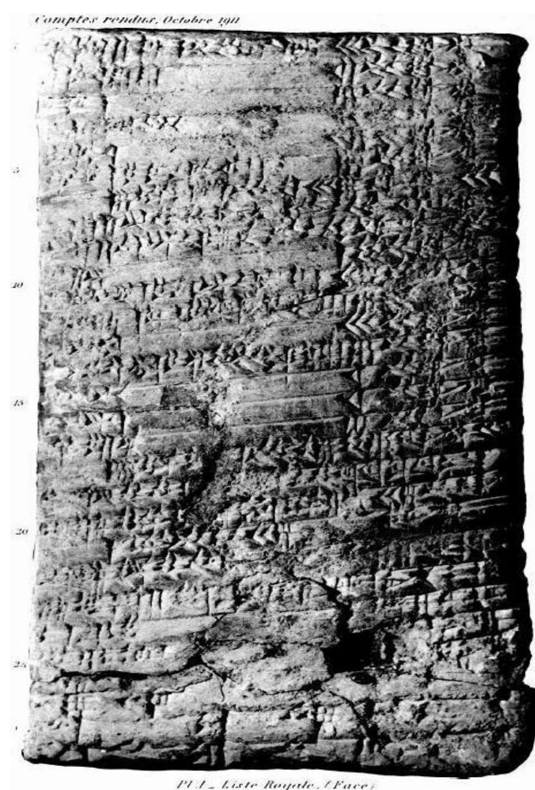
29 Ryholt 1997, p. 10.

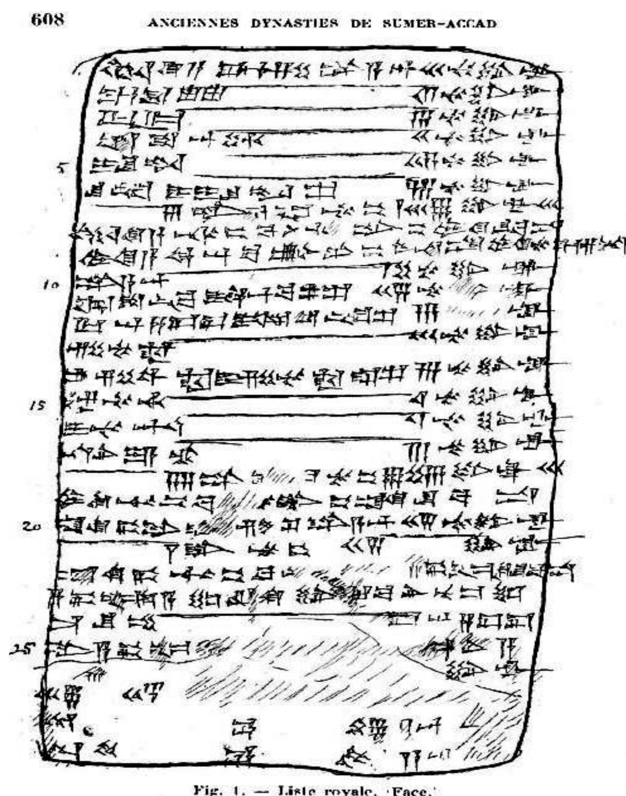
30 Ben-Tor 1999, p. 47-74.

31 Allen 2006, p. 1-10.

În afara Papirusului de la Torino, celelalte prezentate mai sus cu greu pot fi încadrate în categoria listelor de regi. Doar Piatra de la Palermo - într-o oarecare măsură - și în special Papirusul de la Torino, dacă sunt excluse domniile mitice ale zeilor, pot aduce clarificări de ordin cronologic asupra anilor de domnie a faraonilor, celelalte menționând doar numele și succesiunea acestora fără nici o referință cronologică. O prezentare mai detaliată a principalelor „liste de regi” din Egiptul antic, care s-au păstrat până în prezent, se găseşte în **Anexa 1**.

De reținut faptul că, atât sursele antice egiptene cât și cele mesopotamiene, menționau - privitor la primii monarhi de pe pământ sau la dinastiile pe care aceștia le-au creat - perioade de domnie extraordinar de lungi, în special referitor la domniile mitice ale zeilor și semizeilor. Pe parcursul acestei lucrări voi face numeroase trimiteri și la textele ce țin de istoria statelor mesopotamiene, între Egipt și acestea existând multe similitudini care pot crea o viziune de ansamblu asupra modului de a privi antichitatea și timpurile îndepărtate, uneori chiar din punctul de vedere al populațiilor din vechime. Astfel că, și pentru scribii antici timpurile îndepărtate au ajuns să fie privite ca vremuri ce erau aproape mitologice, neexistând din partea lor nici un

↑ **Fig. 7a** (stânga). Lista sumeriană a regilor - Fața tăbliței (Scheil 1911, pl. I).

↑ **Fig. 7b** (dreapta). Lista sumeriană a regilor - desen. Fața tăbliței (Scheil 1911, fig. 1, p. 608).

control asupra informațiilor și datelor pe care le dețineau, aceștia notându-le exact așa cum le cunoșteau, în acest fel ele fiind transmise urmașilor și păstrate pentru posteritate. Deoarece primii regi și suverani au fost înzestrați cu un număr de ani extraordinar de mare, cercetătorii de astăzi sunt puși în imposibilitatea de a lua aceste date ca atare. Întrebarea care se pune este aceea dacă în antichitate persoanele care alcătuiau asemenea liste credeau în veridicitatea lor și le acceptau ca atare. Cum vechii regi erau considerați urmași ai zeilor pe pământ (în statele mesopotamiene, spre deosebire de Egipt, regele nu era considerat zeu ci era privit ca un fel de locţiitor al acestuia, un împuternicit al zeului, acest fapt nefiind totuşi o piedică pentru unii regi, cum ar fi Nāram-Sîn, de a se intitula zei sau să îşi aroge condiţia de zei) și înzestrați cu puteri și aptitudini deosebite, este posibil ca aceste întâmplări din timpuri imemoriale să fi fost privite cu încredere și acceptate fără nici un fel de îndoială. Cu toate că anii atribuiți acelor conducători par a fi foarte exact redați, de multe ori fiind menționate date de lună și de zi, aceștia nu pot fi luați în considerare în alcătuirea unei cronologii, un exemplu fiind cel al primei dinastii sumeriene „de după Potop”, a cărei mențiune se găsește în „Lista sumeriană a regilor” **(fig. 7a,b** pentru tăblița lui Scheil și **fig. 8** pentru WB 444**)** - după care s-au păstrat mai multe cópii și variante pe diferite tăblițe de lut, alcătuite după o sursă primară -, aceasta constituind și în ziua de astăzi principalul izvor privind cronologia întregii perioade premergătoare celei de-a III-a dinastii din Ur.[32] O astfel de tăbliță cu scriere cuneiformă - găsită în Larsa și scrisă probabil în cel de-al 11-lea an al domniei lui Sîn-māgir, oricum, nu mai târziu de mijlocul dinastiei I din Babilon -

[32] Aflarea datei exacte a alcătuirii „Listei sumeriene a regilor” a suscitat interesul orientaliştilor odată cu publicarea lui V.H. Hilprecht în BE 20.1 (1906) (Hilprecht 1906, p. 39-56b) şi V. Scheil în CR 55.8 (1911) (Scheil 1911, p. 606-620) a primelor fragmente ale acesteia. T. Jacobsen datá „Lista” în timpul lui Utu-ḫegal din Uruk (Jacobsen 1939, p. 141 şi 202), dată acceptată şi de A. Goetze în 1941 (Goetze 1941, p. 633); în 1960, M.B. Rowton respinge supoziţia lui Kraus din 1952 care datá „Lista” în timpul lui Ur-Ninurta, al 6-lea rege al dinastiei I din Isin, deci cu aproape 200 de ani mai târziu, susţinând afimaţia lui Jacobsen cu menţiunea că „trebuie datată în perioada Ur III sau în preajma acesteia. Data poate fi puţin mai timpurie, adică domnia lui Utu-ḫegal, sau poate fi puţin mai târzie, adică în timpul domniei lui Išbi-Erra”, întâiul rege al dinastiei I din Isin (Rowton 1960, p. 156 şi 162). În 1971, W.W. Hallo este de părere că în forma pe care o are „Lista”, ar fi mai adecvat termenul de „Lista sumeriană a oraşelor” decât „Lista sumeriană a regilor” (Hallo 1971, p. 66). În 1983, P. Michalowski se ocupă, în mod special, de problema încadrării „Listei” într-un anumit gen al literaturii sumeriene (Michalowski 1983, p. 237-248). În 1988, D.W. Young analizează „Lista” din punct de vedere matematic, cu referire la sistemul sexagesimal folosit în aceasta şi stadiul ştiinţific redus între ea şi realizările matematice mult superioare atestate în perioadele imediat următoare (Young D.W. 1988, p. 128-129). Vezi şi: D.W. Young - *Incredible Regnal Spans of Kish I in Sumerian King List*, JNES 50.1 (ian. 1991); W.H. Shea - *The Antediluvians*, Origins 18.1 (1991); R.K. Harrison - *Reinvestigating the Antediluvian Sumerian King List*, JETS 36.1 (mart. 1993); R.E. Lopez - *The antediluvian patriarchs and the Sumerian King List*, TJ 12.3 (dec. 1998); J. Friberg - *A Remarkable Collection of Babylonian Mathematical Texts. 9. The Beginning and the End of the Sumerian King List* (2007); A.R. George - *XI. Sumero-Babylonian King Lists and Date Lists*, CUSAS 17/MSC 6 (2011) şi P. Steinkeller - *XII. „Ancient Kudurru” Inscriptions*, CUSAS 17/MSC 6 (2011) pentru, probabil, primul rege din istoria Mesopotamiei al cărui nume este atestat istoric: ***En-pi-pi***, din Umma (perioada Dinastic timpuriu I).

menționează orașul Kiš cu cei 23 de regi ai săi, domniile acestora totalizând nu mai puțin de 24.510 ani, 3 luni și 3½ zile.[33] Privitor la regii de „dinainte de Potop”, sursele cuneiforme prezintă un număr de 8 regi (tăblița WB 444),[34] sau 10 în alte liste,[35] cu o durată totală a perioadelor de domnie de sute de mii de ani. Asemănările dintre o listă sumeriană (WB 62), tradiția evreiască (Scriptura) și opera „caldeeanului” Berossos - „*Babyloniaca*” (*Βαθυλωνιακων* gr.) se pot regăsi în numărul de regi sau patriarhi dinainte de Potop, aceștia fiind în număr de 10 și cu o durată a vieții pe pământ extraordinar de mare. O altă asemănare este mitul Potopului[36], fiind exclus ca autorul/autorii cărții biblice a „Facerii” să nu fi cunoscut creația mesopotamiană

---

[33] Acest text este conținut de tăblițele WB 444, P_3 și Su_2:

Textul sumerian:		Traducere:	
(rd.42)	*23 lugal*	(rd.42)	„23 regi
(rd.43)	*mu-bi 24.510 itu 3*	(rd.43)	au domnit 24.510 ani, 3 luni
(rd.44)	*u_4 3 u_4 ½ íb-a_5*	(rd.44)	și 3½ zile.” (ad. lit.: 3 zile şi ½ de zi).

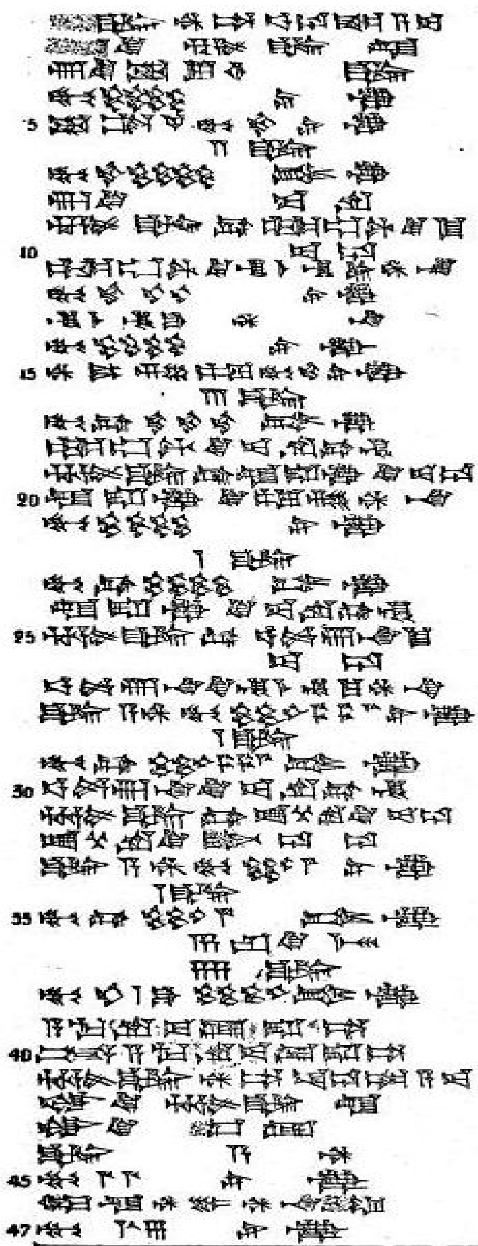
(Jacobsen 1939, p. 5 și 84-85).

[34] WB 444 (col. I, rd. 37-38): 8 regi au domnit 241.200 ani: *8 lugal mu-sar-1-gal + 3600 X7 ib-ag* (Langdon 1923, p. 9); *8 lugal mu<-bi> 241.200 íb a_5* (Jacobsen 1939, p. 76-77), *8 lugal mu<.bi> 385,200 íb.ak* (Glassner 2004, p. 120).

[35] 10 regi care au domnit timp de 456.000 de ani (tăblița WB 62) sau 432.000 ani (Berossos) (Langdon 1923, p. 2). Pentru WB 62 vezi și articolul lui W.F. Albright - *The Babylonian Antediluvian Kings*, JAOS 43 (1923).

[36] Din punct de vedere arheologic, săpăturile din anii 1920-30 efectuate de către Leonard Woolley la Ur, Stephen Langdon și L. Watelen la Kiš și Eric Schmidt la Šuruppak, plus cele de la Uruk, au scos la suprafaţă dovezi privitoare la inundaţii considerate ca având legătură cu potopul biblic. Totuşi, straturile corespunzătoare „potopului” din cele 4 locaţii nu datează din aceeaşi perioadă, ele putând fi rezultatul unor mari inundaţii dar nu în sensul celor menţionate în Biblie, iar stratul de la Ur - cel mai vechi - nu pare să întrerupă desfăşurarea continuă a culturilor arheologice din zonă. O eventuală legătură cu potopul biblic - dacă vorbim de un cataclism diluvian - poate fi sfârşitul ultimei glaciaţiuni (Würm) din cca. 10.000 î.Hr. Urmele arheologice ale „potopului” (inundaţii mai mari) sunt cele din cca. 3.500 î.Hr. (în Ur, unde stratul de inundaţii avea o grosime între 0,72 şi 3,72 m.); cca. 2.900 î.Hr. (în Kiš); cca. 2.850 î.Hr. (în Suruppak); cca. 2.700 î.Hr. (în Ur: Groapa F și Stratul B) şi cca. 2.600 î.Hr. (în Kiš) (Dicţ. bibl. 1995, p. 1046-1049). Acestea sunt depuneri aluvionare ce reprezintă inundații limitate, datorate revărsărilor și schimbărilor în cursurile râurilor. Interesant este faptul că, la Eridu (cca. 20 km. față de Ur), săpăturile efectuate până la sterilul arheologic nu au identificat urme ale unui potop (Roux 1992[3], p. 112). Samuel Noah Kramer împărtășind părerea lui din 1964 a lui Max Mallowan (soțul celebrei scriitoare Agatha Christie) care săpase cu Woolley la Ur, afirmă că povestea mesopotamiano-ebraică a potopului a fost inspirată din evenimente catastrofice reale, însă nu de genul unui cataclism universal menționat în textele antice (Kramer 1967, p. 18). Inundațiile pot fi interpretate drept o intensificare a ploilor în perioada 3500-2400 î.H., acestea având loc mult mai des decât în perioadele precedente (Crown 1971, p. 14). Privitor la ipoteza conform căreia este posibilă o conexiune între potopul biblic şi Marea Neagră, părerile sunt împărțite. Tas Walker susține că „nu au fost găsite urme clare de locuire umană pe fundul mării” (Walker 2000, p. 44). Geologii marini susțin însă că bazinul Mării Negre a suferit o inundaţie catastrofală în holocenul timpuriu, acum cca. 8.400 de ani, în urma căreia populaţiile de aici au fost nevoite să se împrăştie, păstrând în memorie acea mare inundaţie care a fost preluată de popoarele cu care au intrat în contact, povestea acestei inundaţii fiind cea întâlnită mai târziu în scrierile cuneiforme mesopotamiene şi în Biblie (Ryan 2007, p. XX şi 63-88). Se știe însă cu siguranță, conform analizei miezurilor de gheață din Groenlanda - GISP 2, că în ultimii 110.000-40.000 de ani nu a existat un potop la nivel global (Seely 2003, p. 259). Pentru perioada cuprinsă între cca. 12.000 î.Hr. și începutul regatelor istorice din Egipt și Mesopotamia (cca. 3000 î.Hr.), când în aceste zone erau deja comunități sedentare, vezi cap. III în lucrarea de față. La toate acestea, mai poate fi adăugat un lucru, destul de interesant, potrivit căruia numele biblicului Noe (*Nōah* ebr.) a fost identificat, dacă această conexiune este valabilă, cu eroul legendar al potopului menționat într-un text din China antică - (*Shu Jing* / “Cartea Documentelor”) - scris pe la 1000 î.Hr., care istorisește că în perioada legendară (cca. 2500 î.Hr.) eroul numit *Nüwa* a supraviețuit potopului ajutând la repopularea lumii (Voo *et.al.* 2005, p. 96).

și să nu fi fost influențat/influențați de către ea, sau că istorisirea biblică a fost scrisă independent față de cea mesopotamiană, având în vedere că unele texte din Vechiul Testament își află paralele în literatura mesopotamiană: legi, texte de înțelepciune și mențiuni istorice.[37] Privitor la sursele egiptene (Papirusul de la Torino, Manetho - după informații egiptene), acestea prezintă în același mod domniile pământene ale primilor regi antici.

↑ Fig. 8. Col. I a tăbliței WB 444 (Langdon 1923, pl.I).

La Manetho - conform Cronicii lui Eusebius - domnia pe pământ a început cu zeii (*diis* lat.) care au domnit 13.900 de ani, fiind urmați de semizei (*heroibus* lat.) și de Spiritele morților (*manibus* lat./*Spirits of the Dead* engl.), aceștia din urmă fiind probabil „urmașii lui Horus” din Papirusul de la Torino, cele două stăpânind pământul timp de 11.025 de ani. Apoi a început domnia regilor muritori (*mortalibus regibus* lat.).[38] Pentru domnia Spiritelor dă cifra de 2100 de ani. Potrivit lui Synkellos, atât Africanus cât și Eusebius au încercat să redea perioadele de domnie ale regilor menționați, păstrând ca referință datele biblice în care de la Adam până la Potop au fost 2262 de ani (la Africanus) sau 2242 de ani (la Eusebius).[39]

O altă scriere atribuită - doar de către Synkellos - lui Manetho este „*Cartea* [*stelei*] *Sothis*”/„*Ciclul Sothic*” *(„Ἡ ΒΙΒΛΟΣ ΤΗΣ ΣΩΘΕΩΕ Ἢ Ὁ ΚΥΝΙΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ”)*, în care este recalculată perioada de 11.985 de ani atribuiți domniei zeilor pentru a se potrivi cu cei 2242 de ani dați în Scriptură pentru intervalul de timp de la crearea lumii și până la Potop (*mabbûl* ebr./ *κατακλυσμὸν* gr.). Astfel că, cei 11.985 de ani pentru zei devin 969 de ani, iar 858 de ani ai semizeilor sunt echivalentul la 214½ ani, cu un total de 1183½ de ani, de aici rezultând că istoria egipteană propriu-zisă - domnia oamenilor pe pământ, adică a „urmașilor lui Horus” - a început în anul 1058 înainte de Potop. Domnia lui Mestraïm

[37] Arnold 2002, p. 330.
[38] Waddell 1964[4], p. 2-7.
[39] *Ibidem*, p. 14-21 și 24-25.

(Menes) a fost plasată în anul 2776 de la Creație (534 de ani după Potop) și continuă până la domnia lui Nectanebo [al II-lea din dinastia a XXX-a] în anul 4986 de la Creație, numărul total de ani al dinastiilor I-XXX fiind de 2210 ani.[40]

O analiză interesantă privind opera lui Manetho a fost făcută de Gary Greenberg, acesta supunând criticii datele lui Manetho pentru dinastiile IV-XIX (păstrate la Josephus, Africanus, Eusebius şi Synkellos) în comparaţie cu cele din Papirusul de la Torino şi de pe monumente. Dintre cei 4 autori, Josephus prezintă - cel puţin pentru dinastia a XVIII-a - date care coincid perfect cu atestările arheologice (excepţie fiind domnia lui Thutmosis al III-lea).[41] Autorul susţine că lucrarea conţinea, în forma ei originală, date cronologice foarte exacte - în urma unei analize comparate cu papirusul şi inscripţiile păstrate -, erorile care se găsesc în scrierile ulterioare fiind datorate unor factori cum ar fi:

- anii de domnie a unui faraon reprezintă de fapt totalul anilor în care au domnit regii precedenţi: în dinastia a VI-a, cei 63 de ani acordaţi pentru Cheops şi Mykerinus reprezintă de fapt totalul anilor celor 4 regi care au domnit în perioada dintre cei doi; în dinastia a XIX-a, cei 59 de ani de domnie acordaţi lui Horemheb corespund perioadei de 59 de ani cuprinsă între începutul domniei lui Akhnaton şi cel al lui Sethi I;[42]

- cazuri în care o perioadă de coregenţă a fost omisă din domnia unui rege şi atribuită coregentului, fără nici o indicaţie privind aceasta;[43]

- greşeli privind ordinea faraonilor: în dinastia a IV-a, 4 regi care au domnit înaintea lui Mykerinus - mai bine spus între Cheops și Mykerinus - au fost plasaţi imediat după acesta;[44]

- crearea unor dinastii care nu au existat: dinastiile a VII-a și a VIII-a negăsindu-se în scrierea originală a lui Manetho. Dinastia a VII-a (la Africanus: 70 de regi memfiți care au domnit 70 de zile; la Eusebius: 5 regi memfiți care au domnit 75 de zile), conform autorilor târzii, fiind de fapt rezultatul totalului regilor dinastiilor precedente (la Africanus: 43 de regi ai dinastiilor I-V plus 27 de regi ai dinastiei a VIII-a, neexistentă deci la Manetho, totalizând 70 de regi) ş.a.[45]

---

[40] *Ibidem*, p. XXVIII.
[41] Greenberg 2003-04, p. 101 şi tabelul 4-5.
[42] *Ibidem*, p. 205-206 și 65. Pentru cei 59 de ani de domnie ai lui Horemheb vezi și p. 33-34 în lucrarea de față.
[43] *Ibidem*, p. 209-210.
[44] *Ibidem*, p. 191 și 206.
[45] *Ibidem*, p. 157-163. Conform studiului întreprins de Greenberg, cea de-a doua perioadă intermediară ar fi - conform reconstituirii operei lui Manetho, așa cum ar fi arătat în forma ei originală - împărțită după cum urmează:

După cum se știe, istoriile antice care s-au păstrat privitoare la Egipt au fost scrise de autorii vorbitori de limbă greacă. De multe ori ei menționau operele înaintașilor, uneori luând ca adevărate vorbele acestora, alteori completându-i sau fiind în total dezacord, acest lucru fiind valabil mai ales în privința datelor cronologice. Primii autori greci care au lăsat însemnări istorice despre Egipt au fost Herodot, Hecateu din Milet, Agatharchides din Cnidos. Multe opere s-au pierdut, însă au rămas pasaje în scrierile istoricilor care i-au urmat (Diodor din Sicilia menționează pe Hecateu și Agatharchides).

Unii autori antici mărturisesc că au cules informațiile de la fața locului, însă este interesantă expresia „egiptenii povestesc...” întâlnită atât la Herodot[46] cât și la Diodor,[47] trei răspunsuri putând fi date în privința acestei fraze: 1. Aceștia aflaseră istorisirile respective direct din Egipt, de la scribii sau Marii Preoți păstrători ai cunoștințelor și că fuseseră, deci, personal în Egipt; 2. Ei culeseseră informațiile de la egiptenii călători, care întâlnindu-i pe autori, le povestiseră istoria țării lor; 3. Autorii nu au fost în Egipt și nici nu au ascultat istorisirile egiptenilor nativi, ci le-au aflat prin intermediul altor autori sau persoane care călătoriseră în Egipt și/sau intraseră în contact cu civilizația egipteană. Totuşi, unii dintre autorii menționați au fost cu siguranţă în Egipt, Diodor fiind unul dintre ei. Acesta a petrecut acolo o scurtă perioadă de timp, cam prin 59 î.Hr., și o dată sau de două ori citează chiar din propria lui experiență.[48] Este sigur și accesul lui Herodot la preoții egipteni, însă doar la cei de rang mijlociu, nu din clasa

---

Theba I (1834-1765 î.Hr.) = secvența regilor tebani de la sfârșitul lui Senwosret al III-lea (sau Amenemhat al III-lea) - dinastia a XII-a - până la apariția Hiksos I. A durat 69 de ani;

Theba II (1765-1726 î.Hr.) = perioada regilor tebani cuprinsă între începutul Hiksos I și stabilirea la Avaris a capitalei hiksose. A durat 39 de ani. Împreună, Theba I și Theba II, pot fi echivalate, într-o anumită măsură, cu dinastia a XIII-a, cu toate că Theba I include o parte a dinastiei a XII-a. Cele două au avut un număr de 28 de regi;

Theba III (1726-1575 î.Hr.) = secvența regilor tebani între fondarea Avarisului drept capitală hiksosă și cucerirea Avarisului de către Ahmosis. A durat 151 de ani, putând fi echivalată cu dinastiile XVI-XVII;

Hiksos I (1765-1678 î.Hr.) = începe cu apariția primei dinastii hiksose și se termină cu ocuparea Memfisului și începutul marii dinastii hiksose. A durat 86 de ani având 32 de regi şi corespunde dinastiei a XIV-a;

Hiksos II (1678-1572 î.Hr.) = cuprinde 6 regi (marea dinastie hiksosă) care corespunde dinastiei a XV-a. A durat 108 ani, de la fondarea Avarisului şi stabilirea acesteia ca şi capitală hiksosă până în jurul anului al 5-lea al domniei lui Ahmosis, când acesta i-a izgonit pe hiksoşi din Avaris (*Ibidem*, p. 138-141 şi tabelul 5-3).

Conform lui Greenberg, acest aranjament ar susţine cronologia „lungă” pentru dinastia a XII-a (*Ibidem*, p. 143).

[46] Herodot I, 182 și II, 156 (vezi Godley 1975, p. 226-227 și 468-469 pentru textul bilingv).

[47] Diodor I, X, 1, p. 29.

[48] Gardiner 1961, p. 5. Textual, Diodor afirmă următoarele: „...apoi, țara Egiptului a fost cârmuită doar de regi ce se trăgeau din neamul omenesc, vreme de aproape 5000 de ani, până *la cea de-a CLXXX-a* [a 180-a] *Olimpiadă* [anul 60/59-57/56 î.Hr.], *când ne-am dus și noi în Egipt și când acolo domnea Ptolemeu*, *cel supranumit Noul Dionysos* [Ptolemeu XII Neo Dionysos Auletes: iun./iul. 80 - sept. 58 și apr. 55 - febr./mart. 51 î.Hr.].” (Diodor I, XLIV, p. 58). Diodor mai descrie o întâmplare la care este martor ocular, aceasta având loc înainte ca Ptolemeu al XII-lea să fie recunoscut de Roma ca „prieten” (în anul 59 î.Hr.), ceea ce ar plasa, cu destulă exactitate, vizita lui Diodor în Egipt în anul 60 î.Hr. (Green 2006, p. 4-5).

superioară. În privința spuselor lui Hecateu că a avut acces direct la preoții egipteni și sursele lor, acestea pot fi puse la îndoială datorită faptului că non-egiptenilor nu le era permis accesul în unele locuri sacre, însă dacă a avut discuții cu preoții, acestea ar fi fost destul de vagi.[49]

Totuși, cu toate că în opera lui Hecateu s-au menținut multe din afirmațiile lui Herodot, se găsesc și numeroase modificări, cea mai importantă fiind încercarea de a alcătui o cronologie precisă a istoriei Egiptului care să înlocuiască estimările „reci" ale lui Herodot. Astfel, Hecateu menționează că între Menes și Alexandru au fost mai mult de 480 de regi care au domnit puțin peste 4.700 de ani,[50] el respingând drept „ridicole" miturile și genealogiile personajelor eroice.

Cealaltă sursă egipteană importantă, în special pentru perioada istorică a domniei faraonilor, este mai sus menţionatul Papirus de la Torino, descoperit în necropola din Theba de călătorul italian Bernardino Drovetti în anul 1822. În privința regilor mitici, conținutul papirusului este asemănător cu scrierea lui Manetho: Marea Enneadă (dinastia zeilor), Mica Enneadă (dinastia semizeilor) și domnia Spiritelor/„urmașii lui Horus", cu un total - până la cei din urmă - de 13.200 + X ani.[51]

Papirusul de la Torino conține anumite elemente:

- grupul de două hieroglife citit *wsf* (scris uneori cu roșu) în privința căruia Redford nu acceptă vechea interpretare cum că trebuie înțeleleasă ca o indicație privind o lacună sau un loc liber în sursa din care scribul a copiat textul, existând dificultăți în privința acestui punct de vedere, *wsf* fiind o expresie tehnică cu sensul de „trecut sub tăcere"/„suprimat" sau „omis (intenționat)".[52] În opoziție față de Redford, Ryholt susține că „este clar că scribul responsabil pentru Lista regilor de la Torino a folosit notația *wsf* pentru a semnala prezența lacunelor sau a lipsurilor în documentul original",[53] iar, per ansamblu, lista poate fi descrisă „ca o copie alcătuită ... după un original imperfect și distrus" și că „aparent, scribul nu a încercat să completeze informația lipsă cu cele din alte surse care puteau fi la îndemână în acea perioadă".[54]

[49] Redford 1986, p. 226, n. 86 și n. 87.

[50] *Apud* Burstein 1992, p. 47. Vezi și n. 11 din lucrarea de față.

[51] Papirusul din Torino: II, 9: textul egiptean: [*dmḏ rnpt* (?)] *nfryt-r Šmsw-Ḥr rnpt 13.200* + X
Traducere: „[totalul anilor acestora (?)] până la urmașii lui Horus, 13.200 + X ani."
(*apud* Redford 1986, p.11-13).
Privitor la Papirusul din Torino, Coloana II conform lui Gardiner, devine Coloana 3 la Ryholt (după rearanjarea fragmentelor).

[52] *Ibidem*, p. 14-15.

[53] Ryholt 1997, p. 10.

[54] *Idem* 2006, p. 27.

- semnul (*dmḏ*), scris și cu roșu și cu negru, care se traduce „în total X regi”.[55]

- adaosul (*ꜥnḫ (w)ḏ3 snb*), tradus „viață, prosperitate, sănătate/să trăiască, să prospere, să fie sănătos”, adăugat după anumite cartușe.[56]

- formula (*ir. n.f. m*) = „he functioned in the...” (engl.), (*nswyt*) = „kingship” (engl.), a cărei traducere ar fi „el (regele) s-a aflat în exercițiul funcției regale”, sau mai simplu „a domnit”, în limba engleză formula fiind redată astfel: „he functioned in the kingship” - Redford,[57] „he acted in kingship” - Ryholt,[58] „he made in kingship” - Allen.[59].

Conform lui Ryholt, Papirusul de la Torino listează trei categorii de conducători:

1.	Regii zei și semizei (*nṯr.w*)	cca. 1½	coloane	Coloanele 1 - 2 (sf.)
2.	Regii spirite (*3ḫ.w*)	cca. ½	coloană	Coloanele 2 (sf.) - 3 (jum. de sus)
3.	Regii oameni (*rmṯ.w*)	8½	coloane	Coloanele 3 (jum. de sus) - 11

O altă modalitate de împărțire a listei este cea conform datelor oferite pentru fiecare rege:

1.	Din. 1-2	(A - per. arhaică)	anii, lunile și zilele de domnie + vârsta avută la deces
2.	Din. 3-6	(B - Regatul Vechi)	doar anii de domnie
3.	Din. 7-8	(C - Regatul Vechi târziu &	anii, lunile și zilele de domnie
4.	Din. 9-10	prima per. int. - Herakleopolis)	doar numărul total al regilor
5.	Din. 11	(D - prima per. int. - Theba)	doar anii de domnie
6.	Din. 12	(E - Reg. Mijlociu &	anii, lunile și zilele de domnie
7.	Din. 13-16	a doua per. int.)	mențiunea: 6 regi timp de 108 ani (Din. 15).[60]

Succesiunea faraonilor din dinastiile XIII-XIV, conform lui Gardiner (1961), Beckerath (1986), Bennett (1995) şi Allen (2006), este prezentată în **Anexa 5** din lucrarea de faţă.

Am menționat aceste izvoare istorice - din Mesopotamia și Egipt - deoarece constituie o sursă importantă pentru analiza comparată a tradiției listelor din ambele civilizații, surse mereu completate în special datorită noilor descoperiri arheologice, acestea intersectând şi sincronizând datele istoriei Egiptului cu cea a statelor din Levant, Anatolia şi din Orientul Apropiat.

---

[55] Redford 1986, p. 14; Ryholt 1997, p. 25-26; *idem* 2006, p. 29; Allen 2006, p. 3 și p. 9 (tabelul 1, col. 10 rd.21 și col. 10 rd. 29).
[56] Redford 1986, p. 16. Pentru traducere vezi Gardiner 1957, p. 507.
[57] *Ibidem*, p. 8-10.
[58] Ryholt 1997, p. 26.
[59] Allen 2006, p. 2.
[60] Ryholt 2006, p. 28-29.

CAPITOLUL II

Astronomia: disciplină de bază în stabilirea cronologiei Egiptului antic

În privința cronologiei Egiptului antic, un pas înainte a fost făcut de cercetările recente privind calendarul civil. Egiptologii au început să respingă originea astronomică a calendarului civil egiptean și eliminarea așa-numitului Ciclu Sothic ca și factor în datarea perioadelor timpurii a istoriei egiptene. Este contestată așadar începerea acestui ciclu în anul 4241 î.Hr.,[61] această părere nefiind însă împărtășită și acceptată de toți cercetătorii.

Anul egiptean începea atunci când steaua *Sirius/Sôthis* (*Σωθις* gr.) (*Spdt*) răsărea în dreptul orașului Memfis (*Mn-nfr*) - alte locații fiind deasemeni propuse -, în același punct unde răsărea și soarele. Potrivit calendarului gregorian, răsăritul stelei Sothis și, odată cu aceasta, creșterea apelor Nilului, are loc în data de 15 iunie (19 iulie conform calendarului iulian). Acest fenomen a fost denumit „răsăritul heliac” (*prt Spdt*) al lui Sirius. Astronomii moderni au calculat latitudinea la care a avut loc răsăritul heliac în dreptul orașelor Memfis și Theba (*W3st*) între anii 2000 î.Hr. și 1 d.Hr., aceasta fiind atunci când Sirius este la 3 - 5° deasupra orizontului.[62] Este importantă identificarea locului unde au avut loc astfel de observații deoarece cu cât locul observării stelei se mută spre sud de Memfis, de-a lungul văii Nilului, pentru fiecare grad de latitudine răsăritul heliac este observat cu o zi mai devreme. Având cunoștință de acest lucru, egiptologii au propus trei posibile locații pentru observarea răsăritului heliac al lui Sothis: Memfis sau Heliopolis (*ʻIwnw*), Theba și Elefantina (*3bw*).[63] Deoarece sunt aproximativ 6° latitudine între Memfis/Heliopolis și Elefantina, aceste trei locații au dus la stabilirea a trei posibile cronologii: o cronologie lungă (observarea lui Sothis în Memfis/Heliopolis), o cronologie de mijloc și scurtă (observarea lui Sothis la Theba) și o cronologie ultra-scurtă

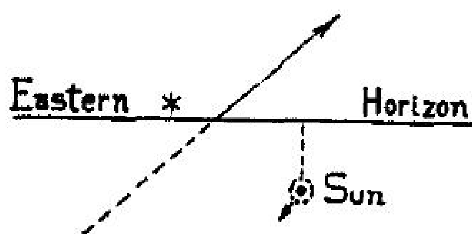
[61] Hayes 1970, p. 173. La sfârşitul secolului al XIX-lea, începerea Ciclului Sothic era acceptată de cei care se ocupau cu studierea calendarului egiptean. Spre exemplu, Samuel Beswick afirma următoarele: „am văzut că ei [egiptenii] aveau un calendar prin intermediul căruia erau măsurate toate datele şi epocile, epoca [primului Ciclu Sothic cu începere din] 4242 î.Hr. fiind unul din punctele de pornire a cronologiei istorice” (Beswick 1893, p. 179). În preajma primului sfert de secol XX, se renunţase deja la idea începerii calendarului egiptean în jurul anului 4200 î.Hr., William F. Edgerton fiind de părere că: „pentru perioada anterioară anului 2778 [î.Hr.], sistemul Sothic nu oferă, în momentul de faţă, nici un punct de prijin. … [Cât priveşte] Data 4241 î.Hr. (sau 4236, sau o altă dată apropiată acesteia) pentru introducerea calendarului este bine a se renunţa la ea, cel puţin până nu se vor găsi alte dovezi [care să o susţină]” (Edgerton 1932, p. 205).

[62] Cichocki *et.al.* 2004, p. 95.

[63] Vezi și n. 81 în lucrarea de față.

(observarea lui Sothis la Elefantina).[64] Întrebarea dacă răsăritul heliac al lui Sirius a avut loc la 3, 4 sau 5° deasupra orizontului rămâne fără un răspuns exact, la fel punându-se si problema orașelor unde astronomii egipteni au făcut observațiile.

Sunt două puncte caracteristice în observarea răsăritului heliac al lui Sothis: 1. Locația observărilor și 2. *Arcus visionis*, acesta fiind unghiul dintre Sirius și soare atunci când steaua este

← **Fig. 9.** Sirius deasupra orizontului la est, în timp ce soarele este încă sub linia de orizont (Mackey 1993, p. A5).

observată pentru prima oară. Punctul de observație nu este orizontul. Calculele moderne arată că unghiul este de 7.5°, cu Sirius la 2° desupra orizontului și soarele la 5.5° sub linia de orizont[65] **(**vezi **fig. 9)**. Neînțelegerile asupra unghiului a făcut ca alte păreri să susțină un unghi între 7 şi 11° (Ward în 1992). Dacă se folosesc valorile oferite de Ptolemeu, *arcus visionis* pentru răsăritul heliac al lui Sirius în Egipt este în jur de 10 sau 11°. Diferența în latitudine între Memfis și Elefantina este de 5.75°, ceea ce înseamnă o diferență de cca. 24 de ani pentru aceeași zi a calendarului egiptean. Observarea în Memfis a avut loc pe 19 iulie, echivalentul acestei date pentru Elefantina fiind 13 iulie.[66] Cu toate că, aceste intervale exacte de timp la care are loc fenomenul celest al răsăritului stelei Sothis sunt stabilite cu un destul de mare grad de acuratețe, incertitudinea planează asupra identificării precise a locației de unde a fost observat răsăritul heliac, chestiune nerezolvată pe deplin nici în momentul de față. Rămâne un semn de întrebare în privința exactității calculelor și cronologiilor prezente oferite de egiptologi, și asta până în momentul în care cercetătorii nu vor putea afla fără urmă de îndoială locul exact al observațiilor. Datorită faptului că existau mai multe centre importante - cele menționate mai sus - în care preoții sau cei care se ocupau de observarea astrelor puteau să facă aceste studii, este posibil ca ele să fi fost făcute nu într-un singur oraș ci în două dintre ele sau chiar în toate trei, însă, până în prezent, din sursele istorice antice nu se poate indica cu precizie acest lucru.

Egiptenii foloseau un calendar de 365 de zile, în timp ce Sothis și Soarele apar în același loc după 365 de zile și un sfert, producându-se astfel, la fiecare 4 ani, un decalaj de o zi între

[64] Hasel 2004a, p. 13-14.
[65] *Ibidem*, p. 14. Definiţia pentru *arcus visionis*, conform lui Parker, este „înălţimea necesară pentru vizibilitatea stelei deasupra soarelui" (Parker 1976, p. 181).
[66] Banjević 2003, p. 169. Parker face referire la un unghi între 9.4° și 8.6° (Parker 1950, p. 7).

calendarul egiptean și răsăritul heliac al lui Sothis. O concordanță perfectă între calendarul civil și cel cosmic era atunci când răsăritul heliac al lui Sothis se potrivea cu prima zi a lunii Thot (*Ḏḥwty*), cea dintâi lună a anotimpului revărsării apelor, acest fapt având loc abia după 1461 de ani oficiali (civili)/1460 de ani astronomici (ciclul Sothic).

Potrivit lui Censorinus, autor roman din secolul al III-lea d.Hr., răsăritul heliac al lui Sothis a corespuns cu prima zi a calendarului egiptean în 20 iulie 139 d.Hr., această coincidență având loc și în anii 1322 î.Hr., 2783 î.Hr. și 4244 î.Hr.[67] Cea de-a doua dată poate fi pusă în legătură cu începutul Regatului Vechi, textele piramidelor indicându-ne că atunci calendarul trebuie să se fi constituit deja, astfel că anul 4244 î.Hr. putea fi privit ca un posibil an de început al calendarului egiptean. Însă datorită faptului că pe la 4200 î.Hr. nu se poate vorbi despre o autoritate centrală în zona Memfisului, pare improbabil să se fi putut elabora un sistem calendaristic atât de precis,[68] civilizaţia din valea Nilului aflându-se încă în plină epocă neolitică. De aici rezultă faptul că începutul istoriei Egiptului dinastic trebuie coborât în timp, această dată fiind diferită în funcție de fiecare autor în parte.

Cât priveşte data de 20 iulie (*I 3ḫt 1*) 139 d.Hr., Censorinus este singurul care o menţionează, alţi astronomi şi scriitori antici oferind alte date de zi: 19 iulie (Dositheos, Hephaistos din Theba, Aetios, Salmasius, Zoroaster şi Palladius), 20 iulie (citată de Solinus), 21 iulie (Meton şi Censorinus - nemodificat), 22 iulie (Ptolemeu).[69]

Fundamentele cronologiei „clasice" egiptene pe baza calculului Ciclului Sothic au fost puse de către Eduard Meyer în anul 1904. Însă teoria Sothică referitoare la ciclul de 1460 de ani al stelei Sirius vine în contradicție cu datele lui Theon, astronom din Alexandria de la sfârșitul secolului al IV-lea d.Hr., iar Censorinus nu a pus cei 1460 de ani în conexiune directă cu Sothis. Nici cunoscutul geograf Claudius Ptolemeu nu a făcut această legătură între cele două, teoria fiind combătută încă de la la începutul enunțării ei de către egiptologii de renume ai vremii.[70]

---

[67] Diaconescu 2001, p. 227.

[68] Cohen 1996, p. 52 şi Diaconescu 2001, p. 226-227. În privinţa potrivirii celor două calendare, Hayes oferă date puţin diferite. Preluându-l pe Censorinus - cum că potrivirea a căzut în anul al 2-lea al domniei lui Antoninus Pius, între 139-140 d.Hr. -, plasează începutul celor trei cicluri Sothice precedente în 1321-1317 î.Hr., 2781-1773 î.Hr. și 4231 (nu 4241) î.Hr. (Hayes 1970, p. 173). Conform lui Parker, dacă se ia în considerare textul lui Censorinus și monedele din timpul lui Antoninus Pius se poate concluziona cu siguranță că între anii 139 și 142 răsăritul heliac al lui Sothis a avut loc la *1 3ht. 1*, care corespunde datei de 20 iulie pentru anul 139 d.Hr. și 19 iulie pentru anii 140 și 142 d.Hr. (Parker 1976, p. 182). Pentru calcule privind începutul anului civil egiptean și, răsăritul heliac al lui Sothis la Memphis, vezi și W.M. O'Neil - *The Egyptian Civil Year - Its Possible Origins and the Sothic Cycle*, AJBA 1.6 (1973).

[69] O'Mara 2003, p. 18 cu n. 5 (la n. 5 din articol este menţionată, din greșeală, data de 18 iulie în loc de 19 iulie).

[70] Mackey 2003, p. 70.

Potrivit lui Lappin[71], până în anul 2002 egiptologii aveau cunoștință de 9 date Sothice, dintre acestea, doar trei prezentând importanță în dezbaterea problemei: *Papirusul Ebers*, *Stela Elefantină* și *Papirusul Illahun/el-Lahun* (cunoscut și sub denumirea de *Papyrus Berlin nr. 10012*):

1. ***Mențiunea lui Censorinus*** cu referire la anul 139 d.Hr., amintită mai sus;

2. ***Inscripția de la Asuan*** care datează răsăritul heliac al lui Sothis pe 13 iulie 221 î.Hr.;

3. ***Decretul lui Canopus*** pentru data de 19 iulie 238 î.Hr.;

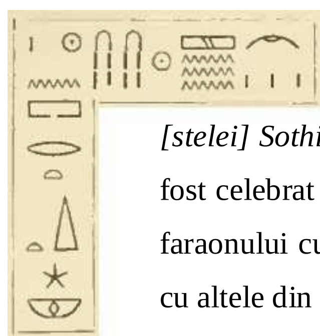
4. ***„Era" lui Menophres*** (enunțată de Theon, potrivit căreia 1605 ani au trecut de la „Era lui Menophres" până la sfârșitul erei lui Augustus și începutul erei lui Dioclețian) care plasează data Sothică în 1322 î.Hr.;

5. ***Inscripția de la Medinet Habu*** (*Ḏsrt imntt*), a lui Ramses al III-lea. Însă anul și ziua lunii calendaristice lipsesc **(**vezi **fig. 10)**.

Fig. 10. Răsăritul heliac al stelei Sothis menționat la Medinet Habu (MH III 1934, Pl. 152, lista 23, rd. 629 - col. verticală) →

6. ***Stela Elefantină*** sau documentul „Sothic" de la Elefantina din timpul dinastiei a XVIII-a, atribuit lui Thutmosis al III-lea. *Este mai puțin valoros pentru cronologie deoarece anul regal este imposibil de citit* (el fiind totuși plasat între 1471-1474 î.Hr. sau în 1464 î.Hr.). Este menționat răsăritul stelei Sothis în cea de-a 28-a zi a lunii Epiphi, textul propriu-zis fiind *„Epiphi, ziua 28, ziua festivalului a răsăritului [stelei] Sothis*" **(fig. 11)**. Stela nu prezintă numele faraonului și anul de domnie în care a fost celebrat acest eveniment însă, majoritatea cercetătorilor au optat pentru identificarea faraonului cu Thutmosis al III-lea din aceeași dinastie a XVIII-a. Corelarea acestei date cu altele din timpul domniei aceluiași rege, l-a ajutat pe Meyer să calculeze datele precise ale domniei acestui faraon. Mai târziu, Breasted s-a încumetat să indice, preluând calculele lui Meyer, data de 19 aprilie 1479 î.Hr. ca fiind ziua în care Thutmosis al III-lea a părăsit Egiptul în prima campanie contra Palestinei. Albert Ten Eyck Olmstead, folosind același principiu de calcul, a

↑ **Fig. 11.** Inscripția de pe stela Elefantină (Mahler 1889, p. 98)

71 Lappin 2002, p. 72-73.

identificat o nouă dată care aparține domniei aceluiași faraon, aceasta fiind 19 aprilie 1483 î.Hr.[72]

7. ***Papirusul Ebers*** - scris în hieratică şi cunoscut mai ales pentru informațiile medicale pe care le oferă - conține unele referiri la răsăritul Sothic în luna a 11-a, anul al 9-lea al regelui Amenhotep I din dinastia a XVIII-a. Aflarea exactă a acestei date e un punct cheie în datarea Regatului Nou și al bronzului târziu în țările învecinate. Identificarea faraonului respectiv a iscat numeroase dezbateri. Cel care la început a citit corect numele regal Djeserkare, acesta fiind prenumele lui Amenhotep I, a fost J. Krall în 1875, an în care R. Lepsius considera această identificare ca fiind incertă. Cu toate că înaintea lui Krall, G. Ebers citise - în 1873 - corect numele regelui, în 1875 la retipărirea textului el omite menționarea numelui regal.

În privința anului regal menționat în papirus, în 1870 H. Brugsch și A. Eisenlohr au citit anul ca fiind 3, în același an R. Lepsius citindu-l 6. În 1873 C.W. Goodwin - împărtășind sugestia făcută în anul 1864 de către Edwin Smith - acceptă anul 9 ca fiind corect, opinie adoptată în final și de Lepsius.

A treia chestiune din papirus supusă discuției a fost citirea ultimului nume de lună calendaristică din cele 12 listate în prima coloană, acesta fiind fără urmă de îndoială *ipt-ḥmt*. Între sfârșitul acestei luni și răsăritul lui Sothis, pomenit la început, rămân 12 zile, ele aparținând lunii din calendarul lunar în care va cădea viitorul răsărit al lui Sothis.[73] Citirea numelui a fost corelată cu cea de pe hărțile stelare din mormântul construit pe la 1490 î.Hr. al lui Senmut/Senenmut (𓋴𓅐 *Sn-Mwt*), vizirul reginei Hatșepsut. Calendarul de pe papirusul Ebers pune, de fapt, în concordanță două calendare, acestea fiind cicluri anuale total independente una de cealaltă. Însă, o anumită zi într-un calendar este aceeași cu o zi anume din celălalt calendar. Concordanța dintre calendare arată în care zi a unui calendar cade o zi din celălalt. Unul este cel civil de 12 luni cu 30 de zile fiecare (la care se adaugă 5 zile epagomene pentru a da 365 de zile),

---

[72] Robert Porter priveşte critic dependenţa egiptologilor atât în acceptarea datei Sothice din Regatul Nou pentru Thutmosis al III-lea cât şi pe cea din Regatul Mijlociu (Senusret III), plus că aceştia nu acceptă reducerea unor date din istoria Egiptului antic, datorită în special cronologiei asiriene, „aceasta restricţionând reducerea datelor în special datorită listelor de regi, care oricum au fost scrise cu câteva secole mai târziu" şi care face legătura dintre cele două civilizații prin tăbliţele de la Amarna, astfel că „scurtarea cu un secol a perioadei dintre Regatul Mijlociu şi cel Nou din Asiria ar aduce multe beneficii din punct de vedere arheologic pentru Asiria şi întregul Orient Apropiat… identificarea lui Șeșonk I cu Șișak restricţionând orice reducere post Șeșonk" (Porter 2005, p. 48). Pentru sincronismul dintre cronologia egipteană, cea asiriană și a regatului evreu divizat în mileniul I î.Hr. vezi cap. V din lucrarea de față.

[73] Depuydt 2008, p. 125 și 128.

folosit în întreaga istorie a Egiptului antic, celălalt fiind unul lunar, o lună având circa 29.53 de zile. Acest calendar lunar de pe papirusul Ebers nu este unul obișnuit ci este așa-numitul calendar lunar inițial, adică cel folosit de la început, acest concept fiind o creație a lui Ludwig Borchardt publicat într-un studiu din 1935. Singura caracteristică izbitoare a calendarului este menţionarea la început a răsăritului stelei Sothis. Astăzi, citirea textului hieratic este sigură atât în privința anului 9 cât și al numelui regelui Amenhotep I.[74] (vezi **Anexa 4E**).

Papirusul Ebers, găsit la Theba, menţionează răsăritul heliac al lui Sothis în felul următor: (rd. 1) (hieratică: ←), trans.: *rnpt-sp/ḥsbt 9 ḫr ḥm n nsw-bity Ḏsr-k3-Rᶜ nḫ ḏt* „Anul 9 al Majestății sale regele Egiptului de Sus și de Jos Djeserkare (Amenhotep I) să trăiască veșnic"; (rd. 2) (hieratică: ←), trans.: *ḥb wp(t)-rnpt III šmw 9 prt Spdt* „Sărbătoarea Începutului de An (Anului Nou). Ziua a 9-a a celei de-a treia luni al celui de-al treilea sezon Shemu. Răsăritul heliac al [stelei] Sothis (Sirius)".[75] Textul original în hieratică este scris de la dreapta spre stânga (←), transliterarea și transcrierea în hieroglifică fiind redată, de obicei, de către egiptologi de la stânga la dreapta (→).

8. Data inscripționată pe **un fragment de graffiti de la Gebel Tjauti** care datează din timpul dinastiei a XVII-a: (←) *ḥsb.t 11 3bd 2 Šmu sw 20 m3 pr.t Spd.t* „Anul regal 11, a doua lună a sezonului Shemu, ziua 20: se observă răsăritul (heliac) [al stelei] Sothis (Sirius)". Pe baze paleografice, data observaţiei din inscripţie (*II Šmw 20*) ar trebui să fie ulterioară celei a lui Senusret al III-lea (*IIII prt 16* - papirusul Berlin 10012, A, recto, II.19), răsăritul stelei Sothis având loc în timpul primei decade a sec. al XVI-lea î.Hr., în dimineaţa zilei de 11 iulie al unuia din anii 1593-1590 î.Hr.[76] Potrivit lui Beckerath, anul al 11-lea de domnie al lui Seweserenre s-ar încadra exact în limita anilor de mai sus.[77] Se pare că inscripţia nu doar menţionează ziua celebrării răsăritului heliac al stelei Sothis ci mai degrabă arată observarea (*m33*) chiar în acel moment al acesteia[78].

---

[74] *Ibidem*, p. 120-121.
[75] Pentru imaginea color a papirusului vezi Ebers 1875, Tafel I, iar pentru transcrierea în hieroglifică, vezi **Anexa 4E** în lucrarea de faţă. Vezi și M. Clagett - *Ancient Egyptian Science. II. Calendars, Clocks, and Astronomy* (1995), Part II: Document III.2. - *The Ebers Calendar*, p. 193-213 și fig III.10 și III.11.
[76] Darnell 2002, p. 51.
[77] *ibidem*, p. 51.
[78] *ibidem*, p. 51. Pentru inscripție, transcriere și traducere în engleză, vezi *ibidem* p. 49 cu pl. 29b și 30a-b.

9. **Papirusul *el-Lahun/Illahun*** (numit și **Papyrus Berlin nr. 10012**), în fragmentul A, recto, II.19 fiind menționată apariția stelei în ziua a 16-a, luna a 4-a, al celui de-al 2-lea sezon (*IIII prt 16*), din anul al 7-lea de domnie a lui Senusret al III-lea.[79] Trebuie amintit că identificarea faraonului al cărui nume nu este dat în textul papirusului a fost făcută doar pe baze epigrafice.[80] Când se vorbeşte de baze epigrafice pentru identificarea numelui faraonului, trebuie ştiut că papirusul a fost găsit în templul lui Senusret al II-lea, asocierea lui Senusret al III-lea cu textul făcându-se prin compararea scrisului de mână de pe papirus cu scrisul altor texte găsite în același loc și care conțin numele lui Senusret al III-lea. Folosindu-se calculul Ciclului Sothic, anul ar putea fi plasat între 1876 și 1864 î.Hr., probabil în anul 1872 î.Hr. Datorită faptului că predecesorii lui Senusret al III-lea au domnit în total 120 de ani, iar „*Papirusul de la Torino*” dă pentru dinastia a XI-a 143 de ani, este posibil ca începutul dinastiei să fie plasat - cu o mică marjă de eroare - în anul 2133 î.Hr.[81] Conform lui Luft (1992) data ar fi 17 iulie 1866 î.Hr.[82] Din păcate, cu toate că s-a stabilit când cade *IIII prt 16*, trebuie determinat cu exactitate dacă ziua din calendarul egiptean începea la apus sau la răsărit, căci altfel se poate ajunge la o diferență de 11 zile. În concluzie, „data cu privire la Senusret al III-lea nu poate fi plasată într-o zi a calendarului iulian până când Anul 1 din calendarul egiptean nu este stabilit cu certitudine”.[83]

Alte date privind anumite perioade din istoria Egiptului vin să completeze lacunele existente în cronologie. Pentru perioada ramesidă, faraonii de la Amarna (Amenhotep al IV-lea/Akhnaton, Semenkhkare, Tutankhamun și Ay al II-lea) au pus unele probleme deoarce în analele egiptene cei patru au fost ignorați, anii de domnie ai acestora fiind, se pare, atribuiți lui Horemheb. În inscripţiile dintr-un mormânt de la Saqqara - locul unde erau înmormântaţi cei din Memfis din timpul lui Ramses al II-lea - care aparţine unui scrib al zeului Ptah pe nume Khayri, este pomenit „*Anul Regal 59*” al domniei lui Horemheb. Se pare că acest an nu trebuie interpretat ca o indicare a lungimii domniei acestuia, observații interesante fiind făcute de Ahmed Osman: 1. „Trebuie subliniat că nici un alt exemplu de dată care să includă și altele nu a

---

79 Banjević 2003, p. 169-170.
80 Mackey 2003, p. 71.
81 Hayes 1970, p. 174. Aceeași dată privind anul sothic o dă și Parker în 1976 (Parker 1976, p. 184). Conform lui Lappin, anul Sothic este 1870 î.Hr., dacă observațiile astronomice au fost făcute din Memfis, însă dacă acestea au fost făcute din Theba, anul este 1850 î.Hr. (Lappin 2002, p. 73). În 1961, Gardiner accepta anul 1872 î.Hr. ca fiind anul 7 al lui Senusret al III-lea și plasa începutul dinastiei a XII-a în 1991 î.Hr. Adăugând, la rândul său, cei 143 de ani pentru dinastia a XI-a, ajungea la data de 2134 î.Hr. pentru începutul dinastiei a XII-a (Gardiner 1961, p. 67 și 438).
82 *Apud* Darnell 2002, p. 51.
83 O'Mara 2003, p. 26.

fost descoperită”, existența celor 4 regi de la Amarna fiind într-adevăr ignorată oficial, acest lucru neînsemnând însă că și anii lor de domnie au fost ignorați; 2. Un fragment de papirus din dinastia a XIX-a, păstrat la British Museum, face referire la „anul 9 al celui răzvrătit”, referință clară la Akhnaton. Numele lui nu este pomenit, însă se amintește un an din perioada domniei lui. Raționamentul ar fi că, odată amintit acest an ca aparținând altui rege, nu mai putea fi adăugat la cei ai lui Horemheb, interzicându-se așadar menționarea numelor regilor „eretici” nu însă și durata domniei lor.[84] Datorită unei date lunare menționate în anul regal 52 al domniei lui Ramses al II-lea, se poate stabili data urcării acestuia pe tron: 1304 sau 1290 î.Hr. Studii privind documentele cuneiforme provenind de la regii contemporani din Orientul Apropiat tínd să indice anul 1304 î.Hr. ca fiind cel corect. Dacă se acceptă 14 sau 15 ani ca durată a domniei lui Sethi I și 1 an și 4 luni pentru cea a lui Ramses I, se poate spune că dinastia a XIX-a a început în 1320/1319 î.Hr. (acest an fiind și cel al sfârșitului domniei lui Horemheb).[85] Cele mai recente lucrări de cronologie dau anul 1279 î.Hr. ca cel al ocupării tronului de către Ramses al II-lea.[86]

O mențiune trebuie făcută și asupra unor date astronomice care se leagă de cultul solar al lui Aton, introdus de faraonul Amenhotep al IV-lea/Akhnaton. Se știe faptul că în inscripțiile din perioada amarniană apare semnul hieroglific (*3ḫt*) care este tradus „orizont”. Acest semn, scris în unele texte sau (*3ḫty*), a fost interpretat de astronomul egiptean Aymen Ibrahem, ca un „apus de două ori al soarelui”, adică o eclipsă de soare, ea fiind identificată cu cea din 3 oct. 1355 î.Hr. Potrivit lui Marc Gabolde, Amenhotep al IV-lea a fost încoronat la vârsta de 10 ani, în *I prt 1,* dată care ar cădea pe 25 nov. 1354 î.Hr., inaugurând astfel cultul solar pe care îl observase cu un an înainte. Primul templu din capitala Akhetaton (*3ḫt-itn)* închinat noului zeu, a fost inaugurat cu 28 de zile înaintea echinoxului de primăvară, la apusul zilei de *IV prt 13,* în anul regal 5. Calculele astronomice arată că această dată poate fi asociată cu data calendaristică de 6 martie din anii: 1352-1349 î.Hr., ultima dată fiind cea mai potrivită pentru anul regal 5. Tot Gabolde susține că moartea lui Akhnaton a survenit în cel de-al 17-lea an de domnie, la puțin timp după moartea reginei Nefertiti. O eclipsă totală de soare ce a putut fi

[84] Osman 2002, p. 98-107. Vezi și p. 23 în lucrarea de față.
[85] Hayes 1970, p. 188-189.
[86] Pentru data de 1279 î.Hr. vezi și n. 97 în lucrarea de față. În privința listei faraonilor Egiptului de la sfârșitul lucrării am optat pentru cronologia conform căreia Ramses al II-lea și-a început domnia în anul 1279 î.Hr.

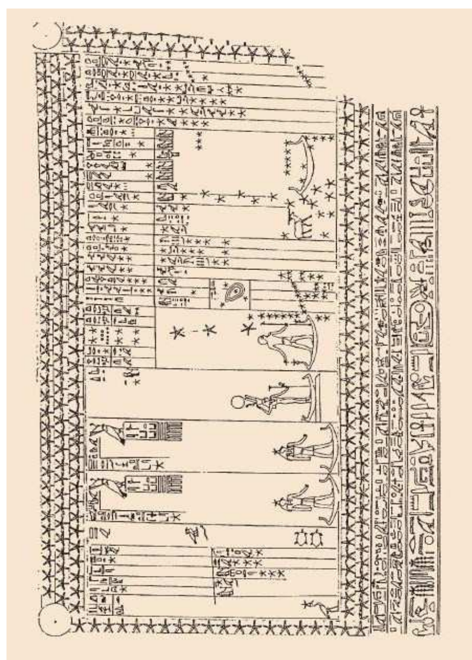
observată din capitală, a avut loc pe 14 mai 1337 î.Hr., data potrivindu-se cu cel de-al 17-lea an.[87] Murnane susţine că Akhnaton a urcat pe tron în primele 8 zile din I Proyet (*I prt*).[88]

Fenomenele cerești au constituit un punct de atracție încă din perioadele timpurii ale civilizației, oamenii acelor vremuri urmărind mișcările astrelor pe bolta cerească, încercând în același timp să descifreze ceea ce în fond era un mister pentru ei. Motivațiile și scopurile observării astrelor au fost diferite, în Egiptul antic interesul pentru astronomie având în principal scopuri practice - întocmirea unui calendar care să-i ajute să cunoască perioadele când pot cultiva și recolta - și religioase în mod special. Cu toate acestea, se pare că astronomia egipteană nu a ajuns, dacă putem spune, la statura științifică așa cum s-a întâmplat în statele mesopotamiene. Astronomii egipteni au adoptat răsăritul heliac al stelei Sothis pentru a rezolva problema ce consta în faptul că, nu este an lunar care să corespundă anului solar marcat de solstiții. Ei s-au confruntat cu această nepotrivire între anii solari și siderali (ultimul fiind cu aproape ¼ de zi mai lung față de primul) menținând amândouă calendare, cel civil și cel religios. Astronomia egipteană din epoca târzie (perioada ptolemeică și romană) a fost strâns legată de cea greacă și romană.[89] Privitor la calendarul pe care îl foloseau egiptenii, Richard Parker încearcă în 1950, să argumenteze teoria potrivit căreia în Egiptul antic se foloseau trei calendare diferite: unul lunar, unul civil și unul religios.[90] Calendarul lunar era cel folosit de la începutul civilizației egiptene și era legat de răsăritul lui Sothis; cel civil de 365 de zile care la început nu era în legătură cu steaua Sothis astfel încât decalajul nu era observat iar cel de-al treilea calendar - cel religios - era legat de cel civil. Astfel se sugerează că erau două date pentru fiecare festival, una fixată după calendarul civil iar cealaltă după anul din calendarul lunar inițial (de la început).[91] Herodot în „*Războaiele Persane*” II, 4 spune că egiptenii au descoperit anul solar pe baza observării stelelor, ceea ce poate pune la îndoială teoria lui Parker care susține că anul civil nu a avut legătură de la început cu steaua Sothis. Conform lui Cihó, în Egipt au fost folosite două calendare: cel civil și cel lunar (calendarul lunar inițial - al lui Borchardt - fiind unul care se

[87] *Apud* Dubal 2006, p. 8-10.
[88] Murnane 1976, 166.
[89] Baity 1973, p. 405-406. *Anul sideral* este intervalul de timp (de 365 de zile, 9 ore și 9 secunde) în care Soarele, în mișcarea lui aparentă, plecând de la o stea, ajunge iarăși acolo. Se împarte în: *zi siderală* = timpul scurs între două treceri consecutive ale unei stele la același meridian; *oră siderală* = a 24-a parte dintr-o zi siderală; *minut sideral* = a 60-a parte dintr-o oră siderală și *secundă siderală* = a 60-a parte dintr-un minut sideral (DEX^2 1998, p. 984). *Anul solar* = intervalul de timp în care se efectuează o revoluție completă a Pământului în jurul Soarelui (*idem*, p. 1000).
[90] Parker 1950, p. V.
[91] *Ibidem*, p. 54-58.

baza pe cel civil), calendarul lunar, folosit încă din perioada predinastică, având un rol religios fiind folosit de către preoți în temple.[92] Astfel a fost inventat calendarul de 365 de zile bazat pe observații astronomice, în Egipt acesta fiind unul lunar iar începutul lui fiind legat, după cum am amintit, de răsăritul stelei Sothis. El corespundea sezonului inundației (*3ḫt*) având așadar un rol agricol, dar fiind folosit și pentru calcularea timpului. În mod firesc, aceste cercetări erau făcute noaptea atunci când putea fi observată mișcarea lunii și recunoscute constelațiile sau grupurile de stele. Cele mai vechi hărți stelare din Egipt au fost cele care decorau pereții mormântului *TT 353* de la Theba, pe malul vestic al Nilului.

Mormântul a fost construit în timpul dinastiei a XVIII-a și aparține vizirului (*ṯ3ty*) Senmut **(fig. 12a,b)**. Cele două hărți au aproape 4 metri lungime și sunt pictate pe tavan, cerul fiind împărțit în două registre, nordic și sudic. Harta din registrul sudic redă o conjuncție specifică a planetelor de-a lungul longitudinii stelei Sirius, această configurație având loc pe bolta cerească în preajma lunii mai 1534 î.Hr. Configurația prezintă toate planetele în afară de Marte (*Ḥr-3ḫty*) care este în opoziție față de grupul celorlalte planete. Această configurație are loc atât de rar, încât altă datare alternativă este exclusă.[93]

← **Fig. 12a**. Harta stelară din mormântul lui Senmut. Fațada sudică (Spaeth 2000, p. 160).

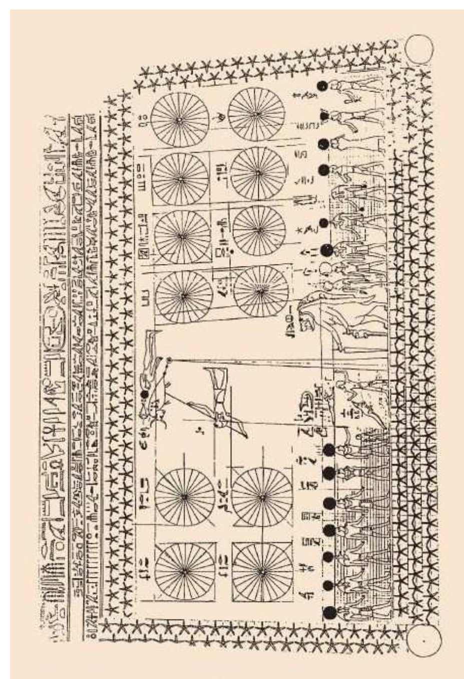

Fig. 12b. Harta stelară din mormântul lui Senmut. Fațada nordică (Spaeth 2000, p. 161). →

[92] Cihó 2007, cap. VI.4, p. 249. Calendarul din papirusul Ebers este cel lunar inițial (Depuydt 2008, p. 127).

[93] Spaeth 2000, p. 159.

Potrivit lui Spaeth, acest aliniament stelar a avut loc doar de patru ori între 2447 î.Hr. și 57 d.Hr.:

- în aprilie-mai 1534 î.Hr. (pe harta lui Senmut);
- aprilie-mai 1297 î.Hr. (menționat într-o hartă din timpul domniei lui Sethi I);
- iunie 620 î.Hr.;
- mai-iunie anul 4 d.Hr.

În toate aceste patru cazuri planeta Marte este în opoziție, la vest față de celelalte planete. Singura plasare logică în timp a evenimentului prezentat în harta lui Senmut este cea din aprilie-mai 1534 î.Hr. fiind știut faptul că în acea perioadă s-ar încadra domnia reginei Hatșepsut, celelalte date fiind excluse de la sine pe baza acestui fapt.[94]

Egiptologul Alessandro Bongioanni este de părere că „precisa dispoziţie a fiecărui astru pe cer a permis datarea picturii în anul 1463 î.Hr."[95] În 2008, Bojan Novaković, analizând această problemă ajunge la concluzia că, deoarece cronologiile din ultimul timp tínd să plaseze domnia reginei Hatșepsut ca faraon între anii 1479-1458 î.Hr. (neștiindu-se însă cu exactitate data de început a domniei, alte surse indicând doar că venirea la putere nu a putut avea loc înainte de anul 1512 î.Hr.), nu este clar dacă acest fenomen celest a avut loc în timpul vieții lui Senmut.[96]

Cu toate că avem aceste date care sunt considerate puncte stabile pentru întocmirea unei cronologii cât mai exacte, tendința unor egiptologi din zilele noastre este de a reduce cronologia „clasică"/„ortodoxă" (CO), cronologie acceptată de majoritatea cercetătorilor istoriei Egiptului antic. Câteva exemple preluate din articolul lui Lappin - cu indicarea anului 1 de domnie al unor faraoni - ar putea aduce lumină în privinţa deosebirii dintre cele două cronologii: Senusret al III-lea în 1698 î.Hr. (CO - 1874 î.Hr.); Amenemhat al III-lea în 1679 î.Hr. (CO - 1855 î.Hr.); Amenhotep I în 1169/1168 î.Hr. (CO - 1525 î.Hr.); Thutmosis al III-lea în 1143/sau 1129 î.Hr.

---

[94] *Ibidem*, p. 165 (tabel). Alte configurații similare au fost deasemeni menționate de sursele antice: mai-iunie 1415 î.Hr. (aceasta incluzând o eclipsă de lună) și aprilie-iunie 1238 î.Hr., însă la acestea două, planeta Marte este alăturată grupului de stele în partea de est (*Ibidem*, p. 170). Pentru lista, ordinea și gruparea decanelor, plus divinitățile asociate fiecărui decan, din mormântul lui Senmut, de pe plafonul din Ramesseum (din. a XIX-a) și cel al lui Sethi I, vezi tabelele I, II și III (p. 317-319) din articolul lui A. Pogo - *The Astronomical Ceiling-Decoration in the Tomb of Senmut (XVIIIth Dynasty)*, Isis 14.2 (oct. 1930). Pentru ipoteza potrivit căreia hărțile astronomice pictate pe tavanul mormintelor își au originea în inscripțiile astronomice de pe sicrie, vezi *Idem - Calendars on coffin lids from Asyut (Second half of the third millennium)*, Isis 17.1 (1932); *Idem - The Astronomical Inscriptions on the Coffins of Heny (XIth dynasty?)*, Isis 18.1 (iul. 1932).

[95] Bongioanni 2003, p. 84.

[96] Novaković 2008, p. 4.

(CO - 1479 î.Hr.) iar Akhnaton în 1023 î.Hr. (CO - 1352 î.Hr.). Începutul domniei longevivului faraon Ramses al II-lea este fixat - după același principiu de calcul - în anul 943 î.Hr. (CO - 1290 î.Hr. sau, mai recent, 1279 î.Hr.)[97] (pentru alte date propuse în cadrul cronologiei „noi" vezi deasemeni **Anexa 2** în lucrarea de faţă).

---

[97] Lappin 2002, p. 79-83. Date puţin diferite, dar care se încadrează în cronologia „nouă" găsim la Steven Robinson: Ahmose (1188-1163 î.Hr.), Amenhotep I (1163-1142 î.Hr.), Thutmosis I (1142- î.Hr.), Thutmosis al II-lea (-1129 î.Hr.), Hatșepsut (1128 - 1106 î.Hr.), Thutmosis al III-lea (1129/1106-1075 î.Hr.), Amenhotep al IV-lea/Akhnaton (1027-1011 î.Hr.), Tutankhamun (1009-1000 î.Hr.), Ay (1000-996 î.Hr.), Ramses al II-lea (979-913 î.Hr.). (Robinson 1994/95, p. 87). Cronologia „clasică"/„ortodoxă" (CO) este conform lui Shaw & Nicholson (1995).

În privința datei de zi a urcării pe tron a lui Ramses al II-lea - dată controversată de altfel - Brand propunea, în urma analizei tuturor informaţiilor adunate de egiptologi, ziua de III *šmw* 27 (31 mai 1279 î.Hr.) (Brand 1998, p. 341-344) iar pentru Sethi I, data de III *šmw* 24 (31 mai 1290 î.Hr.) (Brand 1998, p. 339-341). Datele în era gregoriană (după calendarul nostru) sunt după McMurray, care plasează anul 1 al lui Ramses al II-lea în I *3ḫt* (iulie) 1279 î.Hr. (McMurray 2004, p. 1-3). În 1976, E.F. Wente și C.C. Van Siclen III, încadrau domnia lui Ramses II între III *3ḫt* 5-11 (sept.) 1279 - I *3ḫt* 19 (iul.) 1212 î.Hr. (Wente & Siclen III 1976, p. 218 (tabelul I). În volumele prestigioasei lucrări *Cambridge Ancient History*, începutul domniei lui Ramses al II-lea este datat în anul 1304 î.Hr. (vezi CAH[3] II/2 1975, p. 1038 - tabel). În 1980, Philipp Vandenberg, preluând datele cronologiei lui Erik Hornung din 1964, accepta ca sigură domnia lui Sethi I între 1306/1300-1290 î.Hr. și a lui Ramses al II-lea între iun./nov. 1290-vara 1224 î.Hr., existând și posibilitatea unor date alternative, dar nesigure, pentru domniile acestora: începutul lui 1304-2 iun. 1290 î.Hr. (Sethi I) și 3 iun. 1290-12 iul. 1224 î.Hr. (Ramses al II-lea) (Vandenberg 1980, p. 318).

Cu riscul de a complica această notă, am să redau lista cronologică a faraonilor dinastiei a XVIII-a conform lui Redford, a dinastiilor XVIII-XX potrivit lui Wente & Siclen III și a dinastiilor XIX-XX (până la Ramses VI inclusiv) după *Ancient Egyptian Chronology* (*AEC*), ed. Hornung *et.al.*, deoarece sunt prezentate unele date de lună calendaristică - redate mai jos în bold-italic -, acolo unde sunt cunoscute, pentru unii suverani.

Pentru dinastia a XVIII-a D.B. Redford prezenta, în 1966, următoarele date: Ahmosis I: ***mart.*** 1558 - ***iul.*** 1533 î.Hr., Amenhotep I: ***iul.*** 1533 - ***mart.*** 1512 î.Hr., Thutmosis I: ***mart.*** 1512 - ***sept.*** 1500 î.Hr., Thutmosis II: ***sept.*** 1500 - ***mai*** 1490 î.Hr., Thutmosis III: ***mai*** 1490 - ***mart.*** 1436 î.Hr., Amenhotep II: ***nov.*** 1438 - ***sept.*** 1412 î.Hr., Thutmosis IV: ***sept.*** 1412 - ***mai*** 1402 î.Hr., Amenhotep III: ***mai*** 1402 - ***ian.*** 1363 î.Hr., Akhnaton: ***ian.*** 1363 - ? 1347 î.Hr., Semenkhkare: 1349(?) - 1347(?) î.Hr., Tutankhamun: 1347 - 1338 î.Hr., Ay: 1337 - 1333 î.Hr., Horemheb: 1333 - 1303 î.Hr. (Redford 1966, p. 124).

Wente & Siclen III pentru din. XVIII: Ahmosis I: 1570 - 1546 î.Hr., Amenhotep I: ***iul.*** 1551 - (***mart.***) 1524 î.Hr., Thutmosis I: ***mart.*** 1524 - (***oct.***) 1518 î.Hr., Thutmosis II: ***oct.*** 1518 - (***mai***) 1504 î.Hr., Thutmosis III: ***mai*** 1504 - ***mart.*** 1450 î.Hr., Hatșepsut: 1503/1498 - 1483 î.Hr., Amenhotep II: ***nov.*** 1453 - 1419 î.Hr., Thutmosis IV: 1419 - (***mai***) 1386 î.Hr., Amenhotep III: ***mai*** 1386 - 1349 î.Hr., Akhnaton: 1350 - 1334 î.Hr., Semenkhkare: 1336 - 1334 î.Hr., Tutankhamun: 1334 - 1325 î.Hr., Ay: 1324 - 1321 (1324 - 1319 î.Hr.), Horemheb: 1321 - 1293 (1319 - 1291 î.Hr.);

Din. XIX: Ramses I: 1293 - 1291 (1291 - 1289 î.Hr.), Sethi I: ***mai*** 1291 - (***sept.***) 1279 î.Hr., Ramses II: (***sept.***) 1279- (***iul.***) 1212 î.Hr., Merneptah: ***iul.*** 1212 - (***mai***) 1202 î.Hr., Amenmesse: ***mai*** 1202 - (***dec.***) 1199 î.Hr., Sethi II: ***dec.*** 1199 - ***oct.*** 1193 î.Hr., Siptah: ***oct.*** 1193 - 1197 î.Hr., Tausret: 1193 - 1185 î.Hr., interregnum: 1185 - 1885/4 î.Hr.;

Din. XX (secvenţa Kitchen): Setnakht: 1185/4 - (***mart.***) 1182 î.Hr., Ramses III: ***mart.*** 1182 - ***apr.*** 1151 î.Hr., Ramses IV: ***apr.*** 1151 - (***sept.*** +) 1145 î.Hr., Ramses V: (***sept.*** +) 1145 - (***oct.***) 1141 î.Hr., Ramses VI: ***oct.*** 1141 - (***ian.***) 1133 î.Hr., Ramses VII: ***ian.*** 1133 - (***nov.*** +) 1127 î.Hr., Ramses VIII: (***nov.*** +) 1127 - (***iun.***) 1126 î.Hr., Ramses IX: ***iun.*** 1126 - ***oct.*** 1108 î.Hr., Ramses X: ***oct.*** 1108 - (***apr.***) 1098 î.Hr., Ramses XI: ***apr.*** 1098 - 1070 î.Hr.; Din. XX (secvenţa Beckerath): Setnakht: 1185/4 - (***mart.***) 1182 î.Hr., Ramses III: ***mart.*** 1182 - ***apr.*** 1151 î.Hr., Ramses IV: ***apr.*** 1151 - (***sept.*** +) 1145 î.Hr., Ramses V: (***sept.*** +) 1145 - (***oct.***) 1141 î.Hr., Ramses VI: ***oct.*** 1141 - (***mart.*** +) 1134 î.Hr., Ramses VIII: (***mart.*** +) 1134 - (***ian.***) 1133 î.Hr., Ramses VII: (***ian.***) 1133 - (***iun.***) 1126 î.Hr., Ramses IX: ***iun.*** 1126 - ***oct.*** 1108 î.Hr., Ramses X: ***oct.*** 1108 - (***apr.***) 1098 î.Hr., Ramses XI: ***apr.*** 1098 - 1070 î.Hr. (Wente & Siclen III 1976, p. 218 (tabelul I).

Variantele propuse de cercetători pentru începutul şi sfârşitul acestor domnii, conform *AEC* (2006):

O altă reducere a datelor acestor domnii, de această dată mult sub limitele temporale fixate de către cei amintiți anterior, pleacă de la supoziția că dinastiile XVIII-XX sunt

---

Dinastia a XVIII-a: Amenhotep I: urcarea pe tron : ***29-30/I/3ḫt*** (Helck), ***11/III/šmw*** (Redford), ***9/III/šmw*** (Krauss, Luft, Beckerath, *AEC*); sfârşitul domniei: ***20/III/prt***. Thutmosis I: urcarea pe tron: ***21/III/prt***. Thutmosis II: urcarea pe tron: ***8/II/3ḫt*** (Gardiner, Redford), ***III/IV/3ḫt*** (Beckerath), ***9/II/3ḫt*** anul 1 - singura dată sigură (*AEC*). Hatșepsut: urcarea pe tron: între ***1/II/prt*** anul 15 și ***30/IV/šmw*** anul 16 al lui Thutmosis III (*AEC*); sfârşitul domniei: ***IV/prt*** anul 20 - ultima dată atestată pentru regină (*AEC*). Thutmosis III: urcarea pe tron: ***4/I/šmw*** (*AEC*), începutul domniei ca singur faraon: ***10/II/prt*** anul 22 (*AEC*); sfârşitul domniei: ***30/III/prt*** anul 54 (EAC). Amenhotep II: urcarea pe tron (sau data când a fost numit coregent): ***1/IV/3ḫt*** (*AEC*). Thutmosis IV: urcarea pe tron: ***19/III/3ḫt*** anul 1 - posibil cea mai timpurie dată (*AEC*); sfârşitul domniei: ***2/IV/prt*** anul 8 - ultima dată atestată (*AEC*). Amenhotep III: urcarea pe tron: ***11/III/šmw*** (Helck); sfârşitul domniei: ***1/III/šmw*** anul 38 (Hayes). Amenhotep IV/Akhnaton: urcarea pe tron: între ***1/I*** și ***8/I/ prt*** (Murnane, Murnane & Van Siclen III, Beckerath, Gabolde); sfârşitul domniei: ***II/3ḫt*** anul 17 (***22 aug. - 20 sept.*** [iulian] în anul 1366 î.Hr.) sau posibil începutul anului 18 (*AEC*); este cert că între Akhnaton și Tutankhamun a domnit nu numai un bărbat numit ^{c}Ankhkheperure^{c}, ci și o femeie pe nume ^{c}Ankhetkheperure^{c}. Regele a fost cunoscut prima dată ca ^{c}Ankhkheperure^{c} (numele de tron) Semenkhkare^{c} *ḏsr-ḫprw* (numele de la naștere), iar mai târziu ca ^{c}Ankhkheperure^{c} mry/Neferkheperure^{c}/Waenre^{c}/și Neferneferuaton mrjj(mry) Waenre^{c}. Regina este cunoscută sub două nume foarte asemănătoare cu cele ale regelui: ^{c}Ankhetkheperure^{c} mry/Neferkheperure^{c}/Waenre^{c}/ și Neferneferuaton *3ḫt n hj.s*; ^{c}Ankhkheperure^{c} mry/Nefernefruaton mry: an atestat: ***10/III/3ḫt*** anul 3 (*AEC*) (vezi şi cap. IV în lucrarea de faţă privitor la numele urmaşilor lui Akhnaton). Tutankhamun: urcarea pe tron: nu este cunoscută (*AEC*); sfârşitul domniei: an atestat: **10**, ***III** sau **IV prt** (ian.)* (Krauss, *AEC*). Ay: urcarea pe tron: ***III** sau **IV prt***, la moartea lui predecesorului său (*AEC*); sfârşitul domniei: atestat: ***1/IV/3ḫt*** anul 4 (*AEC*). Horemheb: urcarea pe tron: posibil ***II/3ḫt*** (Hornung) sau între ***28/IV/prt*** și ***13/I/3ḫt*** (Krauss); sfârşitul domniei: an atestat: ***III/3ḫt*** anul 13 (Martin, Murnane, *AEC*).

Din. XIX: Ramses I: urcarea pe tron: posibil ***III** sau **IV prt*** (*AEC*); sfârşitul domniei: posibil cel de-al 3-lea an (*AEC*), singura dată certă: ***20/II/prt*** anul 2 (*AEC*). Sethi I: urcarea pe tron: ***24/III/šmw*** (Helck, Krauss), între ***18/III*** și ***23/IV/šmw*** (Murnane), ***23/IV/šmw*** sau intervalul dintre ***30/II/šmw*** și ***2/I/3ḫt*** (Redford), ***24/III/šmw*** - cea mai plauzibilă dar nu sigură (*AEC*); durata domniei: 15 ani (Bierbrier, Kitcken), 10 ani (Spalinger), 11 ani plini sau poate 10 ani (Brand), între 11-15 ani (Kitchen); sfârşitul domniei: în anul 11 - atestat ***13/IV/šmw*** (*AEC*). Ramses II: urcarea pe tron: ***27/III/šmw*** (Helck, Krauss, Valbelle, Demarée, Beckerath, Brand); sfârşitul domniei: ultima dată certă: ***18/I/3ḫt*** anul 67, decesul survenind după ***29/I/3ḫt*** (Valbelle, *AEC*). Merneptah: urcarea pe tron: între ***3-13/II/3ḫt*** (Peden), ***19/I/3ḫt*** (Demarée) sau ***5-7/II/3ḫt*** (Beckerath); sfârşitul domniei: ultimul an atestat: ***IV/šmw*** anul 9 (Kitchen, *AEC*) sau posibil după ***7*** și ***12/I/3ḫt*** anul 10 conform unor graffiti de la Theba; este posibil ca Sethy II să fie succesorul său, fără a surveni o domnie a lui Amenmesses (Krauss). Sethy II: urcarea pe tron: între sfârșitul lui ***I prt*** și începutul lui ***III prt*** (Helck, Janssen), între ***29/II/prt*** și ***3/III/prt*** (Krauss), între ***29/II/prt*** și ***6/III/prt*** (Beckerath), ***29/II/prt*** (anunţată pe ***16/?/prt*** (Demarée), regele era în Theba pe ***10/II/3ḫt*** anul 1 (*AEC*); sfârşitul domniei: ultima dată cunoscută: ***17/I/prt***; anunţarea morţii sale la Theba: ***19/I/prt*** (Kitchen, *AEC*). Amenmesses: urcarea pe tron: între ***27/I/šmw*** și ***18/III/šmw*** (Kitchen, *AEC*); sfârşitul domniei: ultima dată cunoscută: ***23/III/šmw*** anul 4 (*AEC*). Siptah: urcarea pe tron: între ***28/IV/3ḫt*** și ***3/I/prt*** (Helck), ***2/I/prt*** (Demarée), la începutul lui ***I prt*** (*AEC*); sfârşitul domniei: a murit între ***9-12/II/3ḫt*** fiind înmormântat pe ***22/IV/3ḫt*** anul 7 (Helck, Beckerath) sau anul 6 (Krauss, Schneider). Tausret: regina a numărat anii de domnie în continuarea celor a regelui decedat Siptah (*AEC*); sfârşitul domniei: a murit în ***I/šmw*** anul 8, care corespunde unei domnii de 7 ani (Altenmüller).

Dinastia XX: Setnakht: nu este cunoscută data ocupării tronului, o dată propusă fiind începutul lui ***II/šmw*** (Beckerath). Date atestate: ***10/II*** și ***24/III/šmw*** anul 2 și posibil anul 3 - fără lună (Beckerath); sfârşitul domniei: probabil a murit pe ***25/I/šmw*** la începutul anului 3 de domnie (Altenmüller, *AEC*). Ramses III: urcarea pe tron: ***26/I/šmw*** (Beckerath); sfârşitul domniei: a murit pe ***14?/III/šmw*** anul 32, fiind înmormântat pe ***24/I/3ḫt*** (Kitchen, Cerny, *AEC*). Ramses IV: urcarea pe tron: ***15/III/šmw***; sfârşitul domniei: probabil a murit înaintea sezonului recoltei din anul 7 - înaintea lunii mai (gregorian), probabil în ***IV/prt*** (*AEC*). Ramses V: urcarea pe tron: cca. ***1/IV/prt*** (Beckerath), ***29/III/prt*** (Gutgesell, Helck), între ***29/IV/prt*** și ***7/I/šmw*** (Janssen), iar mai recent înainte de ***I/prt*** (Beckerath, Demarée); sfârşitul domniei: probabil a murit între mijlocul lui ***I/prt*** și începutul lui ***II/prt*** (*AEC*). Ramses VI: urcarea pe tron: între ***28/I*** și ***11/II/prt*** (Beckerath, *AEC*), ***8/II/prt*** (Janssen); sfârşitul domniei: ultima dată atestată: ***11/II/prt*** anul 8, putând fi dedusă o domnie de 7 ani și 9 luni (Krauss) (Hornung 2006, p. 198-216).

considerate duplicate ale unora mai târzii, acestea fiind listate de două ori de către Manetho, prima dată cu numele egiptean iar mai apoi cu numele grecesc. Astfel, Sethi I ar fi Psammetic I (pe la anul 660 î.Hr.) iar Ramses al II-lea ar corespunde lui Necho (în jurul anului 620 î.Hr.).[98]

Această tendință de a compresa datele istorice se poate observa și la John Emmet Sweeney. Conform acestuia, Menes a fost contemporan cu biblicul Avraam în jurul datei de 1100 î.Hr.,[99] faraonii dinastiei a IV-a: Sneferu, Cheops și Menkaura au domnit pe la 840 î.Hr., 830 î.Hr. și respectiv 790 î.Hr.[100] iar regele Sargon I al Akkadului este identificat cu faraonul Teti I din dinastia a VI-a,[101] perioadele de domnie ale unor faraoni fiind în linii mari următoarea:

1. Hatșepsut cca. 700 î.Hr.
2. Akhnaton cca. 650 î.Hr.
3. Sethi I și Ramses al II-lea cca. 600 î.Hr.
4. Merneptah/Merenptah cca. 550 î.Hr.[102]

Cea mai drastică reducere a cronologiei antice, și nu numai, este cea a matematicianului rus Anatoly Timofeevich Fomenko. Acceptând ideile savantului Isaac Newton (sec. XVII-XVIII) și a cercetătorului rus Nikolai Alexandrovich Morozov (începutul sec. XX), acesta susține, printre multe altele, că începutul erei lui Nabonassar a început pe la 490 d.Hr.,[103] perioada regatului Iudeea cuprinsă între 928-587 î.Hr. trebuie plasată în secolele X-XIII d.Hr. (în timpul Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană fondat de Otto I) deoarece „ambele sunt reflecții ale aceleiași dinastii",[104] că cei 70 de ani ai captivității babiloniene a poporului evreu (cu începere din 597 î.Hr.) sunt de fapt o reflecție a captivității papilor la Avignon între anii 1305-1376 d.Hr.[105] și că nașterea lui Hristos a avut loc în cca. 1053 d.Hr. (!).[106] Cât privește Egiptul antic, Fomenko susține că majoritatea zodiacelor inscripționate pe pereții mormintelor sau

[98] Henry 2003, p. 10 și 162 (tabel). Conform acestuia succesiunea și cronologia unor faraoni ar fi următoarea: Ahmosis I (1040-1020), Amenhotep I (cca. 1000), Thutmosis I (cca. 980), Thutmosis II (cca. 960), Hatșepsut (cca. 940), Thutmosis III (cca. 920), Amenhotep II și Thutmosis IV (cca. 900), Amenhotep III (cca. 880), Amenhotep IV/Akhnaton (cca. 860-840), Şeşonk I (cca. 820), Osorkon I (cca. 800), Osorkon II (cca. 760), Şeşonk II (cca. 740), Taharka/Sethi I (cca. 700), Nekau I (cca. 680) (*ibidem*, p. 48 - tabel şi 126 - tabel).
[99] Sweeney 2008, p. 135 și 161 (tabel).
[100] *Idem* 2007, p. 38. Există o asemănare privind datele pentru Cheops și Menkaura date de Sweeney și cele oferite de Samuel Sharpe în 1836, cel din urmă plasându-l pe Cheops în jurul anului 900 î.Hr. iar pe Micerinus (Menkaura) pe la 800 î.Hr. (Sharpe 1836, planșa I).
[101] Sweeney 2008, p. 107.
[102] *Idem* 2006, p. 179 (tabel).
[103] Fomenko *et.al.* 1993, p. 214.
[104] Fomenko 2003, p. 320. Pentru anul 597 î.Hr. vezi şi cap. V în lucrarea de faţă.
[105] *Ibidem*, p. 332.
[106] *Ibidem*, p. 355.

templelor egiptene trebuie datate în secolul al XII-lea d.Hr., unul dintre exemple constituindu-l Zodiacul Rotund din templul de la Dendera acesta trebuind datat pe 20 martie 1185 d.Hr. Un alt zodiac numit și Zodiacul Lung îl datează în aprilie 1168 d.Hr.[107] Concluziile lui Fomenko ar fi că „datele zodiacelor ne spun că istoria Egiptului antic cu care suntem familiarizați din manualele școlare nu au nimic de a face cu era sau mileniile dinainte de Hristos, în care egiptologii moderni le datează, ci trebuie datate în secolele XI-XVI d.Hr. Giganticele temple și piramide egiptene trebuie să fi fost construite în secolul al XIV-lea d.Hr. iar datele din zodiace trebuie încadrate între secolele XI-XVI. Cât privește sicriele de lemn (*wooden coffins* engl.), considerate ca fiind antice, acestea ar data din secolul al XIX-lea d.Hr."[108]

S-au văzut până acum atât datele astronomice cât şi cele reduse - în raport cu cronologia „clasică", majoritatea egiptologilor plasând începutul domniei reginei Hatşepsut în una din datele: 1504 î.Hr., 1490 î.Hr. sau 1479 î.Hr., din timpul domniei căreia s-a păstrat o hartă stelară în mormântul lui Senmut, hartă ce ar putea ajuta la clarificarea unor probleme cronologice.

Se poate spune că, având în vedere exactitatea calculelor, Spaeth indică o dată corectă a hărţii stelare. Pictura cu siguranţă a fost realizată în timpul construcţiei mormântului lui Senmut, însă se pune întrebarea dacă evenimentul celest a avut loc în timpul pictării mormântului sau pictura înfăţişează o observaţie astronomică ce a avut loc într-o perioadă anterioară de timp ? Să nu uităm şi data, la fel de sigură, de 1463 î.Hr. pe care o adoptă Bongioanni în lucrarea sa.

Aşadar, avem două date „sigure": apr.-mai 1534 î.Hr. şi 1463 î.Hr. Ele se referă la acelaşi eveniment, existând totuși o diferenţă între acestea de 71 de ani! Trebuie luată de bună data lui Spaeth sau cronologia adoptată de Bongioanni? Lăsând la o parte calculul pur astronomic făcut de Spaeth, anul 1463 î.Hr. preluat de la Bongioanni se raportează la cronologia potrivit căreia Hatșepsut a domnit între 1490-1468 î.Hr. Se poate observa că, anul hărții stelare nu se încadrează în timpul anilor de domnie ai reginei, acesta fiind ulterior ultimului an de domnie cu 5 ani. Nu trebuie uitat că mai avem și datele de 1504 și 1479 î.Hr. pentru Hatşepsut. Dacă s-ar adopta celelalte variante de cronologie, se scad din nou alți 5 ani de la cele două date menţionate mai sus? Ar rezulta că anul ar fi 1477 î.Hr. (pentru domnia cuprinsă între 1504-1482 î.Hr.) sau 1452 î.Hr. (pentru o domnie începută în 1479 î.Hr.). Oricum ar fi, nu cred că soluția este aceasta.

Privitor la Senmut, monumentele îl înfățișează ca fiind purtătorul a aproximativ 80 de

[107] *Idem* 2007, p. 337-339.
[108] *Ibidem*, p. 638.

titulatúri[109] iar ultimul an în care este întâlnit numele lui Senmut - și de care am cunoștință - este în, sau înainte de, anul al 19-lea al domniei lui Hatșepsut.[110] Ne putem astfel întreba dacă într-adevăr anul indicat de hartă nu a fost calculat/plasat în funcție de cronologia acceptată de majoritatea cercetătorilor sau chiar din afinitate față de o anumită cronologie la care se raportează sau pe care o consideră corectă, fiind astfel influențat indirect de către ea (referire la Bongioanni). Oare nu data astronomică ar putea așeza mai bine cronologic domnia lui Hatșepsut și nu invers? Acest lucru se poate dacă se îndeplinesc două condiții: 1. Harta să fie corectă în redarea evenimentului de pe cer; 2. Astronomii să poată identifica - în baza cunoștințelor de astăzi - cu exactitate acel eveniment. Potrivit lui Spaeth, imaginea de pe cer înfățișată de hartă poate fi identificată cu precizie și se pare că un astfel de eveniment chiar a avut loc. Harta nu indică în ce an al domniei lui Hatșepsut a avut loc configurația stelară și nici dacă a fost în timpul anilor de domnie a acesteia, dar poate plasa domnia ei în jurul anului calculat acum cu exactiate de către astronomii de azi (1534 î.Hr. - Spaeth).

Plasarea în timp a unui eveniment pur istoric, nu astronomic, care are legătură cu datarea istorică - sau poate aduce lămuriri asupra acesteia - se face de obicei cu ajutorul unor date ajutătoare sau luând drept reper persoane sau fapte istorice cunoscute care sunt deja fixate în timp cu o anumită aproximaţie sau chiar destul de sigur. Cât despre calculele privind poziționarea astrelor pe cer sau alte evenimente legate de acestea, cred că ele trebuie făcute de către astronomii specialiști în domeniul lor de activitate, egiptologii trebuind, în principiu, să le ia ca atare. Este dificil, datorită insuficienţei informaţiei istorice, să se ajungă la o părere unanim acceptată privind multe din evenimentele istorice, de aici rezultând şi toate aceste cronologii: „lungă”, „mijlocie”, „scurtă” şi „ultra-scurtă.”[111]

---

[109] Cihó 2008, p. 135; Novaković 2008, p. 3. În 1961, erau cunoscute peste 20 de titulaturi (Gardiner 1961, p. 184).

[110] Hayes 1973, p. 318. În 1961, Gardiner vorbea de anul al 16-lea (Gardiner 1961, p. 187 și Novaković 2008, p. 3) iar Cihó aminteşte anul al 18-lea în legătură cu un important sanctuar de la Speos Artemidos, lângă Beni Hassan (Cihó 2008, p. 136).

[111] Pentru a fi mai explicit cu privire la aceste variaţii în cronologie, am să fac referire la un eveniment important din istoria Orientului antic, acesta fiind anul cuceririi Babilonului de către regele hitit Mursili I. Variantele propuse de cercetători sunt următoarele: 1651 î.Hr. (cronologia „lungă”), 1595 î.Hr. (cronologia „de mijloc”), 1547 î.Hr. (cronologia „mijlocie-spre-scurtă”), 1531 î.Hr. (cronologia „scurtă”) și 1499 î.Hr. (cronologia „ultra-scurtă”). Atât în lucrările de referinţă, cât şi în cele mai noi apărute, anul 1595 î.Hr. este cel acceptat (vezi CAH[3] II/1 1973, p. 249 ș.u.; Gurney 1973, p. 249; McIntosh 2005, p. 354; Hamblin 2006, p. 183; Roach 2008, p. 250 - tabel), datele cronologiei „de mijloc” fiind stabilite de J.A. Brinkman în 1977 (J.A. Brinkman - *Appendix: Mesopotamian Chronology of the Historical Period*, p. 335-348 în *Ancient Mesopotamia. Portrait of a Dead Civilisation*, ed. rev., (ed.) A.L. Oppenheim & E. Reiner, Chicago). Data de 1499 î.Hr. este susţinută de către Vahe G. Gurzadyan, pe baza legăturii dintre domnia lui Ammīsaduqa - conform observaţiilor astronomice (în scriere cuneiformă) notate pe o

Reducerea cronologiei din ultimele două decenii a făcut ca pe acestă temă să curgă multă cerneală din partea egiptologilor. Dacă preluăm calculele lui Lappin, Ramses al II-lea nu şi-a început domnia în 1290/1279 î.Hr. cum se arată în cronologia „clasică”, ci în anul 943 î.Hr.,[112] *diferenţa între cronologia „clasică” şi cea „nouă” fiind de cca. 350 de ani!* În baza acestor teorii, ar trebui redusă şi data de început a domniei lui Hatşepsut, de la 1490 î.Hr. la cca. 1140 î.Hr. (± 10/20 de ani), ca de altfel toate datele ante şi post Ramses al II-lea. Dacă s-ar reduce datele pentru Hatşepsut, anul 1297 î.Hr. - următoarea dată în care a avut loc evenimentul stelar - nu ar putea fi acceptat ca având legătură cu regina-faraon, cu toate că data respectivă ar fi mult mai apropiată în timp de anul rezultat în urma reducerii cronologiei, însă nu ar coincide cu datarea plasată în jurul anului 1140 î.Hr., rezultând din nou o diferență de cca. 150 de ani. Anul 1297 î.Hr. s-ar încadra bine în cronologia alcătuită de Furlong (vezi **Anexa 2**), potrivit căreia Thutmosis al III-lea a domnit între 1304-1250 î.Hr., ocuparea tronului de către regină putând fi plasată, conform acestei cronologii, între cca. 1303-1282 î.Hr. Problema este că anul 1297 î.Hr. aparţine cu siguranţă hărţii din timpul lui Sethi I, o eventuală supoziție Hatșepsut = anul 1297 î.Hr. ieșind complet din calcul, ea nefiind valabilă conform cronologiei „clasice”. Nescăzând deci datele privitoare la regină, se poate ajunge la o adevărată epocă întunecată, un vid de aproximativ 350 de ani care trebuie umplut cu ceva. Este exact ceea ce exprimă și cei care împărtășesc reducerea cronologiei, numai că aceștia nu sunt nevoiți să umple nici un gol temporal care ar rămâne, deoarece acesta există deja și se găsește în cronologiile actuale care mențin ca fiind succesive o serie de întâmplări și evenimente istorice care s-au petrecut o singură dată în istorie, cele care au avut loc după sute de ani nefiind altceva decât imagini trase la indigó ale celor de dinainte, prin eliminarea acestora, cronologia „nouă” ar așeza evenimentele antice într-un timp istoric bine precizat și fără erori din punct de vedere al datării.

Împotriva teoriei acestor „goluri” (*gaps* engl.) din istoria Egiptului antic - enunţată pe la mijlocul secolului al XX-lea de Immanuel Velikovsky, care în lucrările lui vorbea de 500/600 de

---

tăbliţă din vremea acestuia - și ciclul/perioada de 8 ani (calculele de până acum fiind făcute pe baza perioadelor de 56 sau 64 de ani) al planetei Venus, plus conexiunea cu o eclipsă ce a avut loc pe 16 mai 1459 î.Hr. (Gurzadyan 2000, p. 42-45).

[112] Plasarea domniei lui Ramses al II-lea în acest an se datorează menţionării în Biblie a invaziei regelui Şişak al Egiptului asupra Iudeei, aflată sub conducerea regelui Rehoboam (III Regi 14:25). El a fost identificat de egiptologi ca fiind Şeșonk I, în timp ce autorii care optează pentru reducerea datelor susțin că Şișak este o altă formă a numelui Sessi, acesta fiind numele prescurtat al lui Ramses al II-lea sau, mult mai probabil, al lui Ramses al III-lea (vezi şi p. 100 cu n. 286 în lucrarea de faţă).

ani de „epocă întunecată“,[113] iar mai recent la Peter James și David Rohl care optează pentru o reducere a datelor cu cca. 250/300 de ani - s-au ridicat numeroase voci ale egiptologilor care aducând probe filologice, arheologice dar și pe baza sincronismului cu datele din Mesopotamia și regatul evreu, au combătut atât „golurile” existente cât și reducerea foarte mare rezultată în urma acestui „vid” temporal rămas în cronologia egipteană. O marjă de eroare de cca. 10-20 de ani este posibilă pentru începutul domniei lui Ramses al II-lea (1290 î.Hr./1279 î.Hr.), datele fiind sigure cu cât ne apropiem de prima ocupaţie persană în Egipt[114] (vezi și cap. V în lucrarea de față).

Câteva lucruri sunt sigure: 1. Harta din mormântul *TT 353* de la Theba aparţine lui Senmut; 2. Harta din timpul lui Sethi I aparţine acestui faraon. Hărţile sunt diferite şi se ştie cu exactitate cărui faraon aparţin. Chestiunea nesigură ţine de anul exact care a fost calculat de către cercetători pentru harta lui Senmut: apr.- mai 1534 (Spaeth) sau 1463 î.Hr. (acceptat de Bongioanni). Dacă se acceptă data oferită de Spaeth, se intră în conflict cu celelalte date care sunt acceptate ca sigure în cronologia egipteană „clasică”. Dacă e luată de bună data lui Bongioanni, atunci cea a lui Spaeth se referă la *un eveniment celest întâmplat cu mult timp înainte de a fi pictat pe tavanul mormântului.* Se pare, totuși, că evenimentul astronomic în cauză a avut o semnificație specială pentru Senmut, și în general, pentru observaţiile astronomice din acele vremuri, dacă a trebuit să fie menționat pentru viitor, fiind logică supoziția că acea configurație - unică în felul ei - prezentată în harta stelară a fost observată fie de către acesta, fie de astronomii care se aflau sub directa supraveghere a acestuia.

În urma celor spuse mai sus privitor la mormânt și la harta din interiorul acestuia, cred că pot fi, într-adevăr, două posibile modalități în a vedea problema: 1. Harta redă un fenomen ceresc, care a fost observat de Senmut însuși; 2. Harta prezintă un eveniment petrecut cu un anumit timp înainte, Senmut menționându-l datorită unicității lui și datorită faptului că el nu a mai fost observat până atunci. Pentru a dezvolta puțin aceste două idei am să fac unele referiri - prin intermediul autorilor din zilele noastre - la unele menţiuni care s-au păstrat din timpul Regatului Mijlociu şi Nou, unde se poate observa că ambele puncte de vedere îsi găsesc sprijin în textele antice.

---

[113] Velikovsky 1952, p. 337-338.

[114] Kitchen 1996^2, p. xlii-xlvi.

La punctul 1 trebuie știut că, spre sfârșitul Regatului Vechi, și mai ales în timpul Regatului Mijlociu, mormintele cu decorațiuni - sau pictate - deveniseră singurele locașe în care erau menționate întâmplări sau fapte din/sau despre trecut, pe care oamenii obișnuiți le puteau vedea și lua cunoștință despre ele. Se aștepta ca mormântul să fie vizitat și să fie admirat conținutul său, într-un astfel de loc putând fi citită următoarea adresare: „oricare persoană, scrib, înțelept, cetățean sau sărac, care va intra în acest mormânt și îi va vedea interiorul, care îi va păstra decorațiunea și va onora imaginile...”, oamenii fiind astfel conștienți că mormântul putea fi singura lor legătură cu posteritatea,[115] transmițând, pe această cale, diferite informații pe care le-au văzut, la care au luat parte, sau despre care auziseră. La fel au stat lucrurile și în perioada Regatului Nou, ideile și concepțiile rămânând aceleași. Conform celor de mai sus, ar rezulta că, având în vedere modul în care era perceput viitorul și cum se raportau la acesta, mențiunile din mormântul lui Senmut făceau referire la *întâmplări petrecute în diferite momente ale vieții sale*, harta discutată aici fiind o reprezentare - reală, și chiar foarte importantă - a unui astfel de moment, nefiind totuși obligatoriu ca evenimentul să se fi petrecut în timpul pictării sau al terminării mormântului, ci într-un anumit moment al vieții sale. Trebuie adăugat și un alt fapt important cu privire la Senmut, și menționat de Spaeth, cum că, pe lângă funcția de vizir al reginei-faraon, era și cel care ținea evidența calendarului,[116] astfel că, *este posibil să fi observat el însuși acest aliniament stelar*.

Privitor la al doilea punct, conform opiniei enunțate de Novaković și prezentată mai sus, nu se poate stabili cu precizie dacă evenimentul a avut loc în timpul vieții lui Senmut. Indiferent dacă Hatșepsut și-a început domnia în 1490 sau 1479 î.Hr., anul rezultat din cercetările lui Spaeth este prea îndepărtat în timp față de aceste date, *el neavând, deci, nimic de a face propriu-zis cu Senmut, și implicit cu Hatșepsut*, și este menționat datorită faptului că a fost un eveniment celest deosebit, care s-a petrecut cu destul de mult timp înainte și trebuia păstrat pentru urmași. Luând în discuție mormintele mai sus menționate și informațiile transmise prin intermediul acestora, există și posibilitatea susținerii celui de-al doilea punct de vedere, deoarece mormântul lui Semnut, care aparține de perioada Regatului Nou, păstrează texte din aceeași categorie ca la punctul întâi, Senmut mărturisind: „[am fost] *educat în toate scrierile preoțești și nu este nimic despre care să nu am cunoștință că s-a întâmplat, începând de la crearea lumii* [până în

[115] *Apud* Redford 1986, p. 155-156.
[116] „the supreme calendar registrar” engl. (Spaeth 2000, p. 164).

prezent].”[117] Se poate interpreta în două moduri această frază, în primul rând că acesta dorea să-și etaleze nivelul superior de cunoștințe pe care îl avea, sau că, referitor la harta stelară, ea a fost pictată sub directa supraveghere și conform indicațiilor date de el, existând însă posibilitatea ca Senmut să aibă cunoștință de evenimentul stelar în urma consultării unor texte anterioare, păstrate, poate, de la astronomii care l-au precedat.

Într-adevăr, nu se poate stabili cu precizie, dacă evenimentul a avut loc cu un anumit timp înaintea vieții lui Senmut sau în timpul acesteia. Este posibil să se fi întâmplat în timpul vieții, fiind observat personal de mai-marele curții lui Hatșepsut. Detaliile extrem de precise se pot pierde, de ce nu, pe parcursul trecerii unui anumit număr de ani de la fenomenul în cauză plus faptul că la inaugurarea unui monument, la terminarea construirii unui mormânt sau alte locașuri de acest gen, persoanele sau comunitatea respectivă, notează în textele dedicate unor astfel de construcții, date care țin de monument sau privesc evenimente importante din preajma acelui moment, ei consemnând aceste fapte pentru posteritate, cum probabil s-a întâmplat în cazul lui Senmut. Unele modalități de transmitere a anumitor informații rămân neschimbate, gândirea umană fiind - în general - la bază aceeaşi, comportamentul şi modul de acțiune rămânând la fel, indiferent de epoca sau civilizația la care se raportează, menţionarea unor astfel de evenimente ducând la evitarea ştergerii lor din memoria colectivă a omenirii şi din istoria umanităţii, vorbele consemnate pe un vechi document medieval reliefând foarte bine acest mod de a vedea lucrurile: *„ ...actus humani, qui fiunt in tempore, motu et fragilitate temporis decidant et ab hominum memoria vacillent ac decidant...*” („ ...faptele omeneşti, ce se săvârşesc în timp, se pierd din pricina curgerii şi nestatorniciei timpului şi se clatină şi pier din amintirea oamenilor...”).[118]

Rezolvarea cronologiei egiptene este destul de anevoioasă. După cum am văzut din articolul lui Lappin, cronologia „nouă” îl plasează pe Ramses al II-lea în 943 î.Hr. (pentru alte datări ale începutului de domnie a lui Ramses al II-lea, dar care țin tot de cronologia „nouă”, vezi **Anexa 2** din lucrarea de față). Într-un alt capitol al prezentei lucrări, privitor la erupţia vulcanului Thera, se va putea observa cum *datele de* C^{14} *şi cele dendrocronologice sunt înaintate în timp cu cca. 150 de ani faţă de cronologia „clasică”*, aceasta din urmă plasând începutul domniei lui Thutmosis al III-lea în anul 1490 sau 1479 î.Hr. Un simplu calcul trebuie

117 *Apud* Redford, p. 167.

118 *DRH C*, vol XIV (1371-1375), doc. nr. 98 <1 febr. 1372>, p. 120-122.

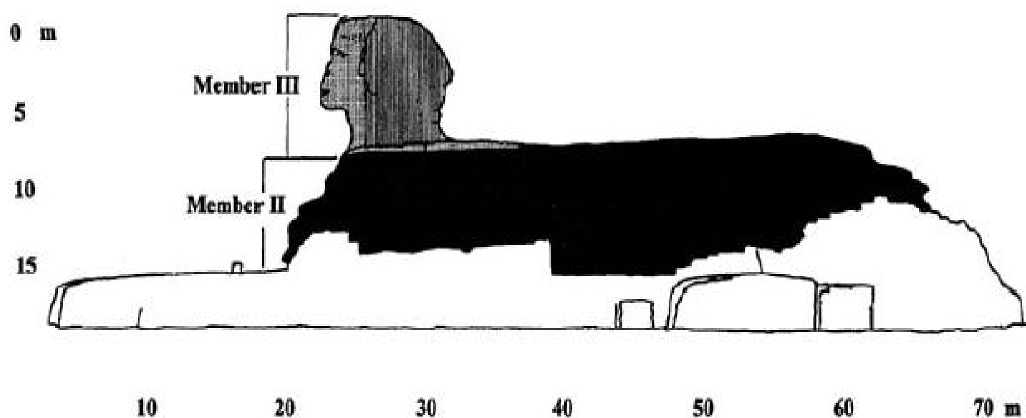
făcut pentru a se putea vedea diferențele enorme - de peste 500 de ani - care apar între cronologia „nouă” și datele științifice obținute în urma cercetărilor de laborator.

Datări, pe baza calculelor astronomice, s-au făcut și pentru perioada Regatului Vechi, investigația axându-se asupra orientării piramidelor de la Giza, în special a celor care aparțin dinastiei a IV-a, datorită faptului că celelalte piramide se păstrează într-o stare destul de precară pentru a se putea executa măsurători precise în privința orientării lor. În anul 2000, Kate Spence de la Universitatea din Cambridge, a încercat să demonstreze că piramidele au fost orientate către punctele cardinale cu o precizie extraordinară, piramida lui Cheops fiind cea mai exactă în acest sens, laturile ei deviínd față de nord cu mai puțin de 3’ (minute) de arc/arcminute.[119] Raționamentul calculului a constat în selectarea unei perechi de stele din două părți opuse ale polului, trebuind determinat momentul când în același timp una este în punctul cel de mai sus iar cealaltă este în punctul cel mai de jos. Exact în acel moment, o linie ce unește cele două stele ar trebui să coincidă cu meridianul local, proiecția sa la orizont putând determina nordul cu mare precizie. Stelele alese au fost ζ-Ursae Majoris și β-Ursae Minoris, fiind făcute calcule și pentru perechea de stele ϵ-Ursae Majoris și γ-Ursae Minoris. Rezultatul la care a ajuns Spence a fost că aliniamentul piramidei lui Cheops corespunde anului 2478 î.Hr. (± 5 ani), ceea ce ar însemna că faraonul și-a început domnia în 2480 î.Hr., Spence pornind de la presupunerea că ceremonia făcută acestui aliniament al piramidei, a avut loc în anul al 2-lea al faraonului (după ce fuseseră făcute pregătirile de înmormântare şi a avut loc îngroparea predecesorului acestuia, urmate de alegerea locaţiei potrivite pentru construcția piramidei, toate acestea necesitând o anumită perioadă de timp de cel puţin un an). Acest rezultat coboară data de 2554 î.Hr., oferită de Beckerath pentru Cheops, cu nu mai puțin de 74 de ani.[120] Banjević propune pentru calcul o altă pereche de stele: Phecda (γ UMa - Ursae Majoris) și Megrez (δ UMa - Ursae Majoris), rezultatul fiind anul 2580 î.Hr. pentru începutul domniei lui Cheops,[121] an mai înaintat în timp decât data lui Beckerath, dar în același timp mai apropiat de aceasta din urmă decât data lui Spence.

Tot despre piramide și alinierea acestora după stele, trebuie amintită teoria potrivit căreia, alinierea a fost făcută în mod voit de către egipteni, spre a reda dualismul cer-pământ, adică au încercat să să imite, la o scară mult mai redusă, „regatul lui Osiris” din ceruri/*Duat (dw3t)*, regat identificat cu constelația Orion (*S3ḥ*) și cu cele trei stele ale sale. Ei au dorit astfel, să creeze o

[119] Spence 2000, p. 320.
[120] *Ibidem*, p. 323-324.
[121] Banjević 2003, p. 172-174.

proiecție a constelației pe pământ. Tot din motive astronomico-religioase, canalele/tunelurile din Marea Piramidă care duc spre nord și spre sud, nu au avut simplul rol de aerisire ci au fost îndreptate exact spre anumite stele, având o funcție simbolică legată de ritualurile astrale.[122] În conexiune cu această teorie, este plasat și Sfinxul **(fig. 13)**. Ridicat în partea de est a piramidei lui Chefren, el este așezat cu fața către est și poziționat, se pare, în așa fel, încât ar veghea asupra cerului.[123] Autorii încearcă să răspundă unor întrebări de genul „ce imagine vrea să portretizeze" și „care a fost funcția lui?" Conform teoriei lor, Sfinxul - reprezentat printr-un leu gigantic alungit cu capul uman, se pare al unui rege - redă o imagine celestă care are legătură cu constelația Leului, aceasta fiind pe cer în dreptul privirii Sfinxului în jurul anului 10.500 î.Hr.[124] O formulare mai simplă și pe înțeles a teoriei celor doi ar fi că ei asociază cele trei piramide cu constelația Orion și centura sa de stele, Sfinxul reprezintă constelația Leului iar Nilul este o transpunere pe pământ a Căii Lactee (*msqt sqdw/msḳ.t[-sḥd.w]*). Din punct de vedere al eroziunii exercitate de condițiile climatologice asupra Sfinxului, geologul Robert Schoch datează monumentul în anul 7.000 î.Hr., partea din față a acestuia fiind sculptată cândva între 7.000 și 5.000 î.Hr.[125] Împotriva acestei păreri, Zahi Hawass spune că, concluzia la care a ajuns Schoch

← **Fig. 13.** Sfinxul și părțile geologice componente (I-III). Grupa I (cu alb) - sunt cărămizile contemporane ce acoperă roca din recif, datorate lucrărilor de întreținere; Grupa II (cu negru) - este din calcar; Grupa III (capul) - este roca cea mai dură (Herz & Garrison 1998, p. 207, fig. 10 2).

[122] Hancock & Bauval 1996, p. 247 și 252.
[123] Din punct de vedere geologic, Sfinxul este sculptat din piatră de calcar care se găsește pe platoul de la Giza. Acest platou este format din sedimente marine, depuse în timp ce apele acopereau nord-estul Africii pe timpul perioadei Eocene. Monumentul propriu-zis se împarte în III grupe geologice: I. Partea de jos - este o rocă din recif tare si casantă; II. Partea din mijloc, până la gât - este roca cea mai deteriorată a Sfinxului, fiind calcar de calitate inferioară; III. Partea de sus (capul Sfinxului) - este o rocă rezistentă la intemperiile vremii, a cărei durabilitate a făcut ca fața Sfinxului să se păstreze într-o relativ-bună condiție (Herz & Garrison 1998, p. 206-207).
[124] *Ibidem*, p. 17 și 265 (fig. 66).
[125] *Apud* Hawass 1993, p. 183-184. Vezi şi Schoch 2010, p. 53.

este singulară în rândul geologilor, aceștia nefiind de acord cu ea și că nu sunt date arheologice din toată perioada istoriei Egiptului care să susțină existența unei culturi de tip faraonic într-o perioadă așa de timpurie.[126] Hancock și Bauval împărtășesc ideea mai veche, cum că, o eroziune așa de intensă asupra Sfinxului nu a putut avea loc decât în urma unor mari inundații, nu în urma vântului sau a nisipului, astfel de intemperii uriașe care au schimbat semnificativ clima putând fi identificate în timpul retragerii ghețarilor și a topirii acestora, adică la sfârșitul erei glaciare (sfârșitul glaciațiunii Würm) plasată în jurul anilor 10.000 î.Hr.[127] Autorii prezintă opinia că, indiferent dacă aceste monumente nu au fost înălțate acum 12.000 de ani sau mai devreme, ci pe la 2500 î.Hr., cei care le-au construit fie aveau cunoștințe de astronomie deosebit de aprofundate, fie le-ar fost transmise din generație în generație de strămoșii acestora care trăiseră în acele timpuri îndepărtate (cca. 10.500 î.Hr.). Pentru această din urmă ipoteză ei se sprijină pe tradiția păstrată în „*Cartea* [stelei] *Sothis*", potrivit căreia egiptenilor li s-au adus „cunoștințe" sau după ce Potopul trecuse (după anul 10.000 î.Hr., conform autorilor) rămaseră păstrate „însemnări" („*records*" engl.) ce conţineau un grad înaintat de cunoştinţe.[128]

Am dorit să prezint și aceste opinii, deoarece ele au stârnit reacția egiptologilor, fiecare dintre părți argumentându-și punctul de vedere. Arheologic și istoric vorbind, ideea unei civilizații destul de avansate, creatoare sau nu a Sfinxului și a piramidelor în zona Egiptului în jurul datei de 10.500 î.Hr. și care a dispărut în urma unei mari inundații este destul de greu de acceptat, datele științifico-arheologico-istorice înfățișând o altă imagine a ceea ce se petrecea în Egipt între mileniile 11-6 î.Hr. Indiferent de punctul de vedere care ar fi sau nu acceptat, rămâne totuși întrebarea privitoare la urmele clare de eroziune ale apei asupra Sfinxului. Când au putut fi ele așa puternice și cu un așa impact asupra monumentului, având în vedere că expansiunea deșertului a aridizat teritoriul Egiptului, precipitațiile fiind tot mai reduse iar condițiile de mediu asemănându-se cu cele de astăzi, și asta chiar la începutul perioadei faraonice?

Și mai trebuie menționat un fapt, pe care îl consider destul de semnificativ, privitor la civilizațiile capabile, sau nu, să realizeze monumente de acest fel, în acele perioade de timp când se presupune că ocupațiile de bază ale populațiilor respective erau vânătoarea și culesul. Începând cu anul 1995, au fost efectuate campanii de săpături - conduse de Klaus Schmidt de la

[126] *Ibidem*, p. 184. Părerea unanim împărtășită de către egiptologi este aceea că Sfinxul constituie parte integrantă a complexului de piramide, datate în timpul faraonilor dinastiei a IV-a.
[127] Hancock & Bauval 1996, p. 26-27.
[128] *Ibidem*, p. 91 și n. 1.

Institutul Arheologic German - pe colina de la Göbekli Tepe (S-E Turciei), cercetări în urma cărora a rezultat faptul că acest sit aparține perioadei neoliticului preceramic/aceramic (*Pre-Pottery Neolithic - PPN* engl.). Unicitatea lui constă atât în arhitectura impresionantă, în dimensiunile variate ale figurinelor și reprezentărilor de animale (de la mici figuri din piatră până la sculpturi, statui și reprezentări ale acestora pe megaliți) cât și a diversității acestora. Analizele cu C^{14} (date calibrate), efectuate pe cerealele găsite în sit, au indicat anii 9163-8744 î.Hr. și 9136-8986 î.Hr., așezarea fiind părăsită în jurul anului anului 8000 î.Hr. (c. 8300-7800 î.Hr. - date C^{14}).[129] Potrivit lui Schmidt „până în prezent nu se cunoaște nici un sit asemănător cu acesta în toată zona Orientului Apropiat, atât din punct de vedere al topografiei așezării, arhitecturii sale megalitice, sculpturilor din piatră de mari dimensiuni cât și a celor alte câteva obiecte neobișnuite[130] (vezi mai jos situația altor așezări din Egipt și Orientul Apropiat antic).

Revenind la Sfinx și la dezbaterile privind datarea acestuia, o altă opinie mult mai recentă, venită din partea unor cercetători ucraineni, geochimistul Vjacheslav I. Manichev și Alexander G. Parkhomenko, este aceea că apa a avut într-adevăr rolul cel mai important în eroziunea monumentului, nu vântul cum se credea până acum. Geologic, se poate confirma existența pe o durată lungă de timp a unor conglomerări de ape (de genul unor lacuri) în zonele apropiate Nilului în diferite perioade ale cuaternarului din pleistocenul târziu până în holocen, formate prin revărsarea apelor mării care în perioada calabrian a cunoscut cel mai înalt nivel. Ei au comparat scobiturile/adânciturile orizontale făcute de valuri pe coastele mării cu cele de pe corpul Sfinxului, concluzia fiind aceea că există o similaritate privind mecanismul de formare a celor două. Astfel că, datele geologice pot sugera o posibilă scufundare a Sfinxului în apele provenite de la revărsarea Nilului, perioada de timp care ar corespunde acestui proces fiind cea de acum 800.000 de ani. Cât privește părerea lui Schoch despre scobiturile verticale cauzate de ploile torențiale și umiditatea ridicată din jurul anului 13.000 î.Hr., cei doi susțin că această dată nu poate fi cea a construcției Sfinxului deoarece acesta se afla deja acolo din perioade mult mai vechi.[131]

Ce se poate afirma despre Egipt, din punct de vedere al condițiilor climatice, este că în perioada cuprinsă între finalul ultimei glaciațiuni și pleistocene târziu (20.000-8.000 î.Hr.)

---

[129] Peters & Schmidt 2004, p. 180-182.
[130] Schmidt 2000, p. 45.
[131] Manichev & Parkhomenko 2008, p. 308-311. Pentru rezultate mai vechi privind geologia Egiptului (perioada neolitic-calcolitic), vezi K.W. Butzer - *Archaeology and Geology in Ancient Egypt*, Science 132.3440 (2 dec. 1960).

deșertul Sahara era lipsit de orice așezări - care se aflau doar în valea Nilului - și se extindea până la cca. 400 km. spre sud față de cum este el astăzi. Pe la 8.500 î.Hr., odată cu începerea spontană a ploilor musonice, deșertul excesiv de arid a fost înlocuit cu un mediu asemănător savanei care a început să fie imediat locuit de populația preistorică ce s-a așezat aici. După anul 7.000 î.Hr., sunt atestate așezări umane în toată partea de est a Saharei, condițiile permițând practicarea păstoritului. La 5.300 î.Hr., retragerea ploilor musonice a cauzat începutul uscării Saharei din zona Egiptului, populațiile preistorice fiind nevoite să își găsească zone de refugiu în preajma văii Nilului sau în Sahara din zona Sudanului unde ploile - și apa în general - erau suficiente. Acum apar culturile neolitice în zonele Fayum și Merimde, cu vase foarte simplist create (Fayum A = cca. 5.300-4.400 î.Hr., Merimde = cca. 4.800-4.400 î.Hr.). Anul 3.500 î.Hr. este marcat de întoarcerea condițiilor deșertice pe tot teritoriul Egiptului, care coincide cu etapele inițiale a civilizației faraonice, aceste condiții fiind întâlnite și astăzi.[132]

Pentru o comparație cu alte zone, din punct de vedere al stadiului de civilizație la care au ajuns populațiile din acele perioade arhaice, în Orientul Apropiat și Mijlociu s-au găsit urme ale sedentarizării grupurilor umane în așezările din Siria și Palestina, datate între cca. 12.500-10.000 î.Hr. În localitatea Wadi-en-Natuf, locuitorii practicau deja agricultura (s-au decoperit seceri și râșnițe primitive) însă nu se trecuse propriu-zis la cultivarea cerealelor (lipsesc săpăligile și uneltele pentru plantat). În N Siriei avem așezările de la Abu Hureira și Mureybet, cea din urmă fiind fondată la sfârșitul perioadei natufiene. Apoi avem primele elemente de proto-urbanism - de fapt fiind vorba despre un sat întărit - în cadrul așezării de la Ierihon în Palestina, care aparține primei faze a neoliticului preceramic A (*PPN A*) în jurul anilor 9.500-8.700 î.Hr. Pentru începutul mileniului al 7-lea î.Hr., așezarea Çatal Hüyük din Anatolia (se întindea pe o suprafață de 13 ha și s-au descoperit 13 nivele de locuire, nivelele XI-XIII - cele mai vechi - fiind aceramice) este cea mai reprezentativă din punct de vedere al agriculturii. Odată cu nivelul X (5750 î.Hr.) apar urme ale olăritului, așezarea cuprinzând case de lemn și chirpic supraetajate, iar în nivelul IV s-au găsit ștampile de lut folosite pentru sigilarea vaselor cu provizii. Cu toate acestea, Çatal Hüyük nu poate fi clasificată, pentru mileniile 6-5 î.Hr., nici măcar drept o așezare proto-urbană. Culturile Hassuna și Samarra din Mesopotamia de la sfârșitul mileniului al 6-lea î.Hr. prezintă unele lucrări mai avansate cum ar fi rețeaua de canale de la Çoga Mami din cultura Samarra, urmate de culturile Halaf (care s-a extins din N Siriei) și Obeid (numită după așezarea

[132] Kuper & Kröpelin 2006, fig. 1 (p. 804) şi p. 806.

cu același nume situată lângă anticul oraș Ur) care se încadrează în mileniile 5-4 î.Hr. și care nu derivă direct din cele anterioare, ultima reprezentând așezarea sumerienilor în Mesopotamia.[133]

[133] Diaconescu 2001, p. 22-29 și 43.

O datare mai exactă a nivelurilor de locuire de la Çatal Hüyük, conform rezultatelor cu C^{14} (95% probabilitate) obţinute pentru fiecare nivel (cu indicarea numărului de laborator a fiecărei probe), este oferită de Craig Cessford, cu menţiunea că există probabilitatea ca nivelurile să se întretaie: XII.E - cel mai vechi (datat ca şi XII.D), XII.D (7480-7080 î.Hr. [OxA-9778], 7330-7050 î.Hr. [OxA-9893]), XII.C (7330-7050 î.Hr. [OxA-9777, OxA-9892]), XII.B (7090-6700 î.Hr. [OxA-9950], 7060-6690 î.Hr. [OxA-9776]), XII.A (7300-6700 î.Hr. [OxA-9949]), XII (7320-6820 î.Hr. [OxA-9775], 7310-6820 î.Hr. [OxA-9948], 7290-6860 î.Hr. [OxA-9775 & OxA-9948 combinate], 7060-6690 î.Hr. [OxA-9947]), XI (7060-6690 î.Hr. [OxA-9946], 7050-6650 î.Hr. [OxA-9774], 7060-6670 î.Hr. [OxA-9774 & OxA-9946 combinate], X (7450-6650 î.Hr. [P-782], 7350-6600 î.Hr. [P-1370], 7060-6590 î.Hr. [P-1372], 7050-6450 î.Hr. [P-1371], 7150-6500 î.Hr. [P-1369]), VIII (7050-6450 î.Hr. [P-1367], 6700-6260 î.Hr. [P-1366]), VII (6640-6510 î.Hr. [CTL-16&20], 6594-6464 î.Hr. [CTL-17]), VI (6600-6230 î.Hr. [P-827], 6510-6100 î.Hr. [P-781], 6508-6378 î.Hr. [CTL-6]), VIA (6510-6090 î.Hr. [P-769]), III (6570-6210 î.Hr. [P-774]), II (6480-6220 î.Hr. [P-796]) (Cessford 2001, tabel 1 şi 3).

Conform lui McIntosh, periodizarea istoriei Mesopotamiei până la regii atestaţi de izvoarele narative (listele de regi) şi epigrafice ar fi următoarea: 11.500-9000 î.Hr. = încep să se înmulţească comunităţile sedentare de vânători-culegători; 9000-8500 î.Hr. = comunităţi de vânători-culegători; câteva comunităţi sedentare şi agricole în Levant şi N Zagrosului; 8500-7000 î.Hr. = neoliticul aceramic/preceramic. Unele animale domestice; 7000-6000 î.Hr. = începutul producerii ceramicii şi apariţia metalurgiei. În N: cultura Hassuna (agricultură pe baza apei rezultate în urma ploilor), în C: cultura Samarra (agricultură şi irigaţii aflate într-o fază incipientă), în S: probabil comunităţi de vânători-pescari-culegători, zona fiind un ţinut mlăştinos; 6000-5000 î.Hr. = în N şi C: cultura Halaf înlocuieşte Hassuna şi Samarra, în S: apariţia comunităţilor de agricultori (Ubaid 0 - cca. 6200 î.Hr.) însă se mai practică pescuitul, vânătoarea şi culesul. Apare cultura Ubaid 1-2 (agricultorii foloseau irigaţiile); 5000-4100 î.Hr. = în S: cultura Ubaid 3-5, în C şi N: cultura Ubaid înlocuieşte cultura Halaf (cca. 4500 î.Hr.); 4100-3400 î.Hr.= cultura Uruk timpuriu: apariţia roţii, a ceramicii la roată şi transportul cu tracţiune animală; 3400-3100 î.Hr.= în S: faza târzie a culturii Uruk (apariţia scrierii şi a urbanismului, zona de N este cultural şi economic mai puţin dezvoltată şi mai fragmentată decât cea din S. Apar schimburi comerciale între N şi S; 3100-2900 î.Hr.= în S: perioada Jemdet Nasr (apariţia primelor oraşe), în N: ceramica Ninive 5 eate asociată cu dezvoltarea oraşelor; 2900-2750 î.Hr.= în S: Dinastic timpuriu I (primele oraşe-state împrejmuite cu ziduri şi conduse de regi); 2750-2600 î.Hr.= în S: Dinastic timpuriu II - este perioada dinastiilor menţionate în „lista sumeriană a regilor"; 2600-2334 î.Hr.= Dinastic timpuriu III (perioada regilor istorici şi cimitirul regal din Ur - Dinastic timpuriu IIIa. Către anul 2400 î.Hr. Lugal-kineshedudu (Lugal-kigine-dudu) devine rege peste Kiš, Uruk, Ur şi Umma. Între cca. 2340-2316 î.Hr., Lugalzagesi (guvernator în Umma din cca. 2349 î.Hr.) stăpâneşte ca rege oraşele Kiš, Umma, Uruk, Ur şi Lagash (McIntosh 2005, p. 349-351). Vezi și P. Charvat - *Mesopotamia Before History*, (2002).

Privitor la denumirea geografică „Mesopotamia", prima atestare sigură a acestui termen este întâlnită în lucrarea "Anabasis" a lui Arrian: *ή μέση τῶη ποταμῶν* gr. (tr. rom.: zona/ţinutul „dintre Tigru şi Eufrat"), termenul grec *μεσοποταμία* însemnând de fapt „în mijlocul râului", acestă formulare fiind echivalentul aramaicului *byn nhryn*/*Naharayim*. Textele în akkadiană redau forma *ma-at Bi-ri-tim*[ki] iar harta oraşului Nippur şi a ţinuturilor învecinate acestuia (University of Pennsylvania Museum Tablet CBS 13865) menţionează numele *Māt Bīrītim* şi *Bīrīt Nārim* cu „referire strictă la acel teritoriu înconjurat în trei părţi doar de râul Eufrat, nici un alt râu nefiind implicat în acest nume", astfel că termenii (*māt*) *bīrītim* şi *bīrīt nārim* reprezintă echivalentul akkadian pentru „peninsulă" sau mai exact „peninsula riverană". Rezultă deci că termenul *Māt Bīrītim* „face referire la o zonă asociată doar cu un singur râu, Eufratul". Termenii biblici pentru Mesopotamia sunt *Nah*[a]*rayim* - dualul ce exprimă idea de două râuri/ţinutul „dintre" cele două râuri, Tigru şi Eufrat - şi *ᵓAram Nah*[a]*rayim* (tradus "(Aram) care este pe Eufrat"). În egipteană, termenul *Pḫr wr* trebuie asociat cu Eufratul, noţiune ce se referă la râul care curge „în sens invers", contrar direcţiei de la S spre N a Nilului. Termenul *Nḫrn* face referire la ţara Mitanni, identificare cu zona în care Eufratul formează o arcuire/un cot. În sursele aramaice termenii sunt *beyt naharīn*/*nahr*[e]*wāthā* şi *nahrāyā,* aceştia fiind echivalentul pentru forma arabă *„jazireh"* (= situat între râurile Tigru şi Eufrat) (Finkelstein 1962, p. 73-87).

Cele prezentate mai sus constituie imaginea din punct de vedere arheologic a urmelor reale lăsate de populațiile care abia începeau o viață sedentară în adevăratul sens al cuvântului (locuiau în așezări premergătoare orașelor - proto-urbane - ș.a.), cunoșteau agricultura dar nu cultivau, de la acestea nefiind găsite semne de scriere iar apariția lor în Mesopotamia având loc în mileniul al 4-lea î.Hr. Prin urmare, se poate pune întrebarea dacă acele populații, nu primitive, dar într-o fază incipientă de civilizație, au ridicat monumente megalitice de tipul Sfinxului sau a piramidelor, după cum afirmă Robert Schoch. Un răspuns ar putea fi totuși dat, dacă se iau în considerare descoperirile - menționate mai sus - de la Göbekli Tepe care datează din neoliticul preceramic. Totul ține de modul cum sunt văzute și interpretate descoperirile de acest fel din acele perioade atât de timpurii peste care s-a așternut o ceață, aproape de nepătruns. Informația pe care o avem astăzi la dispoziție pentru acele timpuri imemoriale, lasă locul - din păcate - multor interpretări, de cele mai multe ori fanteziste. Cum, scopul acestei lucrări este în principal cel de a prezenta situația dezbaterilor privind problemele cronologice din perioadele istorice (cu începere de la cca. 3000 î.Hr.), am să mă limitez doar la cele prezentate până acum.

De-a lungul anilor, cronologia egipteană și cea din Orientul antic au suferit importante ajustări și reduceri semnificative ale datelor. După cum menționam în capitolul I, dacă astăzi data de 3100/2950 î.Hr. este considerată ca fiind cea de început a Egiptului dinastic, acum circa 200 de ani aceasta era plasată de către Champollion la 5867 î.Hr., deci cu nu mai puțin de 2900-2700 de ani mai devreme. În mod asemănător s-au petrecut lucrurile și în privința datelor care țin de Orientul Apropiat, rectificări fiind făcute și asupra cronologiei statelor din această zonă. Am să fac referire - și implicit o mică abatere de la cronologia propriu-zis egipteană - la data când și-a început domnia Sargon (*Śarru-kin* akkad.) marele rege din Akkad (*Ki-uri* sum., *A-kà-dè*^{ki} / *A-gà-dè*^{ki} akkad., bab.) - cel care și-a impus dominația asupra orașelor-state sumeriene -, prin câteva scurte exemple din care se poate vedea diferența de datare dintre cercetările de acum un secol și cele din prezent. Deoarece autorii veacului al XIX-lea fac trimitere mai mult la Naram-Sin (al 4-lea rege al dinastiei din Akkad) decât la Sargon, am făcut referire la acele date. În diferite lucrări se face referire, de obicei, la Hammurabi (*Ḫa-am-mu-ra-bí* / *Ḫa-am-mu-ra-pí* bab.) din Babilon (*Sngr*, *KA*$_2$*.DIGIR.RA*^{ki} sumer., *bāb ili* bab.).

Datele de care dispuneau cercetătorii istoriei universale până la începutul și mijlocul secolului al XIX-lea erau destul de sumare. Atât pentru Egipt cât şi pentru Orientul antic, cronologiile se bazau în special pe datele biblice și pe operele autorilor antici, cele din urmă

fiind păstrate incomplet și cu multe date eronate. Pentru a vedea cum arătau listele cronologice privitoare la ambele civilizaţii, vor fi prezentate mai jos unele dintre acestea:

În 1624, lucrarea lui Johanne-Henrico Alstedio „*Thesaurus chronologiae*”,[134] după prezentarea „erelor” și „epocilor” folosite de-a lungul timpului pentru calcularea anilor (*aera Chaldaeorum*, *epocha Olympiadum*, *epocha urbis Roma condita*, *epocha Nabonassari* ș.a.) prezintă date cronologice conform sistemului biblic „de la facerea lumii” (*Anno Mundi* - *A.M.*):

Chronologia monarchiae Assyriorum	*Chronologia Regum Aegypti* (Africanus)
A.M. 1717 - *Belus*, regnavit annos 55	....
A.M. 1772 - *Ninus*, regnavit annos 52	A.M. 2252 - *Amos sieve Amasis*, Pharao III
A.M. 1824 - *Semiramis*, regnat annis 42	A.M. 2349 - *Misphragmuthosis*, Pharao VIII
....	....
Anni natum Christu = Anno mundi 3947	

Cronologia lui Lénglet Dufresnoy din anul 1745 (vezi **lista cronologică** de la sfârşitul lucrării de faţă) plasá întemeierea regatului egiptean (de către Mesraïm/Menés) în anul 2965 î.Hr. iar cea a Asiriei (de către Assur) şi a Babilonului (de către Nemrod) în 2640 î.Hr.[135]

În 1830, Charles Rollin oferea următoarea schiţă cronologică privind Orientul antic:

2204 î.Hr. =	**Nimrod**[136] **-** fondatorul imperiului asirian; **Ninus**, fiul lui Nimrod; **Semiramis** (regină). A domnit 42 de ani; **Ninyas**.

---

[134] Alstedio 1624, p. 9-14, 66, 104 şi 337.

[135] Dufresnoy 1745, p. 7 şi 133. Cu 124 de ani înaintea lucrării lui Dufresnoy, tot ce se cunoştea despre scrierea folosită de popoarele din Orientul antic erau 5 semne menţionate de călătorul italian Pietro della Valle într-o scrisoare (una din cele 54) către amicul său Mario Schipano, datată 21 oct. 1621: *„I cinque caratteri adunque, che copiai, sono i seguenti*

... il principio della scrittura è dalla parte sinistra verso la destra: tuttavia, non l'affermo per sicuro”. Astfel, studiind aceste caractere inscripţionate la Apadana, della Valle ajungea la concluzia că textul trebuie citit de la stânga la dreapta. Scrisorile lui della Valle au fost adunate şi tipărite între 1650 şi 1663 în patru volume - în trei părți: I. *La Turchia* (1650), II.1-2. *La Persia* (1658) şi III. *L'India co'l ritorno alla patria* (1663) - cu titlul *Viaggi di Pietro della Valle il Pellegrino*, Roma) (Davis 2012, p. 4, 27 (pentru imagine) şi 42 pentru textul în italiană). În anul 1700, englezul Thomas Hyde le-a numit „cuneiforme“ iar între 1802-03 germanul G.F. Grotefend a reuşit să traducă 10 caractere (Rogers 1900, p. 7-24 şi n. 29-31; dáta scrisorii la p. 7). Semnificaţia exactă a celor 5 semne: (=*ku*) (=*a*) (=*ya*) (=semn despărţitor) (=*nu*) (Windfuhr 1970, p. 122). Denumirea de *scriere cuneiformă*, provine de la „cuvintele latineşti *cuneus*, „cui”, „vârf” şi *forma*, „chip”, „formă” (Negoiţă 1975, p. 369), caracterele aceastei scrieri fiind asemănătoare unui ic (pană de despicat) sau a unui cui.

[136] Pentru discuţiile privind persoana lui Nimrod, vezi: J.D. Price - *A Possible Sumerian Original of the Name Nimrod*, JAOS 40 (1920); E.G.H. Kraeling - *The Origin and Real Name of Nimrod*, AJSL 38.3 (apr. 1922); J. Poplicha - *The Biblical Nimrod and the Kingdom of Eanna*, JAOS 49 (1929); K. van der Toorn & P.W. van der Horst - *Nimrod Before and After the Bible*, HTR 83.1 (1990); P. van der Veen & U. Zerbst - *Nimrod - The Mighty Hunter*, JACF 9 (2002).

Istoria succesorilor lui Ninyas pentru 30 de generații, cu excepția lui Phul (anul 771 î.Hr.) și Sardanapalus, nu este cunoscută.

771 î.Hr. = **Phul**, regele din Ninive.

767 î.Hr. = **Sardanapalus**, ultimul rege al imperiului asirian. A domnit 20 de ani.

Primul imperiu Asirian, s-a sfârșit cu moartea lui Sardanapalus și a durat peste 1450 de ani. Pe ruinele lui s-au format alte trei imperii: cel al asirienilor din Babilon, cel al asirienilor din Ninive și cel al mezilor. [137]

În 1862, Jules Oppert prezenta stadiul cercetărilor privitor la regii mesopotamieni anterior regatului asirian, regi încadrați în dinastia numită „caldeeană" - conform lui Berossos aceasta era una din cele 5 dinastii anterioare regatului neo-babilonian care a avut 48 de regi și a durat 458 de ani - pe care Oppert o data între anii 2017-1559 î.Hr, celor 27 de regi cunoscuţi atunci adăugându-se acum alte 18 nume noi: *„Cette dynastie chaldéenne, qui régna depuis le vingtième jusqu'au seizième siècle, a laissé de longs vestiges en Mésopotamie. Beaucoup de rois de cette époque sont déjà connus; tout dernièrment, M. Ménant a lu devant vous la traduction d'une inscription provenant du roi Hammourabi, et appartenant à cette antique dynastie. Ce document, écrit tout entier en caractères phonétiques, est le plus ancient texte de ce genre, et se trouve actuellement à Londres. Les briques, les cylindres, les cônes à inscription, nous avaient jusqu'ici transmis les noms de 27 rois qu'on ne pouvait classer dans leur ordre; mais leur antiquité était bien établie par les citations que les rois postérieurs faisaient d'Ismidagan, Samsi-Ao, Naramsin, Kourgalzou, Pournapouriyas, Orcham, Ilgi, Hammourabi ... nous aurions 18 noms royaux nouveaux, ce qui en porterait le nombre à 45"*[138] (Trad.: „Această dinastie caldeeană, care a domnit între sec. XX-XVI [î.Hr.], a lăsat multe vestigii în Mesopotamia. Mulți regi al acestei epoci sunt deja cunoscuți; recent, M. Menant a citit în fața dumneavoastră traducerea unei inscripții a regelui Hammurabi care aparține acestei dinastii antice. Acest document, scris în întregime în caractere fonetice, este cel mai vechi text antic de acest fel și se află în prezent la Londra. Cărămizile, cilindrii, conurile cu inscripții ne-au transmis până în prezent numele a 27 de regi a căror ordine nu putea fi stabilită; însă vechimea lor era bine stabilită datorită mențiunilor făcute de regii de mai târziu privitor la Ismidagan [Išme-Dagān

[137] Rollin 1830, p. 415-417. *Istoria antică* (în 13 volume) a lui M. Rollin a apărut, de fapt, în anul 1730 la Paris (*apud* Dufresnoy 1745, p. CCII).

[138] Oppert 1862, p. 140-141 (vezi și J. Ménant - *Sur une inscription assyrienne inédite*, CR 6 (1862), comunicare făcută pe data de 7 febr.). Cu un an mai devreme, Louis Vivien de Saint-Martin vorbea de 49 de regi ai dinastiei caldeene, cu aceeași durată - conform de asemeni lui Berossos - și cu un început al ei cândva între anii 1976 și 1962 î.Hr., precedată de o dinastie *anonimă* care a început între 2024 și 2010 î.Hr. (Saint-Martin 1861, p. 315).

(1953-1935) - al 4-lea rege al primei dinastii din Isin], Samsi-Ao [Šamšī-Adad - unul dintre regii Asiriei: Šamšī-Adad I (1813-1781), Šamšī-Adad II (1601-1599), Šamšī-Adad III (1563-1548)], Naramsin [regele Asiriei, Nāram-Sîn (1819-1815)], Kourigalzou [Kurigalzu - unul din cei 2 regi ai dinastiei kassite: Kurigalzu I (cca. 1390-1375), Kurigalzu II (1332-1308)], Pournapouriyas [Burnaburiaš - unul din cei 2 regi ai dinastiei kassite: Burnaburiaš I (cca. 1530-1500), Burnaburiaš II (1359-1333)], Orcham [?Agum - unul din cei 3 regi ai dinastiei kassite din Babilon: Agum I (în jurul anului 1700), Agum II (cca. 1570), Agum III (cca. 1475)], Ilgi [?], Hammourabi [Ḫammu-rābi (1792-1750)] ... 18 nume regale noi care ar urca numărul lor la 45”). Privitor la numele eponimilor asirieni, Oppert afirma: „*Ces fragments ont été examinés et collationnés par moi, et j’ai pu, le premier, dresser une liste de ce qu’on appelle les éponymes assyriens, qui comprend 230 noms, s’étendant sur 302 ans, dont 47 ont été sans eponymes. J’ai l’honneur de soumettre ce travail à l’Académie. Sir Henry Rawlinson a déjà publié une suite de 77 noms (Athenæum, July the 19th, 1862)”*[139] („Fragmentele au fost deja cercetate și verificate personal și, pentru prima dată, am alcătuit o listă ce conține numele eponimilor asirieni, care cuprinde 230 de nume pe o perioadă de 302 ani, din care 47 au fost negreșit eponimi. Am avut onoarea de a prezenta Academiei aceste rezultate. Sir Henry Rawlinson a publicat deja o listă cu 77 de nume”).

În anul 1879, W. St. Chad Boscawen, datá domnia lui Sargon I la 2300 î.Hr.[140] Trei ani mai târziu, în 1882, T.G. Pinches, pe baza unei inscripții a lui Nabonidus, menționa anul 3750 î.Hr. pentru începutul domniei lui Naram-Sin și cca. 3800 î.Hr. pentru Sargon.[141] În anul 1884, Léon Heuzey plasa epoca lui Naram-Sin la 3750 î.Hr.[142] În 1896, François Thureau-Dangin dădea acelaşi an pentru Naram-Sin,[143] iar în anul următor Léon Heuzey îşi menţinea vechea încadrare cronologică, plasându-i pe Sargon şi Naram-Sin tot în sec. al XXXVIII-lea î.Hr.[144] În 1906 situația privind cronologia epocii lui Sargon era exact la fel ca și în anii anteriori, F.A. Jones menținând datarea 3750 î.Hr. pentru Naram-Sin.[145] În 1918, în lucrarea „*La Chronologie des Dynasties de Sumer et d’Accad*”, Thureau-Dangin prezintă o cronologie redusă cu cca. 1000

[139] *Ibidem*, p. 141. Pentru alte lucrări mai vechi privind listele eponimilor din Asiria vezi n. 258 în lucrarea de față.
[140] Boscawen 1879, p. 45 (comunicare din data de 10 iun. 1879).
[141] Pinches 1882, p. 12 (comunicare din data de 7 nov. 1882).
[142] Heuzey 1884, p. 15-16 (memoriu comunicat Academiei la 14 febr. 1884).
[143] Thureau-Dangin 1896, p. 360 (memoriu comunicat Academiei la 28 aug. 1896).
[144] Heuzey 1897, p. 189 (memoriu comunicat Academiei la 9 apr. 1897).
[145] Jones 1906, p. 264 (comunicare din data de 12 dec. 1906).

de ani față de cea prezentată în 1896, anul 1 al lui Sargon fiind 2845 î.Hr.;[146] în 1923, la Stephen Langdon, găsim data de 2808 î.Hr. („*The Weld-Blundell Collection, vol. II. Historical Inscriptions, Containing Principally the Chronological Prism, W-B. 444*”);[147] tot în același an, Sir Leonard Woolley King în „*A History of Sumer and Akkad*” îl plasa pe acesta pe la 2750 î.Hr.;[148] în 1922, Leon Legrain menţiona pentru Sargon anul 2701,[149] iar în 1939 Thorkild Jacobsen data începutul domniei la 2616 î.Hr.[150] Nici astăzi domnia acestui rege nu este bine stabilită, în general datele acceptate pentru începutul domniei lui fiind 2371 î.Hr.,[151] 2334 î.Hr.,[152] 2310 î.Hr.[153] sau 2283 î.Hr.,[154] însă diferența dintre primele datări și cele actuale poate fi ușor observată. Privitor la Sargon din Akkad și perioada domniei lui, trebuie amintită și data pe care un assiriolog de la sfârșitul veacului al 19-lea, George Smith, o dădea pentru domnia acestuia: cca. 1600 î.Hr.[155] Câțiva ani mai târziu, A.H. Sayce, retipărind cartea lui Smith, revizuiește anumite date propuse de acesta, plasând domnia lui Sargon pe la 1800 î.Hr.[156] Observația privind datele lui Smith și Sayce, este aceea că sunt mult prea apropiate de era noastră, atât din punct de vedere al cercetărilor de atunci cât și al celor recente, chiar și comparativ cu datele susținute de cronologia „nouă”.

Trebuie remarcat faptul că la începutul secolului al XX-lea, assiriologii, ca de altfel și egiptologii, nu dispuneau de toate datele necesare pentru întocmirea unei cronologii cât mai exacte, fapt datorat în primul rând insuficienței surselor istorice. Se poate observa acest lucru și în cazul listei cronologice a regilor Asiriei oferită de Ernst F. Weidner în „*Die Könige von Assyrien. Neue chronologische Dokumente aus Assur*” din 1921, aceasta fiind de fapt o listă a tuturor dinastiilor începând cu cea a regilor mitici din Sumer (*ki-en-gi*(*-r*) sumer.) până la Nabonid (*Nabû-nā`id* bab.) al Babilonului în anul 538 î.Hr. Dinastiile sunt prezentate ca o listă

[146] Thureau-Dangin 1918, p. 67.
[147] Langdon 1923, p. 24.
[148] King 1923, p. 360 (Appendix II).
[149] Legrain 1922, p. 12 (tabel)
[150] Jacobsen 1939, Tabelul II.
[151] CAH^3 I/2 1971, p. 999 (tabel).
[152] Dată stabilită de Brinkman în 1977 (*apud* Roach 2008, p. 61), acceptată și astăzi de cea mai mare parte a cercetătorilor: vezi Potts 1999, p. 88 și Kuiper 2011, p. 41.
[153] *Apud* Westenholz 1997, p. 1 și 3 .
[154] Weiss 2002, p. 21.
[155] Smith 1876, p. 26, 28 ș.a. O altă dată, mult redusă din punct de vedere cronologic în comparație cu cele vehiculate în jurul anului 1900 dar destul de apropiată celei din zilele noastre, o dădea Olaf A. Toffteen în 1907: cca. 2550 î.Hr. (posibil între 2550-2477 î.Hr.) cu specificația că „data pentru Sargon (I) [din Akkad] nu poate fi mai timpurie de 2550 î.Hr., dar poate fi cu câțiva ani mai târzie” (Tofften 1907, p. 113-114 și 270 - tabel).
[156] Sayce 1880, p. 319.

continuă ce însumează un număr de 32, doar prima dinastie din „Țara Mării” fiind contemporană cu dinastia din Amurru/prima dinastie din Babilon, primii regi ai acesteia din urmă suprapunându-se cu dinastia I din Isin și cu cea din Larsa. Anul începutului de domnie al lui Sargon este dat ca fiind 2684 î.Hr.[157] Abia doi ani mai târziu, datorită descoperirii unor noi tăblițe dinastice, Weidner prezenta trei dintre dinastiile pre-sargonide, cea din Akšak, Kiš IV și Erech/Uruk III (nr. 13-15 din listă) din listă ca fiind contemporane, reducând datele cu aproape 100 de ani.[158]

Cercetările astronomului Franz Xavier Kugler, privitoare la datarea aparițiilor și disparițiilor planetei Venus, păstrate pe o tăbliță cu scriere cuneiformă **(**EAE 63 - **fig. 14)** din timpul lui Ammīsaduqa, al 10-lea rege al primei dinastii din Babilon, au arătat că poate fi luată în considerare posibilitatea ca data de 1972/71 î.Hr. - dată acceptată la acea vreme ca punct de referință în calcularea domniilor regilor mesopotamieni atât ante cât și post acestui an - să nu fie exactă, acesta înclinând pentru anul 1796/95 î.Hr., scurtând astfel cronologia cu 176 de ani, sprijinind indirect datele scăzute ale lui Weidner.[159]

← **Fig. 14.** Tăbliţa EAE 63 (Gurzadyan 2000, p. 43).

Aceste date cronologice privind Orientul antic sunt astăzi mult reduse, dacă facem referire la cronologia „nouă”. Am menționat anterior că datele „noii” cronologii, privitoare la Egiptul antic și contemporanii lor de

---

157 Weidner 1921, p. 61-66 (lista cronologică). Datele complete ale lui Weidner pentru dinastiile mesopotamiene sunt: Nr. 1: dinastia I din Kiš - mitică; Nr. 2: dinastia I din Uruk - mitică; Nr. 3: dinastia I din Ur (4148-3978); Nr. 4: dinastia din Awan (3977-3622); Nr. 5: dinastia II din Ur (3621-3514); Nr. 6: dinastia II din Kiš (3513-3262); Nr. 7: dinastia din Ḫamâzi (3261-3255); Nr. 8: dinastia III din Kiš (3254-3135); Nr. 9: dinastia II din Uruk (3134-3075); Nr. 10: dinastia din Adab (3074-2985); Nr. 11: dinastia din Mari (2984-2935); Nr. 12: dinastia X (2934-2915); Nr. 13: dinastia din Akšak (2914-1816); Nr. 14: dinastia IV din Kiš (2815-2710); Nr. 15: dinastia III din Uruk (2709-2685); Nr. 16: dinastia din Akkad (2684-2488); Nr. 17: dinastia IV din Uruk (2487-2462); Nr. 18: dinastia din Gutium (2461-2337); Nr. 19: dinastia V din Uruk (2336-2297); Nr. 20: dinastia III din Ur (2296-2186); Nr. 21: dinastia I din Isin (2185-1961); Nr. 22: dinastia din Larsa (2187-1901); Nr. 23: dinastia din Amurru/dinastia I din Babilon (2057-1758); Nr. 24: dinastia I din „Țara Mării” (1884-1517); Nr. 25: dinastia Kaššită (1746-1171); Nr. 26: dinastia II din Isin (1170-1039); Nr. 27: dinastia II din „Țara Mării” (1038-1017); Nr. 28: dinastia din Bazi (1016-996); Nr. 29: [dinastia] elamită (996-991); Nr. 30: dinastia H (990-732); Nr. 31: dinastia J (732-626); Nr. 32: dinastia Chaldeeană (625-538).

158 *Apud* Langdon 1923, p. III.

159 *Ibidem*, p. II. Tăblița face parte dintr-o serie de cca. 70 de tăbliţe cunoscute ca *Enūma Anu Enlil* / *EAE* (trad.: “Când [zeii] Anu și Enlil”).

la est, nu sunt toate la fel, existând la acestea unele diferenţe, în funcţie de rezultatul fiecărui cercetător în parte. Recalculând anii la care se face referire în tăblița lui Ammīsaduqa, aceștia au afirmat că „anul 1” de domnie al regelui babilonian este 1419 î.Hr., apoi, înaintând în timp, au stabilit anul 1 al lui Hammurabi în 1565 î.Hr. (CO - 1792 î.Hr.) iar pentru Sargon din Akkad anul 2152 î.Hr. (CO - 2334 î.Hr.).[160] Cu toate acestea, în momentul de față cronologia este considerată în mare măsură clarificată și destul de bine pusă la punct (referire la cronologia „clasică”). Alături de astronomie, celelalte metode științifice de datare au cunoscut îmbunătățiri considerabile - rezultatele acestora conținând totuși o anumită marjă de eroare -, acestea fiind de un real ajutor pentru cronologie doar în măsura în care toate rezultatele obținute pot fi coroborate cu multitudinea de surse istorice de care dispunem, un eventual decalaj și/sau o nesincronizare între ele, putând duce la dezmembrarea unui schelet cronologic deja fixat și aflat pe un suport destul de stabil, la toate aceste date obținute până în prezent ajungându-se după mai mult de un secol de cercetări minuțioase.

[160] Mitchell 1989/90, p. 24. Acesta prezintă şi unele date cronologice rezultate în urma cercetărilor sale privitor la dinastiile din Akkad (aici este oferită o cronologie „lungă” şi una „scurtă”), Uruk, Ur III şi Babilon I (amorită), date care susțin cronologia „nouă” a lui David Rohl:

Akkad (cronologia „lungă”): Sargon (2152-2096), Rīmuš (2096-2087), Maništūsu (2087-2072), Nāram-Sîn (2072-2035), Šar-kali-Šarrī (2035-2010), *anarhie* (2010-2007), Dudu (2007-1986), Šu-DURUL (1986-1971);

Akkad (cronologia „scurtă”): Sargon (2100-2044), Rīmuš (2044-2035), Maništūsu (2035-2020), Nāram-Sîn (2020-1983), Šar-kali-Šarrī (1983-1958), *anarhie* (1958-1955), Dudu (1955-1934), Šu-DURUL (1934-1919);

Uruk: Utu-hegal (1908-1901);

Ur III: Ur-Nammu (1901-1883), Šulgi (1883-1835), Amar-Sîn (1835-1826), Šū-Šîn (1826-1817), Ibbi-Šîn (1817-1793);

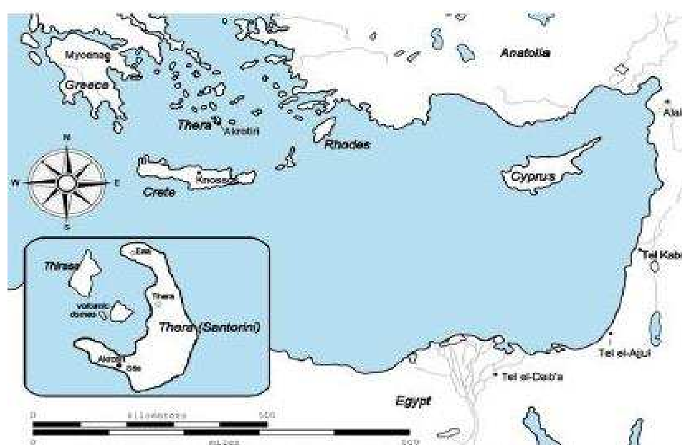
Babilon I: Sūmû-abum (1667-1653), Sūmû-la-il (1653-1617), Sābium (1617-1603), Apil-Sîn (1603-1585), Sîn-muballiṭ (1585-1565), Ḫammu-rāpi (1565-1522), Samsu-iluna (1522-1484), Abī-ešuh (1484-1456), Ammī-ditāna (1456-1419), Ammī-ṣaduqa (1419-1398), Samsu-ditāna (1398-1362).

Calculul făcut de Mitchell, este acceptat în aceeași publicație - 5 ani mai târziu - de John D. Weir, acesta fiind de părere că: „indiferent dacă assiriologii acceptă, sau nu, data de 1419 î.Hr. pentru anul 1 al lui Ammīsaduqa…soluția prezentată de Mitchell, pe baza tabelelor lunare alcătuite de Huber în 1982, oferă cel mai bun aranjament astronomic” (Weir 1994/95, p. 70-76). Pentru datele propuse privind cucerirea Babilonului, pe baza tăbliței lui Ammīsaduqa vezi n. 111 din lucrarea de față.

CAPITOLUL III

Erupția vulcanului Thera și cronologia Egiptului antic. Datele dendrocronologice, de C^{14} și analizele miezurilor de gheață

Potrivit evidențelor științifice, o mare erupție vulcanică a avut loc la mijlocul celui de-al II-lea mileniu î.Hr. între cca. 1650 î.Hr. și 1450 î.Hr., pe o insulă numită de către fenicieni Calliste iar de către dorieni - în secolul al IX-lea î.Hr. - Thera. Această insulă este situată în Marea Egee, la cca. 115 kilometri nord de Creta (*Kftyw*), cunoscută și sub numele de Santorini (nume dat de către venețieni în secolul al XIII-lea d.Hr., acesta fiind un derivat de la Sfânta Irina) **(**vezi **fig. 15)**. Cercetătorii de azi fac referire la acest eveniment din epoca bronzului ca „erupția vulcanului Thera”.

← Fig. 15. Harta estului Mediteranei și poziția insulei Santorini (Bigelow 2004, p. 15).

Datarea erupției din insula Santorini, care datorită amplitudinii sale este comparată cu cea a vulcanului Krakatoa din anul 1883 și cu mult mai puternica erupție de pe muntele Tambora din insulele Sumbuwa din 1815,[161] a fost îndelung dezbătută de oamenii de știință din toate domeniile: vulcanologi, seismologi, geologi, dendrocronologi, de cei care se ocupă de arheometrie și nu în ultimul rând de către arheologi, aceștia având ca obiectiv corelarea datelor științifice cu cele ale contextului istoric la care s-a ajuns în urma săpăturilor și a cercetării izvoarelor. S-a încercat astfel, să se aducă clarificări de ordin cronologic și să se stabilească anul exact al marii erupții.

Ca orice erupție vulcanică, Thera a emis în atmosferă nori de cenușă (*tephra* engl.) și piatră ponce[162], gaze, aburi, și chiar a produs valuri tsunami, în privința acestora din urmă neexistând prea multe probe, purtându-se și astăzi discuții asupra acestui fapt. Erupția a avut

[161] Yurco 1999, p. 457 și 460.

[162] Cenușa provenită de la Santorini este cunoscută în geochimie și mineralogie sub denumirea de *„tephra Z2 din Marea Mediterană.”*

consecințe dezastruoase asupra culturii minoice din Santorini, efectul asupra societății umane din insulele și regiunile învecinate fiind încă învăluit de incertitudine, însă depunerile identificate în Egipt, Levant și Anatolia putând indica totuși un impact destul de puternic și dramatic în zona Mediteranei.[163]

În nord-estul Cretei, la Palaikastro, au fost identificate câteva „semnături” ale unor depuneri geoarheologice urmare a valurilor tsunami: cenușă vulcanică depusă în partea de jos a stratului, micro-faună marină, câteva scoici marine ș.a. Cronologic vorbind, au fost găsite în același strat geoarheologic ceramică din minoicul târziu IA (*Late Minoan IA/LM IA*), cenușă vulcanică de la Santorini și o scoică marină (din clasa/familia *Patellidae*) analizată cu C^{14} și datată în timpul erupției din perioada minoică, tsunami-ul având loc în timpul erupției Therei, posibil în a 3-a sau a 4-a fază a acesteia, însă după depunerea asupra estului Cretei a cenușei care

← **Fig. 16a.** Partea inferioară a secțiunii 2 de pe promontoriul de la Palaikastro. Se observă depuneri de cenușă vulcanică de la Santorini și ceramică din minoicul târziu IA (*LM IA*) (Bruins 2008, p. 199, fig. 8).

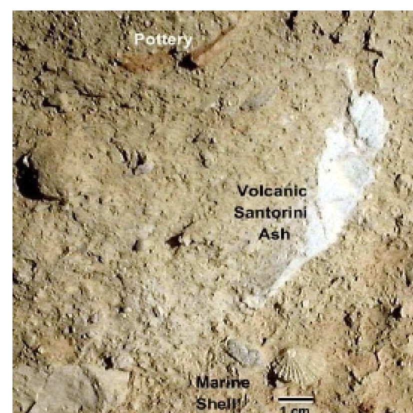

Fig. 16b. Partea inferioară a secțiunii 2 de pe promontoriul de la Palaikastro. Se observă depuneri de ceramică din minoicul târziu, cenușă vulcanică de la Santorini și o scoică marină *„Patellidae”*, datarea cu C^{14} indicând aceeași perioadă în care a avut loc erupția din Santorini (Bruins 2008, p. 199, fig. 9). →

← **Fig. 16c.** Partea inferioară a secțiunii 1 de pe promontoriu ce conține depuneri neregulate indicând curgeri puternice ale apelor în timpul depunerilor: bucăți de calcar, tencuială din zid, fragmente de ceramică și trei oase de bovine, datate cu C^{14} în timpul erupției minoice a vulcanului Thera (Bruins 2008, p.198, fig. 7).

[163] Yurco 1999, p. 460.

era în atmosferă.[164] **(fig. 16a,b și c)**. Depuneri ale unor sedimente rezultate în urma valurilor tsunami produse de erupţia din Santorini, au fost înregistrate şi la Caesarea Maritima, în zona Israelului de azi, datările cu C^{14} indicând date cuprinse între 3630-3410 BP (date calibrate) = cca. 1630-1550 î.Hr.[165]

În Groenlanda, deci la o distanță considerabilă, s-a găsit miez de gheață (*ice core* engl.) ce conține cenușă vulcanică, presupusă a proveni de la erupția vulcanului Thera. Dacă se dovedește adevărată ipoteza, se rezolvă astfel atât dezbaterile cercetătorilor purtate de-a lungul a zeci de ani privind data exactă a evenimentului cât și clarificarea multor probleme în cronologia Egiptului și a Orientului antic. Raportul - denumit „*raportul H*" - celor care au analizat probele prezintă datele geochimice asupra cenușei din Groenlanda și a celei cunoscute ca provenind de la Thera, concluzia fiind aceea că diferențele dintre cele două sunt „insignifiante".[166]

S-au făcut unele studii și cercetări interesante privitoare la impactul erupției vulcanului Thera asupra mediului terestru și acvatic din S-V Turciei prin analize microstratigrafice ale concentrației de tephra, al polenului și al microfosilelor din sedimentele lacului Gölhisar Gölü. În urma rezultatelor analizelor, reiese că efectul independent al erupției poate fi observat ca fiind statistic semnificativ numai dacă schimbările în concentrația de polen din sol sunt privite la nivel global, astfel că, nu se observă un impact ecologic major asupra vegetației în urma erupției. La aceeași concluzie s-a ajuns și în urma analizei mediului acvatic, însă asupra acestuia din urmă, erupția a avut un efect mai pronunțat decât asupra florei terestre, rezultatele finale arătând că erupția a avut în general un impact modest asupra ecosistemului.[167]

În 1996, pe baza studiilor dendrocronologice (*tree-ring* engl.), Peter Kuniholm dădea ca dată a erupției anul 1628 î.Hr.[168] În 2001, Stuart Manning arăta că, tot pe baza studiilor dendrocronologice, Thera a erupt în anul 1645±7 î.Hr.[169] În 2002, Mike Baillie ridică unele întrebări cu privire la Thera, problema principală fiind aceea că, dacă un vulcan cum este acesta poate cauza schimbări climatice globale (dacă se consideră că a erupt în 1628 î.Hr.) sau are un efect minor (dacă considerăm erupția ca având loc în 1640 î.Hr.), precizia cronologică este

---

[164] Bruins 2008, p. 191 și 209.
[165] Goodman-Tchernov *et.al.* 2009, p. 943-945.
[166] *Apud* Keenan 2003, p. 1. Keenan încearcă să demonstreze că metodele folosite în potrivirea cenușei vulcanice din Groenlanda cu cea de la Thera sunt defectuoase, datele geochimice arătând că tephra din Groenlanda nu provine de la erupția din Thera.
[167] Eastwood 2002, p. 442.
[168] Kuniholm *et.al.* 1996, p. 782.
[169] Manning *et.al.* 2001, p. 2535.

impetuos necesară, în opinia lui, dendrocronologia având capacitatea de a aduce date cronologice absolute, analiza miezurilor de gheață nefiind pe deplin convingătoare.[170] Estimările cercetătorilor până în anul 2003 asupra datei erupției au fost următoarele: Warren (1984): 1500 î.Hr.; Warren & Hankey (1989): 1535/25 î.Hr. sau 1560/50 î.Hr.; Eriksson (1992): 1460 î.Hr.; Bietak (1997): 1515-1467 î.Hr.; Driessen & Macdonald (1997): 1550/1530 î.Hr.; Warren (1999): 1520 î.Hr.; Warren (2001): 1520/1500 î.Hr.; Bietak (2003): începutul dinastiei a XVIII-a, înainte de Thutmosis al III-lea, deci între cca. 1540-1479 î.Hr.; Eriksson (2003): cca. 1479 î.Hr.; Wiener (2003): 1560-1480 î.Hr.[171] (vezi și **Anexa 3** în lucrarea de față).

Dacă cenușa căzută în urma erupției poate fi găsită într-un context egiptean databil, acest fapt poate avea un impact major asupra cronologiei egiptene. Până de curând existau puține evidențe asupra interacțiunii directe între Creta minoică și Egiptul antic în timpul celei de-a doua perioade intermediare, istoria Egiptului fiind de obicei corelată cu cea a Mesopotamiei, Anatoliei, Siriei (*Rṯnw*) și Canaanului (*Knꜥnw*).

Ceramica poate constitui un alt element de datare, sau cel puțin, de punere în evidență a legăturii dintre cele două societăți antice. Un examplu este vasul în stil „*White Slip I*” (*WS I*) din insula Cipru, găsit sub cenușa și piatra ponce ce au acoperit orașul Akrotiri (situat pe coasta sudică a Therei), vase de același tip fiind găsite în Egipt, ele aparținând de contextul dinastiei a XVIII-a, ceea ce ar însemna că erupția vulcanului Thera s-a petrecut în timpul acestei dinastii. În privința legăturii vasului de tip „*White Slip*” și cel găsit în Egipt există două păreri: una potrivit căreia vasele de acest tip au fost mai întâi folosite în N-V Ciprului fiind apoi adoptate, după o bună perioadă de timp, de zona estică, Akrotiri fiind situat în această zonă şi având legături comerciale cu Avaris (*Ḥt-wꜥrt* / *Ḥwt-wꜥrt* - fosta capitală din perioada hiksosă, azi Tell el Dab'a).[172] De aici ar rezulta faptul că vasele de tip „*White Slip*” erau folosite în Akrotiri mult înainte ca acestea să fi pătruns în Egiptul aflat sub conducerea dinastiei a XVIII-a, teoria conexiunii dintre erupția de pe Thera și dinastia a XVIII-a din Egipt nefiind valabilă; a doua părere susține că la

---

[170] Baillie 2002, p. 82.

[171] *Apud* Manning 2007, p. 113 (tabel).

[172] Hiksoşii au condus Egiptul formând propriile dinastii: dinastia a XV-a („marea dinastie hiksosă") şi dinastia a XVI-a („mica dinastie hiksosă") din a Doua Perioadă Intermediară. L-au adorat pe zeul războiului, deşertului şi al dezordinii Seth (*Stẖ* / *Stẖ*) şi au introdus în Egipt calul şi carul de luptă.

„Hiksos" este o formă grecească de mai târziu a termenului egiptean „*heqa(w) khasut*" (*ḥḳ3(w) ẖ3swt*) care se traduce „conducători ai ţinuturilor străine". Acest termen avea probabil şi o conotaţie peiorativă cu toate că era folosit de egiptenii contemporani care lucrau pentru suveranii lor hiksoşi. Originea acestora este ambiguă. (Manley 2004, p. 163).

Tell el Dab'a în Egipt nu a fost găsit nici un vas care să aparțină acestui stil „*White Slip*", ceea ce rezultă că înaintea dinastiei a XVIII-a nu pătrunsese acest tip de vas.[173]

Există dovezi că pe lângă aceste tentative comerciale au existat schimburi de daruri între conducători. Vasele de lux (capacul unei sticluțe de parfum și un vas obsidian) inscripționate cu numele faraonului hiksos Khyan din dinastia a XV-a, au fost identificate în Knossos (Creta) și în capitala regatului hittit Hattusa (azi Boğazkale/Bogazköy) din Anatolia Centrală.[174]

Întrebări privind relația dintre cele două civilizații s-au ridicat odată cu descoperirea frescelor de sorginte minoică la Tell el-Dab'a din sudul Deltei Nilului, stilul în care sunt realizate - diferit ca tehnică și subiect faţă de cele egiptene - punând în evidență contactul dintre cele două state. Fără îndoială că în executarea picturilor au fost angajați artiști cretani. Dacă la început, analiza picturilor indica o mai mare apropiere stilistică cu picturile din Creta decât cu cele găsite la Thera, recent s-au constatat asemănări destul de numeroase cu cele din urmă, motiv pentru care cercetătorii cred că frescele de la Tell el-Dab'a sunt din aceeași perioadă de timp ca cele păstrate sub cenușa vulcanului Thera de la Akrotiri.

Totuși, semne de întrebare rămân. Pot fi încadrate motivele picturale din lumea minoică între anumiți ani, precis stabiliți, astfel încât să indice data exactă a executării lor pe pereții palatului thutmosid de la Tell el-Dab'a? Se știe că anumite elemente din pictură pot varia sau pot fi menținute de artiști pe parcursul unei perioade mai scurte sau mai lungi de timp. Grifonii și taurii care sar, motive atinse destul de des în zona egeeană, s-au menținut timp îndelungat în pictură. Datorită acestui fapt, încadrarea cronologică a picturilor din Avaris este destul de mare, învăţaţii datându-le în perioade diferite.[175]

Frescele au fost găsite de către arheologul austriac Manfred Bietak, în trei zone a orașului cercetat (H/I, H/II și H/III). Primele încercări de datare au dus la concluzia că cele din zona H/I aparțin perioadei hiksose, cele din H/II se încadrează fie în perioada hicsosă fie în timpul

---

[173] Bigelow 2004/05, p. 17. Bietak se exprimă foarte clar în privința celei de-a doua opinii: „vasele de tip *WS I* nu şi-au făcut apariția în Egipt înainte de cucerirea Avarisului (±1530 î.Hr.) sau oricând înainte de perioada Thutmosidă (după cca. 1500 î.Hr.). Aceaste vase au fost, de altfel, prezente la Thera cu mult înainte de erupție (datată în 1628 î.Hr. sau, mai recent, în 1645 î.Hr.), lăsând o diferență de timp de peste 100 de ani" (Bietak 2004, p. 211). Într-adevăr, anul 1628 î.Hr. pentru erupția Therei, poate susține cronologia lungă pentru începutul dinastiei a XVIII-a, dacă ideea este legată de faptul că erupția crease o stare de instabilitate la nivelui clasei conducătoare hiksose, astfel că, dinastia a XVII-a de la Theba a fost capabilă să pornească revolta împotriva acestora (Yurco 1999, p. 460).

[174] Manley 2004, p. 165. Privitor la picturile de la Tell el-Dab'a vezi şi N. Marinatos - *Formalism and Gender Roles: A Comparison of Minoan and Egyptian Art*, Aegaeum 5 (1995).

[175] Manning 2007, p. 123.

dinastiei a XVIII-a iar H/III sunt sigur din dinastia a XVIII-a, alte opinii datându-le pe toate în timpul dinastiei a XVIII-a.[176]

În 1997, Bietak datá picturile de la Tell el-Dab'a și vasele de tip *WS I*, la sfârșitul perioadei hiksose (±1530 î.Hr.), deci dinaintea dinastiei a XVIII-a, dată revizuită în 2004 pe baza noilor descoperiri și încadrată „definitiv în timpul dinastiei a XVIII-a", chiar „la începutul acesteia".[177] După primele săpături întreprinse în anii 1992-1993, situl a dezvăluit, în straturile succesive ale acestuia, un oraş de la sfârşitul perioadei hiksose (faza C/3-2), ultima incluzând sute de fragmente dintr-o pictură de tip minoic în fața micului palat F din zona H/I, împrăştiate pe fostele grădini din perioada hiksosă târzie. După descoperirea unui al doilea mare palat G în zona H/II-III - cu picturi *in situ*, de acelaşi tip ca cele căzute în zona H/I - şi reexaminarea stratigrafiei palatului mic, s-a ajuns la o revizuire a datei picturilor aceasta fiind plasată către începutul dinastiei a XVIII-a. Între timp, se mai găsiseră alte două straturi datate la începutul dinastiei a XVIII-a, datarea lor fiind obținută în urma analizei ceramicii şi a tipologiei tiparului de la un topor de bronz. Stratul mai timpuriu (faza D/1.2) care era unul de stocare, cum ar fi silozuri, magazii şi un mic palat, se afla în spatele unui enorm zid înconjurător. Al doilea strat (faza D/1.1) conținea morminte de soldați, de cai şi rămăşițele unei tabere militare. Aceste două noi straturi nu datează de la începutul dinastiei a XVIII-a, ci din perioada thutmosidă (sec. al XV-lea î.Hr.).[178]

Par juste cuvintele lui Manning cum că oamenii de știință acceptă, sau nu, anumite păreri împărtășite sau enunțate de alți cercetători specialiști în domeniile lor de activitate: „o problemă semnificativă în dezbaterile oamenilor de știință asupra datei erupției vulcanului Thera, este aceea că autorii pornesc de pe o poziție predeterminată. Ei cred că anumite păreri sau set de date sunt corecte, celelalte informații fiind analizate în funcție de acestea - și sunt chiar folosite și interpretate pentru a servi punctele lor de vedere, deci sunt alese în mod selectiv -, iar dacă nu vin în concordanță, sunt intens criticate sau chiar ignorate... Este dificil, sau imposibil, ca cineva

[176] Bigelow 2004/05, p. 17. „Picturile pot fi datate din prima fază a palatelor construite de Thutmosis I sau, probabil, din perioada domniei comune a regelui Thutmosis al III-lea şi Hatşepsut. Scene aparţinând acestei perioade găsite în mormintele de la Theba înfăţişează soli minoici sosind la curtea egipteană, demonstrând că aceste contacte aveau loc la nivel înalt. Conform dovezilor arheologice, locul în care a fost descoperit Tell el-Dab'a poate fi identificat ca Peru-nefer, cea mai importantă bază militară şi navală egipteană a campaniilor conduse de Thutmosis al III-lea şi Amenhotep al II-lea în Siria şi Palestina, care până acum fuseseră cunoscute doar din texte." (Manley 2004, p. 169).

[177] Bietak 2004, p. 205. Vezi și n. 173 în lucrarea de față.

[178] *Ibidem* p. 202-207.

să fie expert în toate domeniile..., persoane din alte specializări putând oferi critici și analize mai bune... O expertiză ce ține de altă știință trebuie cel puțin luată în vedere.”[179]

Într-adevăr, în domeniul istoriei, mai ales în cazul statelor antice, datele - puține și incomplete de cele mai multe ori - sunt supuse la diferite interpretări, unele fiind acceptate în lumea academică iar altele nu. Rezultatele cercetărilor din domenii pe care le putem numi independente (dendrocronologie, C^{14} ș.a.) nu sunt întotdeauna exacte și au marje de eroare, însă acestea prezintă date obținute strict pe analizele de laborator ale materialelor respective și pot oferi un orizont cronologic. Ele pot fi în contradicție față de punctele de vedere tradiționale, însă pot îmbunătăți concepții deja stabilite sau chiar revizui datele actuale, de aceea nu ar trebui desconsiderate (părere valabilă și în privința cronologiei „noi” - vezi cap. V în lucrarea de faţă).

Cercetările din ultimii ani duc la ideea că erupțiile vulcanice pot fi principala cauză a unor evenimente din istoria antică, mișcările de populație și crizele economico-politice fiind considerate rezultatul unor astfel de perturbări climaterice. O ipoteză asemănătoare fost formulată și în ce privește perioada de sfârșit a epocii bronzului, cu referire specială la invazia, în mai multe etape, asupra Anatoliei, Levantului și a Egiptului, așa-numitei alianțe a „*Popoarelor Mării*”.[180] Raidurile sucesive ale acestor populații sunt atestate din „perioada amarniană” când sunt menționate pentru prima dată în corespondența păstrată pe tăblițele de lut cu scriere cuneiformă dintre Akhnaton și regele vasal/sau guvernator al acestuia Rib-Addi/Rib-Adda din Biblos. Despre două dintre aceste „*Popoare ale Mării*”, Lukka și Sherden, se ştie că primii au fost pirați din zona Ciprului (Alashiya - *ars*/*als*; *A-la-ši-ya* cun. hitită; *A-la-ši-y* cun. Ugarit), ceilalți aflându-se în slujba regelui Rib-Addi ca mercenari sau gărzi de corp ai acestuia.

---

[179] Manning 2007, p. 101-102. Un punct de vedere diferit este exprimat de Kenneth A. Kitchen, acesta susținând că în special datele astronomice, şi mai puțin cele de radiocarbon, pot oferi - în principiu - cifre destul de exacte, dar în anumite circumstanțe: trebuie cunoscută cu exactitate domnia şi limitele datelor acesteia, în care trebuie plasată data care a rezultat în urma analizelor. (Kitchen 1991, p. 204). Este exact părerea pe care o critică Manning. Despre acest raționament vezi cap. II în lucrarea de față.

[180] Originea „*Popoarelor mării*” rămâne şi astăzi obscură, cercetătorii fiind de părere că se pot face conexiuni între acestea şi partea de vest şi sud a coastei anatoliene: Lukka = Licia; Ekwesh = Ahhiyawa (micenienii); Teresh = Lidia; Tjekker = Troia; Denyen (Adana) = Cilicia. Pentru Sherden, Peleset (filistenii) și Shekelesh s-a indicat deasemeni Anatolia sau zona egeană. Vestul Anatoliei ar constitui locul de origine al tulburărilor, deoarece aici au început să se destrame pentru prima dată structurile politice în lupta dintre Hatti si Ahhiyawa pentru controlul asupra zonei (Collins 2007, p. 76-77). Pentru Alašiya, vezi: Y.L. Holmes - *The Location of Alashiya*, JAOS 91.3 (iul.-sept. 1971); Y. Goren *et.al.* - *The Location of Alashiya: New Evidence from Petrographic Investigation of Alashiyan Tablets from El-Amarna and Ugarit*, AJA 107.2 (apr. 2003). Pentru Lukka, vezi: T.R. Bryce - *The Lukka Problem-And a Possible Solution*, JNES 33.4 (oct. 1974); *Idem* - *Lukka Revisited*, JNES 51.2, (apr. 1992). Pentru Ahhyyawa, vezi: Hans G. Güterbock - *The Hittites and the Aegean World: Part 1. The Ahhyyawa Problem Reconsidered*, AJA 87.2 (apr. 1983). Pentru Shekelesh, vezi: E.F. Wente - *Shekelesh or Shasu?*, JNES 22.3 (iul. 1963). Pentru „*Popoarele mării*”, vezi şi T.J. Barako - *The Philistine Settlement as Merantile Phenomenon?*, AJA 104.3 (iul. 2000).

Ele se găsesc menționate în documentele egiptene până în timpul lui Ramses al III-lea.[181] Primele două faze ale acestor invazii au fost pur militare, cea de-a treia însă, din timpul lui Ramses al III-lea, a constituit o adevărată migrație de populație. Această ultimă incursiune a „*Popoarelor Mării*” a însemnat sfârșitul regatului hitit, al statelor din N Siriei și al dinastiei kassite din Babilon - evenimente cu un puternic ecou în acele vremuri -, fiind vehiculate diferite ipoteze în privința cauzei/cauzelor acestui colaps socio-economic şi politic din zonă: invazia dorienilor, introducerea unor noi tipuri de arme pentru infanterie, revolte ale unor populații ș.a.

Cauza posibilă a acestor transformări a putut fi marea erupție vulcanică din muntele Hekla din Islanda - simțită la o distanță considerabilă și cu efecte foarte puternice asupra climei și economiei zonelor afectate - datată între anii 1159-1140 î.Hr. și cunoscută ca „*Hekla III*”. Se știe, pe baza surselor istorice, că în ultimii ani ai domniei sale, Ramses al III-lea s-a confruntat cu o criză economică majoră, data erupției vulcanului (1159 î.Hr.) căzând la exact 7 ani înaintea sfârșitului domniei acestuia (an care se încadrează în datele oferite de Shaw & Nicholson pentru Ramses al III-lea), atunci când problemele economice și-au făcut simțită prezența, criză ce a continuat și în timpul următorilor faraoni ai dinastiei rameside. Dacă impactul asupra Egiptului - care era în măsură să stocheze și chiar să exporte grâne - a avut efecte care au meritat să fie consemnate de sursele egiptene, se poate deduce starea în care se aflau populațiile din zonele cu terenuri mai aride și nu așa de fertile ca cele din Egipt. În plan cronologic, datarea exactă a erupției vulcanului *Hekla III* (1159 î.Hr.) și coroborarea acesteia cu documentele istorice privind criza din timpul domniei lui Ramses al III-lea, vine în sprijinul cronologiei „clasice”.[182]

Studiile recente au arătat că schimbări climaterice au avut lor pe tot parcursul perioadei istorice a omenirii, acestea având un puternic impact asupra multor civilizații antice. Pentru a vedea că Egiptul nu a fost un caz singular, voi face referire la o altă zonă, unde au fost înregistrate astfel de schimbări ale climei: Mesopotamia, cu referire specială la regatul/imperiul akkadian. Până de curând, cauza colapsului societății akkadiene a fost atribuită exclusiv factorului uman: invazii, instabilitate politică ș.a. Investigațiile arheologice din situl de la Tell Leilan, azi Abu Hgeira (în N Siriei) - în antichitate acesta fiind unul din cele trei orașe-state importante care au fost incluse în regatul akkadian -, au scos la iveală faptul că imediat după

[181] Woudhuizen 2006, p. 31.
[182] Yurco 1999, p. 455-460. Această criză din anul al 29-lea al domniei lui Ramses al III-lea este atestată de un papirus păstrat la Torino („*Turin Strike Papyrus*” engl.), care menționează greva muncitorilor la mormântul regal, datorită reducerii rațiilor de grâne către aceștia (Faulkner 1975, p. 246 și Kitchen 1996[2], p. 245, n. 14). Privitor la „*Popoarele Mării*” și la modul în care este redat numele lor în textele egiptene, vezi **Anexa 4C** în lucrarea de față.

colapsul acestuia s-a înregistrat un strat de cenușă vulcanică (0,5 cm) depus pe o acumulare de materiale granulare (100 cm) - *silts* engl.- de mărimea bobului de grâu, ce sunt aduse de vânt. Au fost făcute și analize mineralogice și geochimice asupra unor sedimente marine (proba *M5-422*) din Golful Oman. Se cunoaște faptul că ploaia și vântul face ca această regiune să fie o bogată sursă de praf mineral - ce conține dolomit, calcită și cuarț - în atmosferă. Analizele au indicat faptul că sedimentele din Golful Oman conțin aceleași elemente minerale care se găsesc în zona Siria-Mesopotamia, concluzia fiind aceea că, acest praf mineral a fost dus de vânt (cunoscut sub denumirea de *shamal* engl.) spre S-V către Golful Persic și Golful Oman. Arheologic, colapsul Akkadului a survenit în jurul anului 4170 ± 150 B.P. (*Before Present* engl.), proba *M5-422* conținând o mare concentrație de dolomit datată între anii 4194 și 3626 B.P., analizele cu izotopi radiogenici determinând o creștere a depozitelor eoliene (datorate vântului) în anul 4025 ± 150 B.P. Toate aceste date au fost corelate și cu sedimente provenite din lacul Van, din estul Turciei de azi, analizele de aici indicând o scădere între 30 și 60 m a nivelului apei lacului începând cu anul 4190 B.P. Concluzia finală a cercetătorilor este aceea că Mesopotamia a suferit de o puternică creștere a aridității, această schimbare a climei fiind deosebit de importantă în prăbușirea regatului akkadian.[183] Acest regat nu a fost singurul din acea perioadă care a fost atins de schimbările paleoclimatice, societatea urbană din Uruk, care pe la 3500 î.Hr. era în plină dezvoltare, cunoscând pe neașteptate un regres socio-economic în perioada 3200-3000 î.Hr., acest fapt putând fi legat de înregistrările paleoclimatice care au identificat o scurtă, dar severă perioadă de secetă de cca. 200 de ani și care se încadrează în anii mai sus menționați. Dacă anul 2300 î.Hr. - cu aproximație - a însemnat atingerea celui mai înalt punct în privința societății și economiei regatului akkadian în Mesopotamia, a Regatului Vechi din Egipt, a civilizației Harappa C3 din Valea Indusului și a civilizațiilor bronzului timpuriu III din Palestina, Grecia și Creta, cu puțin înaintea anului 2200 î.Hr. această perioadă înfloritoare s-a terminat brusc, civilizaţiile mai sus menţionate devenind vulnerabile la eventualele perturbări climatice.[184]

---

[183] Cullen *et.al.* 2000, p. 379-382.

[184] Weiss & Bradley 2001, p. 610 plus fig. cu efectele climatice. Discuţii privind schimbările climatice din Orientul antic s-au purtat şi la începutul secolului al XX-lea, între A.T. Olmstead şi Ellsworth Huntington, cel din urmă susţinând ideea unei aridizări a zonei încă din vremea lui Lugal-zagesi (regele celei de-a III-a dinastii din Uruk, învins de Sargon din Akkad) (*apud* Olmstead 1912, p. 432). Privitor la schimbările climatice din zona Egiptului în perioada holocen, vezi J. Linstädter & S. Kröpelin - *Wadi Bakht Revisited: Holocene Climatic Change and Prehistoric Occupation in the Gilf Kebir Region of the Eastern Sahara, SW Egypt*, Geoarchaeology 19.8 (2004) pentru perioada 9300-4500 BP/8400-3300 î.Hr. Pentru zona Orientului Apropiat, Anatolia şi Levant, vezi J. Neumann & S. Parpola - *Climatic Change and the Eleventh-Tenth-Century Eclipse of Assyria and Babylonia*, JNES 46.3 (iul. 1987); N. Roberts

Referitor la Santorini, dacă erupția vulcanului Thera era datată pe baza cercetărilor *inelului 854*, în cca. 1641 î.Hr., în 2001-2003, analizele cu C^{14} efectuate pe 110 probe, au arătat că anul indicat de rezultatele dendrocronologice nu era destul de exact, și că *inelul 854* trebuie datat între 1653-1650 î.Hr., diferența fiind de altfel infimă, între +9 și +12 ani. Anul 1641 î.Hr. trebuie pus în legătură cu o posibilă anomalie care a influențat *inelul 854*, anomalie de altfel extraordinară, chiar unică în ce privește cercetările dendrocronologice din zona egeeană cu privire la ultimii 7000 de ani, sugerandu-se că aceasta poate fi în explicată prin impactul unei erupții vulcanice în emisfera nordică la joasă altitudine, existând posibilitatea ca *inelul 854* să nu conțină cenușă provenită de la Thera.

O anomalie în creșterea inelelor copacilor este atestată în emisfera sudică la 1628/1627 î.Hr., sugerându-se deasemeni că acest fenomen poate fi compatibil cu impactul unei mari erupții vulcanice, majoritatea cercetătorilor înclinând spre identificarea erupției ca fiind cea de la Thera. Punerea în legătură a anomaliei cu probele obținute din analiza miezurilor de gheață puteau indica la început o posibilă conexiune cu Thera (referire la anul 1628/1627 î.Hr.), astăzi cercetătorii excluzând o astfel de analogie. Analiza miezurilor de gheață au arătat că între cca. 1700 şi 1450 î.Hr. au existat numeroase semnale acide, ele reprezentând diferite erupții vulcanice, însă nici una nu indică o legătură sigură între Thera și oricare dintre acestea.

Singurele probe directe și relevante din punct de vedere științific (rezultate în urma analizelor de laborator) care pot fi aduse pentru stabilirea unei cronologii cât mai exacte, sunt datele de radiocarbon. Analizându-se toate acestea, se poate ajunge, cu o probabilitate de 95%, la concluzia că erupția vulcanului Thera a avut loc între cca. 1663-1559 î.Hr., oricare din datele mai sus amintite: 1650 î.Hr., 1645 î.Hr. și 1628 î.Hr., putând fi cea sugerată pentru erupția

---

et.al. - The tempo of Holocene climatic change in the eastern Mediterranean region: new high-resolution crater-lake sediment data from central Turkey, Holocene 11.6 (2001) privind rezultatele privind schimbările climatice, obţinute în urma analizelor efectuate asupra sedimentelor depuse în lacul - acum secat - format în interiorul craterului de la Eski Acigöl din centrul Turciei și care oferă date pentru perioada ante cca. 16000 BP până în prezent (date calibrate); L. Wick *et.al. - Evidence of Lateglacial and Holocene climatic change and human impact in eastern Anatolia: high-resolution pollen, charcoal, isotopic and geochemical records from the laminated sediments of Lake Van, Turkey*, Holocene 13.5 (2003) pentru cercetări asemănătoate, privind însă sedimentele depuse în lacul Van (E Turciei), ce acoperă perioada cuprinsă între cca. 14600 BP până în prezent; L. Cooper - *Early Urbanism on the Syrian Euphrates* (2006), p. 260-262; M. Staubwasser & H. Weiss - *Holocene climate and cultural evolution in late prehistoric-early historic West Asia*, QR 66.3 (nov. 2006); B. Weninger *et.al. - The Impact of Rapid Climate Change on prehistoric societies during the Holocene in the Eastern Mediterranean*, DP 36 (2009); D. Kaniewski *et.al. - Late second-early first millennium BC abrupt climate changes in coastal Syria and their possible significance for the history of the Eastern Mediterranean*, QR 74 (2010).

Therei, însă nici una - la fel ca în cazul de mai sus al miezurilor de gheață - nu poate fi demonstrată ca având legătură sigură cu Thera.[185]

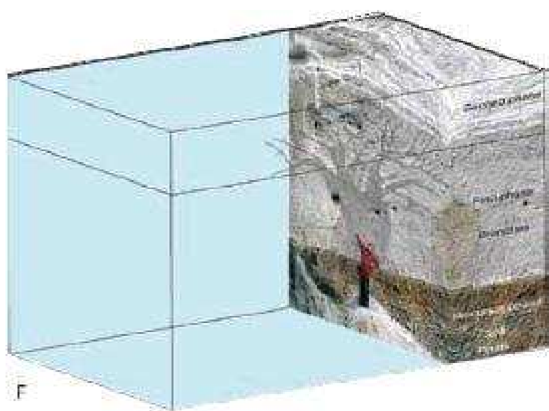
Ultimele vase ceramice găsite la Akrotiri dinaintea erupției Therei au fost incluse în *LM IA*, aceasta sfârșindu-se probabil chiar datorită erupției vulcanului. Începutul *LM IA* fusese plasat între dinastiile a XVII-a și a XVIII-a, mai precis la începutul dinastiei a XVIII-a. Sfârșitul *LM IA* a fost datat în timpul ocupării tronului de către Thutmosis al III-lea în anul 1504 î.Hr., erupția

← **Fig. 17a.** Insula Santorini înaintea erupției vulcanului (reconstituire). Copacul din desen marchează locația unde a fost găsită proba de la măslin (Friedrich & Heinemeier 2009, p. 57, fig. 3)

Fig. 17b. „Zidul" în care se afla măslinul descoperit în iulie 2007. Se pot observa straturile suprapuse de piatră ponce și pamânt. Cercurile reprezintă zonele unde s-au găsit rădăcinile măslinului (Friedrich & Heinemeier 2009, fig. 4A) →

← **Fig. 17c.** Imaginea măslinului proiectată pe straturile de piatră ponce și pământ (Friedrich & Heinemeier 2009, p. 60, fig. 6F).

fiind plasată pe la 1500 î.Hr. Datarea cu C^{14} cunoscând progrese considerabile, a coborât, în ultimii ani, data erupției pe la 1650-1600 î.Hr.[186]

Bruins consideră că cea mai precisă dată de C^{14} privind erupția vulcanului Thera trebuie

[185] Manning 2007, p. 101-104 şi 121. În anul 2009 chestiunea privind anomalia înregistrată la *inelul 854* și legătura acesteia cu erupția vulcanului Thera din epoca târzie a bronzului era încă dezbătută: „Dacă această conexiune va putea fi demonstrată, ea va avea o mare importanță în studiul interdisciplinar. Va oferi o dată precisă asupra orizontului arheologic, geologic și al mediului, stabilind astfel legătura între dendrocronologie și datele provenite din analiza miezurilor de gheață ce datează de acum 3600 de ani" (Ünlü *et.al.* 2009, p. 42).

[186] Furlong 2007, p. 271-272.

plasată între 1627 și 1600 î.Hr, fiind corelată cu analiza inelelor unei probe care provine de la un măslin și găsită în tephra de la Santorini.[187]

În 2003 au fost efectuate săpături arheologice care au dus la descoperirea unei bucăți dintr-o ramură a unui măslin, campania din 2007 ducând la întregirea acestei descoperiri prin aflarea unei ramuri ce venea în completarea celei dintâi plus o altă parte a măslinului (183 de cm. lungime). Rezultatul analizelor cu C^{14} și tomografia cu raxe X a probelor, a fost că ramurile de măslin datează din anul 1613 ± 13 î.Hr., acest an încadrându-se perfect în perioada 1627-1600 î.Hr.[188] **(fig. 17a-c)**. Astfel, au apărut diferențe mari între datele oferite de sursele istorico-arheologice (anul 1479, 1490 sau 1504 î.Hr. pentru anul 1 de domnie al lui Thutmosis al III-lea conform cronologiei „clasice") și cele științifice (1628, 1645 sau 1650 î.Hr.).

După cum s-a putut observa, cercetătorii mai sus amintiţi optează, în principal, pentru trei date posibile ce pot fi corelate cu erupţia vulcanului Thera 1650 î.Hr., 1645 î.Hr. și 1628 î.Hr. Însă anumite interpretări privitoare la data erupţiei vin şi din partea cercetătorilor care susţin cronologia „nouă", o astfel de părere fiind cea susţinută de Jesse E. Lasken, conform căreia - potrivit analizelor cu C^{14} - datările provenite de la materiale din Akrotiri care au o durată lungă de viață sunt mai târzii decât cele de la materialele cu durată scurtă de viață, anomalie ce sugerează probleme serioase cu datele de la probele cu durată scurtă de viață. Datele târzii de la cele cu durată lungă de viață și aparentul impact al gazelor vulcanice asupra măsurătorilor cu C^{14} de la Akrotiri sugerează că erupția nu a putut avea loc înainte de 1200 î.Hr., această estimare putând fi la rândul ei prea avansată, limitele erupției fiind între 1200 î.Hr. și 1000 î.Hr., posibil chiar între 1200-800/700 î.Hr.[189] Această afirmație ar veni în sprijinul cronologiei „noi" din dezbaterile recente, putând fi scăzută data fazei finale a minoicului IA (*LM IA*), plasată de cronologia „clasică" pe la mijlocul celui de-al 2-lea mileniu î.Hr.

Periodizarea din punct de vedere arheologic al zonei Egeene - unde *LM IA* este perioada care face referire în special la așezările din Creta, aceasta fiind contemporană cu faza târzie a cicladicului I (*LC I*) din Akrotiri - ar fi următoarea: *LM IA* (din Creta) = *LC I* (din Akrotiri) = *LH I* (helladicul târziu I din zona Egeei), toate acestea aparținând epocii târzii a bronzului.[190]

[187] Bruins 2008, p. 205.
[188] Friedrich & Heinemeier 2009, p. 57-60 și fig. 1-6.
[189] Lasken 1991/92, p. 68 și 74.
[190] Thomas 2004, p. 161-162.

Privind în ansamblu, contemporaneitatea fazelor arheologice din întreaga zonă de est a Mării Mediterane în timpul epocii bronzului ar fi următoarea: sfârșitul dinastiei a XVII-a/începutul dinastiei a XVIII-a (în Egipt) = *MB IIC* (bronz mijlociu IIC, în Levant) = *LCyp IA:1*/*LCyp IA:2* (cipriot târziu IA:1/cipriot târziu IA:2, în Cipru) = *LM IA* (minoicul târziu IA, în Creta) = *LC I* (cicladic târziu I, în Ciclade/la Akrotiri) = *LH I* (helladic târziu I, pe teritoriul Greciei) = *LB 1* (final de bronz 1, în alte zone ale Egeei/insula Santorini, cu erupția vulcanului).[191] Din punct de vedere al cronologiei relative, aceste faze sunt datate în jurul anului 1500 î.Hr., iar pentru datarea erupției între 1628-1640/50 î.Hr. vezi mai sus.

Totuși, problema majoră în datarea cu C^{14} este aceea că anii rezultați în urma unor astfel de analize ale radiocarbonului nu corespund anilor calendaristici fie datorită radiațiilor cosmice fie absorbției incomplete a C^{14}. Discrepanța dintre anii de radiocarbon și anii calendaristici este stabilită cu ajutorul calibrării, luându-se dintr-o serie copaci foarte exact datați, fiecare decadă sau fiecare a doua decadă, probă ce este ulterior supusă măsurătorii. Un astfel de proces implică multe interpretări ale măsurătorilor obținute. Într-o schemă grafică a anilor de radiocarbon ce urcă în timp conform anilor calendaristici (*moving tovards calendar years* engl.), curba nu este stabilă ci oscilează, uneori destul de mult, în funcție de fluctuațiile absorbției de radiocarbon. Din nefericire, perioada erupției vulcanului Thera (sec. 17-16 î.Hr.) aparține unei astfel de perioade cu oscilații.[192]

Chestiunea constă în datarea perioadei *LM IA*. Dacă se demonstrează că această fază ceramică a început mai devreme în relație cu istoria Egiptului decât s-a crezut la început, atunci erupția Therei poate fi încadrată în timpul *LM IA*. Faza de sfârșit a minoicului IB (*Late Minoan IB/LM IB*) plasată undeva în timpul lui Thutmosis al III-lea, a durat astfel mai mult de cca. 50 de ani cât s-a crezut inițial, împingând sfârșitul *LM IA* către finalul perioadei hiksose.

Ideea generală este aceea că erupția Therei a început cu câteva decenii mai devreme de urcarea pe tron la tron a lui Thutmosis al III-lea (cca. 1500 î.Hr.), fiind respinsă ideea datării la sfârșitul secolului al 17-lea î.Hr., deoarece este o dată prea avansată şi care este incompatibilă cu datarea convențională a dinastiilor Regatului Nou pe baza presupuselor relații culturale existente între Egipt și lumea egeeană din perioada amintită.[193]

[191] Bevan 2007, p. 4 (fig. 1.1).
[192] Bietak 2004, p. 215-216.
[193] Furlong 2007, p. 273.

În ultima vreme, rezultatele obținute - pe baza analizelor dendrocronologice și cu C^{14} - de către cercetătorii care studiază civilizația din zona egeeană și estul Mediteranei, i-a determinat pe aceștia să investigheze și să se întrebe, cât de sigură este cronologia egipteană „clasică". Argumentele aduse de o parte și de alta, cât și modul destul de „aprins" în care sunt dezbătute aceste puncte de vedere, arată că mai trebuie făcuți pași importanți în stabilirea unei cronologii cât mai exacte și în care să existe cât mai puține erori.[194]

Trebuie avut în vedere faptul că datele provenite din analizele dendrocronologice și cele de la miezurile de gheață sunt asemănătoare în proporție de 86% în ce privește ultimul mileniu, acestea prezentând diferențe cu cât se înaintează în timp. Există evidențe în privința faptului că erupțiile vulcanice au avut un rol important în schimbările de temperatură la nivel global survenite în trecut. Pe baza semnalelor dendrocronologice a fost alcătuită o bază de date care ia în calcul probe provenite din trei locații diferite de pe glob: 1. Vestul Statelor Unite ale Americii cu date rezultate din cercetarea unui număr de 5 situri (cunoscut sub denumirea de *HI 5*); 2. N Finlandei (*FIN*) și 3. Peninsula Yamal din N Siberiei (*YAM*). Acestea trei, comparate cu alte analize din diferite locații, arată că la unele probe se regăsesc aceleași date privitoare la impactul erupțiilor vulcanice iar la altele datele rămân singulare fără să fie susținute de nici o altă probă[195] **(**vezi **Anexa 3** în lucrarea de față**)**.

Deosebit de interesante au fost analizele recente cu C^{14} făcute pe un număr de 211 probe ce se încadrează, din punct de vedere istoric, în perioada Regatul Vechi, Regatului Mijlociu şi Regatului Nou din Egiptul antic. 118 dintre acestea au fost direct legate de domniile unor faraoni: 17 din Regatul Vechi, 43 din cel Mijlociu și 128 din Regatul Nou, la restul de 23 de probe existând unele neconcordanțe în datare: 7 dintre acestea din urmă provin de la un mormânt din dinastia a XIX-a şi sunt cu cca. 200 de ani mai vechi decât contextul respectiv și implicit decât datarea oferită de egiptologi pentru această dinastie, alte probe fiind de dată mai recentă. Una dintre posibilele explicații pentru existența materialului mai recent este aceea că mormintele au putut fi desigilate umblându-se astfel în ele, poate pe motiv de jaf sau altceva. În selecția probelor au fost luate în considerare doar cele din colecțiile muzeelor care sunt sigure din punct de vedere al contextului din care provin (semințe, împletituri/coșuri de nuiele, textile pe bază de

[194] În privința discuțiilor referitoare la cronologie vezi, în special, Manning 2007, p. 127-131: opiniile lui Manning vs. Kitchen.
[195] Salzer & Hughes 2007, p. 64-66 (în special tabelul 6 de la p. 65).

plante, fructe), evitându-se probele asupra cărora există posibilitatea unei datări eronate (cărbune și lemn).

S-a încercat apoi o comparație între datele de radiocarbon rezultate în urma cercetărilor și cele ale egiptologilor, referirile fiind făcute la lucrarea lui Ian Shaw „*The Oxford History of Ancient Egypt*" din anul 2000 și la „*Ancient Egyptian Chronology*" (AEC) editată în 2006 de Erik Hornung, Rolf Krauss și David A. Warburton. Acest mod de a raporta datele de C^{14} la acele date istorice care prezintă domniile și lungimea acestora, este folositor în special acolo unde există o densitate mare de date, rezultatele de C^{14} - cele cu o acuratețe de 95% - fiind, cu mici diferențe, în consens cu cele prezentate de Shaw dar în dezacord cu cele ale lui Hornung *et.al.* și în special cu cele ale lui Spence din anul 2000, acestea două din urmă fiind prea târzii.[196]

Luând ca exemplu anul 1 de domnie a lui Cheops, datele de C^{14} se prezintă, raportat la cele oferite de egiptologi, în felul următor:

Shaw (2000):	2589 î.Hr.
Hornung *et.al* (2006):	2509 î.Hr.
Spence (2000):	2480 î.Hr.
Ramsey (2010):	între 2613 și 2577 î.Hr. (datele de C^{14} - 68% acuratețe)
Ramsey (2010):	între 2629 și 2558 î.Hr. (datele de C^{14} - 95% acuratețe).

Într-un mod asemanător cu cele prezentate mai sus pentru Regatul Vechi, se situează și datele pentru Regatul Mijlociu și cel Nou, datarea lui Shaw fiind cea mai apropiată, sau care se încadrează cel mai bine în limitele oferite de datarea cu radiocarbon.[197] Pentru o comparație a datelor privitoare la perioada cuprinsă între domnia lui Amenhotep I și Ramses al III-lea vezi **Anexa 2.** Datele din lucrarea de faţă sunt conform lui Shaw & Nicholson „*The British Museum Dictionary of Ancient Egypt*" (1995) - reprodusă integral în **listele cronologice** de la sfârșitul lucrării -, acestea fiind aceleaşi cu cele din „*The Oxford History of Ancient Egypt*" (2000).

Acest ultim exemplu ar putea fi elocvent atunci când se discută despre datarea cu C^{14} versus cronologia „clasică", nu întotdeauna cele două situându-se pe poziții diametral opuse.

[196] Pentru Spence vezi p. 47 în lucrarea de față. În privinţa dezbaterilor privind raportarea rezultatelor obținute în urma analizelor cu C^{14} la datele istorice și la schemele cronologice „clasice", acceptate ca fiind în mare măsură sigure, vezi mai sus p. 65-66 cu n. 179.
[197] Ramsey *et.al.* 2010, p. 1554-1556.

CAPITOLUL IV

Coregențele

După cum am menționat în capitolul I, primii egiptologi nu au privit destul de critic sursele pe baza cărora aveau să stabilească cronologia Egiptului antic. Lucrarea lui Manetho, care era de altminteri sursa principală a cercetătorilor, făcea deosebire între faraoni - fiecare aparținând unora sau altora din „casele regale” care au domnit în Egipt - însă nu menționa faptul că unele dintre dinastii au fost contemporane și că unii dintre faraonii aceleiași dinastii au fost coregenți, adică au domnit împreună pentru un anumit număr de ani. În astfel de cazuri, textele antice numără anii fiecărui faraon separat, fiind foarte greu pentru istoricii de astăzi să determine câți dintre acești ani se suprapun într-o domnie comună. Sistemul de numărare al anilor unei domnii pornea de la „anul 1” al faraonului respectiv, neavând însă nici un reper anterior care să fie fixat în timp sau o dată oricât de fictivă sau imaginară ar fi fost ea, la care să se raporteze acel „an 1”, adică un an al „facerii lumii” spre examplu, și asta datorită faptului că egiptenii priveau începutul domniei regelui ca un punct de start al unei noi perioade de revigorare a statului, în care toate renasc sub privirea ocrotitoare a zeilor și a faraonului, acesta din urmă identificându-se cu cei dintâi, și care asigura o viață prosperă supușilor săi. Sărbătoarea Sed / heb-Sed (*ḥb sd*), care se celebra începând cu anul 30 de domnie al faraonului, făcea referire tot la acest mod de a privi lucrurile.[198]

Dacă aruncăm o privire asupra sistemului de numărare al anilor uzitat în Mesopotamia pre-sargonidă, observăm că acesta se raporta deasemeni la domnia unui oficial local (*en*, *énsi* - scris *PA.TE.SI* sum.) sau a unui rege,[199] uneori indicând doar anul de domnie, alteori fiind

[198] Pentru heb-Sed vezi Diaconescu 2001, p. 252-254. Hatșepsut, spre exemplu, a celebrat festivalul Sed în anul al 16-lea de domnie (Greenberg 2003-04, p.61).

[199] Această metodă de datare era exprimată prin forma în sumeriană *bala N* = „domnia lui N”, sau printr-o formulare de genul: *u_4-ba en-te-me-na ensi lagašu^{ki}-kam en-e-tar-zi sangu ^{d}nin-gír-su-ka-kam* = „în acel timp En-temena era ensi(k) al Lagașului și En-e(n)tar-zi(d) era preotul-sangu al lui Ningirsu(k)” (Jacobsen 1939, p. 148-149). În timpul dinastiei I din Babilon, se renunţase la tradiţia stabilită de regii celei de-a III-a dinastii din Ur şi cea din Larsa, în care primul an al fiecărei domnii era numit simplu *NN lugal-ám* = „NN a devenit rege”. Începând cu Hammurabi - al 6-la rege al dinastiei - a fost adoptat un nou mod de numire al primului an, încetând a se folosi formula simplistă (în care anul 1 de domnie era denumit ca oricare altul, după un eveniment cum ar fi, de ex. săparea unui canal ş.a.) a regilor anteriori, noua formulă prezentând într-un stil mult mai poetic ideea potrivit căreia zeul aprobă stăpânirea asupra lumii de către rege (ex. Marduk către Hammurabi, Enlil către Ammīsaduqa, Šamaš/^{d}Utu şi Marduk către Samsu-iluna), o astfel de formulă fiind cea folosită de regele Ammīsaduqa: *mu NN*

menționată chiar luna calendaristică și ziua din timpul guvernării *ensi*-ului respectiv, în care era scrisă o tăbliță sau avusese loc un eveniment important.[200] Spre deosebire de egipteni și de statele mesopotamiene, evreii aveau o astfel de dată ce era luată ca punct de referință: ei calculau datele istoriei lor pornind de la „facerea lumii”, eveniment plasat la 1 oct. 3761 î.Hr, conform calendarului evreiesc modern.[201] Mai recent, în imperiul bizantin documentele și scrierile istorice se datau pe același sistem, începând însă cu anul 5508 de la „facerea lumii”.[202] Revenind la Egipt, este dificil de stabilit în care an înainte de Hristos a căzut anul 22, să zicem, al lui Cheops din dinastia a IV-a, dacă nu avem un punct sigur de la care să plecăm. Unele surse antice menționează o perioadă lungă de domnie (63 de ani la Manetho), altele, cum ar fi Papirusul de la Torino, acordând doar 23 de ani pentru domnia acestuia. Dacă luăm în calcul și monumentele rămase de la acesta, în care sunt menționați diferiți ani ai domniei lui, putem constata că ultimul an întâlnit este anul 13.[203] Toate sursele prezintă date diferite, însă câți ani a mai domnit după cei 13 atestaţi cu siguranţă? A mai domnit încă 10 ani, conform datei din Papirus, sau încă 50 de ani dacă e să-i dăm crezare lui Manetho? Cum putem ști că domnia acestui faraon nu s-a încheiat la un an după cei 13 sau după alţi 10, 40 sau 50 de ani. Dacă am accepta afirmația lui Manetho cum că în timpul acestuia s-a înălțat marea piramidă de la Giza, atunci trebuie să acordăm lui Cheops

lugal-e ^{d}En-lil-le nam-en-na-ni ^{d}Utu-gin_5 bí-íb-gu-ul-la-a = „anul în care Enlil a făcut stăpânirea lui grandioasă precum soarele/ca cea a soarelui” (Feigin & Landsberger 1955, p. 145-146).

200 Acestea erau redate prin forme ca: *4 mu itu 4* = „al 4-lea an, luna a 4-a” (Jacobsen 1939, p. 150) sau: *mu 7 itu 6 u_4 15 ì-a_5* = „a domnit 7 ani, 6 luni [și] 15 zile” - formulă redată în variantele WB și J (*ibidem*, p. 120-121). Luați separat, termenii în sumeriană ar fi următorii: *mu* (*šattum* akkad.) = an, *iti* (*warḫum* akkad.) = lună calendaristică, *u_4* (*ūmum* akkad.) = zi (Volk 1999^{2}, p. 87, 90 și 97). Cât privește termenii în egipteană aceștia sunt: (*rnpt*) = an; (*3bd*) = lună calendaristică; (*sw*) = zi (Allen 2010, p. 107-108).

201 În lucrarea *Annales veteris testamenti* (1650), arhiepiscopul James Ussher a întocmit o cronologie potrivit datelor biblice, conform căreia dăduse data de 23 octombrie 4004 î.Hr. pentru crearea lumii - mai exact, în „noaptea” dinaintea acestei zile, textul în latină conform originalului fiind următorul: *„IN PRINCIPIO creavit DEUS Cœlum & Terram. [Genes. I.I], quod temporis principium (juxta nostram Chronologiam) incidit in noctis illius initium, quæ XXIII. diem Octobris præcessit…”* [„La început Dumnezeu a creat Cerul și Pământul, început care, potrivit cronologiei noastre, a avut loc/a căzut la începutul nopții dinaintea zilei de 23 octombrie…”] (traducere făcută după un text în limba engleză; în ediția lui Elrington, cifrele romane *XXIII* au fost înlocuite cu *vigesimum tertium*, vezi Elrington 1847, p. 13). Această datare nu poate fi susținută deoarece genealogiile biblice conțin lipsuri, fiind considerate nepotrivite pentru alcătuirea unei cronologii exacte, folosirea lor fiind pusă sub semnul întrebării.

202 Este binecunoscut faptul că și în țările române s-a folosit, până în secolul al XVIII-lea, acest sistem al erei bizantine. „Începutul ei convențional s-a fixat la 1 sept. 5509 î.Hr., numărând deci până la anul 1 î.Hr. 5508 ani de la facerea lumii… Pentru a transforma datele erei bizantine în anii erei noastre, trebuie să se scadă 5508 ani din anii <<de la facere>>, dacă datele sunt cuprinse între 1 ian. și 31 aug., sau 5509 ani, dacă datele sunt între 1 sept. și 31 dec.” (Păcurariu 1991^{2}, p. 23).

203 Verner 2006, p. 131-132.

o domnie destul de - dacă nu foarte - în delungată. Calculele care s-au făcut privitoare la necesitatea forței de muncă imense și la durata ridicării unui astfel de monument gigantic, susțin o perioadă lungă de domnie, în care și cei 63 de ani atribuiți de Manetho pot fi prea puțini.[204]

În privința contemporaneității unora dintre dinastii, aceasta se întâlnește mai ales în timpul perioadelor intermediare atunci când instabilitatea politică a creat condițiile divizării Egiptului în mici stătulețe în fruntea cărora se aflau diferiți conducători locali, fiecare dintre aceștia dorind să-și impună supremația asupra celorlalți.

Coregențele sunt atestate din Regatul Mijlociu până în epoca ptolemeilor. Cu toate acestea, în pofida acumulării unui număr destul de mare de date ce atestă domnii comune a unor faraoni cu predecesorii acestora, s-a ajuns ca părerile să difere în interpretarea documentelor.[205] De altfel, istoria Egiptului nu este un caz singular în ce privește sistemul de coregențe, acestea fiind întâlnite și la statele din Orientul Apropiat: în regatul Hitit avem coregența dintre Tudḫaliya I(II) și fiul său Arnuwanda I;[206] la cele două regate evreiești, unde acestea au fost destul de multe, 6 în Israel și 10 în Iudeea[207] și în regatul Urartu (*Ú-ra-ar-ṭí* asir.) din jurul lacului Van, la N de Asiria, unde este întâlnită asocierea la domnie dintre Ișpuini și fiul său Menua, urmată de cea dintre Menua și fiul său Inușpua.[208] Pentru Asiria, coregențele între anumiți regi sunt incerte, existând doar unele presupuneri pe baza anumitor indicații oferite de „lista asiriană a regilor", cum ar fi cea dintre Ninurta-apil-Ekur și fiul său Assur-dan I.[209]

Despre coregențele din Egipt s-au purtat nenumărate discuții, ele constând în principal în lungimea acestor perioade. Cele mai vizate au fost cea dintre Amenemhat I și Senusret I,

[204] Greenberg oferă o posibilă explicație pentru cei 63 de ani de domnie acordați de Manetho lui Cheops: „cei 63 de ani de domnie au fost de fapt - în varianta originală a operei lui Manetho - totalul anilor de domnie al celor 4 regi care au urmat după Mikerinos în lista manethoniană" (Greenberg 2003-04, p. 193).

[205] Murnane 1977, p. XVII. Se presupune că au existat unele coregențe și în perioadele mai timpurii ale istoriei Egiptului, adică în Regatul Vechi (dinastia a VI-a), cum ar fi cea dintre Pepi I și Merenre I (Nemtiemsaf I) și cea dintre Merenre I (Nemtiemsaf I) și Pepi al II-lea (*ibidem*, p. 111-114). Gary Greenberg propune și alte coregențe: în dinastia a IV-a ar fi coregența dintre Snefru și succesorul său Cheops iar Radjedef a domnit un număr de ani fie cu Cheops (predecesorul acestuia), fie cu Chefren (succesorul său) (Greenberg 2003-04, p. 202). Pentru dinastia a V-a o posibilă coregență ar fi cea între Djedkare și urmașul acestuia la tron Unis/Unas, însă „teoria are un mare grad de speculație" (*ibidem*, p. 181).

[206] Bryce 2002, p. 110 și p. 279, n. 10. Pentru cronologia și succesiunea regilor hitiţi vezi Beckman 2000, p. 19-28 și Wilhelm 2004, p. 71-77 (rezultatele celor doi fiind prezentate în **listele cronologice** de la sfârșitul lucrării de față).

[207] McFall 2008, tabel. Conform lui Young, coregențele din Iudeea au fost în număr de 7 (Young 2008, p. 116, tabelul 1).

[208] Barnett 1982, p. 341.

[209] James 1987, p. 75.

Hatşepsut şi Thutmosis al III-lea, Amenhotep al III-lea şi Akhnaton - aceasta fiind una dintre cele mai dezbătute coregențe -, Akhnaton şi Semenkhkare, Sethi I şi Ramses al II-lea.

Privitor la coregența dintre Amenhotep al III-lea şi Akhnaton unii egiptologi înclină spre o durată lungă a acesteia, alții către una scurtă iar unii nu acceptă nici un an pentru coregență.

Susținerea coregenței lungi se leagă de cele 3 jubilee ale lui Amenhotep al III-lea care s-ar putea potrivi cu schimbările petrecute asupra numelui şi epitetelor lui Aton, rezultând o coregență lungă cu începere din anul 28 (anul 1 al lui Amenhotep al IV-lea) şi care se sfârşeşte în anul 39 (anul 11 al lui Akhnaton).[210]

Opiniile egiptologilor privitoare la această coregență ar fi următoarea:

W.M. Flinders Petrie	- 4 ani de coregență;
Ludwig Borchardt	- maxim 5 ani de coregență;
Pendlebury & H.W. Fairman	- 9 ani de coregență pe baza faptului că atunci numele lui Aton era schimbat;
Cyril Aldred	- 11 sau 12 ani de coregență;
Wolfgang Helck	- refuză orice coregență între cei doi regi;
F.J. Giles	- o coregență de 12 ani;
E.F. Campbell & Erik Hornung	- nici o coregență;
Donald B. Redford	- neagă coregența;
Kenneth Kitchen	- 8 ani de coregență;
William J. Murnane	- 2 ani de coregență;
W.Raymond Johnson	- susține o coregență lungă.[211]

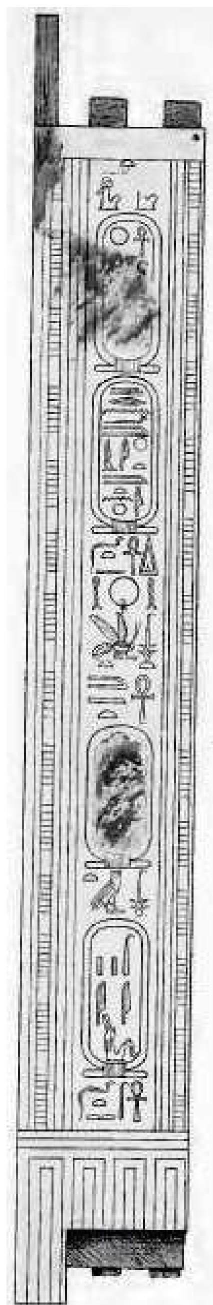
În 2009 Peter F. Dorman reia, pe baza iconografiei şi arhitecturii din mormântul lui Kheruef (*TT 192*), părerea lui Aldred dar specifică clar că cei doi au sărbătorit împreună primul jubileu al lui Amenhotep III şi că Amenhotep IV a urcat pe tron nu mai târziu de mijlocul anului 27 al domniei tatălui său (cu 3 ani înaintea primului Jubileu din anul 30 de domnie al celui dintâi); că a 2-a fază a decorațiunii mormântului a început după al 3-lea Jubileu al lui Amenhotep III (anul 11 al fiului său) datorită faptului că era imposibil ca numele lui Amun să fie folosit în mormânt în anul 11 sau mai târziu; că scene din templul lui Amenhotep III de la Soleb au fost modificate pentru Amenhotep IV înainte ca acesta să-şi fi schimbat numele în Akhnaton,

---

[210] Dorman 2009, p. 71.

[211] *Apud* Bailey 2000, p. 1-3.

templul fiind fondat în anii 28-29 ai lui Amenhotep al III-lea, deci în anul 1 al coregeței.[212] Conform schemei grafice propuse de acesta, Amenhotep IV și-a început domnia ca și coregent pe la mijlocul anului 27 al lui Amenhotep al III-lea, domnia singură începând după moartea

tatălui său în anul 38 de domnie (ultima dată întâlnită pentru Amenhotep al III-lea fiind în primele luni al anului 38 de domnie).[213]

↑ **Fig. 18a.** Inscripția transversală din mormântul reginei Tiy, în care prenumele lui Amenhotep al III-lea este scris fonetic (Davis *et.al.* 1910, pl. XXXI).

← **Fig. 18b.** Inscripția verticală a textului de pe tocul din stânga. Se pot vedea unele semne din primul cartuș și tot cartușul al doilea al zeului Re-Harakhti, al treilea cartuș fiind șters în totalitate iar în partea de jos se află cartușul reginei Tiy (Davis *et.al.* 1910, pl. XXXI).

Totuși, dacă după perioada de coregență încheiată cu moartea lui Amenhotep al III-lea a început persecuția celorlalte zeități egiptene, cum se face că numele lui Amon nu a fost șters din mormântul regelui decedat?[214]

Se pune problema dacă Amenhotep al III-lea nu a locuit și el - împreună cu fiul său - o perioadă la Akhetaton, acest fapt datorându-se mențiunilor numelui lui Amenhotep al III-lea pe unele clădiri și pe vase.[215] O enumerare a acestora este făcută de William Murnane în anul 1977, concluzia fiind accea că indiferent dacă se acceptă o coregență de lungă durată între cei doi, ideea existenței a două curți regale nu este valabilă, ea presupunând de altfel și două administrații, plus faptul că ar fi fost dificilă întreținerea relațiilor diplomatice cu celelalte state când în fruntea Egiptului s-ar fi aflat doi regi.[216] În favoarea acestei duble-curți regale a fost menționată apariția prenumelor lui Akhnaton, Amenhotep al III-lea și ale altor membri ai familiei pe sarcofagul de la Amarna al prințesei Meketaton, fiica lui Akhnaton, însă scrierea fonetică a prenumelui lui Amenhotep al III-

[212] Dorman 2009, p. 67, 72, 74-76.
[213] *Ibidem*, p. 70, fig 3.
[214] Bailey 2000, p. 25.
[215] *Ibidem*, p. 27.
[216] Murnane 1977, p. 261

lea nu poate sugera decât că responsabilitatea formei grafice în care este scris acel prenume îi aparține lui Akhnaton, prin urmare implicarea personală a lui Amenhotep al III-lea fiind supusă incertitudinii.[217]

Pentru a se înțelege exact în ce constă această diferență în scrierea prenumelui, trebuie știut că în egipteană acesta era *Nb-m3ʿt-Rʿ*, unde *m3ʿt* era scris cu semnul hieroglific ce reprezenta pe zeița Maat ( ), pe când modul fonetic înlocuia imaginea zeiței cu alte semne ( ) dar care însemnau același lucru. Se știe că forma prenumelui întâlnită în toate inscripțiile de pe monumentele care aparțin lui Amenhotep al III-lea, este cea scrisă cu semnul pentru zeiță.[218]

Cercetând și artefactele din mormântul reginei Tiy (*KV 55*) - care nu este cel inițial -, soția lui Amenhotep al III-lea și mama lui Akhnaton, se poate observa că numele soțului este scris deasemeni într-un mod fonetic.[219] Acest lucru este întâlnit pe catafalcul de formă rectangulară, făcut din lemn de cedru, și acoperit cu stuc[220] (*stucco* engl.), inscripție care se păstrează doar în cópie. În inscripția transversală **(Fig. 18a)**, prenumele lui Amenhotep al III-lea este scris fonetic, iar pe tocul (*door-post* engl.) din stânga al ușii **(Fig. 18b)** prenumele apare scris cu semnul zeiței însă cel al lui Amenhotep al IV-lea a fost șters și înlocuit cu cel al lui Amenhotep al III-lea scris cu roșu.[221] Ștergerea imaginii care

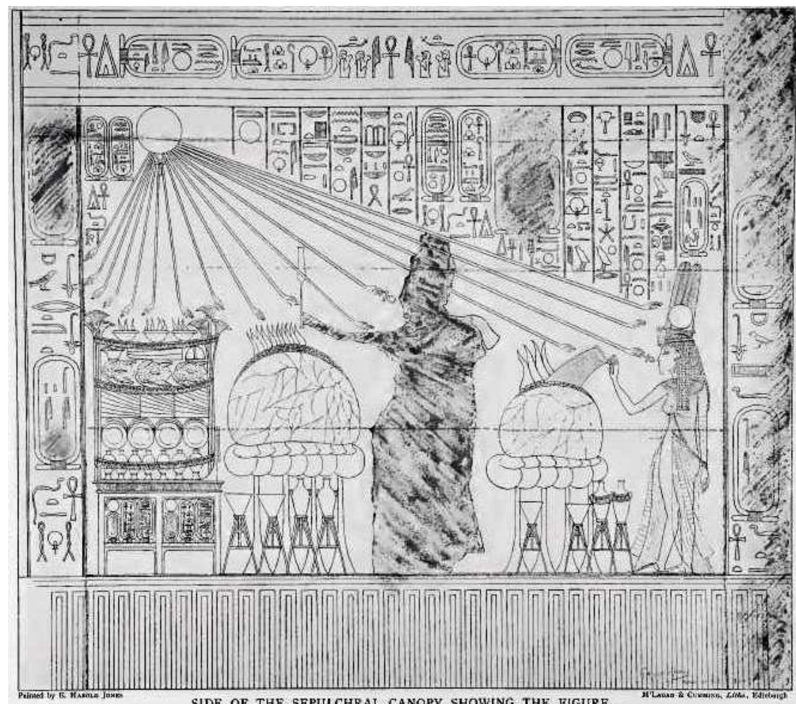

Fig. 18c. Panoul cu adorarea de către Akhnaton și regina Tiy a discului solar al zeului Aton (Davis *et.al.* 1910, pl. XXXII). →

[217] *Ibidem*, p. 128-129.
[218] Redford 1967, *apud* Bailey 2000, p. 30.
[219] Davis 1910, p. 32.
[220] Material sub formă de pastă folosit pentru decorații, preparat din var stins vechi, praf de marmură și praf de cretă (*DEX*[2] 1998, p. 1030).
[221] Davis 1910, p. 13 și planșa XXXI.

îl reprezenta pe Amenhotep al IV-lea este întâlnită și pe un panou în care acesta, urmat de regina Tiy, adoră discul solar al lui Aton. Sub altarul desenat în josul imaginii discului solar erau inscripționate 6 cartușe, patru cu numele lui Aton (de fapt sunt două care se repetă) și două cu numele lui Amehhotep al IV-lea care au fost șterse **(Fig. 18c)**.[222]

Care să fi fost motivul ștergerii în totalitate al figurii lui Amenhotep al IV-lea și al cartușelor cu numele său, dar nu și ale zeului solar și când s-a putut întâmpla acest lucru? Se știe că momântul nu este cel inițial și că nu s-a umblat în el până la descoperirea lui în anul 1907. El conținea o mulțime de obiecte de proveniență diferită, majoritatea acestora fiind sparte și împrăștiate. Gaston Maspero presupune că, pentru a fi salvate rămășițele acestora din calea mâniei împotriva cultului al lui Aton odată cu reinstaurarea vechii ordini religioase, transferul mumiei ar fi fost făcut de către Tutankhamun sau Ay al II-lea, deoarece aceștia erau singurii urmași care aveau legătură cu familia lui Akhnaton.[223] Nicholas Reeves afirma că, mai târziu, probabil în timpul lui Ramses al IX-lea, muncitorii care lucrau acolo au descoperit din greșeală mormântul faraonului „eretic", ei ștergând numele și spărgând celelalte elemente care puteau identifica pe proprietari.[224]

Privitor la supoziția lui Maspero cu referire la Tutankhamun și Ay al II-lea, înclin spre un alt răspuns. Cred că, adversitatea împotriva ereziei de la Amarna provocată de reinstaurarea vechilor culte, a putut avea loc numai după domnia lui Ay al II-lea. Ea exista cu siguranță încă din primele momente ale instaurării noului cult, mai ales în rândul vechii preoțimi și a populației crescute în spiritul adorării vechilor zeități, însă atitudinea anti-erezie era una generală dar tacită. Se știe că Tutankhamun și soția lui și-au schimbat numele înlocuind în compoziția sa pe Aton cu Amun **(**vezi **Anexa 4A)**. Poate chiar au renunțat și la practicarea cultului religios, dar nu ar fi fost logic să șteargă de pe monumente numele inițiatorului unei noi forme religioase - care de altfel era și din acceași familie cu acesta - dar nu și al divinității cultului respectiv, mai ales că el însuși a modificat numele lui Aton din componența numelui său. Însă nu trebuie uitat și faptul că, potrivit lui Malek, Tutankhamun și curtea sa, cu toate că și-au mutat reședința de la Amarna la Memfis, acolo faraonul a început, la puțin timp după anul al 5-lea de domnie, construirea unui

[222] *Ibidem*, p. 14 și planșa XXXII. Pentru felul în care era scris numele în cartuș al zeului Aton vezi Bailey 2000, fig. 5A și 5B (pentru numele inițial și cel în forma târzie) și **Anexa 4B** în lucrarea de față.
[223] Maspero în Davis 1910, p. XIII.
[224] *Apud* Manley 2004, p. 87.

templu - destul de modest - închinat lui Aton.[225] Reeves afirmă că muncitorii din preajma anului 1110 î.Hr. au descoperit mormântul și au stricat obiectele aflate înăuntru. Apoi, preluându-l din nou pe Maspero aflăm că mormântul a rămas intact până în anul 1907. S-a intrat sau nu până la urmă în mormânt după ce rămășițele și obiectele au fost depuse acolo? După cum arată fotografiile cu interiorul mormântului cred că dezordinea de acolo era urmarea unei devastări, nu doar al punerii în grabă al obiectelor.[226] Există opinia că mormmântul *KV 55* este ultimul loc de veci al lui Akhnaton şi că sarcofagul spart găsit în interior fusese pregătit pentru regina Tiy dar a fost adaptat pentru a purta trupul lui Akhnaton.[227] Indiferent cărei persoane îi aparţine mormântul sau sarcofagul, înclin să cred că rămășițele au fost mutate din mormântul original nu de Semenkhkare, Tutankhamun sau Ay al II-lea, ci de persoane din fosta curte regală - adică din vechiul anturaj - al lui Akhnaton sau de preoţii ori slujitorii din templele unde se oficiase cultul lui Aton, aceştia văzându-şi acum pierdute toate drepturile şi bunăstarea de care au avut parte în timpul faraonului „eretic", aceast fapt având loc în momentul de început al prigoanei împotriva zeului unic, adică pe la începutul domniei lui Horemheb. Obiectele răvășite pot sugera ideea că au fost puse în grabă, ele fiind aruncate acolo (dacă luăm de bună observația lui Maspero cum că mormântul a rămas intact până la descoperirea din 1907) sau că s-a umblat în mormânt (opinia lui Reeves).

Rămâne valabilă și întrebarea pusă de Bailey, de ce nu a fost șters și numele zeului dacă începuse persecuția lui Amun după moartea lui Amenhotep al III-lea? Se pare că legăturile familial-dinastice erau puse la mare cinste, în cazuri cum ar fi cel al păstrării de către Akhnaton al numelui inițial - și singurul purtat oficial - al tatălui său Amenhotep al III-lea, sau că împrejurări politice și religioase au dus la ștergerea numelui unui înaintaș - cazul panoului din mormântul reginei - dar nu și al zeului care marcase o „înnoire" spiritual-religioasă, și în special datorită faptului că prin el s-a introdus un alt concept privitor la divinitate. Cele prezentate mai sus, privitor la mormântul reginei Tiy, nu clarifică problemele legate de coregență, însă poate constitui un punct de cercetare în clarificarea acestei acțiuni de înlăturare a unor nume, în timp ce altele erau păstrate. Chestiunea ține de interpretarea modului de a gândi în societatea egipteană antică.

[225] Malek 1996, p. 553.
[226] pentru fotografie vezi Manley 2004, p. 86.
[227] *Ibidem*, p. 86.

Coregența dintre Akhnaton și un alt rege - destul de tânăr ca vârstă, după cât se pare - a suscitat și ea discuții, cel din urmă fiind identificat cu Semenkhkare în urma descoperirii unui *talalat* la Memfis.[228] Persoana lui Semenkhkare, efemerul urmaș la tron al lui Akhnaton, este una controversată, o ipoteză făcând referire la faptul că acesta nu este decât un alt nume folosit de Nefertiti în momentul în care a preluat conducerea Egiptului, alte păreri susţinând că este un alt faraon ce a ocupat tronul. Prima ipoteză s-a conturat în urma descoperirii unui set de nume regale toate constituite în jurul unui prenume: „Ankh-kheperu-re", însă toate aceste nume, cu excepția lui Ankhet-kheperu-re, sunt nume bărbătești.[229] Cât priveşte cea de-a doua ipoteză, Alan Gardiner este de părere că în/sau după anul al 12-lea de domnie al lui Akhnaton, regina Nefertiti a căzut în dizgraţie, iar Semenkhkare - căsătorit cu Merytamun, fiica cea mare a lui Akhnaton - a ocupat pentru puţin timp tronul Egiptului. Folosirea numelui *Nfr-nfrw-'Itn* de către Semenkhkare - purtat până atunci de Nefertiti -, poate însemna faptul că regina nu se mai afla în graţiile regelui, locul ei fiind luat de Semenkhkare.[230] Domnia propriu-zisă a lui Semenkhkare a durat în jur de 2 sau 3 ani.

În 1977, Murnane exprimă părerea că numele succesorului la tron al lui Akhnaton este cunoscut de pe monumente în două variante de bază: *Smnḫ-k3-R*^{c} *ḏsr-ḫprw* (întâlnit la Memfis și Amarna) și *Nfr-nfrw-'Itn* (întâlnit o dată la Amarna și de două ori la Theba), în toate cazurile prenumele fiind ^{c}*nḫ-ḫprw-R*^{c}, concluzia fiind aceea că regele a fost știut ca „Semenkhkare" la Amarna și ca „Nefer-neferu-aton" în alte zone, existența unui palat al lui „Ankh-kheperu-re" la Theba indicând faptul că la sfârșitul vieții sale acesta s-a mutat acolo. Coregenţa poate fi stabilită la 2 ani, moartea lui Akhnaton survenind în timpul celui de-al 2-lea an al lui Semenkhkare, acum fiind întâlnit numele de Nefer-neferu-aton la Theba cu menționarea anului 3 de domnie.[231]

---

[228] Malek 1996, p. 554. *Talalat* este un bloc de piatră ce poartă inscripții sau imagini, provenit de la temple în urma distrugerii sau prăbușirii acestora. Teoria potrivit căreia Semenkhkare = Nefertiti a fost împărtășită și de Baines și Málek. Conform celor doi autori, Amenhotep IV/Akhnaton (*Neferkheperure*^{c} *w*^{c}*enre*^{c}) a domnit între 1353-1335 î.Hr. iar Semenkhkare (^{c}*Ankhkeperure*^{c}) = (regina Nefertiti) a domnit între 1335-1333 î.Hr. (Baines & Málek 1980, p. 36 - lista cronologică). Ei susțin că „un coregent este întâlnit pe monumente, acesta putând fi Nefertiti, care folosea al doilea nume al ei, Neferneferuaton, cu elementele adiționale și purta atributele regalității... Titulatura lui Neferneferuaton s-a schimbat repede, în varianta finală Semenkhkare înlocuind numele original, o etapă care poate corespunde unei scurte domnii de către fosta Nefertiti după moartea lui Akhnaton" (*Ibidem*, p. 45, coloana din dreapta).

[229] Manley 2004, p. 128.

[230] Gardiner 1961, p. 232-233.

[231] Murnane 1977, p. 176-179.

Se poate vedea, conform lui Murnane[232] şi Manley[233], situaţia exactă a numelor consemnate pe monumente, privitoare la urmașii lui Akhnaton:

Murnane:

A-1.	Prenume:	*ꜥnḫ-ḫprw-Rꜥ*		
	Nume:	*Smnḫ-k3-Rꜥ ḏsr-ḫprw*		la Memfis
A-2.	Prenume:	*ꜥnḫ-ḫprw-Rꜥ*		
	Nume:	*Smnḫ-k3-Rꜥ ḏsr-ḫprw*		la Amarna
B-1.	Prenume:	*ꜥnḫ-ḫprw-Rꜥ mry Wꜥ-n-Rꜥ*		
	Nume:	*Nfr-nfrw-'Itn mry 3ḫ-n-'Itn*		la Amarna
B-2.	Prenume:	*ꜥnḫ-ḫprw-Rꜥ mry Wꜥ-n-Rꜥ*		
	Nume:	*Nfr-nfrw-'Itn mry Wꜥ-n-Rꜥ*	este menționat anul al 3-lea	la Theba
B-3.	Prenume:	*ꜥnḫ-ḫprw-Rꜥ mry Nfr-ḫprw-Rꜥ*		
	Nume:	*Nfr-nfrw-'Itn mry Wꜥ-n-Rꜥ*		la Theba

Manley:

Prenume:	Nume:
A. Ankhkheperure	Semenkhkare-djeserkheperu
B. Ankhkheperure preaiubitul/a lui Waenre*	Neferneferuaton preaiubitul/a lui Akhenaton*
Ankhkheperure preaiubitul/a lui Neferkheperure*	• • •
C. Ankhetkheperure preaiubitul/a lui Waenre[#]	?

* Toate numele lui Akhnaton.
[#] Nume feminin.

Dacă Nefer-neferu-aton este un alt nume - adoptat ulterior - al lui Semenkhkare și dacă atât Semenkhkare cât și Nefer-neferu-aton sunt numele reginei Nefertiti este greu de stabilit. Se știe cu siguranță că în componența numelui din cartuș al reginei Nefertiti folosit cât timp a fost soția lui Akhnaton, numele zeului Aton era inversat în așa fel încât să fie tot timpul cu fața către

232 *Ibidem*, p. 176-177.
233 Manley 2004, p. 128.

Nefer-neferu,[234] însă la cel din cartușul regelui nu sunt folosite hieroglife inversate[235] și că toate aceste prenume sunt masculine, excepție fiind „Ankhet-kheperu-re”. Așadar, Aton este inversat în cazul numelui regal al reginei Nefertiti, în timp ce la numele lui Akhnaton, la forma Nefer-neferu-aton a lui Semenkhkare și la numele celor patru fiice ale reginei Nefertiti care aveau în componența numelui pe cel al lui Aton (Meritaton, Meketaton, Ankhsepaaton și Neferneferuaton Ta-șerit), zeul nu este inversat. Inversarea semnului hieroglific pentru Aton în cartușul reginei este pus pe seama faptului că, din punct de vedere religios, aceasta s-ar fi aflat într-o relație directă cu zeul Aton, ea fiind situată aproape de divinitate și, posibil, considerată zeitate, în susținerea acestei teorii fiind cunoscut faptul că Nefertiti a avut un sanctuar Benben (*ḥwt bnbn*) în care regina, ca persoană divină, se ruga lui Aton sau în care era ea însăși adorată.[236]

Se ştie cu siguranță că Semenkhkare a fost căsătorit cu Meritaton, prima fiică a cuplului Akhnaton-Nefertiti, în anul al 13-lea de domnie al lui Akhnaton,[237] însă Philipp Vandenberg înclină spre ipoteza că „Akhnaton îi dăduse lui [Semenkhkare] adaosul la nume ce-l purtase Nefertiti 'Ua-en-Re' (*Wʿ-n-Rʿ*), că îl numise oficial coregent”[238] și că în anul al 15-lea al domniei lui Akhnaton „Semenkhkare primește ’numele de regină’ Nefer-neferu-aton”.[239]

După cum s-a putut observa, coregențele constituie unul din principalele subiecte de discuție ale egiptologilor, fiecare adoptând puncte de vedere diferite în funcție de felul cum interpretează datele, numele și imaginile faraonilor rămase pe monumente. Argumentele aduse de unii sunt fie împărtășite de ceilalți fie contestate și contra-argumentate.

---

234 Pentru o descriere a modului neobișnuit în care este notat numele reginei Nefertiti și de ce acesta este scris, cu câteva mici excepții, numai pe verticală, vezi Tawfik 1973, p. 82-86. Pentru începutul folosirii cuvântului *'Itn* în sensul religios de divinitate, ca disc solar și ca disc solar care emană raze la capătul cărora se află mâini ( ) care țin semnul *ʿnḫ* (= viață), la baza căruia se află cobra *Uraeus* ( ), vezi *Ibidem*, p. 77-82.

235 Manley 2004, p. 128-129.

236 Tawfik 1973, p. 83-86.

237 Vandenberg 1980, p. 322 (tabel D) și p. 326 (tabel F).

238 *Ibidem*, p. 270.

239 *Ibidem*, p. 322 (tabel D).

CAPITOLUL V

A. Cronologia „clasică” și tendințele actuale de reducere a datelor, cu mențiuni privind sincronismul dintre statele antice

În privinţa datelor istoriei politice a Egiptului antic, pentru anumite perioade dispunem de o bogată informaţie, acestea fixând anumite repere ce constituie de altfel baza cronologiei egiptene. Însă datorită faptului că sursele istorice păstrate nu acoperă toată perioada civilizaţiei egiptene, lacunele nu sunt întotdeauna uşor de completat de către istorici, principalele date privind cronologia Egiptului antic putând fi în mare parte identificate. Marja de eroare privind datarea creşte începând cu mijlocul mileniului I î.Hr., ea fiind tot mai mare odată cu înaintarea în timp către perioada predinastică. Astfel că, pentru perioadele greco-romană şi saito-persană nu există marjă de eroare, pentru a treia perioadă intermediară şi pentru Regatul Nou, marja este de cca. 10/20 de ani, ea crescând la 20/30 de ani pentru a doua perioadă intermediară şi Regatul Mijlociu, şi la cca. 100 de ani pentru prima perioadă intermediară şi Regatul Vechi.

Problema principală privind cronologia egipteană constă în cunoaşterea fără omisiuni a tuturor regilor şi a datelor de domnie al acestora. Dacă s-ar fi succedat într-o linie neîntreruptă şi se cunoştea lungimea fiecărei domnii în parte, atunci se putea stabili o cronologie exactă pentru perioada 3000 - 300 î.Hr., însă, din păcate lucrurile nu stau aşa. Lungimea unui mare număr de domnii nu este cunoscută, mai ales în timpul perioadelor intermediare când unitatea naţională dispăruse iar liniile rivale de regi domneau în acelaşi timp în diferite părți ale Egiptului.[240]

Acceptând sistemul dinastic al lui Manetho, cercetătorii au împărțit istoria Egiptului antic în 4 mari epoci/Regate, între acestea intercalându-se alte 3, numite perioade intermediare, care fac trecerea de la un regat la altul, schema fiind următoarea:

Regatul Vechi	Dinastiile I-VI
prima perioadă intermediară	Dinastiile VII-X
Regatul Mijlociu	Dinastiile XI-XII
a doua perioadă intermediară	Dinastiile XIII-XVII
Regatul Nou	Dinastiile XVIII-XX
a treia perioadă intermediară	Dinastiile XXI-XXV
Regatul târziu	Dinastiile XVI-XXX

[240] Kitchen 1991, p. 201-202.

O cronologie a acestei scheme istorice a fost posibilă în urma rezultatelor obținute prin calculele astronomice privind răsăritul stelei Sothis: Senusret al III-lea (anul 7) = 1872 î.Hr.; Amenhotep I (anul 9) = 1540 î.Hr. și Thutmosis al III-lea (an imposibil de citit), probabil 1464 î.Hr. Aceste date astfel obținute, au putut fi folosite ca punct de pornire pentru calcularea perioadelor mai sus menționate, atât ante cât și post acestor ani. Cunoscându-se numele și numărul faraonilor din fiecare dinastie - pentru perioadele intermediare existând lacune privind succesiunea și chiar numărul acestora - s-a putut contura cronologia (internă să spunem) fiecărei dinastii în parte, în special cu ajutorul datelor privind anii regali ai diferiților faraoni, date care s-au păstrat pe monumente sau pe alte diferite obiecte (scarabei, papirusuri, stele ș.a.). Când sursele egiptene erau incomplete s-a făcut apel și la lucrarea lui Manetho, cu toate că opera și datele furnizate de el nu au căpătat încrederea egiptologilor în a le folosi.[241]

De la început trebuie menționat faptul că, epoca supusă discuției de către cei care susțin reducerea cronologiei „clasice" o reprezintă, în principal, cea de-a treia perioadă intermediară (TPI) - cu extindere către perioadele mai vechi - iar pentru a înțelege aceste controverse trebuie văzute principalele opinii enunțate de ambele părți.[242]

Bazele cronologiei „clasice" ale TPI au fost puse în anul 1973 de către egiptologul Kenneth Kitchen, de la Universitatea din Liverpool, în lucrarea „*The Third Intermediate Period in Egypt (1100-650 BC)*".[243] Trebuie spus că lucrarea lui Kitchen - din parcurgerea căreia reiese munca titanică depusă de autor în alcătuirea ei - este destul de greu de lecturat, datorită multitudinii de nume, de date și a genealogiilor complicate pe care le-a întocmit pe baza cercetării amănunțite a tuturor surselor cercetate. Pentru a stabili cronologia dinastiilor XXI-XXVI, Kitchen a căutat să identifice câteva date fixe privitoare la Egiptul acelor timpuri, date pe baza cărora să fie trasată o schiță și să fie alcătuit un schelet cronologic al fiecărei dinastii în parte, de la acești ani precis stabiliți să se pornească atât ante cât și post. Din sursele egiptene și de la autorii târzii nu s-a putut afla cu exactitate perioada domniei fiecărui faraon în parte, cele dintâi fiind incomplete iar epitomele păstrate de la Manetho prezentând date care erau

[241] Frankish 1987, p. 51.
[242] Pentru dezbaterile și controversele privind reducerea datelor cronologice privitoare atât la Egiptul antic cât și la cele din zona Mediteraneană și Orientul antic, cele 10 numere ale publicației *JACF*, apărute între anii 1987-2005, reprezintă o bună sursă de informare. Majoritatea istoricilor și egiptologilor semnatari ai articolelor respective susțin reducerea datelor, publicația fiind constituită în acest scop.
[243] În a 2-a ed. revăzută (1996), acesta discută în introducere câteva din opiniile „reducționiste" ale lui Peter J. James din *Centuries of Darkness* (1991) și ale lui David M. Rohl în *A Test of Time* (1995).

contradictorii, în funcție de cum au fost reproduse de autori târzii (Josephus, Africanus, Eusebius și Synkellos). Astfel, a putut afla pe baza sincronismului cu regatul evreu, că Șoșenq/Șeșonk I, fondatorul dinastiei a XXII-a, a făcut o incursiune armată în acele ținuturi în 926/925 î.Hr. sau posibil în primăvara anului 925 î.Hr. (vezi mai jos noile cercetări privind cronologia biblică despre anul al 5-lea al regelui Rehoboam - *R^{e}haḇʽam* ebr. - al Iudeei), în cel de-al 20-lea sau al 21-lea an de domnie, fixând data de început a dinastiei a XXII-a în anul 945 î.Hr.[244] Totuși, datele privitoare la ultimii faraoni ai dinastiei a XXII-a nu au putut fi precizați - datorită lipsei mențiunilor acestora pe monumente - decât în măsura în care aceștia au fost puși în corelație cu cei ai dinastiei a XXIII-a.[245] Aceleași izvoare evreiești făceau referire la „*So*" al Egiptului, identificat cu Osorkon al IV-lea, anul fiind 726/725 î.Hr.[246] O altă sursă pe baza căreia se putea stabili o dată istorică privind Egiptul, a fost menționarea lui „Șilkanni regele din Musri" (Egipt), de către Sargon al II-lea al Asiriei în anul 716 î.Hr., faraonul fiind același Osorkon al IV-lea.[247] Următoarea dată, pe care Kitchen o consideră sigură, este anul 664 î.Hr., aceasta fiind punctul care marchează sfârșitul dinastiei a XXV-a.[248] Ultima dată istorică semnificativă pentru aflarea limitei de jos a stăpânirii dinastiilor autohtone asupra Egiptului până la prima cucerire persană o constituie anul 525 î.Hr., atunci faraonul Psammetik al III-lea fiind înlăturat în urma bătăliei de la Pelusium (*P3y-ir-'Imn*).

Deoarece cartea lui Kitchen reprezintă și astăzi lucrarea standard privind cronologia egipteană a acestei perioade, dovedindu-se în același timp a fi cea mai de încredere și având acceptul multor egiptologi, voi arăta datele dinastiilor XXII-XXVI conform lui Kitchen (1996) acestea fiind aceleaşi cu cele ale lui Shaw (1995):

dinastia a XXII-a (945-715?/713? î.Hr.);
dinastia a XXIII-a (818-715 î.Hr.);
dinastia a XXIV-a (727-715/713 î.Hr.);
dinastia a XXV-a (cca.780/747-656 î.Hr.);[249]
dinastia a XXVI-a (664-525 î.Hr.).

---

244 Kitchen 1996^{2}, p. 74-75 și 588 (lista cronologică).
245 *Ibidem*, p. 131.
246 *Ibidem*, p. 372-375 și 551. Pentru unele detalii și informații suplimentare privind aceste date din sursele evreiești, vezi mai jos în acest capitol.
247 *Ibidem*, p. 143 și 551.
248 *Ibidem*, p. 148, 174 și 589 (lista cronologică).
249 *Ibidem*, p. 467-468 și 588-589 (ambele sunt liste cronologice).

După aceste dinastii au urmat perioade ale dominației străinilor, excepție fiind dinastiile XXVIII-XXX care au fost autohtone:

perioada persană: dinastia a XXVII-a (525-404 î.Hr.) și a XXXI-a (343-332 î.Hr.);

perioada macedoneană: dinastia a XXXII-a Argeadă (332-309 î.Hr.)

dinastia a XXXIII-a Lagidă/Ptolemeică (323/305-30 î.Hr.) încheiată cu domnia Cleopatrei (a VII-a). În privința acestei din urmă dinastii trebuie remarcată lungimea extraordinară a numelor pe care faraonii le aveau în comparație cu predecesorii lor, exemple fiind Ptolemeu al IX-lea Soter II, Ptolemeu al X-lea Alexander I și Ptolemeu al XV-lea Caesarion; același lucru fiind valabil și la numele - în forma lor egipteană - împăraților romani de mai târziu **(**vezi **Anexa 4A)**.

Uneori, în anumite zone ale Egiptului, s-au mai remarcat unii conducători locali cum ar fi Khababaș în Egiptul de Sus, posibil între anii 338/7-336/5(335/4) î.Hr., oricum cândva în perioada tulbure din Persia, după moartea lui Artaxerxes [al III-lea în Persia] (*ArdaxCašCa* pers. veche./*Ạrtaxšaçā* pe timpul lui Darius I) și urcarea pe tron al lui Darius [al III-lea în Persia] (*Dārayavauša* pers. veche).

Anul 525 î.Hr., reprezintă de altfel, data tradițională a cuceririi Egiptului de către Cambyses [al II-lea în Persia] (*Ka^{m}būjiya* pers. veche), Manetho menționând că în al cincilea an al domniei acestuia a fost invadat Egiptul. Cambyses și-a început domnia în Persia în august 530 î.Hr.,[250] anul al 5-lea al domniei fiind socotit cu începere din aprilie 525 î.Hr. Problema privitoare la Egipt este aceea de a se stabili dacă începutul anului de domnie era socotit în funcție de începutul Anului Nou calendaristic. Persanii foloseau calendarul babilonian unde începutul Anului Nou cădea în preajma echinoxului de primăvară, anii de domnie fiind numărați nu din momentul urcării pe tron, ci din ziua Anului Nou Babilonian, astfel că, anul 1 de domnie începea în primul An Nou după ocuparea tronului. Conform acestui mod de a calcula începutul unei domnii, anul 1 al lui Cambyses al II-lea a început în martie/aprilie 529 î.Hr. La egipteni, Anul Nou cădea la începutul lui ianuarie, anul 1 al acestuia începând - potrivit calendarului lor - în 3 ianuarie 529 î.Hr.[251] Sursele egiptene conțin 11 referiri la anii de domnie ai lui Cambyses:

[250] Un text babilonian datat 31 august 530 î.Hr. menționează acest an ca Anul 1 - cel al urcării pe tron a lui Cambyses al II-lea (Brosius 2006, p. 13).

[251] Depuydt 2006, p. 462. Cu toate că a început propriu-zis în august 530 î.Hr. nu în martie/aprilie 529 î.Hr., lunile calendaristice din perioada august 530 î.Hr. până la sfârșitul lui martie/începutul lui aprilie 529 î.Hr. erau socotite drept „începutul” de domnie nu „Anul 1” de domnie iar începutul Anului Nou egiptean nu cădea întotdeauna pe data de 3 ianuarie a fiecărui an (*ibidem*, p. 462-465). Spre exemplu, anul 536 î.Hr. începea la 4 ian. şi se termina la

conform papirusurilor în demotică (în continuare P.) sunt atestați o singură dată următorii ani: 2 (P. Cairo 50059,8), 3 (P. Rylands IX 21,7), 4 (P. Rylands IX 21,7), 5 (P. Cairo 50060, col. 2,1), 6 (P. Cairo 50062a) și 7 (P. Cairo 50062c), iar anul 8 de două ori (P. Cairo 50059,10 și P. BM 10792,8), iar pe monumentele cu scriere hieroglifică sunt atestați: o dată anul 5 (Luvru IM.4187) și de două ori anul 6 (Serapeum stela - Luvru IM.4133 și o inscripție de la Wadi Hammamat). Șase din aceste date: anii 2-4 din sursele demotice, anul 5 și anul 6 din cele hieroglifice sunt însă menționate de surse mai târzii, ele nefiind contemporane.[252] Analiza făcută asupra tuturor surselor disponibile (nașterea și moartea taurilor Apis, papirusurile în demotică, stelele și alte inscripții în hieroglife, plus sursele grecești) arată că nu poate fi determinată cu precizie data când forțele egiptene au capitulat sau când Cambyses a fost încoronat ca faraon, iar cucerirea Egiptului a putut dura mai multe luni de zile. Tot ce se poate spune în momentul de față despre campanie este că a început cel mai devreme pe la mijlocul sau sfârșitul anului 527 î.Hr. (*terminus post quem*), cucerirea finalizându-se cel târziu cu câteva luni înainte de 15 iunie 525 î.Hr. (*terminus ante quem*).[253]

În preajma anului 1950, cercetătorul rus Immanuel Velikovsky punea la îndoială veridicitatea datelor privind cronologia stabilită pentru Egiptul faraonic și Orientul antic, teorie care constituie și astăzi un aprins subiect de discuție între cercetători.[254] Autorul afirmă că istoria

3 ian. 535 î.Hr., anul 523 î.Hr. era cuprins între 1 ian. şi 31 dec., alt an fiind cuprins între 20 nov. 356 şi 19 nov. 355 î.Hr. Pentru lista completă a lungimii anilor - conform calendarului egiptean - între 690-400 î.Hr. şi 359-331 î.Hr., vezi *ibidem*, p. 272-281.

[252] *Idem* 1996, p. 179-182.

[253] *Ibidem*, p. 185-190. Vezi şi n. 277 în lucrarea de faţă unde se face trimitere la un articol mai vechi al lui Edward Hincks, în care se susţine data de 528 î.Hr. ca anul cuceririi Egiptului de către Cambyses al II-lea al Persiei. Pentru domniile lui Cambyses al II-lea şi Darius I în Persia şi legăturile cronologice cu Egiptul, pot fi consultate şi unele articole mai vechi: A. Poebel - *Chronology of Darius' First Year of Reign*, AJSL 55.2 (apr. 1938); *idem - Chronology of Darius' First Year of Reign (Concluded)*, AJSL 55.3 (iul. 1938); A.T. Olmstead - *Darius and His Behistun Inscription*, AJSL 55.4 (oct. 1938); R.A. Parker - *Persian and Egyptian Chronology*, AJSL 58.3 (iul. 1941); *idem - Darius and His Egyptian Chronology*, AJSL 58.4 (oct. 1941); W.H. Dubberstein - *The Chronology of Cyrus and Cambyses*, AJSL 55.4 (oct. 1938); J. Morgenstern - Review la „Babylonian Chronology, 626 B.C.-A.D. 45”, 1942, de Parker & Dubberstein, JNES 2.2 (apr. 1943); F.R. Steele - Review la „Babylonian Chronology, 626 B.C.-A.D. 45”, 1942, de Parker & Dubberstein, AJA 47.2 (apr.-iun. 1943); W.H. Dubberstein - *Assyrian-Babylonian Chronology (669-612 B.C.)*, JNES 3.1 (ian. 1944); A. Goetze - *Additions to Parker and Dubberstein's Babylonian Chronology*, JNES 3.1 (ian. 1944); K.M.T. Atkinson - *The Legitimacy of Cambyses and Darius as Kings of Egypt*, JAOS 76.3 (iul.-sept. 1956); P.R. Ackroyd - *Two Old Testament Historical Problems of the Early Persian Period*, JNES 17.1 (ian. 1958). Pentru articole mai recente privind cronologia neo-babiloniană, persană şi cea a regatului Part, vezi n. 263.

[254] În cap. II din lucrarea de față s-a putut vedea că reducerea datelor cronologice cunoaște o istorie mult mai timpurie. Printre cei care au supus discuției „erorile grave” existente în cronologie, pot fi menționați: De Arcilla - profesor la Universitatea din Salamanca în sec. al XVI-lea, Isaac Newton - marele om de știință din sec. XVII-XVIII și Nikolai Alexandrovich Morozov - enciclopedist rus de la începutul sec. al XX-lea (*apud* Fomenko 2003, p. XXIX-XXX).

antică așa cum este ea astăzi cunoscută, trebuie rectificată datorită lipsei sincronismului, multe figuri de pe scena istorică sunt „fantome” ele neexistând, aceleași evenimente se repetă, multe bătălii sunt „umbre” ale unora mai vechi, multe tratate încheiate între diferite state sunt cópii ale altora de dinainte și chiar istoria anumitor regate este în totalitate inventată (regatul hittit) iar cea a Asiriei, Babiloniei și Mediei ar trebui rescrisă, datele cronologice ale acestora având nevoie de o rectificate și implicit de reducere.[255] Concluziile principale ale lui Velikovsky pot fi enumerate astfel: regii hiksoși din Egipt au fost în realitate amaleciții, o populație din Arabia care, datorită unei catastrofe naturale au migrat spre Siria-Palestina iar de aici au trecut în Egipt; regii lor numiți Agog au fost de fapt regii hiksoși Apop/Apopi; eliberarea Egiptului de sub dominația străină a fost opera regelui evreu Saul (*Ša’ûl* ebr.), care l-a învins pe Agog/Apopi al II-lea (pe la anul 1000 î.Hr.), creându-se astfel un gol de timp de cca. jumătate de secol deoarece acele evenimente istorice „au fost descrise de două ori”, astfel că „600 de ani [de istorie] se repetă”. Alte analogii privesc pe Hatșepsut, ea fiind regina din Saba (*S^{e}ḇā’/Š^{e}ḇā’* ebr.) din timpul domniei lui Solomon (*Šelōmōh* ebr.); corespondența de la Amarna a faraonilor Amenhotep al III-lea și Akhnaton, nu trebuie datate între anii 1410-1370 î.Hr. ci între 870-840 î.Hr. în timpul regelui Jehoshaphat (*Yehôšāpāt* ebr.) al Ierusalimului (*y^{e}rûšālayim* ebr., *Hierosolyma*/*Hierousalēm* gr.); menționarea „regelui din Hatti” în tăblițele de la Amarna, identificat de majoritatea istoricilor cu Suppiluliuma (*Šuppiluliumaš* akkad.), se referă de fapt la Salmanassar al III-lea (*Šùlmanu-ašarēd*/^{Id}*Šùl-ma-nu*-bar asir., *Šul-man-a-šá-red* bab., *Šalman’eser* ebr., *Salmennasar* gr.) regele Asiriei din sec. 8 î.Hr.; unii faraoni ai dinastiei a XVIII-a din Egipt au fost contemporani cu cei ai Israelului: Ahmosis cu David (*Dāwiḏ*/*Dāwîḏ* ebr.), Thutmosis I & Hatșepsut cu Solomon, Thutmosis al III-lea cu Rehoboam și Amenhotep al II-lea cu Asa (*’Āsā’* ebr.).[256] Se poate observa că, Velikovsky privește critic toate datele cronologice stabilite pentru statele din Orientul antic, însă le acceptă pe cele ale regilor evrei, acestea nefiind puse în discuție.

Datele privind istoria Asiriei și a Babiloniei, cât și cele ale regatelor evreiești, sunt considerate astăzi ca fiind unele dintre cele mai precise. Am să menționez câteva dintre acestea, cu referire acolo unde este cazul, la Egipt.

Este posibil ca Velikovsky să fi știut de cartea lui Morozov, însă nu a menționat-o în nici o scriere de a sa (Gabowitsch 2007, p. 10).

[255] Velikovsky 1952, p. XXII,

[256] *Ibidem*, p. 63, 72, 76-79, 100, 108, 229, 320 și 337-338. Vezi și p. 43-44 în lucrarea de față. Pentru o părere contrară identificării reginei Hatșepsut cu regina din Saba vezi P. Clarke - *Why Pharaoh Hatshepsut is not to be equated to the Queen of Sheba*, TJ 24.2 (aug. 2010).

În Asiria avem listele de regi și listele eponimilor (*limmu* asir.)[257] - acei demnitari care au dat numele lor anului respectiv[258] (vezi **listele cronologice** de la sfârșitul lucrării). Ultimii 300

[257] În *CAD*, vol. 9/litera „L", trimiterile pentru *limmu* ar fi:
līmu A (*limmu*): **1.** eponymy (as a year of office)/eponimat (an al deţinerii funcţiei):

1′. (în asir. veche). ex.: *ina Kuzallē anniūtim ša li-mì-im* PN (in this month MN of the eponymy of PN) VAT 9225:10. Trad.: „în această lună MN a eponimatului lui PN" (CAD 9, L, 1973, p. 194);

3′. (în asir. mijl.). ex.: i*štu* MN UD.18.KAM *li-me* PN *adi* MN_2 UD.25.KAM *li-me annêma* (from the 18th of MN of the eponymy of PN to the 25th of MN_2) KAJ 182:2. Trad.: „din a 18-a zi a lunii MN a eponimatului lui PN până pe 25 ale lunii MN_2" (*Ibidem*, p. 195);

4′. (în neo-asir.). ex.: MN UD.28.KAM *lim-mu* PN *ina tarṣi* RN *šar māt Aššur* (the 28th of MN, eponymy: PN, in the time of Esarhaddon, king of Assyria) ADD 360:r.13. Trad.: „ziua a 28-a a MN, eponimatul (lui): PN, în timpul lui Esarhaddon, regele Asiriei" (*Ibidem*, p. 195);

5′. (în texte istorice). ex.: *ina li-me*(var. *-mi*) PN *ina li-me* PN_2 *šinīšu sidirta ša narkabāti ištu* RN *šar Karduniaš aškun adūkšu* (in the eponymy of PN, in the eponymy of PN_2, for the second time I drew up the battle line of chariots against RN, the king of Karduniaš, (and for the second time) I defeated him) AfO 18 351:49f. (Tigl. I). Trad.: „în eponimatul lui PN, în eponimatul lui PN_2, pentru a doua oară am regrupat linia de bătaie a carelor împotriva lui RN, regele din Karduniaš, (și pentru a doua oară) l-am înfrânt" (*Ibidem*, p. 195).

2. eponym (an official in Assur)/eponim (un demnitar din Assur):

a. (demnitar în Assur). ex.: *li-mu-um uša'daranni u amātija iktanatta* (the eponym is causing me trouble and he continuea to take my slave girls as security) TCL 14 46:7. Trad.: „eponimul îmi face probleme și nu încetează să-mi ia sclavele ca asigurare/garanţie" (*Ibidem*, p. 195).

b. (demnitar în coloniile din Anatolia). ex.: *li-mu-ú* PN *u* PN_2 (the *limmu* -officers (are) PN and PN_2) CCT 1 4:13. Trad.: „demnitarii *limmu* sunt PN și PN_2" (*Ibidem*, p. 196).

Prescurtările folosite: „PN" (personal name) = nume personal, „MN" (month name) = numele lunii calendaristice; „RN" (royal name) = nume regal, „Tigl. I" = (regele) Tiglathpileser I.

[258] Până în jurul anului 2000, erau cunoscute 5 variante ale „Listei asiriene a regilor": 1. Assyrian King List (*AsKL* = VAT 11554) publicată sub numele de KAV 15; 2. Khorsabad King List (*KhKL*) - 107 regi; 3. Nassouhi King List/„Aššur A" (*NaKL*) - 97 de regi; 4. Un fragment al listei găsit la Ninive (*NiKL* - BM 128059) și 5. Seventh Day Adventist Seminary Kinglist (*SDAS*) - 109 regi (Azize 1997, p. 15-16; Newgrosh 1999/2000, n. 3). Privitor la „Lista asiriană a regilor" se pot consulta: A. Poebel - *The Assyrian King List from Khorsabad*, JNES 1.3 (iul. 1942); *idem* - *The Assyrian King List from Khorsabad (Continued)*, JNES 1.4 (oct. 1942); *idem* - *The Assyrian King List from Khorsabad (Concluded)*, JNES 2.1 (ian. 1943); I.J. Gelb - *Two Assyrian King Lists*, JNES 13.4 (oct. 1954); M.B. Rowton - *Ṭuppū in the Assyrian King-Lists*, JNES 18.3 (iul. 1959); J.A. Brinkman - *Comments on the Nassouhi Kinglist and the Assyrian Kinglist Tradition*, Orientalia 42 (1973); J. Azize - *Who Wrote the Assyrian king List?* (1997); J. Reade - *Assyrian King-Lists, the Royal Tombs of Ur, and Indus Origins*, JNES 60.1 (ian. 2001). Şi în Babilonia s-au păstrat astfel de liste ale regilor, pentru asemănarea unor nume dintre o astfel de listă a suveranilor babilonieni (numită GHD - tăbliţa BM 80328) și prima secțiune din „Lista asiriană a regilor" (AKL) (ex: GHD rd. 6 Ditānu → AKL rd. 9 Didānu ș.a.) vezi: J.J. Finkelstein - *The Genealogy of the Hammurapi Dynasty*, JCS 20 (1966) și A. Malamat - *King Lists of the Old Babylonian Period and Biblical Genealogies*, JAOS 88.1 (ian.-mart. 1968). Dintre lucrările mai vechi privind listele babiloniene ale regilor, succesiunea și durata domniei acestora, pot fi consultate: T.G. Pinches - *Notes on a New List of Babylonian Kings, c. B.C. 1200 to 2000*, PSBA 3.2 (1881) - comunicare din 7 dec. 1880; *Idem* - *Notes on a New List of Early Babylonian Kings: being a continuation of the Paper read December 7th, 1880*, PSBA 3.3 (1881) - comunicare din 11 ian. 1881; *Idem* - *Remarks upon the Recent Discoveries of Mr. Rassam at Aboo-habba*, PSBA 3.8 (1881) - comunicare din 7 iun. 1881; *Idem* - *The Babylonian Kings of the Second Period, about 2232 B.C., to the end of the existence of the Kingdom*, PSBA 6.7 (1884) - comunicare din 6 mai 1884; *Idem* - *The Early Babylonian Kings-Lists (Continued from Vol. VI, page 204)* - referire la articolul menționat anterior, PSBA 7.3 (1885) - comunicare din 13 ian. 1885. Pentru listele *limmu* a se vedea, în afară de autorii menționți: M.T. Larsen - *Unusual Eponymy-Datings from Mari and Assyria*, RA 68.1 (1974); R. Whiting - *The Post-Canonical and Extra-Canonical Eponyms*, în Millard (1994), iar dintre lucrările mai vechi: G. Smith - *Egyptian Campaigns of Esarhaddon and Assur-bani-pal. Part. III*, ZAS 6 (nov. 1868); R. Lepsius - *Über den Chronologischen werth der Assyrischen Eponymen und einige*

de ani ai existenţei Asiriei sunt foarte bine documentaţi în privința listelor *limmu*. Numeroase tăbliţe și inscripţii cu caractere cuneiforme conţin date după sistemul eponimilor, 19 astfel de documente prezentând lista oficialilor în ordinea lor pentru una sau mai multe părţi a acestei perioade, cu toate că nici una dintre ele nu este extinsă după anul 649 î.Hr., cel al eponimatului guvernatorului din Carchemiş (^{uru}*Gal-ga-meš* bab.), Ahu-ilaya (*Aḫu*$_2$*-ila-aya* asir.). Fiecare listă începe cu eponimatul unui rege, unele dintre ele având ca punct de start - din motive necunoscute - pe Adad-nirari al II-lea (*Adad-nērārï* asir.) în anul 911/910 î.Hr. Doar o singură listă, A7, începe mai devreme, însă continuitatea ei este întreruptă, astfel că anul 911/910 î.Hr. constituie cel mai convenabil punct de start. Assirologii împart aceste liste în două clase, A (9 la număr - conțin doar nume) și B (10 la număr - prezintă nume cu unele note istorice). Listele *limmu* conţin date cronologice deosebit de importante, una dintre ele - ca de altfel și cea mai importantă pentru fixarea unei cronologii cât mai exacte - menţionând o eclipsă de soare în eponimatul lui Bur-Saggilê/Bur-Saggalê (*Bur-*^{d}*Sa-gi-le-e*/*Bur-*^{d}*Sa-gal-e* asir.), guvernator în Guzana (^{uru}*Gu-za-na* asir.), în al 10-lea an al domniei lui Aššur-dan al III-lea (*Aš-šur-dan*^{an} asir.), identificată cu exactitate ca având loc la 15 iunie 763 î.Hr. potrivit calendarului iulian și prezentată pentru prima oară de H.C. Rawlinson în anul 1867.[259] Un studiu deosebit de

berühungspunkte mit der Aegyptischen Chronologie (1869); G. Smith - *Assyrian History. Additions to history of Tiglath Pileser II*, ZAS 7 (iul. 1869); D.H. Haigh - *Remarks on Assyrian Chronology*, ZAS 7 (oct.-nov. 1869); L.F. Badger - *The Assyrian Eponym Canon and the Chronology of the Bible*, OTS 5.10 (iun. 1886); R. Bezold - *Some unpublished Assyrian Lists of Officials*, PSBA 11.7 (1889) - comunicare din 7 mai 1889; C.H.W. Johns - *A New Eponym List. 82-5-22, 121*, PSBA 18.7 (1896) - comunicare din 3 nov. 1896 și A.T. Olmstead - *The Assyrian Chronicle*, JAOS 34 (1915).

O analogie pentru *limmu* asirian este arhontele în Grecia (*Αρχων ἐπώνυμος*) și consulul în imperiul roman, spre deosebire de China antică, de exemplu, unde nu a existat eponimatul, aici, până aproape de perioada feudală, datele numărându-se conform anilor de domnie a conducătorilor locali (Bishop 1932, p. 233).

[259] Rawlinson 1867, p. 660-661 și Millard 1994, p. 2, 4 și 17-21. Tăblițele păstrate conțin unele erori ale scribului iar unele părți lipsesc din text. Un exemplu îl constituie tăblițele A1, A8, B1 și B2 care fac referire la eclipsa de soare din 15/16 iunie 763 î.Hr.:

Transcriere (textul în asiriană):

A1^{IV6} ^{m}*ubur-sa-gal-*[*e*]

A8^{III41} [*bu*]*r-*^{d}*sa-gi-le-e*

B1$^{56'}$ *ina li-me :* ^{m}*bur-*^{d}*sa-gal-e :* [*š*]*a* ^{āl}*gu-za-na si-ḫu ina* ^{āl}*libbi-āli : ina* ^{araḫ}*simāni* ^{d}*šamaš attalû ištakan*^{an}

B2$^{51'}$ *ina li-me :* ^{m}*bur-*^{d}*sa-gal-*[*e*] [*libb*]*i-āli ina* ^{araḫ}*simāni* ^{d}*šamaš attalû ištakan*^{an}

Traducerea textului:

anul 763 „Bur-Saggile, în Guzana, revoltă în oraș; în [luna] Siwan a avut loc o eclipsă de soare."

(*Ibidem*, p. 41 (transcriere) și p. 58 (traducere).

Calcule mai exacte privind eclipsa totală de soare arată că aceasta a putut fi vizibilă în Ninive, capitala Asiriei, pe 15 iunie 763 î.Hr. între orele 9^{33} AM și 12^{19} PM (Bertman 2003, p. 51). Pentru această eclipsă au mai fost sugerate alte nouă posibile date, cea din 15 iunie 763 î.Hr. având într-adevăr magnitudinea optimă dacă se presupune că punctul de observație a fost la Ninive (Mitchell 1989/90, p. 23 cu tabelul 7).

important privitor la listele eponimilor a constituit-o lucrarea din 1875 „*The Assyrian Eponym Canon*” a lui George Smith, assiriolog și autodidact în citirea textelor cuneiforme. El prezintă modul de rotație în desemnarea/nominalizarea ca *limmu* al persoanelor cu funcții importante în societatea asiriană, dar se ocupă și de cronologia biblică, cea asiriană și egipteană - atunci când a putut face conexiuni - prezentând o istorie sincronă a acestora și schemele cronologice ale predecesorilor săi - cu care nu era de acord - care ajunseseră la date foarte apropiate de cele actuale, un exemplu fiind cel al urcării pe tron a regelui Rehoboam al Iudeei: 936 î.Hr. (Samuel Sharpe în 1868), 932 î.Hr. (Ernest de Bunsen în 1874) sau 929 î.Hr. (H. Brandes în 1874), Smith oferind data de 981 î.Hr. pentru Rehoboam și 976 î.Hr. pentru cea a invaziei lui Șeșonk I.[260] Astăzi se știe cu siguranţă că pentru perioada domniei regelui Adad-nirari al II-lea există unele discrepanţe, greșeli de transcriere și de traducere privind numele eponimilor păstrate în listele *limmu* și cele din analele contemporane ale regelui,[261] plus că prin coroborarea tuturor surselor asiriene reiese un număr mai mare de nume eponime decât totalul anilor în care aceştia trebuie încadraţi, un posibil răspuns la această din urmă problemă fiind acela că în perioada de final a regatului asirian a existat o rivalitate, probabil între Ninive şi Assur, aceste facţiuni aflate în dispută numindu-şi proprii lor eponimi care nu erau recunoscuţi peste tot.[262] Descoperirea acestei date vitale pentru cronologia asiro-babiloniană din prima jumătate a mileniului I î.Hr., a avut un impact major și pentru cronologia statelor din această zonă geografică: Urartu la N de Asiria, Israel și tot ce ține de Levant la V, Elamul la E, cronologia evreiască la rândul ei completând diferite lacune cronologice existente în alte părți. Aceste state, şi în mod special regatele evreiești, având cronologia fixată cu o oarecare exactitate datorită sprjinului primit de la cronologia asiriană - dar și pe baza surselor interne -, au intrat la rândul lor, prin conflicte militare sau relații de orice altă natură, în contact cu Egiptul, fixând și aici câteva date sigure.

Domniile suveranilor din Orientul antic sunt bine stabilite pentru perioada cuprinsă între 626 î.Hr. și primul secol al erei noastre, cea mai importantă lucrare în care pot fi găsite toate datele istorice (de an, lună şi zi acolo unde sunt cunoscute) şi succesiunea precisă a monarhilor din imperiul neo-babilonian, Persia ahemenidă, regatul Seleucid și dinastia arsacidă (regatul

[260] Smith 1875, p. 22-26, 11-14 și 198. Cu 130 de ani înainte, Dufresnoy - în ale sale tabele cronologice - prezenta date foarte asemănătoare cu cele ale lui Smith: anul 980 î.Hr. (pentru moartea lui Solomon și urcarea pe tron a lui Rehoboam) și 975 î.Hr. (pentru invazia lui Sésac [Șeșonk]) (Dufresnoy 1745, p. 28).
[261] Brinkman 1999, p. 53-54.
[262] Oates 1991, p. 164 și Whiting 1994, p. 73.

Part), fiind „*Babylonian Chronology, 626 B.C. - A.D. 75*” (1956)^{2} de Richard Parker și Waldo H. Dubberstein.[263]

Pentru a trece de la aceste date privind Asiria la cele care țin de regatele evreiești, am să menționez o altă dată importantă care leagă, de această dată, istoria imperiului neo-babilonian cu cea a regatului evreu Iudeea: prima cucerire a Ierusalimului și luarea în captivitate a regelui Jehoiachin (*Y*^{e}*hôyāḵîn* ebr.) de către regele babilonian Nebuchadnezzar al II-lea (^{d}*Nabû-ku-dúr-rī-ú-ṣur* bab.) - Nabucodonosor din Biblie, textele babiloniene precizând data exactă a evenimentului: a doua zi a lunii Adar (15/16 martie 597 î.Hr.).[264]

În privința sincronismului dintre Egipt și monarhia evreiască (regatele de după moartea lui Solomon în 931 î.Hr.: Israelul și Iudeea) avem două date care leagă istoria acestor state:

1. Invazia lui „*Șișak regele Egiptului*” în Palestina în anul al 5-lea al lui Rehoboam regele Iudeei, fapt menționat atât de sursele evreiești (III Regi 14:25 și II Paralipomena/II Cronici 12:2) cât și de cele egiptene (marea listă topografică a lui Șeșonk I de la Karnak);[265]

---

263 Articolele în care erau rectificate anumite date din prima ediție (1942) a lucrării lui Parker și Dubberstein, sunt menționate la n. 253 în lucrarea de față. Şi ediției din 1956, i s-au adus numeroase completări în momentul în care noi informații istorice ieșeau la lumină din adâncurile istoriei, astfel că pentru perioada neo-babiloniană pot fi consultate: M. Dandamayev - *The Earliest Evidence for Nebuchadnezzar IV's Reign*, NABU 034 (1995); S. Zawadski - *Chronology of the Reigns of Nebuchadnezzar III and Nebuchadnezzar IV*, NABU 055 (1995); pentru perioada ahemenidă: L. Depuydt - *Evidence for Accession Dating under the Achaemenids*, JAOS 115.2 (apr.-iun. 1995); S. Zawadski - *Is there a document dated to the reign of Bardiya II (Vahyazdāta)?*, NABU 054 (1995); M.W. Solper - *Late Achaemenid Babylonian Chronology*, NABU 006 (1999); pentru perioada seleucidă: D. Gera & W. Horowitz - *Antiochus IV in Life and Death: Evidence from the Babylonian Astronomical Diaries*, JAOS 117.2 (apr.-iun. 1997); G.R.F. Assar - *The Inception and Terminal Dates of the Reigns of Seleucus II, Seleucus III and Antiochus III*, NABU 3 (045) (2007); *Some Important Seleucid and Parthian Dates in the Babylonian Goal-Tear Texts*, Electrum 15 (2009); pentru regatul Part (dinastia Arsacidă) cele mai recente și importante contribuții au fost aduse de G.R.F. Assar, dintre articolele sale putând fi consultate: *Genealogy and Coinage of the Early Parthian Rulers. I*, Parthica 6 (2004); *Genealogy and Coinage of the Early Parthian Rulers. II. A Revised Stemma*, Parthica 7 (2005); *Moses of Chorene and the Early Parthian Chronology*, Electrum 15 (2006); *A Revised Parthian Chronology of the Period 165-91 BC*, Electrum 11 (2006); *A Revised Parthian Chronology of the Period 91-55 BC*, Parthica 8 (2006); *Arsaces IV (c. 170-168 BC) the 1*st *'Missing' Parthian King*, Nāme-ye-Irān-e Bāstān 6.1-2 (2006-7); *The Inception and Terminal Dates of the Reigns of Seleucus II, Seleucus III and Antiochus III*, NABU 045 (2007); *Some Remarks on the Chronology and Coinage of the Parthian 'Dark Age'*, Electrum 15 (2009).

264 Tăbliţa se păstrează la British Museum (B.M. 21946):

Textul babilonian în scriere cuneiformă: rd. 12, verso:

Transcriere: *ina muḫḫi āl ia-a-ḫu-du iddi-ma ina (araḫ) addari ūmu II-KÁM āla iṣ-ṣa-bat šarra ik-ta-šad*

Traducere engl.: „and encamped against (i.e. besieged) the city of Judah (Jerusalem) and on the second day of the month of Adar he seized the city and captured the king”.

Traducere: „și a împresurat (asediat) orașul lui Iuda (Ierusalim) iar în a doua zi a lunii Adar a pus stăpânire pe oraș și l-a capturat pe rege”.

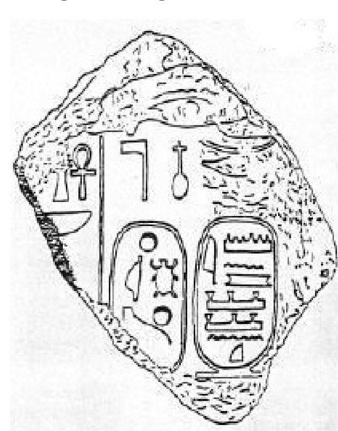
(Wiseman 1956, 32-37, 72-73 (textul cuneiform, transcr. și trad. textului), planșele V și XIV-XVI (inscripția).

265 Kitchen 1996^{2}, p. 72-76 și 432-447.

2. Apelul lui Hoșea (*Hôšēa'* ebr.) al Israelului către „*So*”, regele Egiptului (*Sô meleḵ misrayim* ebr., IV Regi 17:4), cel din urmă fiind identificat cu Sib’e, *turtan* - conducător al armatei - din Egipt, pomenit în analele regelui Sargon al Asiriei,[266] iar mai apoi, cu Osorkon al IV-lea.[267] Acestea sunt singurele menționări biblice ale regilor egipteni, în care le este dat numele.

La punctul 1, dezbaterile s-au axat în principal asupra datei morții lui Solomon - ultimul rege al statului evreu unificat - și, implicit, a începutului domniei lui Rehoboam. Stabilindu-se cu exactitate această dată, s-a putut afla când a fost anul al 5-lea de domnie al celui din urmă și totodată anul invaziei lui Șeșonk I. Prezența acestuia din urmă în Palestina este atestată și prin descoperirea la Megiddo în Israel a unui fragment dintr-o stelă, a cărei înălțime era probabil de cca. 3 m., pe care se mai păstrează numele în cartuș al faraonului **(fig. 19)**.

↓ **Fig. 19.** Fragmentul de stelă descoperit la Megiddo ce conține numele lui Șeșonk I (Bimson 1992/93, p. 22)

ḏd ^{c}nḫ nb   *nṯr-nfr*

ḥḏt-ḫpr-R^{c} stp-n-R^{c}   *š3-š3-n-ḳ(q) /ššnḳ(q) mry-ʻImn*

Cercetările recente au arătat că moartea lui Solomon a survenit, conform calendarului evreiesc antic, între 1 Nisan (apr.) și 1 Tișri (sept.) 931 î.Hr.,[268] dată acceptată și de McFall,[269] după ce, inițial, plasa data morții acestuia între 1 Tișri 931 î.Hr. și 1 Nisan 930 î.Hr. (sept. 931-apr. 930 î.Hr.),[270] astfel că, anul 5 al lui Rehoboam ar cădea între 1 Nisan și 1 Tișri (apr.-sept.) 927 î.Hr. Se poate spune despre metoda folosită în stabilirea cronologiei biblice de către Thiele/McFall - sursa principală fiind Textul Masoretic (TM) -, că „s-a dovedit

---

266 Gardiner 1961, p. 342.

267 Kitchen 1996[2], p. 182 și 551. În istoriografia problemei, „So” a fost identificat cu Shebitku (C.F. Lehmann-Haupt în 1911); cu Shabako (Flinders Petrie în 1912); cu Piankhy (R. Kittel în 1922); cu „vizirul regelui Egiptului” (S. Yeivin în 1952); cu generalul egiptean *Sib’e* - citirea ulterioară Re’e ducând la eliminarea acestei ipoteze (R. Borger în 1960); cu numele orașului Sais din timpul lui Tefnakht I (H. Goedicke în 1963 și W.F. Albright în 1963); cu Tefnakht - în care prima parte a numelui de Horus al faraonului (*Si3-ib*) este aceeași cu biblicul So (R. Sayed în 1970); cu faraonul Osorkon al IV-lea din Tanis și Bubastis (K.A. Kitchen în 1973); cu Tefnakht din Sais (J. Day în 1992); cu Piankhy (W.H. Shea în 1992) (*apud* Shea 1992, p. 203-206). Vezi și A.R. Green - *The Identity of King So of Egypt - An Alternative Interpretation*, JNES 52.2 (apr. 1993).

268 Young 2003, p. 593 (tabelul 2) și 602.

269 McFall 2008, tabel.

270 *Idem* 1991, p. 10 (tabel).

folositoare în clarificarea unor probleme din istoria Orientului antic... și oferă date exacte și în acord cu toate textele biblice... ca de altfel și cu datele din Asiria și Babilonia".[271]

Privitor la ordinea în care trebuie citite numele orașelor-state din lista lui Șeșonk I de la Karnak - dispuse pe XI rânduri orizontale, împărțite la rândul lor în 3 secțiuni: secțiunea 1 (rd. I-V), secțiunea 2 (rd. VI-X) și secțiunea 3 (rd. XI, nu se mai păstrează aproape nimic din el) - părerile specialiștilor diferă, unii preferând citirea integrală a textului în *boustrophedon* (unde un rând este citit de la dreapta spre stânga iar următorul de la stânga spre dreapta și tot așa), alții fiind de părere că acest mod de a citi să nu fie folosit în tot textul ci doar pentru anumite rânduri, și nu la toate secțiunile.[272] Un alt punct de vedere privind lista lui Șeșonk I, este cel a lui Peter James, potrivit căruia lista nu trebuie privită ca un itinerariu de luptă sau ca o enumerare a orașelor distruse, fiind doar o listă toponimică a unei campanii în Palestina, existând posibilitatea ca aceasta să nu aibă legătură cu menționarea lui Șișak din Biblie.[273]

Din punct de vedere arheologic și al datării cu C^{14} există confirmarea unei astfel de distrugeri, cercetările fiind efectuate la Tel Rehov, oraș menționat în lista de la Karnak. Rezultatele obținute - pe baza a unui număr de 12 date foarte precise de C^{14} calibrat - plasează distrugerea Stratului V între anii 940-900 î.Hr., anul 925 î.Hr. propus de Kitchen încadrându-se perfect în această perioadă de timp, fiind singura dată istorică cunoscută ce poate fi legată de distrugere.[274] O replică a venit din partea cercetătorului Israel Finkelstein, acesta susținând că se face o greșeală de datare, Stratul V de la Tel Rehov trebuind datat la începutul sec. al IX-lea î.Hr., nu la mijlocul sau sfârșitul sec. al X-lea î.Hr. Cheia problemei ține în schimb de datarea Stratului VA de la Megiddo, atribuit până acum perioadei solomonice, acesta aparținând de fapt dinastiei regelui Omri (*'Omrî* ebr.) între 884 și 842 î.Hr. El nu trebuie echivalat cu Tel Rehov V ci cu Tel Rehov IV, ambele fiind distruse nu de Șeșonk I cum se presupunea până acum ci ca urmare a conflictului dintre orașul arameam Damasc și regatul evreiesc din nord. Megiddo VA este, deci, contemporan cu Tel Rehov IV, corelație ce reduce datele cu peste jumătate de secol. Pe scurt, revizuirea propusă de Finkelstein constă în:

271 Young 2007, p. 112-115.
272 Kitchen 1996², p. 432-433 și 442-447.
273 James 2002, p. 177.
274 Bruins, Plicht & Mazar 2003, p. 316 (fig. 2) și p. 317-318; Bruins, Mazar & Plicht 2007, p. 90 (tabelul 3) și p. 95. În articolul din 2007, autorii țin să menționeze că în privința anului 925 î.Hr. propus de Kitchen doar pe baza cronologiei biblice, este permisă o eventuală creștere sau reducere a acestei date.

- datarea epocii fierului IIA din zonă între cca. 835-830 î.Hr., nu între cca. 980-830 î.Hr. cum s-a susținut până acum;
- Tel Rehov V ar trebui datat la începutul sec. al IX-lea î.Hr., nu în a doua jumătate a sec. al X-lea;
- Stratul Megiddo VA să fie echivalat cu Tel Rehov IV nu cu Tel Rehov V;
- construcția palatelor din Megiddo VA trebuie datată la începutul sec. al IX-lea î.Hr. în loc de mijlocul sec. al X-lea.[275]

Cât privește disputa științifică dintre Finkelstein și Mazar, privind limitele cronologice ale epocii fierului IIA, se poate spune că un punct acceptat de ambele părți îl constituie data de sfârșit a epocii (cca. 830 î.Hr.). Dacă s-ar putea lega mențiunea biblică a invaziei lui Șișak cu faraonul Șeșonk I al Egiptului și cu identificarea sigură, pe baza datelor ştiinţifice, a distugerii în urma unui asediu a unor orașe menționate în lista de la Karnak, multe discuții ar rămâne fără obiect iar cronologia Egiptului și a regatelor evreiești ar găsi date precise pe care să se sprijine. Trebuie amintit că pe baza cronologiei biblice, Israelul antic ar avea astfel de date sigure.[276]

---

[275] Finkelstein 2004, p. 181, 185-186. Mai precis, palatele de la Megiddo din epoca fierului IIA târziu trebuie legate de domnia regelui Ahab (*ᶜAhᶜāḇ* ebr.) (873-852 î.Hr.) din dinastia omridă (Finkelstein & Piasetzky 2011, p. 52).

[276] Pentru cronologia perioadei judecătorilor și a regatelor evreiești, alături de studiile menționate până acum în lucrarea de față, se mai pot consulta următoarele: E.R. Thiele - *The Chronology of the Kings of Judah and Israel*, JNES 3.3 (iul. 1944); S.H. Horn - *The Fifth-Century Jewish Calendar at Elephantine*, JNES 13.1 (ian. 1954); H. Tadmor - *Chronology of the Last Kings of Judah*, JNES 15.4 (oct. 1956); E.R. Thiele - *The Synchronism of the Hebrew Kings - A Re-evaluation I*, AUSS 1 (1963); S.H. Horn - *The Chronology of King Hezekiah's Reign*, AUSS 2 (1964); E.R. Thiele - *The Synchronism of the Hebrew Kings - A Re-evaluation II*, AUSS 2 (1964); S.H. Horn - *The Babylonian Chronicle and the Ancient Calendar of the Kingdom of Judah*, AUSS 5.1 (ian. 1967); K.S. Freedy & D.B. Redford - *The dates in Ezekiel in Relation to Biblical, Babylonian and Egyptian Sources*, JAOS 90.3 (iul.-sept. 1970); D.J.A. Clines - *Regnal Year Reckoning in the Last Years of the Kingdom of Judah*, AJBA 1.5 (1972); E.R. Thiele - *Coregencies and Overlapping Reigns Among the Hebrew Kings*, JBL 93 (1974); S.H. Horn - *From Bishop Ussher to Edwin R. Thiele*, AUSS 18.1 (spring 1980); A.R. Green - *The Chronology of the Last Days of Judah: Two Apparent Discrepancies*, JBL 101.1 (mart. 1982); *idem - The Fate of Jehoiakim*, AUSS 20.2 (summer 1982); *idem - Regnal Formulas in the Hebrew and Greek Texts of the Books of Kings*, JNES 42.3 (iul. 1983); A.E. Steinmann - *The Chronology of 2 Kings 15-18*, JETS 30.4 (dec. 1987); A.R. Green - *The Date of Nehemiah: A Reexamination*, AUSS 28.3 (autumn 1990); J.H. Walton - Review la „A New Chronology for the Kings of Israel and Judah and its Implications for Biblical History and Literature”, 1988, de J.J. Hayes & P.K. Hooker, JAOS 110.4 (oct.-dec. 1990); J.Hughes - *Secrets of the Times. Myth and History in Biblical Chronology*, JSOTSup. 66 (1991); L. McFall - *Has the chronology of the Hebrew kings been finally settled?*, Themelios 17.1 (1991); S.J. Robinson - *The Chronology of Israel Re-examined. The First Millennium BC*, JACF 5 (1991/92); L. McFall - *Some Missing Coregencies in Thiele's Chronology*, AUSS 30.1 (spring 1992); K.A. Strand - *Thiele's Biblical Chronology as a Corrective for Extrabiblical Dates*, AUSS 34.2 (autumn 1996); P.J. Williams - *Some Remarks Preliminary to a Biblical Chronology*, TJ 12.1 (apr. 1998); J.M. Miller - Review la „The Chronology of the Kings of Israel and Judah”, 1996, de G. Galil, JAOS 119.1 (ian.-mart. 1999); A.F. Rainet - *Stones for Bread. Archaeology versus History*, NEA 64.3 (sept. 2001); L. McFall - *Chronologies*, TJ 16.2 (aug. 2002); R.C. Young - *When did Jerusalem Fall?*, JETS 47.1 (ian. 2004); *idem - When was Samaria Captured? The Need for Precision in Biblical Chronologies*, JETS 47.4 (dec. 2004); *idem - Tables of Reign Lenghts from the Hebrew Court Records*, JETS 48.2 (iun. 2005); A.E. Steinmann - *The Misterious Numbers of the Book of Judges*, JETS 48.3 (sept. 2005); R.C. Young - Review

Reducerea cronologiei istoriei antice nu trebuie privită cu superficialitate (excepţii fiind cronologiile lui Henry, Sweeney şi în special cea a lui Fomenko), fiind știut faptul că, de la mijlocul secolului al XIX-lea încoace, cronologia a fost revizuită de nenumărate ori, lucru benefic de altfel pentru plasarea cât mai precisă în timp a faptelor și evenimentelor istorice care au avut loc.[277] Studiile recente revin asupra acestei probleme care atinge toate zonele limitrofe Mării Mediterane, mulţi dintre cercetători observând anumite neconcordanţe între datele arheologice obţinute şi sursele scrise care s-au păstrat până în prezent (D.M. Rohl, P. van der Veen, P. James, G. Hagens,[278] R. Morkot,[279] A. Thijs[280] ș.a. - privind Egiptul; I. Finkelstein, E. Piasetzky şi A. Fantalkin[281] - Israelul şi Levantul; G. Hagens,[282] W.A. Mitchell, B. Porter, B. Newgrosh[283] ș.a - Orientul antic, N. Kokkinos[284] - Grecia; I.J. Thorpe[285] - zona Italiei), aceştia având tendința de a accepta faptul că pot exista unele probleme privind schema cronologică acceptată de majoritatea cercetătorilor. Din punctul meu de vedere, aceste reduceri trebuie

la „The Reconstructed Chronology of the Divided Kingdom", 2005, de M.C. Tetley, AUSS 45.2 (2007); *idem - Three Verifications of Thiele's Date for the Beginning of the Divided Kingdom Chronology*, AUSS 45.2 (2007); *idem - Evidence for Inerrancy from an Unexpected Source: OT Chronology*, B&S 21.2 (2008).

[277] Pentru cercetările mai vechi pot fi consultate: E. Hincks - *On the Chronology of the Twenty-sixth Egyptian Dynasty, and of the Commencement of the Twenty-seventh*, TRIA 22 (1849), în articol, la p. 429, autorul susţine anul 528 î.Hr. ca cel al cuceririi Egiptului de către Cambyses, în al 3-lea an de domnie al acestuia şi al 220-lea de la începutul domniei lui Nabonassar în Babilon; J.W. Bosanquet - *Chronology of the Reigns of Tiglath Pileser, Sargon, Shalmanezer, and Sennacherib, in connexion with the phenomenon seen on the Dial of Ahaz*, JRAS 15 (1855); E. Hincks - *On Manetho's Chronology of the New Kingdom*, JRAS 18 (1861).

[278] Vezi G. Hagens - *Chronological Revision and the Mainstream: Closing the Gap*, JACF 10 (2005).

[279] Vezi R. Morkot & P. James - *Peftijauawybast, King of Nen-Neswt: Genealogy, Art History, and the Chronology of Late Libyan Egypt*, AOr 7 (2009).

[280] Vezi interesantul articol privind datarea „ultra-scurtă" (ex. Șeșonk I = cca. 843-823 î.Hr. și Osorkon I = cca. 822-790 î.Hr.) a lui A. Thijs - *The Lunar Eclipse of Takelot II and the Chronology of the Libyan Period*, ZÄS 137 (2010).

[281] Vezi I. Finkelstein - *The Archaeology of the United Monarchy: an Alternative View*, Levant 28 (1996); A. Fantalkin - *Low Chronology and Greek Protogeometric and Geometric Pottery in the South Levant*, Levant 33 (2001); I. Finkelstein & E. Piasetzky - *The Iron I-IIA in the Highlands and Beyond: C^{14} Anchors, Pottery Phases and The Shoshenq I Campaign*, Levant 38 (2006); A. Fantalkin & I. Finkelstein - *The Sheshonq I Campaign and the 8th-Century BCE Earthquake - More on the Archaeology and History of the South in the Iron Age*, TA 33 (2006); I. Finkelstein & E. Piasetzky - *Radiocarbon-Dated Destruction Layers: A Skeleton for Iron Age Chronology in the Levant*, OJA 28.3 (2009); *idem - Radiocarbon dating the Iron Age in the Levant: A Bayesian model for six ceramic phases and six transitions*, Antiquity 84 (2010); A. Fantalkin, I. Finkelstein & E. Piasetzky - *Iron Age Mediterranean Chronology: A Rejoinder*, Radiocarbon 53.1 (2011).

[282] Vezi G. Hagens - *The Chronology of Tenth-Century Assyria and Babylonia*, JACF 9 (2002).

[283] Vezi B. Newgrosh - *The Chronology of Ancient Assyria Re-assessed*, JACF 8 (1999/2000); *Ashur-uballit, King of Assyria. A Question of IdentityIdem*, JACF 9 (2002); *The Chronology of Ancient Assyria Reassessed. An Update*, JACF 9 (2002); *The Hittites in the New Chronology. Part One: Problems in the Orthodox Chronology*, JACF 10 (2005).

[284] Vezi N. Kokkinos *et.al.* 1987 - *Greece: 'Dark Age' Debates*, JACF 1 (1987); N. Kokkinos 1987 - *Greece: The Foundations of Geometric Chronology*, JACF 1 (1987); *idem* 1987 - *Cyprus: Ceramic Controversies*, JACF 1 (1987).

[285] Vezi I.J. Thorpe 1987 - *Central Mediterrannean: The Bronze to Iron Age Transition*, JACF 1 (1987).

văzute drept continuatoare a studiilor successive de până acum în privinţa datării istorice, putând fi considerate o altă/nouă etapă în realizarea unei cronologii care se dorește a fi cât mai exactă.

O menţiune ar mai trebui făcută şi asupra unei chestiuni ce ţine de domeniul lingvistic: identificarea biblicului Șișak cu Șeșonk I sau cu Ramses al III-lea pe baza numelui Sessi.[286] Kitchen susţine că în ebraică, *s*-ul este întotdeauna reprodus ca *s*, niciodată ca *ș*(*sh)*, la fel cum *ș*(*sh)* nu este niciodată *s* ci *ș*(*sh)*, de aici rezultând faptul că Sessi nu poate fi legat de numele Șișak/Shish(aq) și nici consoana *q/k* nu poate fi adăugată în mod arbitrar, astfel că omisiunea Ierusalimului din lista lui Șișak nu înseamnă nimic altceva decât că orașul nu a fost a fost luat cu asalt sau capturat, iar apariția cuvântului Șalim/Shalim în lista de nume din Ramesseum, ce datează din anul al 8-lea al lui Ramses al II-lea, nu face referire la Ierusalim, contextul în care este plasat în listă fiind prea înspre nord.[287] Gwyn Griffith și James Hoffmeier, iau drept exemplu un alt nume biblic, cel al lui Moise, unde versiunea ebraică Moșeh/Mosheh este o reproducere vest-semitică corectă a formei egiptene 'Mose' sau 'Msi', astfel că egipteanul *s* poate fi cu certitudine transcris prin ebraicul *ș*(*sh*).[288] Van der Veen este de părere că, din punct de vedere istoric, nimic nu ar putea indica o preferință pentru *Sosek* decât *Șașak*/*Shashak*.[289]

Cât priveşte menționarea numelui de Israel (*Ysri3r*) pe o stelă a faraonului Merneptah, aceasta nu reprezintă decât faptul că în anul al 5-lea al faraonului, poporul evreu ar fi fost deja în ținutul Canaanului (*K^e^na'an* ebr.), fiind astfel documentată prezența poporului evreu în acel teritoriu (vezi **Anexa 4D)**. Nu se știe cu exactitate dacă erau încă păstori semi-nomazi sau erau constituiți într-o unitate statală ca în timpul monarhiei.

Conform datelor biblice, Exodul poporului evreu din Egipt a avut loc în anul 1446 î.Hr. iar intrarea în Canaan în 1406 î.Hr.,[290] pe la 1200 î.Hr. devenind sedentari în acele ținuturi. Trebuie știut că nu există menţiuni directe în sursele extra-biblice privind robia poporului evreu în Egipt sau Exodul acestora, însă unele surse indirecte pot face o posibilă conexiune cu relatările biblice: 1. Numele ebraic al celor două oraşe egiptene construite de evrei, Pithom şi

[286] Forma prescurtată Sessi (*Ss*) este întâlnită în Papirusul Anastasi I (se pare ca face referire la numele lui Ramses al II-lea) și într-un relief de la Medinet Habu în care este înfațișat Ramses al III-lea. Trebuie avut în vedere că mai sunt cunoscute astfel de prescurtări ale numelor în istoria antică a Egiptului și a statelor din Orientul Apropiat: 'Ameny' pentru Amenemhat I (în Profetiile lui Neferti); 'Pul' pentru regele asirian Tiglat-palassar al III-lea (în IV Regi 15:19 și lista A a regilor babilonieni) sau 'Ululaya' pentru Salmanassar al III-lea (lista A a regilor babilonieni) (Rohl 1989/90, p. 62 si Excursus C de la p. 63). Vezi și **Anexa 4A** în lucrarea de față la numele lui Ramses al III-lea.
[287] Kitchen 1996^2, p. xliv.
[288] *Apud* Van der Veen 1999/2000, p. 22.
[289] *Ibidem*, p. 25. Pentru numele Șișak (Shishak) vezi și Bimson 1992/93, p. 2-23.
[290] Young 2006, p. 82.

Ra’amses, provin din formele în egipteană Pi-Tum, Pi Atum sau Per Atum, şi Pi-Ramesses sau mai corect Per Ramessu (meri-Amūn), ultima variantă fiind, se presupune, aceeaşi cu reşedinţa regelui Ramses al II-lea;[291] 2. a) Papirusul Leiden 348, care este un decret emis de un oficial al lui Ramses al II-lea privind munca depusă la construcţia noii capitale Pi-Ramesses, unde este menţionat faptul că se „distribuie raţiile de grâne către soldaţi şi către ‘Apiru care transportă pietre către marele pilon al lui Ramesses”; b) un ostracon cu scriere hieratică care se referă la aceeaşi populaţie ‘Apiru, implicată în construcţia oraşului Pi-Ramsses. Conexiunea lingvistică şi etnică ‘Apiru = poporul evreu este acceptată de majoritatea cercetătorilor, în defavoarea celei privind Shasu (*Š3sw*) = evreii/israeliţii.[292] Discuţii s-au purtat privind asocierea termenilor ‘*Apiru* = *Ḫabiru* (menţionat în tăbliţele de la Amarna) = *SA.GAZ* (logogramă sumeriană prin care, uneori, era scris termenul Ḫabiru de la Amarna).[293] Oricum, părăsirea în masă a Egiptului de către poporul evreu coincide, în linii mari şi din punct de vedere temporal, cu fazele marii migraţii a Popoarelor Mării, acest fapt fiind valabil dacă Exodul a avut loc între perioada amarniană şi domnia lui Ramses al III-lea, când se ivise oportunitatea unei eventuale migraţii evreieşti datorită marilor mişcări de populaţii din zona mediteraneană.

Locuitorii Canaanului, anterior venirii populației evreiești, nu erau organizați în unități politice puternice datorită factorilor geografici și al presiunii națiunilor din jur. Cetățile controlau teritoriul din jurul lor, iar când Canaanul era străbătut de armate, evitau deseori atacul și plăteau

---

[291] Uphill 1968, p. 291-292.

[292] Malamat 2001, p. 59-60.

[293] McDaniel 1956, p. 56. Privitor la data Exodului și la termenii *ᶜApiru/Ḫabiru/SA.GAZ*, a se consulta: data Exodului: S.C. Bartlett - *The Exodus of Israel*, NAR 131.284 (iul. 1880); E. Mahler - *The Exodus*, JRAS (ian. 1901); G.W. Shaw - *The Period of the Exodus*, The Monist 16.2 (apr. 1906); H.E. Winlock - *The Pharaoh of the Exodus*, MMAB 17.11.1 (nov. 1922); C.F. Aling - *The Sphinx Stele of Thutmose IV and the Date of the Exodus*, JETS 22.2 (iun. 1979); A.J.M. Osgood - *From Abraham to Exodus*, TJ 3.1 (apr. 1988); G.A. Rendsburg - *The Date of the Exodus and the Conquest/Settlement: The Case for 1100s*, VT 42.4 (1992); H.J. Bruins & J. van der Plicht - *The Exodus enigma*, Nature 382 (18 iul. 1996); J.J. Bimson - *IIB or not IIB? A Critique of David Rohl's Setting for the Date of the Exodus and Conquest*, JACF 10 (2005); B.G. Wood - *The Rise and Fall of the 13th-Century Exodus-Conquest Theory*, JETS 48.3 (sept. 2005); R.C. Young - *The Talmud's Two Jubilees and Their Relevance to the Date of Exodus*, WTJ 68 (2006); J.K. Hoffmeier - *What is the Biblical Date for the Exodus? A Response to Bryant Wood*, JETS 50.2 (iun. 2006). Termenii *ᶜApiru/Ḫabiru/SA.GAZ*: J.P. Lesley - *Notes on an Egyptian Element in the Names of the Hebrew Kings, and Its Bearing on the History of Exodus*, PAPS 19.108 (ian.-iun. 1881); N. Schmidt - *The External Evidence of the Exodus*, Hebraica 10.3/4 (apr.-iul. 1894); G.A. Reisner - *The Ḫabiri in the El Amarna Tablets*, JBL 16.1/2 (1897); E. Chiera - *Habiru and Hebrews*, AJSL 49.2 (ian. 1933); J.L. Myres - *77. The Ḫabiru, the Hebrews, and the Arabs*, Man 47 (mai 1947); M.B. Rowton - *Dimorphic Structure and the Problem of the ᶜapirû-ᶜibrîm*, JNES 35.1 (ian. 1976); N. Na'aman - *Ḫabiru and Hebrews: The Transfer of a Social Term to the Literary Sphere*, JNES 45.4 (oct. 1986); P. Van der Veen - *The El-Amarna Habiru and the Early Monarchy in Israel*, JACF 3 (1989/90); B. Newgrosh, D.M. Rohl & P. Van der Veen - *The el-Amarna Letters and Israelite History*, JACF 6 (1992/93); N. Na'aman - *Ḫabiru-Like Bands in the Assyrian Empire and Bands in Biblical Historiography*, JAOS 120.4 (oct.-dec. 2000);

tribut, doar în cazuri mai speciale, cum a fost invazia unui popor întreg (adică evreii), se aliau formând ligi.[294] Acest lucru poate fi valabil și în cazul listei de la Karnak prin excluderea Ierusalimului din rândul orașelor distruse. Este posibil ca Ierusalimul să se fi supus, plătind un tribut, însă numai după ce ar fi început și avut loc jefuirea comorilor din oraș. Cu toate că oștile egiptene au pătruns în oraș, populația nu a opus rezistență armată și de aceea nu a fost considerat ca un oraș cucerit prin asediu. Pe de altă parte, odată ce s-a ajuns să fie jefuite comorile din templu și vistierie, trebuia considerat un oraș cucerit și trecut astfel pe listă. Oricum ar fi fost, din textul biblic reiese că Ierusalimul a fost cucerit.

Descoperirile arheologice arată că legăturile dintre Egipt și populația locală din S Canaanului (localnicii fiind denumiți de cercetători, „canaaniți") au existat încă de la sfârșitul epocii timpurii a bronzului. Obiecte egiptene, în special fragmente ceramice aparținând sfârșitului epocii predinastice/dinastic timpuriu, care poartă numele în *serekh* al lui Narmer, au fost găsite în diferite situri (*serekh*-ul de la Tel Malhata aparținând probabil regelui *Nj-Ḥr*) ș.a.[295]

---

[294] Schultz 2001^2, p. 122.

[295] Levy *et.al.* 2001, p. 429-433. Informații privind relațiile de orice natură (economice, diplomatice, dinastice, conflicte militare ș.a.) dintre Egiptul antic și statele din Mesopotamia și zona mediteraneană, se găsesc la: A. Evans - *The Early Nilotic, Lybian and Egyptian Relations with Minoan Crete*, JRAI 55 (iul.-dec. 1925); T.G. Allen - *A Middle Kingdom Egyptian Contact with Asia Minor*, AJSL 43.4 (iul. 1927); H.J. Kantor - *The Early Relations of Egypt with Asia*, JNES 1.2 (apr. 1942); *idem* - *Further Evidence for Early Mesopotamian Relations with Egypt*, JNES 11.4 (oct. 1952); M.C. Astour - *Place-Names from the Kingdom of Alalaḫ in the North Syrian List of Thutmose III: A Study in Historical Topography*, JNES 22.4 (oct. 1963); *idem* - *Aegean Place-Names in an Egyptian Inscription*, AJA 70.4 (oct. 1966); S. Yeivin - *Additional Notes on the Early Relations between Canaan and Egypt*, JNES 27.1 (ian. 1968); M.C. Astour - *Mesopotamian and Transtigridian Place-Names in the Medinet Habu Lists of Ramses III*, JAOS 88.4 (oct.-dec. 1968); J. MacDonald - *Egyptian Interests in Western Asia to the End of the Middle Kingdom: An Evaluation*, AJBA 1.5 (1972); D.B. Redford - *Studies in Relations between Palestine and Egypt during the First Millennium B.C.: II. The Twenty-Second Dynasty*, JAOS 93.1 (ian.-mart. 1973); M. Elat - *The Economic Relations of the Neo-Assyrian Empire with Egypt*, JAOS 98.1 (ian.-mart. 1978); D.B. Redford - *A Gate Inscription from Karnak and Egyptian Involvement in Western Asia during the Early 18th Dynasty*, JAOS 99.2 (apr.-iun. 1979); A.R. Schulman - *Diplomatic Marriage in the Egyptian New Kingdon*, JNES 38.3 (iul. 1979); A. Ben-Tor - *The Relations between Egypt and the Land of Canaan during the Third Millennium B.C*, AJA 85.4 (oct. 1981); J.N. Coldstream - *Early Greek Visitors to Egypt and the Levant. ISIS 1992 Fellowship Lecture*, JACF 6 (1992/93); J. Bimson & V. Hankey - *Egyptians and Foreigners. The 1992 ISIS Floating Cenference*, JACF (1992/93); A. Santosousso - *Kadesh Revisited: Reconstructing the Battle Between the Egyptians and the Hittites*, JMH 60.3 (iul. 1996); L.V. Watrous - *Egypt and Crete in the Early Middle Bronze Age: A Case of Trade and Cultural Diffusion*, Aegaeum 18 (1998); A.H. Joffe - *Egypt and Syro-Mesopotamia in the 4th Millennium: Implications of the New Chronology*, CA 41.1 (febr. 2000); J.K. Hoffmeier - *Aspects of Egyptian Foreign Policy in the 18th Dynasty in Western Asia and Nubia*, (2001); T. Bryce - *The 'Eternal Treaty' from the Hittite perspective*, BMSAES 6 (2006); A. Lemaire - *La datation des rois de Byblos Abibaal et Élibaal et les relations entre l'Égypte et le Levant au Xe siècle av. notre ère*, CR 150.4 (2006); C.J. Davey & W.I. Edwards - *Crucibles from the Bronze Age of Egypt and Mesopotamia*, PRSV 120.1 (2007); J.L. Miller - *Amarna Age Chronology and the Identity of Nibḫururiya in the Light of a Newly Reconstructed Hittite Text*, AoF 34 (2007); K. Radner - *The Assyrian King and His Scholars: The Syro-Anatolian and the Egyptian Schools*, St.Or. 106 (2009); E. Braun - *South Levantine Early Bronze Age chronological correlations with Egypt in light of the Narmer serekhs from Tel Erani and Arad: New interpretations*, BMSAES 13 (2009).

B. Epava vasului de la Uluburun. Datare și relații între statele din zonă. Legături cu populațiile de pe teritoriul actual al României

Descoperirea în anul 1982 la Uluburun, pe coasta mediteraneană a Turciei, a epavei unui vas antic, vine în completarea imaginii pe care istoricii o au asupra relațiilor diplomatice, a schimburilor comerciale și a culturii materiale din lumea egeeană, și nu numai, la finalul epocii bronzului mediteranean (*LB*). Analiza făcută asupra artefactelor găsite aici poate creiona o imagine mult mai amplă asupra conexiunii dintre civilizațiile egipteană și mesopotamiană cu lumea minoică și miceniană. Vasul conținea obiecte de la cel puțin opt vechi civilizații:

1. nubiană (lemn negru și colți de elefant);

2. egipteană (un scarabeu din aur cu numele reginei Nefertiti **(fig. 20)** - acesta fiind, la ora actuală, singurul scarabeu de aur ce poartă numele acesteia, bijuterii din aur ş.a.);

Fig. 20. Scarabeul de aur cu numele reginei Nefertiti, KW 772 (Bass *et.al.* 1989, p.18, fig. 30) →

3. asiriană (un sigiliu cilindru din hematită);

4. kassită/babiloniană (un sigiliu cilindru din cuarț);

5. canaanită (vase din lemn de cedru, 4 lămpi cu ulei pentru iluminatul vasului și a echipajului său pe parcursul drumului, 149 de amfore, o sabie, 24 de ancore din piatră - folosite în general pe coasta levantină și necunoscute în statele egeene, 4 brățări de argint siro-palestiniene);

6. cipriotă (10 tone de cupru provenit de aici, 80 de *pithoi*[296] cipriote (130 cm.) în care se păstrau cerealele);

7. est-europeană (o sabie, un topor din bronz, un sceptru din piatră asemănător unor piese descoperite în zona actuală a României);

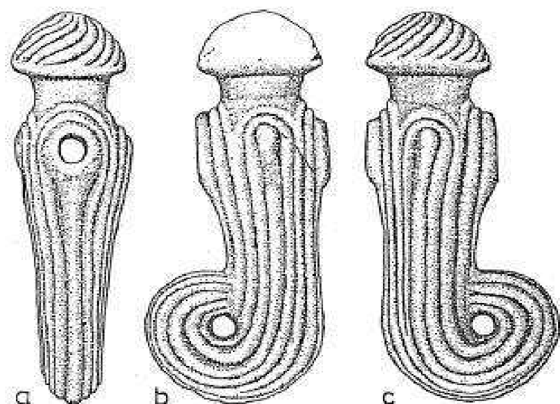
8. miceniană (două bijuterii din aur ce se purtau la gât, două săbii de bronz și două cuțite curbate, 3 vase - posibil pentru stocarea uleiului).[297]

---

[296] *Pithoi* sunt vase de mari dimensiuni în care erau păstrate cereale, ulei ş.a.

[297] Bedell 2007, cap. 1, p. 1.1-1.7.

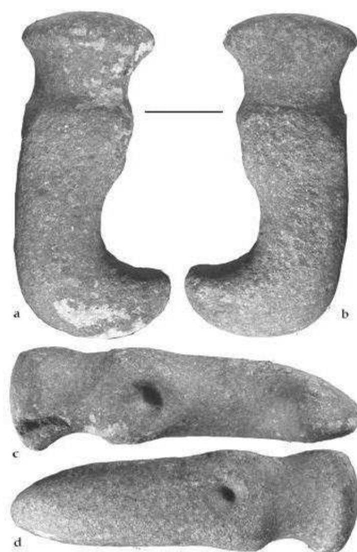
Arheologii marini de la Institutul de Arheologie Nautică (INA) și de la Universitatea din Texas, au ajuns la concluzia că vasul a fost unul de tip canaanit, încărcătura era una regală

← **Fig. 21.** Sceptrul de piatră de la Uluburun (desen) (Irimia 2009, p. 106, fig. 3.1).

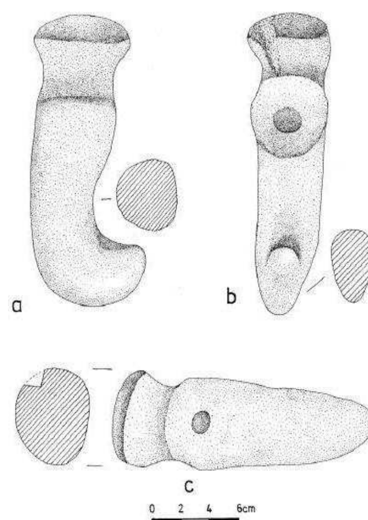
datorită tipului de obiecte transportate și că s-a scufundat în jurul anului 1316 î.Hr.[298] Lafrenz plasează scufundarea navei la sfârșitul domniei lui Horemheb pe la anul 1300 î.Hr. (conform datării domniei acestuia între 1323-1295 î.Hr.),[299] această din urmă dată găsindu-se și la Ingram.[300]

Așadar, cel puțin unul dintre obiectele de pe vas aparține zonei est-europene și este legat de populaţiile sau persoanele care au locuit pe teritoriul de astăzi al României sau posibil al Bulgariei. Unul dintre artefacte este măciulia unui sceptru de ceremonial din piatră vulcanică **(fig. 21)**, a cărui tipologie seamănă cu cele din regiunile nordice și mai ales vestice ale Mării Negre (zona actuală a României).[301]

← **Fig. 22a.** Sceptrul de piatră de la Pantelimon de Sus (foto) (Irimia 2009, p. 108, fig. 5).

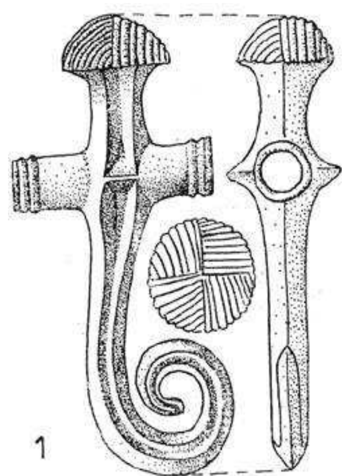
Fig. 22b. Sceptrul de piatră de la Pantelimon de Sus (desen) (Irimia 2009, p. 105, fig. 2). →

Deoarece până la descoperirea sceptrului de la Uluburun cercetătorii nu aveau cunoştinţă despre existenţa unei astfel de piese în acea zonă, se presupune că obiectul nu era destinat comercializării ci constituia un semn

[298] *Ibidem*, p. 1.2.
[299] Lafrenz 2004, p. 6.
[300] Ingram 2005, p. 124.
[301] Goodwin 2007, cap. 7, p. 7.5.

de putere și prestigiu al purtătorului.[302] Un sceptru din piatră asemănător celui de la Uluburun, cu lungimea de 17,8 cm; diametrul cefei de 6,7 cm. și grosimea maximă în zona umerilor de 5,2 cm., a fost descoperit în anul 2006 în zona localității Pantelimon de Sus (jud. Constanța)[303] **(fig. 22a,b)**. În privința asemănării tipologice dintre sceptrele de la Uluburun și Pantelimon, aceasta se poate face doar pentru partea superioară a pieselor, deoarece sceptrul de la Pantelimon nu are capătul rulat, ci lățit și puțin arcuit, asemănător unui cioc de pasăre iar ambele piese sunt îngroșate în zona orificiului pentru coadă.[304] Un alt sceptru, dar de bronz, oarecum asemănător celui de la Uluburun a fost găsit la Drajna de Jos (jud. Prahova). Acesta are vârful rulat spre interior, tub transversal pentru mâner și bulb în formă de ciupercă, incizat oblic la partea superioară în mai multe registre[305] **(fig. 23)**. Ambele sceptre descoperite pe teritoriul românesc au fost datate ca aparținând bronzului târziu. Conform mărimii epavei vasului și a obiectelor descoperite, se pare că echipajul era format din căpitan și alți 3 sau 4 membri plus comercianții care își transportau marfa,[306] printre pasageri putând fi și o persoană din Bulgaria sau România de astăzi.[307] Indiferent dacă vorbim de tuburări sau perioade de liniște la nivel politic, dacă unele dintre aceste obiecte erau transportate doar pentru a fi vândute sau constituiau un tribut în semn de supunere a unui stat față de altul, comercianții, schimburile de produse și, implicit, circulația mărfurilor își vedeau de cursul lor normal. Este o descoperire interesantă care leagă - cel puțin pe plan comercial - istoria statelor din zona mediteranei și a Orientului antic cu cea a populațiilor de aici sau din zona est-europeană în general, cu toate că nici aici nu găsim o atestare a unui nume de stat sau a vreo-unui conducător din zona vest-pontică, cum de altfel nu se cunosc nici în sursele rămase din Mesopotamia sau de la civilizațiile din jurul Mării Mediterane în preajma datei de 1300 î.Hr. Lăsând la o parte mențiunile privind

← **Fig. 23.** Sceptrul de piatră de la Drajna de Jos (desen) (Irimia 2009, p. 107, fig. 4.1).

[302] Irimia 2009, p. 88.
[303] *Ibidem*, p. 80-81.
[304] *Ibidem*, p. 89.
[305] *Ibidem*, p. 89.
[306] Bedell 2007, cap. 1, p. 1.2.
[307] Lin 2003, p. 214 n. 8.

marele neam al tracilor, care sunt atestați încă din epoca miceniană (*Tre-ke-wi* în linear B) dar și în operele grecești de mai târziu (*Θρηίκη* – ionic, sau *Θράκη*) cum ar fi Iliada - destul de frecvent - și Odiseea - o singură dată - de prin secolul al VIII-lea î.Hr,[308] prima atestare - de care am cunoștință - în zona noastră a numelui unui rege și a poporului pe care îl conduce fiind cea din „*Triptolemos*" a lui Sofocle, prezentată la Atena în anul 468 î.Hr. (mențiunea este: „*Charnabon care domnește acum peste geți*").[309]

Perioada de pe teritoriul României în care se încadrează obiectele de la Uluburun aparținând spațiului vest-pontic este cea a bronzului târziu (cca. 1500-1200/1150 î.Hr.).[310] Fazele istorico-arheologice ale celorlalte state cărora le aparțineau obiectele de pe vasul eșuat în jurul anului 1300 î.Hr. arată în felul următor: domnia lui Horemheb/sfârșitul dinastiei a XVIII-a (în Egipt) = *LB IIA/LB IIB* (bronz târziu IIA/IIB, în Levant) = *LCyp IIA:2/LCyp IIB* (cipriot târziu IIA:2/cipriot târziu IIB, în Cipru) = *LH* $IIIB_1$ (helladic târziu $IIIB_1$, la Micene - pe teritoriul Greciei).[311]

Cât privește legăturile care se pot face pe baza studierii ceramicii, se știe că ceramica de tip est-balcanic este atestată în depunerile nivelului *VII* b_2 de la Troia,[312] existând opinii - privitoare la prezența acestei „ceramici străine" la Troia - care susțin posibilitatea deplasării pe mare a unor grupuri de populație ale culturii Babadag spre nord-vestul Asiei Mici.[313] Despre data tradițională a căderii Troiei - și pentru a se oferi o încadrare cronologică a acestei ceramici - s-au păstrat spusele lui Dionysus din Halicarnas: „Ilium a fost capturat atunci când primăvara era spre sfârșit, cu 17 zile înaintea solstițiului de vară, la al 8-lea asfințit (*on the 8th waning* engl.) al lunii/din luna Thargelion, potrivit calendarului atenian" (I 63). Deasemeni, preluându-l pe Eratosthenes, Troia a fost cucerită cu 407 ani înaintea primei Olimpiade (I 74). Conform tuturor acestor date, evenimentul ar fi avut loc în anul 1184 î.Hr.[314]

---

308 Vulpe 2001c, p. 401.
309 Petre 2004, p. 21 și 26.
310 Vezi tabelul cronologic din *Ist. rom.*, p. 863.
311 Bevan 2007, p. 4 (fig. 1.1) și Wijngaarden 2002, p. 10 (fig. 2.1).
312 Vulpe 2001b, p. 288.
313 N.K. Sandars, *apud* László 2001, p. 348-350. Unii cercetători reduc datele pentru cultura Babadag: „cultura Babadag II (care face parte din așa-numitul „Balkan complex") poate fi, în linii mari, legat de grupul Hallstatt B Mediaș din sec. 10-8 î.Hr." (Frankish 1987, p. 16).
314 *Apud* Jones 2000, p. 150. Specialiștii sunt de părere că războiul Troian trebuie corelat cu stratul *VI h* - cea de-a 8-a și ultima fază - despre care se știe cu siguranță că s-a încheiat printr-un tragic eveniment (posibil un cutremur) datat la câteva decenii după anul 1300 î.Hr. Alte opinii combină mai multe posibile variante privind cauza sfârșitului Troiei *VI h*, ideea fiind aceea că Troia lui Homer a fost de fapt prima fază a celui de-al 7-lea nivel major - adică Troia *VII a* -, acel cutremur puternic slăbind fortificațiile Troiei *VI h* în așa măsută încât a devenit vulnerabilă

Mai pot fi amintite, referitor la spațiul carpato-danubian anterior bronzului târziu, unele piese de os al căror stil decorativ este asemănător celor din zona egeo-anatoliană, dintre acestea putând fi amintit butonul descoperit în așezarea de tip Noua de la Târgu Secuiesc (jud. Covasna) pe care se observă un motiv decorativ ce se regăsește în Anatolia (la Karahöyük), piesele de os fiind datate pe la cca. 1900/1850-1700/1650 î.Hr.[315]

Artefactele din zona României (de la Pantelimon de Sus şi Drajna de Jos) sunt puse în conexiune cu cele de la Uluburun (datate pe vremea lui Horemheb cca. 1300 î.Hr.) şi cu cele din spațiul anatolian („ceramica străină” de la Troia din stratul *VII* b_2).[316] După cum s-a menționat până acum în lucrare, o anumită parte a cercetătorilor reduc toate datele cronologice ale statelor antice cuprinse într-o arie geografică foarte extinsă, din Mesopotamia până în zona Italiei. Dacă anumite date sunt scăzute pentru o anumită civilizație, este necesar să fie reduse și pentru cele care se raportează aceasta. Trebuie confruntate sursele istorice scrise, unde acestea există, datele de C^{14} și cele dendrocronologice, cele arheologice (analiza materialului ceramic: formele și ornamentele acestora, stratigrafia, raportul privind importul și exportul acestora prin intermediul căruia se poate afla traseul/itinerarul acestor produse) ş.a.

Am prezentat în cea de-a doua parte a acestui capitol unele mici analogii privind teritoriul de astăzi al României şi zonele din jurul bazinului mediteranean, pe baza datelor provenite în urma descoperirii vasului de la Uluburun și a artefactelor pe care acesta le conținea, fiind astfel reliefate schimburile și contactele comerciale care au legat populații și civilizații indiferent de zona în care se aflau.

în fața unei potențiale cuceriri dușmane, fapt care s-a și întâmplat în faza imediat următoare *VII a*. Se știe că nivelul *VII a* de la Troia a suferit o distrugere cauzată de foc, acesta fiind plasat în jurul datei de 1180 î.Hr. (Bryce 2006, p. 64-67), an care ar corespunde aprecierii lui Eratosthenes privitor la anul 1184 î.Hr. drept cel al războiului Troian. Data tradițională a cuceririi Troiei diferă la alți autori antici, în paranteze fiind menționați autorii târzii prin intermediul cărora s-au păstrat aceste date: Douris din Samios (Clement din Alexandria) - 1334 î.Hr.; Herodot - cca. 1250 î.Hr.; Dicaiarchos - 1212 î.Hr.; Cronica Pariană - 1209 î.Hr.; Thrasyllos (Clement) - 1194 î.Hr.; Timaios (Censorinus) - 1193 î.Hr.; Ctesias (Diodor, Agathias) - cca. 1183 î.Hr.; Sosibios (Clement, Censorinus) - 1171 î.Hr.; Ephoros (Strabo, Clement) - 1135 î.Hr. (Forsdyke 1957, p. 62). În anul 1836, Samuel Sharpe analizând datele oferite de Herodot și Manetho, plasa războiul Troian în jurul anului 900 î.Hr., el neacceptând informațiile oferite de Diodor din Sicilia și Eratosthenes conform cărora războiul avusese loc cu mai mult de două secole mai devreme (Sharpe 1836, p. 159).

[315] Vulpe 2001a, p. 270 și fig. 44.1-3.

[316] În ultima vreme, datelele pentru Troia *VII* b_2 sunt reduse cu cca. 200 până la 500 de ani, în funcție de datarea ceramicii din acest strat și corelarea acesteia cu cea miceniană și cea din zona balcanilor.

Încheiere

După cum s-a putut observa din lucrare, datele cronologice atât ale Egiptului cât și ale Orientului antic rămân supuse discuţiei, mai ales în privința cronologiei absolute, fapt datorită căruia cercetătorii prezintă date care sunt atât de diferite. Prin urmare, este de la sine înțeles că stadiul actual al cronologiei egiptene ridică multe probleme de amănunt: cazuri în care nu este cunoscut numărul exact de faraoni; nu se știe precis lungimea domniei unora dintre aceștia; unele dinastii au fost contemporane cu altele, sursele antice prezentându-le ca fiind succesive; datele oferite de cercetătorii din alte domenii (dendrocronologie, datare cu C^{14} ș.a.) nu se potrivesc cu cele obținute din cercetarea documentelor istorice egiptene și grecești de mai târziu, aceste datări științifice indicând date înaintate în timp cu cca. 150-200 de ani plus faptul că reinterpretarea recentă a surselor antice a dus la revizuirea și reducerea datelor „clasice” cu circa 300 de ani.

Identificarea şi plasarea corectă în timp a unor date astronomice menţionate în sursele antice constituie puncte cheie în alcătuirea cronologiei civilizaţiilor antice. Tendinţa anumitor cercetători de a reduce cu câteva sute de ani datele considerate de specialişti ca fiind destul de precise trebuie privită cu multă atenție şi într-un mod critic, însă nu trebuie desconsiderată.

Rămân totuşi unele întrebări fără un răspuns sigur: Papirusul de la Torino, în forma sa completă, reda cu exactitate numărul total al faraonilor şi al datelor acestora de domnie sau conţinea omisiuni - voite, de ce nu - şi greşeli privind numele regilor?; datele astronomice (răsăritul heliac al stelei Sirius) şi hărţile stelare antice (harta lui Senmut) pot într-adevăr să indice cu siguranţă anumite puncte fixe în cronologie?; datările cu C^{14}, în special pentru perioadele cu oscilaţii, pot fi luate ca repere cronologice cât de cât sigure?; Șeșonk I sau Ramses al III-lea a fost faraonul Şişak din menţiunea biblică; numele prescurtat al celui din urmă - Sessi (*Ss*) - este acelaşi cu Șișak?; lista lui Şeşonk I de la Karnak se referă la acea campanie militară din timpul lui Rehoboam, campanie relatată în textele sfinte iudeo-creştine?

Lucrarea prezintă în linii mari principalele păreri și opinii enunțate de cercetători asupra cronologiei Egiptului antic și a zonei Orientului Apropiat și încercarea acestora de a clarifica, pe cât este cu putință, aceste chestiuni care duc la interpretări și rezultate care de multe ori diferă şi în privinţa cărora nu s-a ajuns până în prezent la acelaşi numitor comun.

Anexa 1

„Listele regale” provenite din Egiptul antic

Termenul de „listă regală” este adeseori - şi în mod greşit - aplicat şi acelor grupuri de nume regale sau imagini întâlnite în temple sau morminte, scopul alcătuirii lor fiind unul cultic (liste de ofrande sau liste cu numele strămoşilor) nu unul istoric.

Totuşi, în Egiptul antic se păstrau însemnări oficiale privitoare atât la trecut cât şi la prezentul de atunci, termenul folosit fiind *gnwt* care s-ar traduce „anale” (*gnt*, la sg). Singura „listă de regi”, în adevăratul sens al cuvântului, care s-a păstrat este „*Papirusul de la Torino*” alcătuit în timpul dinastiei a XIX-a. Tradiţia listelor regale s-a transmis de la scribii din Ity-tawy (*‘It̠-t3wy*) la cei din Theba şi Memfis. Se poate ca această tradiţie să fie preluată de Ity-tawy din Herakleopolis (*Nni-nsw*), însă nu se ştie nici ce însemnări au ţinut regii de acolo şi nici cum s-ar fi făcut transmiterea către Ity-tawy.

În privinţa „*Istoriei*” lui Manetho, forma în care a fost alcătuită era aceea a listei regale provenită din Memfis. Astfel, „*Aegyptiaca*” nu a fost o istorie la sfârșitul căreia s-a adăugat o listă a faraonilor, ci *a fost concepută ca o listă de regi presărată cu secţiuni narative* (Redford 1986, p. 67, 161-163, 197, n. 39 şi 331-336).

În afara „*Papirusului de la Torino*”, grupurile de nume mai sus menţionate vor fi prezentate pe scurt - dar cu câteva mici detalii -, ele fiind preluate din cartea lui Redford, păstrând totodată şi clasificarea acestuia.

Surse cu caracter cultic (Cultic Assemblages engl.*) ale regilor predecesori (în documente regale: Tradiția de la Abydos):*

1. Lista de la Abydos a lui Sethi I: în dreapta perechii regale sunt 3 registre de cartuşe orientate cu faţa spre stânga şi aşezate în coloane. Sunt redate numele a 76 de regi (în cartuşe verticale) începând cu Menes. 18 nume de după Pepi al II-lea din această listă nu sunt menţionate în „Papirusul de la Torino” iar alte câteva din papirus lipsesc din lista de

la Abydos. Ultimul registru conţine numai numele lui Sethi I precedat de formula „fiul lui Ra” (*s3 r*ᶜ).

2. Lista de la Abydos a lui Ramses al II-lea: conţine 78 de nume regale, fiind o copie exactă a listei lui Sethi I, plus adaosul celor două cartuşe a lui Ramses al II-lea.

Surse cu caracter cultic (Cultic Assemblages engl.*) ale regilor predecesori (în documente private: Tradiția de la Memfis):*

1. Lista de la Saqqara a lui Tjuloy (Tjunuroy): sunt înfăţişate 58 de cartuşe aranjate vertical în două registre a câte 29 de nume fiecare. Lista este alcătuită după modelul celor regale de la Abydos.
2. Planșeta de desen (*drawing board* engl.) de la Giza: se găseşte într-o mastaba din dinastia a V-a şi conţine o listă de 6 cartuşe.
3. Lista de la Wady Hammamat: pe o stelă a lui Sebekhotep din dinastia a XIII-a sunt 5 cartuşe (3 de regi şi două de prinţi).
4. Lista de la Elefantina: pe o piatră sunt inscripţionate numele şi titlurile a 5 regi.
5. Lista de la Abusir: pe un fragment de relief provenit, se pare, de la un mormânt privat, sunt reprezentaţi 5 regi şezând cu faţa spre stânga, fiecare având numele încadrat într-un cartuş. Primul şi ultimul cartuş sunt dificil de citit.
6. Lista regilor şi a „strămoşilor iluştri”: pe două blocuri de piatră provenite de la un mormânt particular de la Saqqara se mai disting numele a 13 regi care sunt înfăţişaţi şezând, cu cartuşele aferente în dreptul fiecăruia. Cartuşele nu mai pot fi citite în prezent ele fiind prea deteriorate.
7. Lista din mormântul lui Mahu (de la Saqqara): din cele 6 posibile cartuşe doar 3 se mai păstrează complet plus partea superioară al celui de-al 4-lea.

Surse cu caracter cultic (Cultic Assemblages engl.*) ale regilor predecesori (în documente regale: Tradiția de la Theba):*

1. Secvenţa regilor dinastiei a XI-a de la Tod: pe două blocuri de piatră sunt menţionaţi 3 regi, predecesori ai lui Mentuhotep I.

2. Lista regilor din Regatul Mijlociu păstrate pe o amuletă: pe o placă aparţinând probabil celei de-a de-a doua perioade intermediare se găsesc prenumele regilor dinastiei a XII-a, placa fiind împărţită în 6 pătrate.
3. Lista regilor din Regatul Mijlociu de pe al 3-lea pilon de la Karnak: se mai păstrează doar 3 nume aparţinând dinastiei a XI-a.
4. Lista de la Karnak a lui Thutmosis al III-lea: faţă de „listele” de mai târziu de la Abydos, aici regii sunt înfăţişaţi sub formă de statui şezând, numele lor fiind inscripţionat deasupra capului fiecăruia. Sunt 4 registre de regi aşezate pe orizontală şi împărţite la rândul lor în două: 31 de regi fiind orientaţi cu faţa spre stânga şi 31 cu faţa spre dreapta.
5. Reliefurile Min din Ramesseum: scena redă un prim grup de 14 statuete reprezentând tot atâţia regi, în faţa lor fiind menţionat prenumele acestora. Al doilea grup - mai mic - de regi înfăţişa 8 sau 9 statui din care se mai păstrează doar 6.
6. Reliefurile Min de la Medinet Habu (*Ḏsrt imntt*): datează din timpul lui Ramses al III-lea şi sunt împărţite în două grupe: în primul, 7 preoţi poartă pe umeri statuile a 7 regi iar în al doilea registru sunt înfăţişate 9 statui regale şezând.
7. Lista regilor din liturghia zilnică - textele rostite în cursul slujbei religioase cotidiene din temple - pentru Amenhotep I: conţine 14 nume de regi.
8. Litania de la Torino: pe un papirus păstrat la Torino este prezentată o listă de regi și prinți (5 la număr), plus 7 nume de prinţese al căror nume este inserat în lista cu invocările către zei.

Liste de nume regale în cartuşe (în documente private: Tradiția de la Theba):

1. Lista de pe ostrakonul 25.646 păstrat la Cairo: datând din a doua jumătate a dinastiei a XIX-a, ostrakonul conţine o listă de regi, neavând nici o introducere sau notă explicativă. Pe faţa papirusului (recto) sunt pomeniţi 12 regi iar pe verso doar 2.
2. Rândul de cartuşe din mormântul lui Horemheb: din cele 3 registre din faţa Kioşkului, în cel de sus au fost plasate 4 cartuşe regale.
3. Vasul pentru libaţii al lui Nefer-abet: găsit la Deir el-Medina, conţine - pe orizontală cu faţa spre dreapta - dublul cartuş al lui Amenhotep I, cel al lui Ahmes Nofretari (mama sa) şi cartuşul lui Meryet-amun.

4. Pragul de sus al ușii (*lintel* engl.) de la Medinet Habu: conţine 3 cartuşe de regi.
5. Deir el-Medina 50081: pe un fragment de calcar (*limestone* engl.) se găsesc dublul cartuş al lui Amenhotep I, urmat de cel al mamei acestuia Ahmes Nofretari/Nefertari şi cartușul lui Sethi I (Men-maat-re).
6. Graffiti-ul de la Theba nr. 753-6: conţine 4 cartuşe, două dintre având numele şi prenumele lui Sethi al II-lea.
7. Ofranda scribului Qenhirkhopshef: conţine cca. 34 de cartuşe în două şiruri, acestea încadrând imaginea.
8. Masa de ofrande a lui Paneb şi a fiului său Opehty: conţine 14 nume regale.
9. Lista de cartuşe din mormântul 306 de la Theba: este înfăţişat un grup de 14 cartuşe împărţit în două.

Surse cu caracter cultic (Cultic Assemblages engl.*) ale regilor predecesori (în documente private: Tradiția de la Theba):*

Stele şi inscripţii din morminte particulare ce conţin nume regale (de altfel, numele menţionate sunt puţine la număr).

Secvenţe ale numelor de regi din genealogii:

Cea mai importantă este genealogia lui Pasenhor din dinastia a XXII-a, care prezintă pe strămoşii acestuia pe cale patriarhală în decursul a 16 generaţii.

(Redford 1986, p. 1-18 (pentru „*Papirusul de la Torino*”) şi p. 18-64 (pentru celelalte).

În privinţa genealogiei lui Pasenhor vezi Kitchen 1996, paragraful 85 (p. 105) ş.u. plus tabelul 19 (p. 488). Pentru transcrierea şi traducerea completă a textului stelei lui Pasenhor, aflată la muzeul Luvru din Paris (IM 2846, Cat. Nr. 31) se poate consulta recenta lucrare a lui Robert K. Ritner - *The Libyan Anarchy: Inscriptions from Egypt's Third Intermediate Period* (2009), *SBLWAW* 21.

Conform lui Gary Greenberg, fiecare din listele regale (cea de la Saqqara, de la Abydos şi Papirusul de la Torino) prezintă un punct de vedere politico-teologic diferit privind legitimitatea regilor din Memfis, Theba şi Heracleopolis:

În lista de la Saqqara este omisă toată perioada în care au existat rivalităţi între diferiţi regi (de la Pepi al II-lea din dinastia a VI-a până la Mentuhotep I din dinastia a XI-a care a unificat Egiptul), nefiind recunoscută nici o autoritate legitimă atâta timp cât în diferite părţi ale Egiptului îşi exercitau domnia mai mulţi regi.

Lista de la Abydos redă un punct de vedere loialist regilor memfiţi şi contrar celor de la Heracleopolis, arătând de asemenea o adversitate faţă de regii din Theba. Numai după ce tronul de la Memfis a încetat să mai existe şi Mentuhotep I a reunit Egiptul, scribul de la Abydos a conferit legitimitate monarhiei tebane. Privitor la regii din Theba care au domnit în perioada cuprinsă între sfârşitul liniei regale memfite şi reunificarea Egiptului de către Mentuhotep I, scribul de la Abydos a refuzat să le recunoască autoritatea.

Papirusul de la Torino este un document teban care prezintă un punct de vedere loial regilor din Theba, acesta începând dinastia a XI-a cu fondatorii liniei regale tebane, mai precis cu domnia de mai târziu a lui Mentuhotep I. Tebanii nu puteau permite un document ce prezenta regii memfiţi pe tron în acelaşi timp cu regii din Theba, astfel că papirusul prezintă doar 12 regi acolo unde lista de la Abydos enumeră 22 de regi (Theba având interesul de a face o trecere lină a domniei de la Memfis la Theba), astfel că dinastia a VI-a din papirus s-a terminat acolo unde începe dinastia a XI-a, omiţând în mod deliberat ultimii 9 sau 10 regi memfiţi pentru a evita orice aparenţă de contradicţie/nepotrivire. Papirusul mai prezintă o linie dinastică a regilor din Heracleopolis, ceea ce din punct de vedere politic este semnificativ. Autoritatea tebană a fost oprită prin înfrângerea ei de către regii heracleopolitani, cei din urmă trebuind astfel a fi menţionaţi, prin aceasta amintindu-se egiptenilor că insuccesul regilor de la Memfis împotriva celor din Heracleopolis se datora faptului că zeul Horus i-a abandonat în favoarea regilor din Theba care i-au învins pe regii din Heracleopolis.

(Greenberg 2003-04, p. 155-156).

Anexa 2 (tabel)

Unele date de domnie conform cronologiei „clasice”, cele rezultate în urma reducerii și cele de C^{14} pentru anul 1 de domnie

Faraon	Dinastia	Cronologia „clasică” (î.Hr.)		Cronologia „nouă” (î.Hr.)		C^{14} (anul 1)
		CAH[317]	Shaw & Nicholson[318]	Furlong[319]	Robinson[320]	Ramsey et.al.[321]
Amenhotep I	a XVIII-a	1546-1526	1525-1504	1340-1319	1163-1142	1545/1519-**
Thutmosis I	a XVIII-a	1525-c.1512	1504-1492	1319-1307	1142-	-----
Thutmosis II	a XVIII-a	c.1512-1504	1492-1479	1307-1304	-1129	-----
Thutmosis III	a XVIII-a	1504-1450	1479-1425	1304-1250	1128-1106	1498/1474-
Hatșepsut	a XVIII-a	1503-1482	1473-1458	-----*	-----	1492/1468-
Amenhotep II	a XVIII-a	1450-1425	1427-1400	1250-1225	1093-1067	1445/1423-
Thutmosis IV	a XVIII-a	1425-1417	1400-1390	1225-1217	1067-1058	-----
Amenhotep III	a XVIII-a	1417-1379	1390-1352	1217-1179	1058-1017	1408/1386-
Amenhotep IV/Akhnaton	a XVIII-a	1379-1362	1352-1336	1179-1162	1027-1011	1370/1348-
Semenkhkare	a XVIII-a	1364-1361	1338-1336	1164-1161	1011-1009	-----
Tutankhamun	a XVIII-a	1361-1352	1336-1327	1161-1152	1009-1000	1353/1331-
Ay II	a XVIII-a	1352-1348	1327-1323	1152-1148	1000-997/6	-----
Horemheb	a XVIII-a	1348-1320	1323-1295	1148-1120	996/5-991	1341/1318-
Ramses I	a XIX-a	1320-1318	1295-1294	1120-1118	991-990	1313/1290-
Sethi I	a XIX-a	1318-1304	1294-1279	1118-1104	990-979	-----
Ramses II	a XIX-a	1304-1237	1279-1213	1104-1037	979-	1297/1273-
Merneptah	a XIX-a	1236-1223	1213-1203	1037-1027	-----	-----
Ramses III	a XX-a	1198-1166	1184-1153	1008-977	-----	1202/1176-
Ramses IV-XI	a XX-a	1166-1085	1153-1069	977-890	-----	-----
Șeșonk I	a XXII-a	c.945-924	945-924	895-874	-----	-----
Osorkon IV	a XXII-a	c.730-715	730-715	716-712?	-----	-----

317 *CAH^3 II/2* 1975, p. 1038-1039 și *CAH^2 III/1* 1982, p. 890.
318 Shaw & Nicholson 1995, p. 310-311.
319 Furlong 2007, p. 291 și 300-302.
320 Robinson 1994/95, p. 87-88
321 Ramsey *et.al.* 2010, p. 1556.

* Liniile punctate: autorii respectivi nu menţionaţionează anii de domnie.

** Datele 1545/1519- și celelalte din ultima coloană a tabelului, se referă strict la anul 1 de domnie, astfel că, primul an al faraonului respectiv trebuie situat între 1545 și 1519 î.Hr. conform datării cu C^{14} (95% probabilitate).

Anexa 3 (tabel)

Datele științifice rezultate în urma analizelor de laborator cu privire la erupțiile vulcanice din perioada 1649-1524 î.Hr.

-

HI 5[322]	*FYN*[323]	*YAM*[324]	*Irish oak*[325]	*GISP 2*[326]	*GRIP*[327]
1649*	**1649/1648**	**1649/1648**	-----	-----	-----**
-----	-----	-----	**1628**	-----	-----
1626	-----	**1626**	-----	-----	-----
-----	-----	-----	-----	1623	-----
1619/1618/1617	-----	-----	-----	-----	1619/1618
-----	-----	-----	-----	1602	-----
-----	-----	-----	-----	1600	-----
1597	-----	-----	-----	-----	-----
1544	-----	-----	-----	-----	-----
1524	-----	1524	-----	-----	-----

(*apud* Salzer & Hughes 2007, p. 64-66 și tabelul 6 de la p. 65)

---

322 *HI 5* - rezultate provenite din cercetarea probelor din 5 site-uri din Vestul Statelor Unite ale Americii.
323 *FYN* - date din nordul Finlandei (Laponia).
324 *YAM* - date din Peninsula Yamal din nord-vestul Siberiei.
325 *Irish oak* - probă din lemn de stejar provenită din Irlanda.
326 *GISP 2* (*Greenland Ice Sheet Project* engl.) - date provenite din Groenlanda.
327 *GRIP* - *thephra* găsită în miez de gheață provenită din Groenlanda.

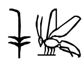
* Datele în bold sunt cele care a putea avea legătură cu erupția vulcanului Thera.
** Liniile punctate: nu s-au identificat date pentru acel an, provenite din analizele respective.

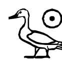
Anexa 4

Termeni folosiți în text și scrierea lor în hieroglife

n această listă sunt date atât numele unor faraoni și al câtorva regine, cât și denumirile unor state, oraşe, ape ş.a., însă numai cele menționate în lucrarea de față. Este arătată forma în scrierea hieroglifică (cu una sau maxim trei variante, fiind știut faptul că un cuvânt putea fi scris în mai multe feluri), transcrierea și traducerea lor. Pentru *serekh*-uri și cartușe am folosit: W. Budge - *The Book of the Kings of Egypt* (1908); M.H. Gauthier - *Le Livre des rois d'Égypte* (1917); F. Raffaele - *Dynasty 0* (2003), în special pentru aranjarea cronologică a *serekh*-urilor; D. Sitek - *Ancient Egypt. History & Chronology* (2000-2007), adresă site: http://www.narmer.pl/mainen.htm), Sjef Willockx - *An ancient Egyptian kinglist of the 1st till 6th dynasty* (2006) și *The cartouche names of the New Kingdom* (2008), adresă site: http://www.egyptology.nl [PDF]; plus alte diferite imagini ale cartușelor. Pentru restul cuvintelor sursele au fost: A. Gardiner - *Egyptian Grammar* (1957[3]), notat cu (G), *Vygus Dictionary* (2009), 1396 p. [PDF] fără notație și J.P. Allen - *Middle Egyptian* (2010[2]), notat cu (A). Pentru cuneiformele persane: L.W. King & R.C. Thompson - *The Sculptures and Inscription of Darius the Great on the Rock of Behistûn in Persia* (1907); G.L. Windfuhr - *Notes on the Old Persian Signs* (1970). Cuneiformele şi transcrierea în asiriană sunt conform L.W. King - *First Steps in Assyrian* (1898), notat cu (K). Am păstrat transcrierea acestuia, în lucrările mai noi aceasta fiind de multe ori diferită. Scopul a fost acela de a se putea vizualiza forma în cuneiformă a cuvintelor respective. Semnele hieroglifice le-am inserat folosind programul JSesh.

 (*ḥr*) = „*Horus*". Reprezintă identificarea faraonului cu zeul Horus.

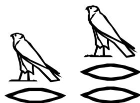
 (*nsw bity*) = „*Rege al Egiptului de Sus și de Jos*". Este scris înaintea numelui pe care faraonul îl primea la urcarea pe tron. Mai este denumit și *prenume*.

 (*s3 rꜥ*) = „*fiul lui Ra*". Precede numele primit de faraon la nașterea sa.

 (*nb ḫꜥw*) = „*stăpânul aparițiilor*". Este unul din epitetele care precede anumite nume regale (ex. la Antoninus Pius).

A. Numele unor faraoni din lucrarea de față (în ordine cronologică)

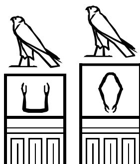
IRY-HOR/HOR RA („RO") (predinastic/„dinastia 0"- *Naqada* $IIIb_2$):

Numele de Horus: *r3 iri-Ḥr*

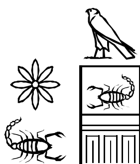
CROCODIL (?) (predinastic/„dinastia 0"- *Naqada* $IIIb_2$):

Numele de Horus: (= *śnḏ/snd*) *sni.w* (?)

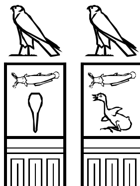
KA (SEKHEN?) (predinastic/„dinastia 0"- *Naqada* $IIIb_2$-c_1 *timpuriu*):

Numele de Horus: *k3 (shn*?)

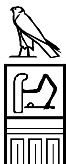
SCORPION (II?) (predinastic/„dinastia 0"- *Naqada* $IIIb_2$-c_1 *timpuriu*). Vezi și fig. 3:

Numele de Horus: *srḳt/srqt*

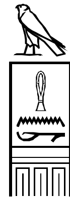
NARMER (dinastia I - *Naqada* $IIIc_1$ *timpuriu*):

Numele de Horus: *nʿr-mr*

AHA (dinastia I):

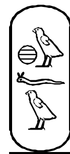
Numele de Horus: (D34 = *ʿḥ3*) *ʿḥ3*

SANAKHT (dinastia a III-a):

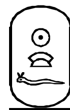
Numele de Horus: (V18 = *s3/z3*, M3 = *ẖt*) *z3-nẖt*

CHEOPS (dinastia a IV-a):

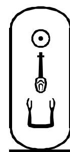
ẖw.f-w

CHEFREN (dinastia a IV-a):

ẖꜥw.f-rꜥ

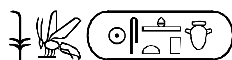
PEPI al II-lea (dinastia a VI-a):

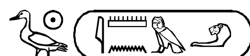
Numele de încoronare: *nfr-k3-rꜥ*

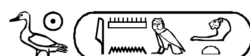
Numele de la naștere: *ppy*

AMENEMHAT al I (dinastia a XII-a):

Numele de încoronare: *s-ḥtp-ib-Rꜥ*

 s-ḥtp-ib-Rꜥ

Numele de la naștere: *’Imn-m-ḥ3t*

 ’Imn-m-ḥ3t

SENUSRET I (dinastia a XII-a):

Numele de încoronare: *ḫpr-k3-Rᶜ*

Numele de la naștere: *s-n-wsrt*

SENUSRET al III-lea (dinastia a XII-a):

Numele de încoronare: *ḫᶜ-k3w-Rᶜ*

Numele de la naștere: *s-n-wsrt*

AMENEMHAT al III-lea (dinastia a XII-a):

Numele de încoronare: *n-m3ᶜt-Rᶜ*

Numele de la naștere: *'Imn-m-ḥ3t*

KHYAN (dinastia a XV-a):

Numele de încoronare: *s-wsr-n-Rᶜ*

Numele de la naștere: *ḫy3n*

AMENHOTEP I (dinastia a XVIII-a):

Numele de încoronare: *ḏsr-k3-Rᶜ*

Numele de la naștere: *'Imn-ḥtp*

'Imn-ḥtp ḥḳ3-W3st

AHMES NOFRETARI/NEFERTARI (mama lui Amenhotep I). Scrierea verticală şi orizontală a numelui:

Numele reginei: *Jᶜḥ-ms nfr.t-iry*

THUTMOSIS I (dinastia a XVIII-a):

Numele de încoronare: *^{c}3-ẖpr-k3-R^{c}*

^{c}3-ẖpr-k3-R^{c} s^{c}3-n-R^{c}

Numele de la naștere: *Ḏḥwty-ms*

Ḏḥwty-ms ẖ^{c}-mi-R^{c}

HATȘEPSUT (dinastia a XVIII-a):

Numele de încoronare: *m3^{c}t-k3-R^{c}*

Numele de la naștere: *ḥ3t-špswt*

ḥ3t-špswt ẖnmt-'Imn

THUTMOSIS al III-lea (dinastia a XVIII-a):

Numele de încoronare: *mn-ẖpr-R^{c}*

mn-ẖpr-R^{c} ir-n-R^{c}

Numele de la naștere: *Ḏḥwty-ms*

Ḏḥwty-ms ḥḳ3-'Iwnw

AMENHOTEP al II-lea (dinastia a XVIII-a):

Numele de încoronare: *^{c}3-ẖprw-R^{c}*

Numele de la naștere: *'Imn-ḥtp*

'Imn-ḥtp ḥḳ3-nṯr-'Iwnw

AMENHOTEP al III-lea (dinastia a XVIII-a):

Numele de încoronare: *nb-m3^{c}t-R^c tit-‘Imn*

Prenumele scris fonetic: *nb-m3^{c}t-R^c*

Numele de la naștere: *‘Imn-ḥtp ḥḳ3-W3st*

‘Imn-ḥtp ḥḳ3-W3st iw^c-R^c

AMENHOTEP IV primii ani (dinastia a XVIII-a):

Numele de încoronare: *nfr-ḫprw-R^c w^c-n-R^c*

Numele de la naștere: *‘Imn-ḥtp ḥḳ3-nṯr-W3st*
^{c}3-[m]-^{c}ḥ^c.f

AMENHOTEP IV/AKHNATON:

Numele de încoronare: *nfr-ḫprw-R^c w^c-n-R^c*

Numele de la naștere: *3ḫ-n-‘Itn*

NEFERTITI (soția lui Akhnaton). Variante diferite privind scrierea numelui:

Numele reginei: *nfr-nfrw-‘Itn nfr.ty.ti*

SEMENKHKARE (dinastia a XVIII-a):

Numele de încoronare: *^{c}nḫ-ḫprw-R^c*

^{c}nḫ-ḫprw-R^c
mry-nfr-ḫprw-R^c

Numele de la naștere: *nfr-nfrw-‘Itn mry-w^c-n-R^c*

smnḫ-k3-R^c ḏsr-ḫprw

TUTANKHATON/TUTANKHAMUN (dinastia a XVIII-a):

Numele de încoronare: *nb-ḫprw-Rᶜ*

Numele de la naștere: *twt-ᶜnḫ-‘Itn*

TUTANKHAMUN după schimbarea numelui:

Numele de încoronare: *nb-ḫprw-Rᶜ*

Numele de la naștere: *twt-ᶜnḫ-‘Imn*

twt-ᶜnḫ-‘Imn
ḥḳ3-‘Iwnw-šmᶜ

AY al II-lea (dinastia a XVIII-a):

Numele de încoronare: *ḫpr-ḫprw-Rᶜ*

ḫpr-ḫprw-Rᶜ ir-m3ᶜt

Numele de la naștere: *it-nṯr ᶜy*

it-nṯr ᶜy ḥḳ3-nṯr-W3st

HOREMHEB (dinastia a XVIII-a):

Numele de încoronare: *ḏsr-ḫprw-Rᶜ stp-n-Rᶜ*

ḏsr-ḫprw-Rᶜ stp-n-Rᶜ
ḥḳ3-m3ᶜt

Numele de la naștere: *Ḥr-m-ḥb*

Ḥr-m-ḥb mry-n-‘Imn

Ḥr-m-ḥb mry-n-‘Imn

RAMSES I (dinastia a XIX-a):

Numele de încoronare: *mn-pḥty-Rᶜ*

mn-pḥty-Rᶜ

Numele de la naștere: *Rᶜ-ms-sw*

Rᶜ-ms-sw

Rᶜ-ms-sw ḥḳ3-m3ᶜt

SETHI I (dinastia a XIX-a):

Numele de încoronare: *mn-m3ᶜt-Rᶜ*

mn-m3ᶜt-Rᶜ tit-Rᶜ

Numele de la naștere: *Stẖy mry-n-Ptḥ*

wsir-St[ẖ]y mry-n-Ptḥ

RAMSES al II-lea (dinastia a XIX-a):

Numele de încoronare: *wsr-m3ᶜt-Rᶜ*

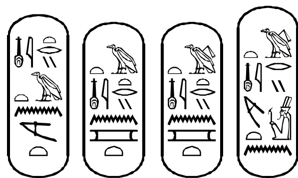
wsr-m3ᶜt-Rᶜ stp-n-Rᶜ pḥty-mi-Mntw

Numele de la naștere: *Rᶜ-ms-sw mry-ʻImn*

Rᶜ-ms-sw mry-ʻImn wr-mnw

Rᶜ-ms-sw mrwty-mi-ʻItm mry-ʻImn

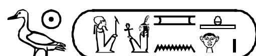
NEFERTARI (soția lui Ramses al II-lea). Variante diferite privind scrierea numelui:

Numele reginei: *nfr.t-iry mryt-n-Mwt*

MERNEPTAH (dinastia a XIX-a):

Numele de încoronare: *b3-n-Rᶜ mry-ʻImn*

 b3-n-Rᶜ mry-nṯrw

Numele de la naștere: *mry-n-Ptḥ ḥtp-ḥr-m3ᶜt*

 mry-n-Ptḥ ḥtp-ḥr-m3ᶜt

SETHI al II-lea (dinastia a XIX-a):

Numele de încoronare: *wsr-ḫprw-Rᶜ stp-n-Rᶜ*

 wsr-ḫprw-Rᶜ mry-Stḫ

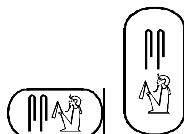
Numele de la naștere: *Stḫy mry-n-Ptḥ*

RAMSES al III-lea (dinastia a XX-a):

Numele de încoronare: *wsr-m3ᶜt-Rᶜ mry-ʻImn*

Numele de la naștere: *ḥḳ3-ʻIwnw*

 Rᶜ-ms-sw ḥḳ3-ʻIwnw

Numele prescurtat: *Ss*

RAMSES al IX-lea (dinastia a XX-a):

Numele de încoronare: *nfr-k3-Rᶜ stp-n-Rᶜ*

nfr-k3-Rᶜ stp-n-Rᶜ

Numele de la naștere: *Rᶜ-ms-sw-ẖᶜ-[m]-W3st mrr-'Imn*

Rᶜ-ms-sw-ẖᶜ-[m]-W3st mrr-'Imn

ȘEȘONK I (dinastia a XXII-a):

Numele de încoronare: *ḥḏt-ḫpr-Rᶜ stp-n-Rᶜ*

ḥḏt-ḫpr-Rᶜ stp-n-'Imn

Numele de la naștere: *š3-š3-n-ḳ(q) [mry]-'Imn*

š3-š3-n-ḳ(q) s3-b3stt

mry-'Imn nṯr-ḥḳ3-'Iwnw

OSORKON al IV-lea (dinastia a XXII-a):

Numele de încoronare: *ᶜ3-ḫpr-Rᶜ stp-n-'Imn*

Numele de la naștere: *w3-s3-r-k-n mry-'Imn*

PSAMMETIK al III-lea (dinastia a XXVI-a):

ᶜnḫ-k3-n-Rᶜ

p-s-m-ṯ-k

KAMBYSES [al II-lea în Persia] (dinastia a XXVII-a):

Numele de încoronare: *ms-w-ti-R^{c}*

ms-ti-R^{c}

Numele de la naștere: *k-n-b-w*

k-m-b-i-ṯ

Numele persan: *Ka^{m}būjiya*
<ka-ba-u-ji-i-ya-ma>

NECTANEBO al II-lea (dinastia a XXX-a):

Numele de încoronare: *snḏm-ib-R^{c} stp-n-'Imn*

Numele de la naștere: *nḫt-Ḥr-(n)-Ḥbt*

nḫt-Ḥr-(n)-Ḥbt
mry-Ḥwt Ḥr

snḏm-ib- R^{c} stp.n-'Imn

KHABABAȘ (în timpul dinastiei a XXXI-a persană):

Numele de încoronare: *Šnn stp-n-Ptḥ*

Numele de la naștere: *ḫ3-b3-š3*

ḫ3-b-b-š3

ḫ3-b3-š3

DARIUS [al III-lea în Persia] (dinastia a XXXI-a persană):

Numele de la naștere: *in- ṯ-r-w-š3*

Numele persan: *Dārayavauša*
<da-a-ra-ya-va-u-ša>

PTOLEMEU al IX-lea SOTER II Lathyros [cel Pios] (dinastia a XXXIII-a/ptolemeică):

Numele de încoronare:

iwᶜ-(n)-nṯr-mnḫ-nṯrt-mr(t)-mwt s-nḏt(t) stp-n-Ptḥ ir-m3ᶜt-Rᶜ sḫm-ᶜnḫ-n-'Imn

ptwlmis ᶜnḫ-ḏt mry-Ptḥ

PTOLEMEU al X-lea ALEXANDER I (dinastia a XXXIII-a/ptolemeică):

Numele de încoronare:

mry-nṯr-mnḫ-nṯrt-mnḫt-s3t-Rᶜ stp-n-Ptḥ ir-m3ᶜt-Rᶜ sḫm-ᶜnḫ-n-'Imn

Numele de la naștere:

ptwlmis ḏd n.f ᶜlksntrs ᶜnḫ-ḏt mry-Ptḥ

PTOLEMEU al XII-lea Neo Dionysos Auletes (dinastia a XXXIII-a/ptolemeică):

Numele de încoronare: *iwᶜ-n-p3-nṯr-nti-nḥm stp-n-Ptḥ ir-m3ᶜt-Rᶜ*

Numele de la naștere: *ptwlmis ᶜnḫ-ḏt mry-Ptḥ-3st*

PTOLEMEU al XV-lea CAESARION (dinastia a XXXIII-a/ptolemeică):

Numele de încoronare:

iwᶜ-(n)-p3-nṯr-nti-nḥm stp-n-Ptḥ ir-m3ᶜt-Rᶜ sḫm-ᶜnḫ-n-'Imn

Numele de la naștere:

ptwlmis ḏd tw-n.f kisrs

CLEOPATRA (a VII-a) (dinastia a XXXIII-a/ptolemeică):

Numele de încoronare: *ḳlwpdrt nṯrt mr(t)-it.s*

Numele de la naștere: *ḳliwp3drt3*

ANTONINUS PIUS (perioada romană):

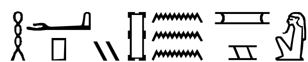
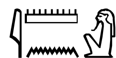
Nume:

B. Diferite cuvinte folosite în text (hieroglife/cuneiforme - transcriere - traducere)

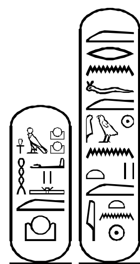
(K)	*Akkadū*	Akkad (neo-asir.)
	Issr/Isswr	Asiria
(K)	*Aššur*	Asiria (neo-asir.)
(K)	^{matu}*Aššur*^{KI}	țara/ținutul Asiria (neo-asir.)
	Sngr	Babilonia
(K)	*Bāb-ili*	Babilon (neo-asir.)
	Kn^{c}*nw*	persoane din Canaan, canaaniți
(K)	*Ku-na-ḫa-ai-u*	canaaniți (neo-asir.)
(G)	*Kftyw*	Creta
(G/A)	*Kmt*	Egipt, ţinutul/pământul Negru
(K)	*Mu-ṣur*	Egipt (neo-asir.)
(G)	*Šm*^{c}*w*	Egiptul de Sus
(G)	*Šm*^{c}*w*	Egiptul de Sus
(G)	*mḥw*	Egiptul de Jos, Delta
(G)	*mḥw*	Egiptul de Jos, Delta
(G)	*Ḫt3*	Hatti, ținutul hitiților
(K)	^{matu}*Ḫat-ti*	ținutul Hatti (neo-asir.)
(K)	^{matu}*Ḫa-at-ti*	ținutul Hatti (neo-asir.)

(Stela Isr.)	*Ysri3r*	Israel
(G)	*Mṯn*	Mitanni
(G)	*Nhrn*	Mitanni
(G)	*Ḏ3hy*	parte a Palestinei şi Feniciei
(G)	*Rṯnw*	zonă între Palestina și Siria
(A)	*Rṯnw*	zonă între Palestina și Siria
(A)	*Rṯnw*	zonă între Palestina și Siria
(K)	*Pa-la-as-tu*	Palestina/Filistia (neo-asir.)
(G)	*fnḫw*	persoană din Siria, sirian
	Ḫ3rw	Khor, numele unei părți a Palestinei
(K)	*Urarṭu*	Urartu (în Armenia) (neo-asir.)
	3bḏw	Abydos
(G/A)	*3bḏw*	Abydos
	3ḫt-itn	Akhetaton/Akhetaten (Amarna)
(A)	*Ḥwt-wʿrt*	Avaris
(K)	*Gar-ga-miš*	Carchemiș (neo-asir.)
(G)	*3bw*	Elefantina
(G)	*3bw*	Elefantina
(G)	*‘Iwnw*	Heliopolis (On)
	Nni-nsw	Herakleopolis

(G)	*Nni-nsw*	Herakleopolis
(K)	^{alu}*Ur-sa-li-im-mu*	Ierusalim (neo-asir.)
(Pap. Tur.)	*‘It̠-t3wy*	Ity-tawy
(A)	*‘Ipt-swt*	(templul din) Karnak
(G/A)	*‘Ipt-swt*	(templul din) Karnak
	Ḏsrt imntt	Medinet Habu
	ᶜnḫ t3wy	Memfis
(G)	*Mn-nfr*	Memfis
(G)	*Ḥwt-k3-Ptḥ*	Memfis
	Ḥwt-k3-Ptḥ	Memfis
	Inbw ḥḏ	Memfis (Zidurile Albe)
(K)	^{alu}*Me-im-pi*	Memfis (neo-asir.)
(G/A)	*W3st*	Theba
(A)	*W3st*	Theba
(K)	^{alu}*Ni-*	Theba (neo-asir.)
	Pẖr-wr	fluviul Eufrat
	Pẖr-wr	Eufrat
(K)	^{nāru}*Purātu*	Eufrat (neo-asir.)
(K)	*Purātu*	Eufrat (neo-asir.)
(G)	*Ḥᶜpy*	fluviul Nil

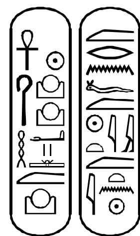
		Ḥ^{c}py	Nil (zeul Hapi)
	(K)	*Idiḳlat/Diḳlat*	Tigru (neo-asir.)
	(G/A)	*‘Imn*	zeul Amun
	(A)	*‘Itn*	zeul Aton/Aten

Zeul Re-Harakhti: numele zeului solar Re-Harakhti este redat, în timpul lui Akhnaton, nu sub forma simplă obișnuită (*R^{c}-Ḥr-3ḫty*), ci printr-o formulă mai lungă și mai complicată. Prin intermediul imaginii discului solar (*Itn*), numele este încadrat în două cartușe la fel ca cel al regelui (Allen p. 200). În inscripții ambele cartușe sunt egale ca dimensiuni, însă doar în acest mod le-am putut reda prin programul folosit.

 (A)

^{c}nḫ R^{c}-ḥrw-3ḫty ḥ^{c}y m 3ḫt | m rn.f m šw nty m itn

Cândva între anii 9-11 ai domniei lui Akhnaton, numele zeului a fost redat într-o nouă formă (Allen p. 201). Pentru transcriere am adoptat sistemul lui Gardiner (*i* sau *y* în loc de *j*):

 (A)

^{c}nḫ R^{c} ḥḳ3 3ḫty ḥ^{c}y m 3ḫt | m rn.f m ḫ3it ii m itn

		R^{c}	zeul Ra/Re
	(A)	*R^{c}*	Ra/Re
	(A)	*R^{c}*	Ra/Re

	(A)	*Rʿ-Ḥrw-3ḫt*y	Re-Harakhti (Horus de la orizont)
	(A)	*Stẖ* / St*ḫ*	zeul Seth
	(G)	*Stẖ* / *Stḫ*	Seth
	(G)	*gnwt*	anale, scrieri cu caracter istoric
	(G)	*gnwt*	anale, scrieri cu caracter istoric
		mnš	cartuş
	(A)	*šnw*	cartuș
	(G)	*šnw*	cartuș
	(A)	*ḥḳ3*	conducător
	(A)	*ḥḳ3*	conducător
	(G)	*S3ḥ*	constelația Orion
(Pir.)	(G)	*d(w)3t*	Duat
	(G/A)	*Pr-ʿ3*	faraon (ad.lit. „casă mare”)
(templul de la Dendera)		*Pr-ʿ3*	faraon (cartuș cu termenul generic pentru rege: per. ptolem. și romană)
	(G)	*ḥb sd*	festivalul Sed, jubileu
	(G)	*ḥb sd*	festivalul Sed, jubileu
	(G)	*ḥb sd*	festivalul Sed, jubileu
	(A)	*Ḏḥwty*	luna Thoth (prima lună a Inundației)

(G)	*3ḫt*	orizont
(G)	*3ḫt*	orizont
	Ḥr-3ḫty	planeta Marte
(G)	*mr*	piramidă
(A)	*3ḫt*	primul anotimp: al Inundației (jum. Iul. - jum. Nov.). Toamna.
(A)	*prt*	al doilea anotimp: al Cultivării (jum. Nov. - jum. Mart.). Iarna.
(A)	*šmw*	al treilea anotimp: al Recoltei (jum. Mart. - jum. Iul.). Vara.
	prt Spdt	„răsăritul heliac” al stelei Sirius
	nsw	rege
(K)	*šar*	rege al..(neo-asir.)
(K)	*šarru*	rege (neo-asir.)
(A)	*ḥmt nsw*	regină (ad.lit. „soția regelui”)
	ḥmt nsw	regină
(G/A)	*srḫ*	serekh
(G)	*Spdt*	steaua Sirius (Sothis)
(G/A)	*ḫ3st*	ținut străin
	ḫ3st	ținut străin
(G)	*ḫ3swt*	ținuturi străine
(G)	*ṯ3ty*	vizir

C. „*Popoarele mării*”

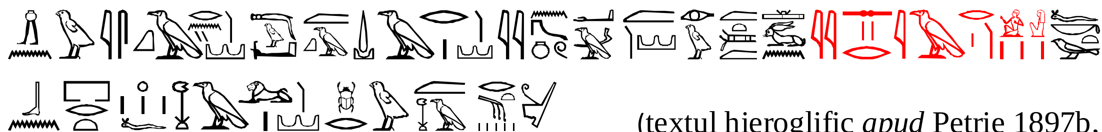
În lista „*Popoarelor mării*” de mai jos sunt prezentate atât transcrierea cât și forma în hieroglifică, preluare după Woudhuizen (Woudhuizen 2006, p. 36, fig.3).

Merneptah:	1. *Shardana*/Sherden	(*Š3rdn*)
	2. *Shakalasha*/Shekelesh	(*Š3krš3*)
	3. *Akawasha*/Ekwesh	(*Iḳ3w3š3*)
	4. *Lukku*/Lukka	(*R(L)kw*)
	5. *Tursha*/Teresh	(*Twrš3*)
Ramses al III-lea:	1. *Peleset*	(*Prwsṯ/Plwsṯ*)
	2. *Tjek(k)er*	(*Ṯ3k3r*)
	3. *Shekelesh*	(*Š3krš3*)
	4. *Denye[n]*	(*D3iniw*)
	5. *Weshwesh*/Weshesh	(*W3š3š3*)

D. *„Stela Israel*”

Rândul al 27-lea al stelei faraonului Merneptah în care este menționat numele Israelului. În text l-am dat cu roșu pentru a putea fi identificat cu ușurință:

Textul hieroglific (transcripție):

(textul hieroglific *apud* Petrie 1897b, pl. XIV)

Transcrierea fonetică a semnelor (transliterație):

inw iskrny mḥw m kḏr ynw^{c}m ir.w m tm wn ysri3r fk.ti bn prt.f ḫ3rw ḫpr.w m ḫ3rt n

(transcrierea *apud* Bimson 1988, p. 33)

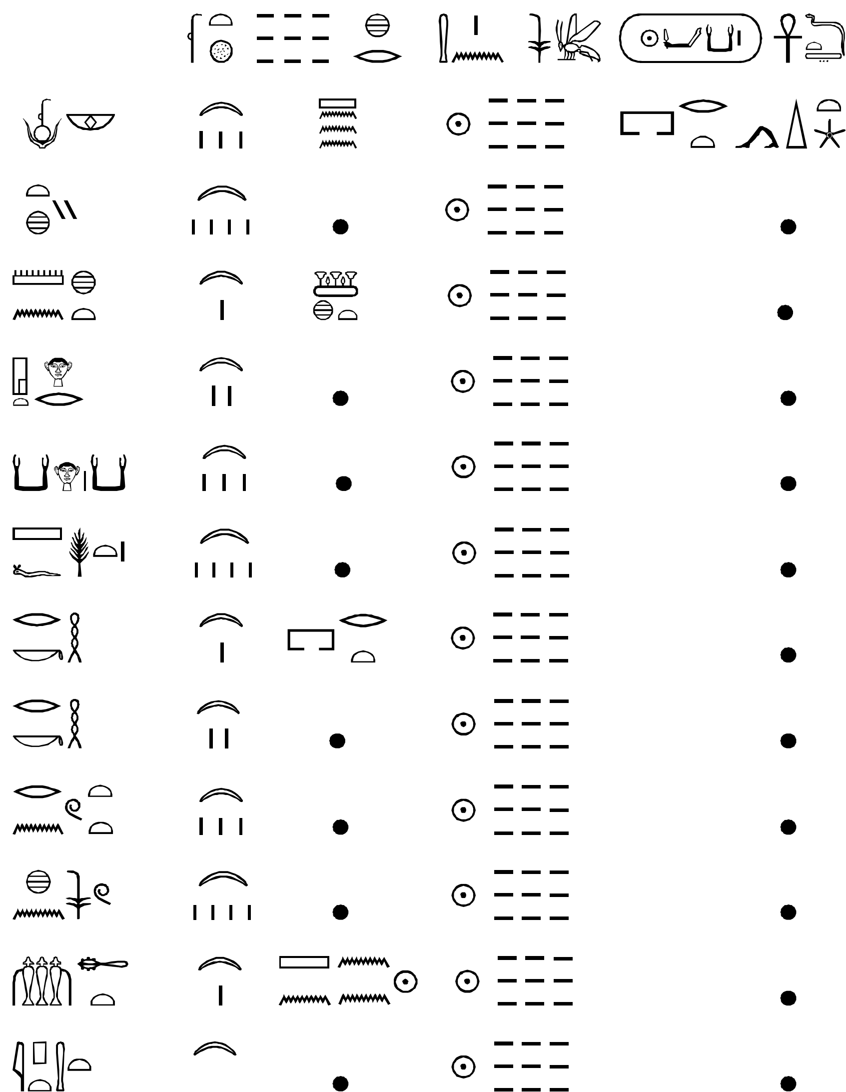
Traducere parțială:

„...Israelul(*ysri3r*) este dezolant(*fk.ti*), sămânța sa(*prt.f*) nu mai există”.

Când am inserat aceste hieroglife, nu mi-am putut da seama din textul lui Petrie - neavând o imagine mai clară a stelei - dacă în acest loc: (= *fk.ti*), pasărea este (G36) = fonograma pentru „*wr*” sau (G37) = determinativul pentru „mic, rău” („rău” - folosit aici, poate, pentru a indica sensul cuvântului, acela de distrus/devastat/pustiit). G37 se distinge de G36 prin coada rotunjită. Este posibil să fie semnul G 36 = „wr”, însă nu cred că această fonogramă își are locul în fraza respectivă (fiind vorba de *fk.ti*) și nu poate fi nici semn complementar/complement fonetic pentru o altă hieroglifă (blocul este format din semnele monoconsonantice/alfabetice: = *f*; = *k*; = *t*; urmează pasărea, apoi, în celălalt bloc de semne, alte două ce reprezintă deasemeni câte o singură consoană: = *b* și = *n*). Am ales deci semnul (G37). În orice caz nu este (G43) = semnul pentru consonanta „*w*” (*w* nefiind considerată vocală ci consonantă, deoarece scrierea hieroglifică omite vocalele, în transcrierea de astăzi a hieroglifelor fiind redat numai scheletul cuvântului, format din consoane). Sursa folosită pentru transcrierea acestui rând a fost textul lui Bimson. În limba engleză, traducerea pentru *fk ti* este: „is desolated” (Breasted 1906, p. 618 vezi şi *idem* 1897, p. 66); „is laid waste” (Ahlström & Edelman 1985, p. 60; Bimson 1988, p. 33); „is wasted” Hasel 2004b, p. 77). Pentru traducerea în română vezi Manley 2004, p. 278: „Israelul este dezolant, fără urmă de sămânță (vlăstar).”

E. Calendarul de pe „*papirusul Ebers*”

Textul în scrierea hieroglifică (reprodus aici de la stânga spre dreapta →), cel original fiind scris în hieratică (de la dreapta spre stânga ←):

Transcriere și traducere:

(rd. 1) *rnpt-sp/ḥsbt 9 ḫr ḥm n nsw-bity* (Ḏsr k3 r^{c}) *^{c}nḫ ḏt*

Anul 9 al Majestății sale regele Egiptului de Sus și de Jos (Ḏsr k3 r^{c}) (Amenhotep I) să trăiască veșnic.

(rd. 2)		Luna a 3-a	*šmw*	Ziua a 9-a	a răsărit [steaua] Sirius
(rd. 3)	*tḫy*	Luna a 4-a	•	Ziua a 9-a	•
(rd. 4)	*mnḫt*	Luna întâi	*3ḫt*	Ziua a 9-a	•
(rd. 5)	*ḥwt ḥr*	Luna a 2-a	•	Ziua a 9-a	•
(rd. 6)	*k3*	Luna a 3-a	•	Ziua a 9-a	•
(rd.7)	*šf bdt*	Luna a 4-a	•	Ziua a 9-a	•
(rd.8)	*rkḥ (wr)*	Luna întâi	*prt*	Ziua a 9-a	•
(rd.9)	*rkḥ (nḏs)*	Luna a 2-a	•	Ziua a 9-a	•
(rd.10)	*rnwtt*	Luna a 3-a	•	Ziua a 9-a	•
(rd.11)	*ḫnsw*	Luna a 4-a	•	Ziua a 9-a	•
(rd.12)	*ḫnty*	Luna întâi	*šmw*	Ziua a 9-a	•
(rd.13)	*ipt ḥmt*	Luna a 2-a	•	Ziua a 9-a	•

(*apud* Depuydt 2008, p. 119-120)

Anexa 5

Papirusul de la Torino şi succesiunea faraonilor din dinastiile a XIII-a şi a XIV-a

Pentru a se vedea cât de complexă şi dificilă este problema identificării tuturor faraonilor Egiptului antic dar şi a stabilirii precise a succesiunii acestora, cea de-a doua perioadă intermediară (dinastiile XIII - XVII) reprezintă cel mai bun exemplu în acest sens. Pe baza informaţiilor obţinute din cerectarea Papirusului de la Torino dar şi prin intermediul descoperirilor arheologice se poate observa stadiul la care s-a ajuns în momentul de faţă privitor la regii acestor dinastii. Încercări de aranjare a fragmentelor papirusului au fost făcute începând cu secolul al XIX-lea, la puţin timp după descoperirea papirusului. Trebuie cunoscut faptul că în momentul descoperirii sale papirusul era intact, acesta fragmentându-se în timpul transportului către Europa. Primul cercetător care a văzut fragmentele a fost Champollion în 1824, urmat de Seyffarth în 1826. Au început să fie scrise lucrări despre papirus şi conţinutul acestuia, cum ar fi cele ale lui J.G. Wilkinson - *Fragments of the Hieratic Papyrus at Turin: Containing the Names of Egyptian Kings* (1851); F.J. Lauth - *Manetho und der Turiner Königs-Papyrus* (1865), G. Farina - *Il papiro dei Re restaurato* (1938) ş.a. Cele mai importante studii din ultimii 50 de ani cu privire la papirus şi la succesiunea pe tronul Egiptului antic, sunt cele ale lui Alan H. Gardiner - *The Royal Canon of Turin* (1959); D.B. Redford - *Pharaonic King-Lists, Annals & Day-Books* (1986); K.S.B. Ryholt - *The Political Situation in Egypt during the Second Intermediate Period, c. 1800-1550 B.C.* (1997); recenzia din 1999 la cartea lui Ryholt (în *BASOR* 315, p. 47-74) de Ben-Tor şi articolul lui James P. Allen - *The Second Intermediate Period in the Turin King-List* în *Studies in honor of Manfred Bietak 1* (2006).

Rezultatele finale ţin într-adevăr de modul în care sunt aranjate fragmentele, din acest motiv existând diferenţe la fiecare autor în parte privind atât numărul exact al faraonilor cît şi ordinea în care aceştia s-au succedat la tronul Egiptului.

Pentru comparaţie voi prezenta lista pentru dinastiile XIII-XIV alcătuită de Alan Gardiner (1961), Jürgen von Beckerath în *LÄ* 6 (1986), Chris Bennett (1995) şi de James P. Allen (2006), la care am adăugat o mică schemă, potrivit lui Gary Greenberg (2003-04), privind cea de-a doua perioadă intermediară conform posibilei variante originale a operei lui Manetho.

Dinastiile a XIII-a și a XIV-a în Papirusul de la Torino, potrivit lui Alan Gardiner (1961):

Col.6, rd.05	<Sekhem>rē^{c}-khutowĕ [Amenemḥē-Sebekḥotpe], K$^{\times}$ [a] domnit, 2 ani 3 luni 24 zile
Col.6, rd.06	Sekhemkarē^{c} A[menemḥē-sonbe]f?$^{\times}$ .... vacant, 6 ani
Col.6, rd.07	Rē^{c}?-[A]menemḥē$^{\times}$? .... 3 ani
Col.6, rd.08	Sḥetepibrē$^{c\times}$ ..... 1 [an] (Altul cu acest nume col.6, rd.12)
Col.6, rd.09	Afnai
Col.6, rd.10	S^{c}ankhibrē^{c} [Ameny-Inyōtef-Amenemḥē]$^{\times}$, K (Altul cu acest nume col.8, rd.18)
Col.6, rd.11	Smenkarē^{c}
Col.6, rd.12	Sḥetepibrē^{c} (Altul cu acest nume col.6, rd.08)
Col.6, rd.13	Swadjkarē^{c} (Altul cu acest nume col.8, rd.06)
Col.6, rd.14	Nedjemibrē^{c}
Col.6, rd.15	Rē^{c}?-Sebek[ḥot]pe (I?), fiul lui Nen(?) ...., 2 [ani]
Col.6, rd.16	Ren[so]nb, a domnit 4 luni
Col.6, rd.17	Auibrē^{c} .... 7 [luni?] (Altul cu acest nume col.8, rd.12)
Col.6, rd.18	Sedjefakarē^{c} [Kay-Amenemḥē]$^{\times}$ .... ani
Col.6, rd.19	Sekhemrē^{c}-khutowĕ-Sebekḥotpe (II?) [Wegef], K?$^{\times}$ .... ani
Col.6, rd.20	Woser[ka]rē^{c}-Khendjer,$^{\times}$ .... ani
Col.6, rd.21	[Smenkh]karē^{c} generalul$^{\times}$
Col.6, rd.22	.... ka[rē^{c}] Inyōtef$^{\times}$?
Col.6, rd.23	.... ib?sēt
Col.6, rd.24	Sekhemka?rē^{c}-Sebekḥotpe (III?),$^{\times}$ 3 ani 2 [luni]
Col.6, rd.25	Kha^{c}[sekhem]rē^{c}-Neferḥōtep, fiul lui Ḥa^{c}onkhef, K$^{\times}$, 11 ani 1 lună ....
Col.6, rd.26	Rē^{c}?-Siḥatḥōr, ... 3 [luni?]
Col.6, rd.27	Kha^{c}neferrē^{c}-Sebekḥotpe (IV?), K$^{\times}$
Col.7, rd.01	Kha^{c}ḥōteprē^{c} [Sebekḥotpe V?], 4 ani 8 luni 29 zile
Col.7, rd.02	Waḥibrē^{c}-Ia^{c}yeb,$^{\times}$ 10 ani 8 luni 28 zile
Col.7, rd.03	Merneferrē^{c},$^{\times}$ a domnit 21 ani 8 luni 18 zile
Col.7, rd.04	Merḥōteprē^{c} [Inai], K$^{\times}$, 2 ani 2 luni 9 zile
Col.7, rd.05	S^{c}ankhrē^{c}enswadjtu, 3 ani 2 luni ...... [zile]
Col.7, rd.06	Mersekhemrē^{c}-Ind, K, 3 ani 1 lună 1 zi
Col.7, rd.07	Swadjkarē^{c}-Ḥōri, 5 ani 8 [luni?]
Col.7, rd.08	Merka[w?]rē^{c}-Sebek[ḥotpe],$^{\times}$ K, 2 ani 4 [luni?]
Col.7, rd.09	.... 11 [luni?]
Col.7, rd.10	.... 3 [luni?]
Col.7, rd.11-12	nu s-au păstrat
Col.7, rd.13	..... mose
Col.7, rd.14	Rē^{c} .... mā^{c}e Ibi$^{\times}$
Col.7, rd.15	Rē^{c} ...... weben Ḥor ....
Col.7, rd.16	Rē^{c} ...... ka
Col.7, rd.17-21	nu s-au păstrat
Col.7, rd.22	Merkheperrē^{c}
Col.7, rd.23	Merka[rē^{c}]

Col.7, rd.24-27	nu s-au păstrat
Col.8, rd.01	Neḥasy$^{\times}$ ... ani .... 3 [luni?]
Col.8, rd.02	Kha^{c}tyrē^{c} .... [ani] 3 [luni?]
Col.8, rd.03	Nebfaurē^{c}, 1 an 5 luni 15 zile
Col.8, rd.04	Sḥebrē^{c}, a domnit, 3 ani ..... luni 1 zi
Col.8, rd.05	Merdjefarē^{c}, 3 ani ......
Col.8, rd.06	Swadjkarē^{c}, 1 an .... (Altul cu acest nume col.6, rd.13)
Col.8, rd.07	Nebdjefarē^{c}, 1 an .....
Col.8, rd.08	Webenrē^{c}, ... [1?] an .....
Col.8, rd.09	......., 1 an 1 lună, ...
Col.8, rd.10	.... [djefa?rē^{c}], 4 ani
Col.8, rd.11	.... [we]ben[rē^{c}], 3 ani
Col.8, rd.12	Auibrē^{c} ...... (Altul cu acest nume col.6, rd.17) [vacant], 18 zile
Col.8, rd.13	Heribrē^{c} 29
Col.8, rd.14	Nebsenrē^{c} .... 5 [luni] 20 zile vacant, ...
Col.8, rd.15	...... rē^{c} .... 21 [zile?]
Col.8, rd.16	Skheperenrē^{c}, 2 ani 1 [zi?]
Col.8, rd.17	Djedkherurē^{c}, 2 ani 5 [zile?]
Col.8, rd.18	S^{c}ankhibrē^{c} ...... 19 [zile] (Altul cu acest nume col.6, rd.10)
Col.8, rd.19	Nefertemrē^{c} .... 18 [zile]
Col.8, rd.20	Sekhm ..... rē^{c}, a domnit, ... luni
Col.8, rd.21	Kakemurē^{c} ...... ani .....
Col.8, rd.22	Neferibrē$^{c\times}$ ..... ani ....
Col.8, rd.23	Ya .... ani
Col.8, rd.24	Kha^{c} .... rē^{c} ......
Col.8, rd.25	^{c}Aakarē^{c} ....
Col.8, rd.26	Smen ... rē^{c} ......
Col.8, rd.27	Djed .... rē^{c} ......

Alte nume regale ce aparțin probabil dinastiilor XIII-XIV:

Col.9, rd.07	Snefer[ka?] rē^{c}, K
Col.9, rd.08	Men ..... rē^{c}
Col.9, rd.09	Djed ..... rē^{c}
Col.9, rd.14	Ink ....
Col.9, rd.15	Ineb? ...
Col.9, rd.16	Ip ....
Col.9, rd.29	.... ka[rē^{c}?] Nebennati
Col.9, rd.30	.... ka[rē^{c}?] Bebnem

Legenda listei regale:
[ ] = completările provenite din alte surse
$^{\times}$ = completări conform monumentelor sau alte obiecte
K = referire la nume care nu păstrează ordinea cunoscută
... = lipsă în Papirus (datorată pierderii unor fragmente)
Lungimea domniilor din lista de mai sus este cea menționată în Papirus

(Gardiner 1961, p. 440-442)

Potrivit lui Beckerath (1986), diferenţele privind numărul de regi conţinut în Papirusul de la Torino şi Manetho pentru dinastiile a XIII-a şi a XIV-a, ar fi:

	Papirusul de la Torino	Manetho
Dinastia a XIII-a	50 regi (VI,5-VII,27)	60 regi (la Diospolis)
Dinastia a XIV-a	76 regi (VII,28-X,13)	76 regi (la Xois)

Din. a XIII-a

1. Ugaef (*Ḫwj-t3wj-Rꜥ) +*
2. Amenemhet-senebef (*Sḫm-k3-Rꜥ) +*
3. Sechemre-chutaui +
4. Amenemhet V. (*Sḫm-k3-Rꜥ) +*
5. Hetepibre +
6. Iufni
7. Amenemhet VI. (*Sꜥnḫ-jb-Rꜥ) +*
8. Semenkare
9. Sehetepibre II
10. Sewadjkare
11. Nedjemibre
12. Sobekhotep I. (*Ḫꜥj-ꜥnḫ-Rꜥ*) +
13. Reniseneb
14. Hor I (*3wt-jb-Rꜥ) +*
15. Amenemhet VII. (*Sḏf3-k3-Rꜥ) +*
16. Sobekhotep II. (*Sḫm-Rꜥ-ḫwj-t3wj) +*
17. Chendjer (*Wsr-k3-Rꜥ, Nj-m3ꜥt-n-Rꜥ ?)*
18. Imira-mescha (*Smnḫ-k3-Rꜥ) +*
19. Anjotef (Antef) IV. (*Ḥtp-k3-Rꜥ) +*
20. Seth (*...jb-Rꜥ)*
21. Sobekhotep III. (*Sḫm-Rꜥ-sw3ḏ-t3wj) +*
22. Neferhotep I. (*Ḫꜥj-sḫm-Rꜥ*) +
23. Sihathor (Sahathor)
24. Sobekhotep IV. (*Ḫꜥj-nfr-Rꜥ*) +
25. Sobekhotep V. (*Ḫꜥj-ḥtp-Rꜥ*) +
26. Ja-ib (*W3ḥ-k3-Rꜥ) +*
27. Aja (Eje) I. (*Mrj-nfr-Rꜥ) +*
28. Sobekhotep VI. (*Mrj-ḥtp-Rꜥ) +*
29. Sewadjtu (*Sꜥnḫ.n-Rꜥ*)
30. Ined (*Mrj-sḫm-Rꜥ*)
31. Hori (*Sw3ḏ-k3-Rꜥ) +*

Din. a XIV-a

2. Nehesi (*ꜥ3-zḥ-Rꜥ) +*
3. Chatire
4. Nebfawre
5. Sehabre
6. Merdjefare
7. Sewadjkare
8. Nebdjefare
9. Ubenre
11. ...djefare
12. ...ubenre
13. Autibre
14. Heribre
15. Ranebsen
16. Secheperenre
18. Djedcherure
19. Seanchibre
20. Kanefertemre
21. Sechem...re
22. Kakemure
23. Neferibre
24. A...
25. Cha...re
26. Anchkare
27. Semen...re
28. Djed...re
39. Senefer...re
40. Menibre
41. Djed...re
46. Inek...
47. A...
48. Ap...

32. Sobekhotep VII. (*Mrj-k3w-Rᶜ*) +
37. Dedumose (*Ḏd-ḥtp-Rᶜ*, *Ḏd-nfr-Rᶜ*) +
38. Ibi II. (...-*m3ᶜt-Rᶜ*)
39. Hor II (...*wbn-Rᶜ*)
40. Se...kare
41. Senebmiu (*Sw3ḥ.n-Rᶜ*) +
44. Sechaenre +
46. Mercheperre +
47. Merkare
a. Pentini (*Sḫm-Rᶜ-ḫwj-t3wj*) +
b. Ameni Qemau +
c. Abai
d. Aa-qen
e. Ani (*Mrj-ḥtp-Rᶜ*)
f. Neferhotep II. (*Mrj-sḫm-Rᶜ*)
g. Sesostris IV. (*Snfr-jb-Rᶜ*) +
h. Mentemsaf (*Ḏd-ᶜnḫ-Rᶜ*) +
i. Neferhotep III. Ijchernofre (*Sḫm-Rᶜ-sᶜnḫ-t3wj*) +
j. Mentuhotep V. (*Mrj-ᶜnḫ-Rᶜ*) +
k. Nerkare +
l. Usermont +
m. Sobekhotep VIII (*Sḫm-Rᶜ-swsr-t3wj*) +
n. Ini (*Mrj-šps-Rᶜ*) +
o. Mentuhotep VI. (*Swḏᶜ-Rᶜ*) +
p. Senaa-ib (*Mn-ḫᶜw-Rᶜ*) +
q. Sobekhotep IX (*M3ᶜ-Rᶜ*)
r. Upwautemsaf (*Sḫm-Rᶜ-nfr-ḫᶜw*) +

49. Hibe
50. Aped
51. Hape
52. Schemsi
53. Meni
54. Werqa
57. ...kare
58. ...kare
60. Hap... (...-*k3-Rᶜ*)
61. ...nnat (...-*k3-Rᶜ*)
62. Bebnem (...-*k3-Rᶜ*)
64. Iuf ...
65. Seth
66. Sinu
67. Hor
70. Enibef
72. Pensetensepet
73. Cherhemutschepsut
74. Chuhemut

(Beckerath 1986, col. 1444-1447)

Dinastia a XIII-a, potrivit lui Chris Bennett (1995):

(1) Khutawire Wegaf	3 ani
(2) Sekhemkare Amenemhat-Sonbef [= (4) Sekhemkare Amenemhat (V)?]	(2) X ani, (4) 3 ani
(3?) Sekhemre-Khutawi Pentini	6 ani
(5) Sehetepibre Ameny	
(6) [X] Afnai	
(7) Se’ankhibre Amenemhat (VI)	
(8) Semenkare Qemau	
(9) Hetepibre Harendjhiryotef	
(10) Sewadjkare X	
(11) Nedjemibre X	
(12) Kha’ankhre Sebekhotep (I)	2 ani
(13) [X] Renssonb	4 luni
(14) Auibre Hor (I)	
(15) Sedjefkare Amenemhat (VII)	
(16) Sekhemre-Khutawi Amenemhat Sebekhotep (II)	2 + ani
(17) Userkare Khendjer	4 + ani
(18) Semenkhkare Mermesha	
(19) Sehetepkare Inyotef (IV)	
(20) ...ibre Seth	
(21) Sekhemre-Sewadjtawi Sebekhotep (III)	3 ani
(22) Khasekhemre Neferhotep I	10 ani
(23) Menwadjre Si-Hathor	... zile
(24) Khaneferre Sebekhotep IV	8 + ani
(25) Khahetepre Sebekhotep V	4 ani
(26) Wahibre Yauyebi	10 ani
(27) Merneferre Ay	23 ani
(28) Merhetepre Sebekhotep (VI)	2 ani
(29) Se’ankenre Sewadjitu	3 ani
(30) Mersekhemre Neferhotep (II) Ined	3 ani
(31) Sewadjkare Hori	5 ani sau 1 an
(32) Merka’ure Sebekhotep (VII)	2 ani
(33)-(35) include: Merankhre Mentuhotep (V), Djedankhre Mentemsaf	
(36?) Djedhetepre Dudimose (I)	
(37?) Djedneferre Dudimose (II)	
(38) ...maetre Ibi	
(39) ...webenre Hor (II)	
(40?) Semenkare Nebnun	
(41?) Sewahenre Senebmiu	
(42)-(43) [pierdut]	
(44) Secha’enre [X]	
(45?) Mershepesre Ini	

(46) Mersheperre [X]
(47) Merkare [X]
cca. 7 rânduri pierdute la sfârşitul col. VII

alţi regi:

Neferkare [X]
[X] Usermont
Sewedjare Mentuhotep (VI)
Menkha'ure Sena'a-ib
Ma'are Sebekhotep (IX)
[X] Khuiqer
Seheqa'enre Se'ankhptah

(Bennett 1995, p. 17-18)

Conform lui Allen (2006), diferenţele între numărul de regi conţinut în Papirusul de la Torino şi cel oferit de Manetho în „*Aegyptiaca*” pentru dinastiile a XIII-a şi a XIV-a, ar fi:

	Papirusul de la Torino	Manetho
Dinastia a XIII-a	51 regi	60 regi (la Diospolis)
Dinastia a XIV-a	51 regi	76 regi (la Xois)

Dinastia a XIII-a

Pap. Torino	Conţinutul papirusului în urma restaurării	Faraonul
Col.7, rd.04	***ny[swt*** *ntju ḥr] s3 ms[w nswt-]bjt [SḤT]P-JB-Rᶜ ᶜnḫ (w)ḏᶜ s(nb)*	
Col.7, rd.05	*ḪW-T3WJ-Rᶜ jr.[n.f m] nswyt rnpt-ḥsb 2 jbd 3 hrw 24*	Wegaf
Col.7, rd.06	*SḪM-K3-Rᶜ J[mn-m-ḥ3t Snb.f] rnpt-ḥsb […]*	Senbef
	wsf *rnpt-ḥsb 6*	
Col.7, rd.07	*{Rᶜ} [J]MN-M-Ḥ3T [Qm3w] rnpt-ḥsbt 2[+x …]*	Qemau
Col.7, rd.08	*SḤTP-JB-Rᶜ […rnpt-ḥsb] 1[+x …]*	Harendotes
Col.7, rd.09	*JW.F-N.J […]*	Iufni*
Col.7, rd.10	*SᶜNḪ-JB-Rᶜ […] (hrw) 23*	Amenemhat VI
Col.7, rd.11	*SMN-K3-Rᶜ […] (hrw) 22*	Nebnun
Col.7, rd.12	*SḤTP-JB-Rᶜ […] (jbd) 1[+x …] (hrw) 27*	Sehotepibra II
Col.7, rd.13	*SW3Ḏ-K3-Rᶜ […] (hrw) 11[+x …]*	Sewadjkara I*
Col.7, rd.14	*NḎM-JB-Rᶜ • (jbd) 7 […]*	Nedjemibra*
Col.7, rd.15	*{Rᶜ} SBK-[ḤT]P z3-[...] rnpt-ḥsbt […] (hrw) 2[+x …]*	Ḫᶜ-ᶜnḫ-Rᶜ Sobekhotep I
Col.7, rd.16	*RN-[S]NB jr.n.[f m nswyt rnpt-ḥsb …] jbd 4*	Reniseneb
Col.7, rd.17	*3W{T}-JB-Rᶜ […] (jbd/hrw) 7*	Hor I
Col.7, rd.18	*SḎF[3]-K3-Rᶜ rnpt-ḥsb […]*	Amenemhat VII
Col.7, rd.19	*SḪM-Rᶜ-ḪW-T3WJ SBK-ḤTP rnpt-ḥsb […]*	Sobekhotep II
Col.7, rd.20	*WSR-[K3]-Rᶜ ʽḪʼNḎR rnpt-ḥsb […]*	Khendjer
Col.7, rd.21	*[SMNḪ]-K3-Rᶜ mr mšᶜ […] (jbd/hrw) 4*	Semenkhkara (generalul)
Col.7, rd.22	*[SḤTP]-K3-[Rᶜ] Jn-Jt.f […] (jbd/hrw) 3*	Antef IV
Col.7, rd.23	*[MR]-JB-[Rᶜ] STḪ […] (jbd/hrw) 6*	Seth
Col.7, rd.24	*SḪM-Rᶜ-S[W3Ḏ-T3WJ] SBK-ḤTP rnpt-ḥsb 4 • 2 • […]*	Sobekhotep III
Col.7, rd.25	*Ḫᶜ-SḪM-Rᶜ NFR-ḤTP z3 Ḥ3-ᶜnḫ.f rnpt-ḥsb 11 • 1[+x …]*	Neferhotep I
Col.7, rd.26	*{Rᶜ} Z3-ḤWT-ḤRW rnpt-ḥsb • […] 3*	Mn-wḏ3-Rᶜ Sihathor
Col.7, rd.27	*Ḫᶜ-NFR-Rᶜ SBK-ḤTP […]*	Sobekhotep IV
Col.7, rd.28	*[…]*	Mr-ḥtp-Rᶜ Sobekhotep V
Col.8, rd.01	*Ḫᶜ-ḤTP-Rᶜ rnpt-ḥsb 4 • 8 • 29*	Sobekhotep VI
Col.8, rd.02	*W3Ḥ-JB-Rᶜ JB-Jᶜ rnpt-ḥsb 10 • 8 • 28*	Ibia
Col.8, rd.03	*MR-NFR-Rᶜ jr.n.f m nsw[yt] rnpt-[ḥsb] 23 jbd 8 hrw 18*	Aya (I)
Col.8, rd.04	*MR-NFR-Rᶜ rnpt-[ḥsb] 2 • 2 • 9*	Ani
Col.8, rd.05	*SᶜNḪ.N-Rᶜ SW3Ḏ.TW rnpt-ḥsb 3 • 2[+x …]*	Sewadjtu*

Col.8, rd.06	*MR-SḪM-Rᶜ JND rnpt-ḥsb 3 • 1 • 1*	Ined*
Col.8, rd.07	*SW3Ḏ-K3-Rᶜ ḪRWJ rnpt-ḥsb 5 […] 8*	Hor II*
Col.8, rd.08	*MR-K3W-[Rᶜ] SBK-ḤTP rnpt-ḥsb 2 […] • 4*	Sobekhotep VII
Col.8, rd.09	*[…] (hrw) 11*	
Col.8, rd.10	*[…] (hrw) 3*	
[Col.8, rd.11]	*[…]*	
[Col.8, rd.12]	*[…]*	
[Col.8, rd.13]	*[…]*	
Col.8, rd.14	*[…]*	
Col.8, rd.15	*[…]R-[…]-Rᶜ […]*	
Col.8, rd.16	*MR-ḪPR-Rᶜ […]*	Merkheperra
Col.8, rd.17	*MR-K3-[Rᶜ] […]*	Merkara*
[Col.8, rd.18]	*[… jr.n.f m nswyt …]*	
[Col.8, rd.19]	*[…]*	
Col.8, rd.20	*[…]*	
Col.8, rd.21	*[…]-MS […]*	
Col.8, rd.22	*S[…]-M3ᶜT-Rᶜ Jbi […]*	Ibi II*
Col.8, rd.23	*[…]-WBN-Rᶜ Ḥrw[…]*	Hor III*
Col.8, rd.24	*S[…]-K3-Rᶜ […]*	Se...kara*
Col.8, rd.25	*[SḤ]Q(3).N-Rᶜ […]*	Sankhiptah
Col.8, rd.26	*[…]-Rᶜ […]*	
Col.8, rd.27	*[S…].N-[Rᶜ] N-j3 [w-…]*	Nia...*

Din. a XIV-a

Pap. Torino	Conţinutul papirusului în urma restaurării	Faraonul
Col.8, rd.28	*[… jr.n.f m] nswyt [rnpt-ḥsb ...]*	
Col.9, rd.01	*NḤSJ rnpt-ḥsb […] (hrw) 3*	ᶜ3-sḥ-Rᶜ Nehsy
Col.9, rd.02	*ḪᶜTJ-Rᶜ […] (hrw) 3*	Khatira*
Col.9, rd.03	*NB.F-3W{T}-Rᶜ rnpt-ḥsb 1 • 5 • 15*	Nebfaura*
Col.9, rd.04	*SḤ3B-Rᶜ jr.n.f m nswyt rnpt-ḥsb 3 jbd […] hrw 1*	Sehebra*
Col.9, rd.05	*MR-ḎF3-Rᶜ rnpt-ḥsb 3 […]*	Merdjefara
Col.9, rd.06	*SW3Ḏ-K3-Rᶜ rnpt-ḥsb 1 • […]*	Sewadjkara II*
Col.9, rd.07	*{Rᶜ} NB-ḎF3-Rᶜ rnpt-ḥsb 1 • […]*	Nebdjefara*
Col.9, rd.08	*WBN-Rᶜ rnpt-ḥsb • […]*	Webenra*
Col.9, rd.09	*[…] rnpt-ḥsb 1 • 1[+x …]*	
Col.9, rd.10	*[…]-ḎF3-Rᶜ rnpt-ḥsb • 4 […]*	...djefara*
Col.9, rd.11	*[…]-WBN-[Rᶜ] […] (jbd) 3 […]*	...webenra*
Col.9, rd.12	*3W{T}JB-Rᶜ […]*	Awibra II*
	wsf *hrw 18*	
Col.9, rd.13	*HR-JB-Rᶜ ᶜnḫ (w)ḏ3 [s(nb) …] (hrw) 29*	Heribra*
Col.9, rd.14	*Rᶜ-NB.SN […] [jbd] 5 hrw 20*	Ranebsen
	wsf *[…]*	

Col.9, rd.15	*[…]-Rᶜ […] • (hrw) 21[+x …]*	
Col.9, rd.16	*SḪPR.N-Rᶜ […] rnpt-ḥsb • 2 • 1[+x …]*	Sekheperenra
Col.9, rd.17	*ḎD-ḪRW-Rᶜ […] rnpt-ḥsb • 2 • 5*	Djedkherura*
Col.9, rd.18	*SᶜNḪ-JB-Rᶜ […] (hrw) 19*	Sankhibra*
Col.9, rd.19	*NFR-TM-Rᶜ […] (hrw) 18*	Nefertemra*
Col.9, rd.20	*SḪM-[…]-Rᶜ jr,n.[f m nsw]yt [rnpt-ḥsb …] jbd […]*	Sekhem…ra*
Col.9, rd.21	*K3-KMWT-Rᶜ […] rnpt […]*	Kakemutra*
Col.9, rd.22	*NFR-JB-Rᶜ [ᶜnḫ (w)ḏ3] s(nb) rnpt-ḥsb […]*	Neferibra*
Col.9, rd.23	*J[…]-Rᶜ ᶜnḫ (w)ḏ3 s(nb) rnpt-ḥsb […]*	A…ra*
Col.9, rd.24	*Ḫᶜ-K3-Rᶜ […]*	Khakara*
Col.9, rd.25	*ᶜ3-K3-Rᶜ […]*	Aakara*
Col.9, rd.26	*SMN.N-Rᶜ Ḥpw […]*	Hapu*
Col.9, rd.27	*ḎD-K3-Rᶜ Nb-n-n3tj […]*	Nebennati*
Col.9, rd.28	*[…]-K3-[Rᶜ] Bbnm […]*	Bebnum*
[Col.9, rd.29]	*[…]*	
[Col.9, rd.30]	*[…]*	
Col.10, rd.01	*[…]-Rᶜ […]*	
Col.10, rd.02	*[…]*	
Col.10, rd.03	*[ ]*	
[Col.10, rd.04]	*[…]*	
Col.10, rd.05	*[…]-Rᶜ [… jr.n.f m nswyt ...]*	
Col.10, rd.06	*[…]-Rᶜ […]*	
Col.10, rd.07	*SNFR-[…]-Rᶜ […]*	Senefer…ra*
Col.10, rd.08	*MN-[…]-Rᶜ […]*	Men…ra*
Col.10, rd.09	*ḎD-[...-Rᶜ …]*	Djed…ra*
Col.10, rd.10	*[…]*	
Col.10, rd.11	*[…]*	
Col.10, rd.12	*[…]*	
Col.10, rd.13	*JNK[…]*	Inek*
Col.10, rd.14	*J.[…]*	A…*
Col.10, rd.15	*J.P[…]*	Ap…*
[Col.10, rd.16]	*[…]*	
[Col.10, rd.17]	*[…]*	
[Col.10, rd.18]	*[…]*	
[Col.10, rd.19]	*[…]*	
[Col.10, rd.20]	*[…]*	
Col.10, rd.21	*[**dmḏ** nswt …] jr.n.sn rnpt [… wsf …]*	

* Nume atestate doar în Papirusul de la Torino.

Cuvintele redate cu roşu (***ny[swt***, ***wsf***, ***dmḏ***) sunt scrise cu aceeaşi culoare în textul original al Papirusului de la Torino (conform lui Allen) de aceea le-am reprodus la fel şi aici.

Alţi faraoni ai din. a XIII-a identificaţi în Papirusul de la Torino sau în alte surse:

Nr-k3-R^c (Col.7, rd.06?)

Sḫm-k3-R^c *Jmn-m-ḥ3t* (Col.7, rd.06?)

Ḏd-ḫprw

Ḫ^c*-b3w* (= *Sobekhotep II* ?)

Wsr-ḫ^c*w*

Swḏ^c*-R*^{c} *Mnṯw-ḥtp (V)*

Ḥtp-k3-R^c (= *Antef IV*?)

Mr-šps-R^c *Jni* (Col.8, rd.15?)

Mr-šḫm-R^c *Nfr-ḥtp II (*Col.8, rd.15?)

Sw3ḥ.n-R^c *Snb-mj-jw*

Sḫ^c*.n-R*^{c} *[…]z*

Sb (= Col.7, rd.12 sau Col.7, rd.13?)

K3y (= Col.7, rd.13 sau Col.7, rd.14?)

Sbk

Ḫw-jqr (Din. XVI-XVII?)

Alţi faraoni ai din. a XIV-a identificaţi în Papirusul de la Torino sau în alte surse:

M3-jb-R^c *Ššj* (Col.8, rd.28?)

Mr-wsr-R^c *Yaqb-hr* (Col.7, rd.06?)

Sḫ^c*.n.-R*^{c} (= *Yakbmu* ?)

Nbw-wsr-R^c (= *Ya*^{c}*amu* ?)

Ḫ^c*-wsr-R*^{c} (= *Qareḥ* ?)

^{c}*3-ḥtp-R*^{c} (= ^{c}*amu* ?)

Ḫ^c*-mw-R*^{c}

Yakbmu

Ya^c*amu*

Qareḥ

^{c}*amu*

Šnḥ

Šnšk

W3ḏd

Jka^c*arb*

Abya

Šark (Allen 2006, tabelul 1, p. 7-9)

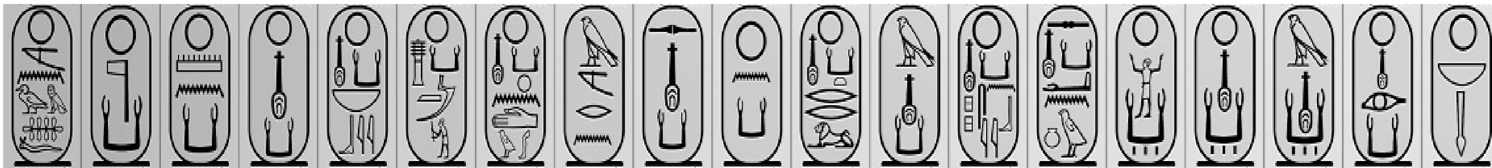
Cea de-a doua perioadă intermediară potrivit posibilei variante originale a operei lui Manetho, conform cercetărilor lui Greenberg (Greenberg 2003-04, p. 138 cu tabelul 5-3).

THEBA HYKSOS

Theba I (*69* ani)
(1834-1765) î.Hr.

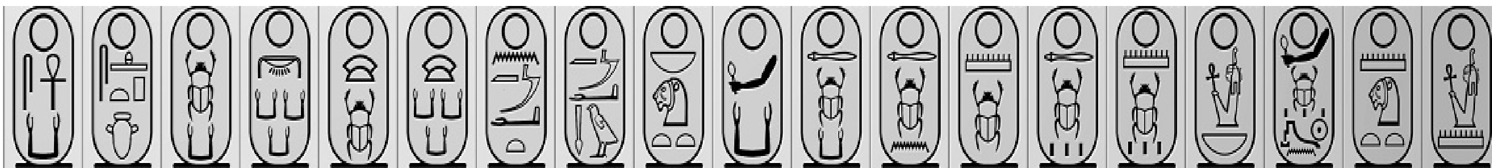
Theba II (*39* ani). Theba I-II (*108* ani, *28* regi - din. XIII) ⟷ ***Hyksos I*** (*86* ani, *32* regi - din. XIV)
(1765-1726) î.Hr. (1765-1678) î.Hr.

Theba III (*151* ani, *37* regi - din. XVI-XVII) ⟷ ***Hyksos II*** (*108* ani, *6* regi - din. XV)
(1726-1575) î.Hr. (1678-1572) î.Hr.

LISTE CRONOLOGICE și DINASTICE

← (p. 149) Sus și jos: rândul din mijloc al listei regale a lui Sethi I de la Abydos. Conține 38 de cartușe cu numele predecesorilor săi.

Sus: (de la stânga la dreapta): **Merenre** [I] **Nemtiemsaf** [II] (*mr.n-R*^{c} *nmti-m-s3.f*) - din. 6, **Neterkare** (*nṯr-k3-R*^{c}) [Nitocris] - din. 6, **Menkare** (*mn-k3-R*^{c}) - din. 7, **Neferkare** [II] (*nfr-k3-R*^{c}) - din. 7, **Neferkare** [III] **Neby** (*nfr-k3-R*^{c} *nby*) - din. 7, **Djedkare Shema** (*ḏd-k3-R*^{c} *šm3*^{c}) - din. 7, **Neferkare** [IV] **Khendu** (*nfr-k3-R*^{c} *ẖndw*) - din. 7, **Merenhor** (*mr-n-Ḥr*) - din. 7, **Sneferka** (*s-nfr-k3*) [Neferkamin I] - din. 7, **Nikare** (*n-k3-R*^{c}) - din. 7, **Neferkare** [V] **Tereru** (*nfr-k3-R*^{c} *trrw*) - din. 7, **Neferkahor** (*n-k3-Ḥr*) - din. 7, **Neferkare** [VI] **Pepi-seneb** (*nfr-k3-R*^{c} *ppy snb*) - din. 8, **Seneferka Anu** (*s-nfr-k3* ^{c}*nw*) [Neferkamin II] - din. 8, **Qakaure** (*k3-k3w-R*^{c}) [Ibi I] - din. 8, **Neferkaure** (*nfr-k3w-R*^{c}) - din. 8, **Neferkauhor** (*nfr-k3w-Ḥr*) - din. 8, **Neferirkare** [II] (*nfr-ir-R*^{c}) - din. 8, **Nebhepetre** (*nb-ḥpt-R*^{c}) [Mentuhotep II] - din. 11.

Jos - continuare (de la stânga la dreapta): **Sankhkare** (*s-*^{c}*nḫ-k3-R*^{c}) [Mentuhotep III] - din. 11, **Sehetepibre** (*s-ḥtp-ib-R*^{c}) [Amenemhat I] - din. 12, **Kheperkare** (*ḫpr-k3-R*^{c}) [Senusret I] - din. 12, **Nebkaure** (*nb-k3w-R*^{c}) [Amenemhat II] - din. 12, **Khakheperre** (*ḫ*^{c}*-ḫpr-R*^{c}) [Senusret II] - din. 12, **Khakaure** (*ḫ*^{c}*-k3w-R*^{c}) [Senusret III] - din. 12, **Nimaatre** (*n-m3*^{c}*t-R*^{c}) [Amenemhat III] - din. 12, **Maakherure** (*m3*^{c}*-ḫrw-R*^{c}) [Amenemhat IV] - din. 12, **Nebpehtyre** (*nb-pḥty-R*^{c}) [Ahmosis] - din. 18, **Djeserkare** (*ḏsr-k3-R*^{c}) [Amenhotep I] - din. 18, **Aakheperenre** (^{c}*3-ḫpr-n-R*^{c}) [Thutmosis II] - din. 18, **Menkheperre** (*mn-ḫpr-R*^{c}) [Thutmosis III] - 18, **Aakheperure** (^{c}*3-ḫprw-R*^{c}) [Amenhotep II] - 18, **Menkheperure** (*mn-ḫprw-R*^{c}) [Thutmosis IV] - 18, **Nebmaatre** (*nb-m3*^{c}*t-R*^{c}) [Amenhotep III] - din. 18, **Djeserkheperure Setepenre** (*ḏsr-ḫprw-R*^{c} *stp-n-R*^{c}) [Horemheb] - din. 18, **Menpehtyre** (*mn-pḥty-R*^{c}) [Ramses I] - din. 19, **Menmaatre** (*mn-m3*^{c}*t-R*^{c}) [Sethi I] - din. 19.

Mijloc-dreapta (de la stânga la dreapta): Lista sumeriană a regilor (WB 444, col. VII, rd. 25-51) unde sunt enumerați regii dinastiei Guti: rd. 25: **nam.lugal.bi** [regalitatea] rd. 26: **ugni<m> *Gu-tu-um*<^{ki}.-šè> ba.de$_6$** [a fost luată de armata din Gutium] rd. 27: **ugni<m> *Gu-tu-um*^{ki}** [armata din Gutium] rd. 28: **lugal mu nu.tuk** [un rege al cărui nume nu se cunoaște] rd. 29: **Ní.bi.a lugal.àm mu 3 ì.ak** [Nibia a fost rege, a domnit 3 ani] rd. 30: ***In-ki-šu$_4$* mu 6 ì.ak** [Ingišū a domnit 6 ani] rd. 31: **Ì.ḪAB-*lagab*$^{la-gab}$ mu 6 ì.ak** [Ikūkum-lā-qabā a domnit 6 ani] rd. 32: ***Šul-me-e* mu 6 ì.ak** [Šulme a domnit 6 ani] rd. 33: ***Si-lu-lu-meš* mu 6 ì.ak** [Silulumeš a domnit 6 ani] rd. 34: ***I-ni-ma-ba-ke-eš* mu 5 ì.ak** [Inimabakeš a domnit 5 ani] rd. 35: ***I-ge$_4$-a-uš* mu 6 ì.ak** [I(g)ge'a'uš a domnit 6 ani] rd. 36: ***Ia-ar-la-gab* mu 5 ì.ak** [I''ar-lā-qabā a domnit 5 ani] rd. 37: ***I-ba-te* mu 3 ì.ak** [Ibate a domnit 3 ani] rd. 38: ***Ia-ar-la* mu 3 ì.ak** [Yarla a domnit 3 ani] rd. 39: ***Ku-ru-um* mu 1 ì.ak** [Kur(r)um a domnit 1 an] rd. 40: **[*A*]*-pil-ki-in* mu 3 ì.ak** [Apil-kīn a domnit 3 ani] rd. 41: **[*La-'à*]*-ra-bu-um* mu 2 ì.ak** [[Lā-'a]rābum a domnit 2 ani] rd. 42: ***I-ra-ru-um* mu 2 ì.ak** [Irarum a domnit 2 ani] rd. 43: ***Ib-ra-nu-um* mu 1 ì.ak** [Ibranum a domnit 1 an] rd. 44: ***Ḫa-ab-lum* mu 2 ì.ak** [Ḫablum a domnit 2 ani] rd. 45: ***Puzur$_4$*-^{d}EN.ZU dumu *Ḫa-ab-lum*** [Puzur-Sîn, fiul lui Ḫablum] rd. 46: **mu 7 ì.ak** [a domnit 7 ani] rd. 47: **[*Ià*]*-ar-la-ga-an-da* mu 7 ì.ak** [[Y]arlaganda a domnit 7 ani] rd. 48: **[*Si*]*-u$_4$* mu 7 ì.ak** [[Si]'u a domnit 7 ani] rd. 49: **[*Ti-ri-g*]*a* u$_4$ 40 ì.ak** [[Tirig]a a domnit 40 de zile] rd. 50: **21 lugal** [21 de regi] rd. 51: **[mu.bi 91] u$_4$ 40 ìb.ak** [au domnit [91 de ani] și 40 de zile]

(imagine mijloc-dreapta (textul cuneiform) - Langdon 1923, p. IV; transcriere - Glassner 2004, p. 124-125).

Datele pentru începutul dinastiei I din Egiptul antic

Unii autori şi-au menţinut datarea şi în publicaţiile ulterioare primei menţiuni din lista de mai jos (ex. Petrie) iar alţii au preluat datele acceptate de majoritatea egiptologilor la apariţia noii lor lucrări (ex. Steindorff). Hannay (1916) şi Hannah (1920) fac referire la acelaşi autor. Numele cu asterisc (*) sunt ale autorilor care, fie au stabilit anumite date ale istoriei Egiptului fie cronologia lor a fost adoptată în lucrările ulterioare. Anul 2188 î.Hr. este calculat conform cronologiei bibice, această dată fiind acceptată multă vreme de către autorii veacului al XIX-lea. Acestor date li se vor adăuga cele ale autorilor români oferite în lucrări sau publicaţii din ţară. Anii pentru începutul dinastiei I sunt daţi în bold.

Anul și autorul lucrării	Începutul dinastiei I	Titlul lucrării
(1730) M. Rollin*	**2188** î.Hr.	*The Ancient History of the Egyptians, Carthaginians, Assyrians Babylonians, Medes and Persians, Macedonians and Grecians*, IV, p. 415, (tr. engl. 1830).
(1745) L. Dufresnoy*	**2965** î.Hr.	*Tablettes hronologiques de l'histoire universelle*, I, p. 133.
(1825) S.G. Goodrich	**2188** î.Hr.	*Blair's Outlines of Chronology, Ancient & Modern; Being a Introduction to the Study of History*, p. 15.
(1829) xxx	**2188** î.Hr.	*Tables of Contemporary Chronology from the Creation to AD 1825. In Seven Parts*, p. 5.
(1832) G. Long	**c. 5000** î.Hr.	*The British Museum. Egyptian Antiquities*, I, p. 22.
(1836) J. Potocki*	**3680** î.Hr.	*Dynasties du second livre de Manethon*, ed. rev., p. 35.
(1836) S. Sharpe*	**c. 1960** î.Hr.	*The Early History of Egypt from the Old Testament, Herodotus dotus, Manetho and the Hieroglyphical Inscriptions*, p. 50.
(1838) C.T. Zumptio	**2235** î.Hr.	*Annales Veterum regnorum et populorum imprimis romanorum*, ed. rev., p. 2.
(1839) M. Champollion-Figeac*	**5867** î.Hr.	*Égypte ancienne*, p. 269.
(1843) G.H. Wathen*	**2222** î.Hr.	*Arts, Antiquities and Chronology of Ancient Egypt: from Observations in 1839*, p. 73.
(1845) A. Böckh*	**5702** î.Hr.	*Manetho und die Hundssternperiode, ein Beitrag zur Geschichte der Pharaonen*, p. 386.
(1846) G. Long	**c. 5000** î.Hr.	*The Egyptian Antiquities in The British Museum*, I, p. 23.
(1847) D. Brewster (ed.)	**2188** î.Hr.	*A Chronological View of the World; Exhibiting the Leading Events of Universal History, the Origin and Progress of the Arts and Sciences...*, p. 9.
(1848) A. Harding	**2188** î.Hr.	*An Epitome of Universal History from the earliest Period to the Revolutions of 1848, together with Historical Charts and Extensive Chronological Table...*, p. 261.
(1848) F. Nolan*	**2673** î.Hr.	*The Egyptian Chronology Analysed: It's Theory Developed and Practically Applied and Confirmed in Its Dates and Details, from Its Agreement with the Hieroglyphic Monuments and Scripture Chronology*, p. XXV. (Mențiuni privind datările din acea perioadă: cronologia „lungă" - 5702 î.Hr.; „medie" - 3643 î.Hr. și „scurtă" - 2673 î.Hr., p. 66).
(1851) R.S. Poole*	**2717** î.Hr.	*Horae Aegyptiacae or the Chronology of Ancient Egypt Discovered from Astronomical and Hieroglyphic Records upon Its Monuments*, p. 97, 219.

(1851) J.G. Wilkinson	**2717** î.Hr.	*The Fragments of the Hieratic Papyrus at Turin: Containing the Names of Egyptian Kings with the Hieratic Inscription at the Back*, p. 31 (tabel) - acceptă data lui Poole.
(1854) J.G. Wilkinson	**între 3000 şi 2000** î.Hr.	*A Popular Account of the Ancient Egyptians*, I, p. 307.
(1854) C.J.J. Bunsen*	**3643** î.Hr.	*Egypt's Place in Universal History: An Historical Investigation in Five Books*, II, p. 579.
(1854) W. Osburn	**2429** î.Hr.	*The Monumental History of Egypt, as Recorded on the Ruins of Her Temples, Palaces and Tombs*, II, p. 634.
(1855)[7] B. Vincent (ed.)	**2188** î.Hr.	*Dictionary of Dates and Universal Reference, Relating to all Ages and Nations... by J. Haydn*, 7th ed. with additions and corrections, p. 227.
(1855) F.H. Jaquemet	**2188** î.Hr.	*Compedium of Chronology: Containing the Most Important Dates of General History, Political, Ecclesiastical and Literary*, p. 8, (J. Alcom - ed.).
(1855) G. Seyffarth*	**2781** î.Hr.	*Theologische Schriften der Alten Aegypter nach dem Turiner Papyrus zum Ersten male uebersetzt...* p. 104.
(1857) R. Lepsius*	**3892** î.Hr.	*Über die Manethonische Bestimmung des umfangs der Aegyptischen geschichte*, p. 207.
(1857) A. Knötel*	**2387** î.Hr.	*System der ägyptischen chronologie*, p. 93, 98.
(1857) J. von Gumpach*	**2785** î.Hr.	*On the Epoch of the Reign of Menes* (*TCIL* III, citit in 23 mart. 1857), p. 26.
(1859) C.J.J. Bunsen*	**3623** î.Hr.	Egypt's Place in Universal History: An Historical Investigation in Five Books", III, p. 373 și IV (1860), p. 490
(1861) W. Palmer*	**3 mart. 2224** î.Hr.	*Egyptian Chronicles with a Harmony of Sacred and Egyptian Chronology and an Appendix on Babylonian and Assyrian Antiquities*, I, (p. XXIX: „monarhia a durat între 22 febr. 2224 - 16 nov. 345 î.Hr."; p. 80: „monarhia egipteană a început cu Menes, la 3 mart. 2224 î.Hr."; p. 319: domnia lui Menes, între „**3 mart. 2224 - 23 febr. 2194** î.Hr.").
(1862)[3] C.T. Zumptio	**c. 4000** î.Hr.	*Annales Veterum regnorum et populorum imprimis romanorum* 3 ed., p. 2, (A.W. Zumptio - ed.).
(1863) J. Lieben*	**3893** î.Hr.	*Aegyptische chronologie. Ein kritischer versuch*, p. 136.
(1865) F.J. Lauth*	**4157** î.Hr.	*Manetho und der Turiner Königs-Papyrus*, p. 40.
(1867)[2] G.H. Townsend	**2717** î.Hr.	*The Manual of Dates: A Dictionary of Reference to the Most Important Events in the History of Mankind to be Found in Authentic Records*, 2nd ed., p. 361.
(1867) G.F. Unger*	**5613** î.Hr.	*Chronologie des Manetho*, p. 357.
(1867) C.J.J. Bunsen*	**3059** î.Hr.	*Egypt's Place in Universal History: An Historical Investigation in Five Books*, V, p. 62, 77, 83, 103.
(1869) S. Hawes	**2188** î.Hr.	*Synchronology of the Principal Events in Sacred and Profane History from the Creation of Man to the Present Time*, p. 25.
(1870) W.H. Overall (ed.)	**2717** î.Hr.	*The Dictionary of Chronology, or Historical and Statistical Register*, p. 240.
(1881)[2] H. Brugsch*	**4400** î.Hr.	*A History of Egypt under the Pharaohs derived entirely from the Monuments*, II, p. 341, (tr. engl.).
(1881) E. de Bunsen*	**4620** î.Hr.	*The Date of Menes and the date of Buddha* (*PSBA* 3.7), p. 96
(1881) G.W. Cullum	**3893** î.Hr.	*The Land of Egypt* (*JAGS* 13), p. 4.
(1882) E.A.F. Simon	**2188** î.Hr.	*Historical Epochs, with System of Mnemonics, to Facilitate the Study of Chronology, History and Biography*, p. 17.
(1882) N. Loverin	**2412** î.Hr.	*Chart of Time, Centograph and Slate. Historical Key. Periods and Epochs*, p. 11, 63.

(1883) H.C. Brown	**2188** î.Hr.	*Handbook of Dates. Arranged Alphabetically and Chronologically*, p. 1, 136.
(1883) A.H. Sayce	**5004** î.Hr.	*The Ancient Empires of the East. Herodotos I.-III.*, p. 177 n. 7, p. 311 (adoptă data lui Mariette).
(1888) R. Haentze	**2188** î.Hr.	*Historical Tables. A Condensed Key to Universal History*, p. 5.
(1890) G.P. Putnam [cont. by L.E. Jones]	**c. 4400** î.Hr.	*Tabular Views of Universal History. Compiled by G.P. Putnam and Continued to Date by L.E. Jones*, p. 3.
(1890) S. Birch	**c. 3000** î.Hr.	*Egypt from the Earliest Times to B.C. 300*, p. 23.
(1892) P.E. Thoms	**c. 3500** î.Hr.	*Important Events in the World's History. Tables of Rulers and Genealogies. Collected and Compiled for Students*, p. 3
(1893) E.A.W. Budge	**4400** î.Hr.	*The Mummy. Chapters on Egyptian Funereal Archaeology*, p. 10.
(1894) A. Erman	**c. 3200** î.Hr.	*Life in Ancient Egypt*, p. 16, (tr. engl.)
(1896) C.R. Conder	**între 2800 și 2400** î.Hr.	*The Bible and the East*, p. 51.
(1897)[3] W.M.F. Petrie	**4777** î.Hr.	*A History of Egypt from the Earliest Times to the XVIth Dynasty*, I, p. 252.
(1899) F.G. Fleay*	**2929** î.Hr.	*Egyptian Chronology. An Attempt to Conciliate the Ancient Schemes and to Educe a Rational System*, p. 161.
(1902) W.M.F. Petrie	**4777** î.Hr.	*Abydos*, I, p. 22.
(1903) C.N. Horowitz	**2188** î.Hr.	*The Twentieh Century Chronology of the World. Being a Digest of Universal History from Earliest Times to 1903 AD*, p. 505.
(1904) P.E. Newberry & J. Garstang	**înainte de 3000** î.Hr.	*A Short History of Ancient Egypt*, p. 104.
(1905) G. Steindorff	**c. 3315** î.Hr.	*The Religion of the Ancient Egyptians*, p. 11.
(1906) J.H. Breasted*	**3400** î.Hr.	*Ancient Records of Egypt*, I, p. 40.
(1907) O.A. Toffteen	**c. 3285** î.Hr.	*Ancient Chronology*, I, p. 250 și 269 (Synchronistic Table).
(1908) E. Meyer	**3315** î.Hr. (**3300±100** î.Hr.)	*Aegypten zur Zeit der Pyramidenerbauer*, p. 42.
(1908) G.A. Reisner	**3300±100** î.Hr.	*The Early Dynastic Cemeteries of Naga-ed-Dêr*, p. 123.
(1911) W.M.F. Petrie	**5546** î.Hr.	*Historical Studies. The Length of Egyptian History*, p. 22.
(1911) G.E. Smith	**3400±100** î.Hr.	*The Ancient Egyptians and Their Influence upon the Civilisation of Europe*, p.8 (adoptă estimarea făcută de Meyer).
(1912) G.A. Reisner	**3300** î.Hr.	*The Dawn of Civilisation in Egypt* (SC 2.3, febr.), p. 72.
(1916) H.B. Hannay	**2901** î.Hr.	*The Secret of Egyptian Chronology*, p. 63, 70
(1920) H.B. Hannah	**2907** î.Hr.	*Ancient Romic Chronology*, p. 6, 30, 34.
(1923) M.E.M. Jones	**3400** î.Hr.	*Ancient Egypt from the Records*, p. 236.
(1933) H. Junker	**3300** î.Hr.	*Die Völker des Antiken Orients - Die Ägypter*, p. 20.
(1945)[2] J.H. Breasted	**3400** î.Hr.	*A History of Egypt from the Earliest Times to the Persian Conquest*, p. 597.
(1949) C. Aldred	**3188** î.Hr.	*Old Kingdom Art in Ancient Egypt*, p. 24.
(1949) E. Massoulard	**3200** î.Hr.	*Préhistoire et Protohistoire d'Égypte*, p. 64, 72.
(1950) R.A. Parker*	**c. 3110** î.Hr.	*The Calendars of Ancient Egypt* (SAOC 26), p. 75 n. 59.
(1951) J.A. Wilson	**3100** î.Hr.	*The Burden of Egypt. An Interpretation of Ancient Egyptian Culture*, p. VII.
(1952) J. Cerny	**3200** î.Hr.	*Ancient Egyptian Religion*, p. IX.
(1957)[2] G. Steindorff & K.C. Seele	**3200** î.Hr.	*When Egypt Ruled the East*, ed. rev. de K.C. Seele, p. 274.
(1957) H.J. Kantor	**c. 3000** î.Hr.	*Narration in Egyptian Art* (*AJA* 61.1, ian.), p. 45.
(1957) L. Cottrell	**3000** î.Hr.	*The Anvil of Civilisation*, p. 234.
(1957) R.-P. Charles	**2800** î.Hr.	*Essai sur la chronologie des civilisations prédynastiques d'Égypte* (*JNES* 16.4, oct.), p. 252.
(1961) A. Gardiner*	**3100±150** î.Hr.	*Egypt of the Pharaohs*, p. 68.
(1964) W.C. Hayes	**3100** î.Hr.	*Most Ancient Egypt. III. The Neolithic and Chalcolithic Communities of Northern Egypt* (*JNES* 23.4, oct.), p. 248.

(1965) A.J. Arkell & P.J. Ucko	**c. 3300** sau **2800** î.Hr.	Review of Predynastic Development in the Nile Valley (CA 6.2, apr.), p. 154.
(1970)[3] W.C. Hayes*	**3114** (**c. 3100**) î.Hr.	în *CAH*, I.1, (cap. VI - Cronologie), p. 174.
(1970) R. Berger*	**între 2685 şi 2315** î.Hr.	*Ancient Egyptian Radiocarbon Chronology* (*PTRSL* A 269), p. 29.
(1971)[3] xxx	**c. 3100** î.Hr.	în *CAH*, I.2, (Chronological tables), p. 994.
(1971) R.M. Derricourt	**c. 3300** î.Hr.	*Radiocarbon Chronology for Egypt and North Africa* (*JNES* 30.4, oct.), p. 289.
(1973) C. Aldred	**c. 3100** î.Hr.	*Akhenaten and Nefertiti*, p. 8.
(1975) J. von Beckerath*	**3050**/**2960** î.Hr.	în *Lexikon der Agyptologie*, I, (Cronologie), col. 970.
(1976) M. Lichtheim	**c. 3000** î.Hr.	*Ancient Egyptian Literature. I. The Old and Middle Kingdom*, p. XII.
(1980) F.A. Hassan*	**c. 3125±120** î.Hr.	*Radiocarbon Chronology of Archaic Egypt* (*JNES* 39.3 iul.), p. 204, 206.
(1980) J. Baines & J. Málek*	**2920** î.Hr.	*Atlas of Ancient Egypt*, p. 36.
(1985) I.M.E. Shaw	**3005±90 (între 3095-2915)** î.Hr.	*Egyptian Chronology and the Irish Oak Calibration* (*JNES* 44.4, oct.), p. 301 și tabelul 2A (p. 307). Datele sunt pentru domnia lui Aha.
(1991) K.A. Kitchen	**3000** î.Hr.	*The Chronology of Ancient Egypt* (*WA* 23.2, oct), cu posibilitatea ca data pentru Menes să fie c. 3100, c. 3000 sau 2900 î.Hr., p. 206.
(1993) S.H. Newton	**3440**/**3415** î.Hr.	*Un Updated Working Chronology of Predynastic and Archaic Kemet* (*JBS* 23.3), p. 410 (3440 î.Hr.: dacă Menes = Narmer sau 3415 î.Hr.: dacă Menes = Aha/Hor-Aha).
(1994) P.A. Clayton	**3050** î.Hr.	*Chronicle of the Pharaohs. The Reign-by-Reign Record of the Rulers and Dynasties of Ancient Egypt*, p. 14.
(1995) I. Shaw & P. Nicholson	**c. 3100** î.Hr.	*The British Museum Dictionary of Ancient Egypt*, p. 310.
(1996) A. Loprieno (ed.)	**c. 3000** î.Hr.	*Ancient Egyptian Literature. History and Forms*, p. XV.
(1996) N. Reevs & R.H. Wilkinson	**2920** î.Hr.	*The Complete Valley of the Kings. Tombs and Treasures of Egypt's Greatest Pharaohs*, p. 9.
(1996) B. Manley	**c. 2900** î.Hr.	*The Penguin Historical Atlas of Ancient Egypt*, p. 8.
(1997) J.M. Weinstein	**c. 3100** î.Hr.	*Egypt: Dynastic Egypt* în *OEANE* 2, (E.M. Meyers - ed.), p. 96.
(1997) M. Lehner	**2920** î.Hr.	*The Complete Pyramids. Solving the Ancient Mysteries*, p. 8.
(1999) T.A.H. Wilkinson	**c. 3000** î.Hr.	*Early Dynastic Egypt*, p. 22.
(1999) K.A. Bard	**c. 3050** î.Hr.	*Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, p. XLIII.
(2000) R.H. Wilkinson	**2920** î.Hr.	*The Complete Temples of Ancient Egypt*, p. 12.
(2001) S.H. Savage	**c. 3050** î.Hr.	*Some Recent Trends in the Archaeology of Predynastic Egypt* (*JAR* 9.2), p. 107.
(2003) B. Banjević*	**între 3137 şi 3040** î.Hr.	*Satistical and Astronomical Methods in Chronology with a View on Ancient Egyptian Dates* (*JSAS* 19), p. 178.
(2003) A. Bongioanni (ed.)	**3065** î.Hr.	*Atlasul Egiptului antic*, p. 18 - ed. rom., ed. în ital. - 2001.
(2004)[2] M. Rice	**c. 3180** î.Hr.	*Egypt's Making. The Origins of Ancient Egypt 5000-2000 BC*, p. XXIV.
(2004) B. Manley (ed.)	**2950** î.Hr.	*Șaptezeci de mistere ale Egiptului antic*, p. 10 - ed. rom., ed. în engl. - 2003.
(2006) S. Hendrickx*	**c. 3150-3100**/Naqada IIIC$_1$	în *AEC*, cap. II.1 *Predynastic-Early Dynastic Chronology*, p. 89 și 92.
(2005) D.J. Brewer	**3050** î.Hr.	*Ancient Egypt. Foundations of a Civilisation*, p. 9.
(2006) xxx	**2900** î.Hr.	în *AEC*, p. 490 (tabel cronologic).
(2006) J. Tyldesley	**2950** î.Hr.	*Chronicle of the Queens of Egypt from the Early Dynastic Times to the Death of Cleopatra*, p. 24.
(2007) K.A. Bard	**3000** î.Hr.	*Introduction to the Archaeology of Ancient Egypt*, p. 26.

(2008)[2] M.L. Bierbrier	**3100** î.Hr.	*Historical Dictionary of Ancient Egypt*, p. XVII.
(2009) xxx	**3050** î.Hr.	în *Encyclopedia of World History*, I, (Chronology), p. XVIII.
(2009) D. O'Connor	**c. 2950** î.Hr.	*Abydos. Egypt's First Pharaohs and the Cult of Osiris*, p. 208.
(2010) E.K. Köhler	**3100** î.Hr.	în *Egyptian Archaeology* (*BSGA* 13), p. 38.
(2010) E.V. MacArthur	**3150** î.Hr.	în *Visible Language. Inventions of Writing in the Ancient Middle East and Beyond* (*OIMP* 32), p. 116.
(2011) E. Teeter (ed.)	**3100** î.Hr.	în *Before the Pyramids. The Origins of Egyptian Civilisation* (*OIMP* 33), p. 8.

(1967) D. Berciu	**c. 3000-2900** î.Hr.	*La izvoarele istoriei. O introducere în arheologia preistorică*, p. 182.
(1972) A. Oțetea (coord.)	**3000** î.Hr.	*Istoria lumii în date*, p. 8.
(1976) C. Daniel	**3200** î.Hr.	*Civilizația Egiptului antic*, p. 45 („XI. Schiță a istoriei Egiptului antic", p. 44-54).
(1981) R. Hâncu & V. Iliescu (tr.)	**2950** î.Hr.	*Diodor din Sicilia - Biblioteca istorică*, I, p. 126 („Lista dinas-tiilor și a faraonilor", p. 126-130).
(1983) M.D. Popa & H.C. Matei	**3100** î.Hr.	*Mică enciclopedie de istorie universală*, p. 527 („Egiptul antic", p. 527-532).
(1985) O. Drâmba	**c. 3100** î.Hr.	*Istoria culturii și civilizației*, I, p. 111.
(1988) xxx	**2955** î.Hr.	*Antichități egiptene în colecțiile din România*, p. 36 („Tabel cronologic, p. 36-37, de M. Cihó).
(1990) N. Branga	**3200** î.Hr.	*În lumea faraonilor*, p. 99 („Schiță cronologică", p. 99-100).
(1999) F. Popescu	**c. 3000** î.Hr.	*Divinități, simboluri și mistere orientale*, p. 163 („Tabele genea-logice și cronologice la istoria Sumerului. III. Tabel sinoptic al istoriei Sumerului", p. 163-167). Lista este preluată după V. Zamarovsky.
(2001) A. Diaconescu	**3100/3000** î.Hr.	*Mari civilizații ale Orientului antic*, p. 228 („Principalele date din istoria Egiptului antic", p. 228-229).
(2003)[4] H.C. Matei	**3100** î.Hr.	*Enciclopedia Antichității*, p. 417 („Liste dinastice - Egiptul", p. 417-420). Autorul optează pentru cronologia din *CAH*.
(2008) M. Cihó	**3000** î.Hr.	*Lexiconul faraonilor*, p. 451 („Tabel cronologic. Lista faraoni-lor", p. 451- 458).

Lista cronologică a suveranilor Egiptului şi Orientului antic, întocmită de Lénglet Dufresnoy în anul 1745

EGYPTE, SOUS LA IIe. EPOQUE. 133

2965. MENES, Roi de toute l'Egypte. - - 62. ans. *Ses Successeurs.*

A THEBES.

2903. Athothis I. - - - - - 59.
2844. Athothis II. - - - - - 32.
2812. Diabies. - - - - - - 19.
2793. Pemphos. - - - - - - 18.
2775. Toëgar Amachơ Monch. 79.
2691. Stoechus. - - - - - 6.
2685. Goſormiès. - - - - - 30.
2655. Marés. - - - - - - - 26.
2629. Anoïphés. - - - - - 20.
2609. Sirius. - - - - - - - 18.
2591. Chnub-Gneuros. - - 22.
2569. Ravoſis. - - - - - - 13.
1556. Biuris. - - - - - - 10.
2546. Saophis. - - - - - - 29.
2517. Sen-Saophis. - - - 27.
2490. Moſcheris. - - - - 31.
2459. Muſthis. - - - - - 33.
2426. Pammus-Archondes. - 35.
2391. Apappus. - - - - - 100.
2291. Acheſcus Ocaras. - - 1.
2290. Nitocris Reine. - - - 6.
2284. Myrtœus. - - - - - 22.
2262. Thyoſimarés. - - - 12.
2250. Thinillus. - - - - - 8.
2242. Semphucrates. - - - 18.
2224. Chuter. - - - - - - 7.
2217. Meuros. - - - - - - 12.
2205. Choma-Ephta. - - - 11.
2194. Anchunius Ochy. - - 60.
2134. Penthe-Athyris. - - 16.
2118. Stamenemés. - - - 23.
2095. Siſtoſi-Chermès. - - 55.
2040. Maris. - - - - - - 45.

ROIS D'ASSYRIE.

2640. ASSUR *s'établit en Aſſyrie, lui donne ſon nom, & bâtit Ninive.*
2229. Belus. - - - - - - 55.
2174. Ninus. - - - - - - 52.
2164. *Ninus prend Babylone.*
2122. Sémiramis. - - - - 42.
2080. Ninias, ou Zameis. - 38.
2042. Arius. - - - - - - 30.

La ſuite, pag. 135. colonne 2.

EN BASSE-EGYPTE.

2903. Sa, ou Curudes. - - 63.
2840. Spanis. - - - - - - 36.
2804. *Deux Anonymes.* - - 72.
2732. Séſonchoſis. - - - - 49.
2683. Amenemes. - - - - 29.
2654. Amoſis. - - - - - - 32.
2622. Acœſephtrés. - - - - 13.
2609. Achoreus. - - - - - 9.
2600. Amiyſés. - - - - - 4.
2596. Chamoïs. - - - - - 18.
2584. Ameſiſés. - - - - 65.
2519. *Anonyme.* - - - 14.
2505. Uſé. - - - - 50.
2455. Rameſſés. - - - 29.
2426. Rameſſé-Ménos. - - 15.
2411. Thyſimarés. - - - 31.
2381. Rameſſé-Seos. - - 23.
2358. Rameſſé-Menos. - - 19.
2339. Rameſſé-Baëtis. - - 39.
2300. Rameſſé-Vaphrés. - - 29.
2271. Concharis. - - - - 5.
2266. Salatis. - - - - 19.
2247. Beon. - - - - 44.
2203. Apachnas - 37. a. 7. m.
2163. Apophis. - - - 61.
2104. Janias. - - - - 50.
2054. Certos. - - - - 44.

ROIS DE BABYLONE.

2640. Nemrod. 35. a.
2605. Evecnoüs. - 6. a. 8. m.
2598. Chomas-Belơ. 7. a. 8. m.
2590. Porus. - 35. a.
2555. Nechubés. 43. a.
2512. Abius. - - 48. a.
2464. Oniballus. - 40. a.
2424. Chinzirus. 45. a.

ROIS ARAB. DE BABYL.

2379. Mardocentés. 45. a.
2334. *Anonyme.* - 40. a.
2294. Siſymordachus 28. a.
2266. Nadius, ou Nabius. - 37.
2234. *Les Obſervations Aſtronomiques des Chaldéens commencent.*
2229. Parannus. - - - - 40.
2189. Nabonnadus. - - - - 25.

I 3 Ans

Lista lui Lénglet Dufresnoy din 1745 (alcătuită după datele biblice și cele ale autorilor antici) pare a nu-şi avea locul potrivit în cadrul listelor cronologice prezentate mai jos deoarece nu conţine date de actualitate, multe din acestea fiind eronate - există şi unele excepţii, cum ar fi anul 2965 î.Hr. pentru Menes ş.a., care se încadrează perfect în perioada de timp acceptată de majoritatea egiptologilor de azi - iar sursele folosite oferă informaţii istorice foarte imprecise. Cu toate acestea, lista lui Dufresnoy este de un real folos în special din punct de vedere al analizei comparate privind datele istorice şi evoluţia cercetărilor privind cronologia.

Privitor la lista lui Dufresnoy se poate observa că numele şi perioada de domnie a regilor Babilonului de la Evecnoüs (2605 î.Hr.) la Chinzirus (2424 î.Hr.) sunt exact aceleaşi cu cele dintre anii 1762 - 1582 î.Hr., alte domnii fiind redate destul de corect, mai ales pentru regatul neo-babilonian şi dinastiile târzii din Egipt. Dinastia a XXII-a conţine şi faraonii dinastiilor XXIII-XXVI. Anii din parantezele rotunde, ex.: *Psammeticus* 54(55) ani, sunt date alternative menţionate în alte pagini ale lucrării acestuia.

← Lista regilor Egiptului, Asiriei şi Babilonului conform lui Dufresnoy (Dufresnoy 1745, p. 133).

EGIPTUL ANTIC:

2965 î.Hr. = *Mesraim* (*Menes*) 62 de ani, întemeietorul regatului egiptean. La moartea acestuia regatul se divide în 4: Theba (Egiptul de Sus), Basso, This şi Memphis. Isis a fost soţia lui Menes.

La Theba:

2903 = *Athothis I*	59 ani
2844 = *Athothis II*	32 ani
2812 = *Diabies*	19 ani
2793 = *Pemphos*	18 ani
2775 = *Toëgar*	79 ani
2691 = *Stoechus*	6 ani
2685 = *Gosormiès*	30 ani
2655 = *Marés*	26 ani
2629 = *Anoïphés*	20 ani
2609 = *Sirius*	18 ani
2591 = *Chnub-Gneuros*	22 ani
2569 = *Ravosis*	13 ani
2556 = *Biuris*	10 ani
2546 = *Saophis*	29 ani
2517 = *Sen-Saophis*	27 ani
2490 = *Moscheris*	31 ani
2459 = *Musthis*	33 ani
2426 = *Pammus-Archondes*	35 ani
2391 = *Apappus*	100 ani
2291 = *Achescus*	1 an
2290 = *Nitocris*, regină	6 ani
2284 = *Myrtoeus*	22 ani
2262 = *Thyosimarés*	12 ani
2250 = *Thinillus*	8 ani
2242 = *Semphucrates*	18 ani
2224 = *Chuter*	7 ani

2217 = *Meuros* 12 ani
2205 = *Choma-Ephta* 11 ani
2194 = *Anchunius Ochy* 60 ani
2134 = *Penthe-Athyris* 16 ani
2118 = *Stamenemés* 23 ani
2095 = *Siston-Chermès* 55 ani
2040 = *Maris* 45 ani
1996 = *Siphoas* 14 ani
1983 = rege anonim 14 ani
1969 = *Phruron* (*Nilus*) 5 ani
1964 = *Amutantée* 63 ani

În Egiptul de Jos:
2903 = *Sa* (*Curudes*) 63 ani
2840 = *Spanis* 36 ani
2804 = 2 regi anonimi 72 ani
2732 = *Sésonchosis* 49 ani
2683 = *Amenemes* 29 ani
2654 = *Amosis* 32 ani
2622 = *Aoesephtrés* 13 ani
2609 = *Achoreus* 9 ani
2600 = *Amiysés* 4 ani
2596 = *Chamoïs* 12 ani
2584 = *Amesisés* 65 ani
2519 = rege anonim 14 ani
2505 = *Usé* 50 ani
2455 = *Ramessés* 29 ani
2426 = *Ramessé-Ménos* 15 ani
2411 = *Thysiamarés* 31 ani
2381 = *Ramessé-Seos* 23 ani
2358 = *Ramessé-Menos* 19 ani
2339 = *Ramessé-Baëtis* 39 ani
2300 = *Ramessé-Vaphrés* 29 ani
2271 = *Concharis* 5 ani
2266 = *Salatis* 19 ani
2247 = *Beon* 44 ani
2203 = *Apachnas* 37 ani, 7 luni
2163 = *Apophis* 61 ani
2104 = *Janias* 50 ani
2054 = *Certos* 44 ani
2010 = *Assys* 49 ani
1961 = *Mysphragmisosis* 25 ani, 10 luni
1936 = *Tmosis* (*Tethmosis*) 9 ani, 8 luni

Regii Egiptului unificat:
1926 = *Aménophis I* 30 ani, 10 luni
1896 = *Orus* 36 ani, 5 luni
1859 = *Achenchrés* 11 ani, 1 lună
1847 = *Rathosis* 9 ani
1838 = *Achencherés I* 12 ani, 5 luni
1826 = *Achencherés II* 12 ani, 3 luni
1813 = *Armaïs* 4 ani, 1 lună
1809 = *Ramessés* 1 an, 4 luni
1808 = *Ramessés Myamum* 66 ani, 2 luni
1742 = *Aménophis II* 19 ani, 6 luni

Dinastia XIX:
1722 = *Sésostris* (*Ramessés*) 59 ani
1663 = *Rhampsés* 66 ani
1597 = *Aménophis III* 2 ani
1596 = *Aménophis IV* 38 ani
1558 = *Ramessés* 60 ani
1499 = *Ammenemes* 27 ani
1472 = *Thuoris* 17 ani

Dinastia XX:
1455 = *Nechepsos* 19 ani
1436 = *Psammuthis* 13 ani
1423 = rege anonim 4 ani
1419 = *Certos* 20 ani
1399 = *Rhampsés* 45 ani
1354 = *Amenses* 26 ani
1328 = *Ochyras* 14 ani
1314 = *Amedés* 27 ani
1287 = *Thuoris* (*Polybus*) 50 ani
1237 = *Athotis* (*Phusanus*) 28 ani
1209 = *Censenés* 29 ani
1180 = *Vennephés* 42 ani

Dinastia XXI:
1138 = *Smedés* 26 ani
1112 = *Psusennés* 46 ani
1066 = *Nephelcherès* 4 ani
1062 = *Aménophtis* 9 ani
1053 = *Osochor* 6 ani
1047 = *Pinaché* 9 ani
1038 = *Susennès* 30 ani

Dinastia XXII:
1008 = *Sésonchis* (*Sésac*) 34 ani
973 = *Osoroth* 15 ani
958 = 3 regi anonimi 25 ani
933 = *Tacellotis* 13 ani
920 = 3 regi anonimi 42 ani
875 = *Petubatés* 41 ani
836 = *Osorcho* 8 ani
828 = *Psammis* 10 ani
817 = *Zeth* 31 ani

786 = *Bocchoris* 44 ani
742 = *Sabbacon* 12 ani
730 = *Suechus* 12 ani
718 = *Tharaca* 20 ani
698 = *Sabbacon* 6 ani
692 = *Sethon* 5 ani
687 = anarhie 2 ani
685 = 12 regi 15 ani
670 = *Psammeticus* 54(55) ani
616 = *Néchao* (*Nécos*) 16 ani
600 = *Psammis* 6 ani
594 = *Apriès* (*Ephrée/Vaphrès*) 19(25) ani
575 = *Perthamis* 6 ani
569 = *Amasis* 44 ani
526 = *Psamménite* 6 luni

Dinastia XXVII:
525 = *Cambyses* 3 ani
523 = *Smerdis* magul 7 luni
522 = *Darius Histaspés* 36 de ani
486 = *Xerxès* 21 ani
465 = *Artaxerxès* 41 ani
424 = *Xerxès II* 2 luni
424 = *Sogdianus* 7 luni
424 = *Ochus* (*Darius Nothus*) 10 ani

Dinastia XXVIII:
413 = *Amyrthée* 6 ani
Dinastia XXIX:
407 = *Nepheritès* (*Nephrée*) 18 ani
389 = *Achoris* 13 ani
376 = *Psammuthis* 1 an
375 = *Nepheritès II* 4 luni

Dinastia XXX:
375 = *Nectanebus I* 12 ani
363 = *Tachos* 2 ani
362 = *Nectanebus II* 11 ani

Dinastia XXXI:
350 = *Artaxerxès Ochus* 12 ani
339 = *Arsès* (*Arsamès*) 2 ani
336 = *Darius Codomannus* 4 ani
332 = *Alexandru* cucereşte Egiptul.

Dinastia ptolemeilor:
323 = *Ptolemée Lagus* 40 ani
285 = *Ptolemée Philadelphe* 40 ani
246 = *Ptolemée Evergetes* 25 ani
221 = *Ptolemée Philopator* 17 ani
204 = *Ptolemée Epiphanes* 24 ani
180 = *Ptolemée Philometor* 34 ani
146 = *Ptolemée Evergetes II* (*Psyscon*) 29 ani
116 = *Ptolemée Soter* (*Lathurus*) 10 ani
106 = *Ptolemée Alexandre* 18 ani
88 = *Ptolemée Soter* 8 ani
80 = *Bernice* (numită Cleopatra) 7 luni
79 = *Bernice* şi *Alexandre* 6 ani
73 = *Ptolemée Denys* (*Auletès*) 23 ani
51 = *Ptolemée Denys* & *Cleopatra* 3 ani, 8 luni
47 = *Ptolemée* & *Cleopatra* 3 ani, 6 luni
44 = *Cleopatra*, singură 14 ani
30 = Egiptul devine provincie romană.

ASIRIA:

2640 î.Hr. = *Assur* se stabileşte în Asiria. Numele său este dat regatului.
2229 = *Bélus* 55 ani
2174 = *Ninus* 52 ani
2164 = Ninus cucereşte Babilonul.
2122 = *Sémiramis* 42 ani
2080 = *Ninias* (*Zameis*) 38 ani
2042 = *Arius* 30 ani
2012 = *Aralius* 40 ani
1972 = *Xerxés* (*Balous*) 30 ani
1942 = *Aramanithnés* 38 ani
1904 = *Belochus* 35 ani
1869 = *Baloeus* 52 ani
1817 = *Sethos* (*Altadas*) 32 ani
1785 = *Mamythus* 30 ani
1755 = *Manchaleus* 28 ani
1727 = *Sphaerus* 22 ani
1705 = *Mamylus* 30 ani
1675 = *Sparetus* 42 ani
1633 = *Ascatadés* 38 ani
1595 = *Amynthés* 45 ani
1550 = *Belochus* 25 ani
Atossa (*Sémiramis II*), asociată 12 ani
1525 = *Belatarés* (*Belleparés*) 30 ani
1495 = *Lamptidés* 30 ani
1465 = *Sosarés* 20 ani
1445 = *Lamparés* 30 ani
1415 = *Panyas* 45 ani
1370 = *Sosarmus* 22 ani
1348 = *Mitraeus* 27 ani
1321 = *Tentame* 32 ani
1289 = *Teutaeus* 44 ani

1245 = *Arabelus* 42 ani
1203 = *Chalaüs* 45 ani
1158 = *Anabus* 38 ani
1120 = *Babius* 37 ani
1083 = *Thinaeus* 30 ani
1053 = *Dercylus* 40 ani
1013 = *Eupacmès* (*Eupalès*) 38 ani
975 = *Lahosienès* 45 ani
930 = *Pyritiades* 30 ani
900 = *Ophratoeus* 21 ani
879 = *Ephcaerès* 52 ani
827 = *Ocrazarès* (*Anacyndarax*) 42 ani
785 = *Sardanapale* 15 ani
770 = *Phul* 12 ani
758 = *Teglat-phal-assar* (*Thilgam*) 29 ani
729 = *Salmanasar* 14 ani
714 = *Sennacherib* 4 ani
710 = *Assaradinus* (*Essaradon*) 42 ani
668 = *Saosduchinus* 20 ani
648 = *Cinaladan* (*Sarac*) 22 ani

BABILONIA:

2640 î.Hr. = *Nemrod* (*Bélus*) 35 ani. Întemeiază regatul babilonian.
2605 = *Evecnoüs* 6 ani, 8 luni
2598 = *Chomas-Bel* 7 ani, 8 luni
2590 = *Porus* 35 ani
2555 = *Nechubés* 43 ani
2512 = *Abius* 48 ani
2464 = *Oniballus* 40 ani
2424 = *Chinzirus* 45 ani

Regii arabi ai Babilonului:
2379 = *Mardocentés* 45 ani
2334 = rege anonim 40 ani
2294 = *Sisymordachus* 28 ani
2266 = *Nadius* (*Nabius*) 37 ani
2234 = sunt făcute primele observaţii astronomice în Babilon.
2229 = *Parannus* 40 ani
2189 = *Nabonnadus* 25 ani

Regii Babilonului şi ai Asiriei (după Ussher)
1762 = *Evechoüs* 6 ani, 8 luni
1755 = *Chomasbelus* 7 ani, 8 luni
1747 = *Porus* 35 ani
1712 = *Nechubés* 43 ani
1669 = *Abiuš* 48 ani
1621 = *Oniballus* 40 ani
1582 = *Chinzirus* 45 ani

Regii arabi ai Babilonului şi ai Asiriei:
1538 = *Mardocentés* 45 ani
1493 = rege anonim 40 ani
1453 = *Sisymordach* 28 ani
1425 = *Nadius* (*Nabius*) 37 ani
1388 = *Parannus* 40 ani
1348 = *Nabonnadus* 25 ani
1322 = *Belus* asirianul 55 ani
1267 = *Ninus* 52 ani
1215 = *Semiramis* 42 ani
1173 = *Zameys* (*Ninias*) 38 ani
Succesorii acestor regi, până la Phul, nu sunt cunoscuţi
770 = *Belesis* ? ani
? = *Nanare* (*Nanibre*) ? ani
747 = *Nabonassar* 14 ani
733 = *Nadius* 2 ani
731 = *Cinciro* şi *Poro* 5 ani
726 = *Jugoeus* 5 ani
721 = *Mardocempade* (*Mérodac*) 12 ani
709 = *Arcianus* 5 ani
704 = interregn 2 ani
702 = *Belelus* 3 ani
699 = *Apronadius* 6 ani
693 = *Rigebelus* 1 an
693 = *Mesessimordac* 4 ani
689 = interregn 8 ani
680 = Babilonul cucerit de Assaradinus (Essaradon) al Asiriei 13 ani
626 = *Nabopolassar* 21 ani
605 = *Nabocolassar* (*Nabuchodonosor*) 43 ani
562 = *Evilmerodac* (*Iloarudamus*) 2(3) ani
561 = *Laborosochord* şi *Neriglissar* (*Nericolassar*) 4 ani
556 = *Laborosochord*, singur 9 luni
555 = *Nabonide*, *Nabonadius*, *Labynitus* (*Baltasar/Baltazar)* 17ani

Lista cronologică a faraonilor Egiptului antic

Lista de față este preluată din *The British Museum Dictionary of Ancient Egypt* (1995) de Ian Shaw & Paul Nicholson, deoarece datele acestora, în special pentru Regatul Vechi și Regatul Mijlociu, sunt cele mai apropiate de rezultatele analizelor cu C^{14} oferite de Ramsey *et.al*. în 2010, și foarte apropiate - cel puțin pentru domnia lui Cheops - de cele ale lui Banjević din 2003. Am mai optat pentru cronologia celor doi autori și datorită faptului că aceasta se află în concordanță cu cele oferite pentru Orientul antic Apropiat din listele de mai jos.

Referitor la problemele care se ivesc în stabilirea exactă a succesiunii faraonilor din dinastiile a XIII-a și a XIV-a dar și în privința numărului exact al acestora vezi Capitolul I și Anexa 5. Pentru cea de-a treia perioadă intermediară (dinastiile XXI-XXVI) se poate consulta cartea lui Kenneth A. Kitchen *The Third Intermediate Period in Egypt (1100-650 B.C.)* (1996)[2].

Numele faraonilor sunt redate conform autorilor.

Perioada predinastică	**5500-3100**
perioada Badariană	5500-4000
perioada Amratiană (Naqada I)	4000-3500
perioada Gerzeană (Naqada II)	3500-3100
Perioada dinastică timpurie	**3100-2686**
Dinastia I	3100-2890
Narmer	c. 3100
Aha	c. 3100
Djer	c. 3000
Djet	c. 2980
Den	c. 2950
[regina *Merneith*	c. 2950]
Anedjib	c. 2925
Semerkhet	c. 2900
Qa'a	c. 2890
Dinastia a 2-a	2890-2686
Hetepsekhemwy	c. 2890
Raneb	c. 2865
Nynetjer	
Weneg	
Sened	
Peribsen	c. 2700
Khasekhemuy	c. 2686

Regatul Vechi	**2686-2181**
Dinastia a 3-a	2686-2613
Sanakht (=*Nebka*?)	2686-2667
Djoser (*Netjerikhet*)	2667-2648
Sekhemkhet	2648-2640
Khaba	2640-2637
Huni	2637-2613
Dinastia a 4-a	2613-2494
Sneferu	2613-2589
Khufu (*Cheops*)	2589-2566
Djedefra (*Radjedef*)	2566-2558
Khafra (*Chephren*)	2558-2532
Menkaura (*Mycerinus*)	2532-2503
Shepseskaf	2503-2498
Dinastia a 5-a	2494-2345
Userkaf	2494-2487
Sahura	2487-2475
Neferirkara	2475-2455
Shepseskara	2455-2448
Raneferef	2448-2445
Nyuserra	2445-2421
Menkauhor	2421-2414
Djedkara	2414-2375
Unas	2375-2345

Dinastia a 6-a 2345-2181

Teti 2345-2323
Userkara 2323-2321
Pepy I (*Meryra*) 2321-2287
Merenra 2287-2278
Pepy II (*Neferkara*) 2278-2184
*Nitiqre*t 2184-2181

Prima perioadă intermediară 2181-2055

Dinastiile a 7-a și a 8-a 2181-2125

O multitudine de regi efemeri

Dinastiile a 9-a și a 10-a 2160-2025
Khety (*Meribra*)
Khety (*Wahkara*)
Merykara
Ity

Dinastia a 11-a (doar în Theba) 2125-2055

[*Mentuhotep* I (‘*Tepy-aa*’)]
Intef I (*Sehertawy*) 2125-2112
Intef II (*Wahankh*) 2112-2063
Intef III (*Nakhtnebtepnefer*) 2063-2055

Regatul Mijlociu 2055-1650

Dinastia a 11-a (peste tot Egiptul) 2055-1650

Mentuhotep II (*Nebhepetra*) 2055-2004
Mentuhotep III (*Sankhkara*) 2004-1992
Mentuhotep IV (*Nebtawyra*) 1992-1985

Dinastia a 12-a* 1985-1795

Amenemhat I (*Sehetepibra*) 1985-1955
Senusret I (*Kheperkara*) 1965-1920
Amenemhat II (*Nubkaura*) 1922-1878
Senusret II (*Khakheperra*) 1880-1874
Senusret III (*Khakaura*) 1874-1855
Amenemhat III (*Nimaatra*) 1855-1808
Amenemhat IV (*Maakherura*) 1808-1799
regina *Sobekneferu* (*Sobekkara*) 1799-1795

Dinastia a 13-a 1795-după 1650

Aproximativ 70 de regi dintre care:

Hor (*Awibra*)
Khendjer (*Userkara*)
Sebekhotep III (*Sekhemrasewadjtawy*)
Neferhotep I (*Khasekhemra*)
Sebekhotep IV (*Khaneferra*) c. 1725

Dinastia a 14-a 1750-1650

Regi neînsemnați contempo-
rani probabil cu dinastia a 13-a

A doua perioadă intermediară 1650-1550

Dinastia a 15-a (Hyksosă) 1650-1550

Salitis
Khyan (*Seuserenra*) c. 1600
Apepi (*Aauserra*) c. 1555
Khamudi

Dinastia a 16-a 1650-1550

Regi hiksoși neînsemnați
contemporani cu dinastia a 15-a

Dinastia a 17-a 1650-1550

Câțiva regi de la Theba dintre care:

Intef (*Nubkheperra*)
Taa I (*Senakhtenra*)
Taa II (*Seqenenra*) c. 1560
Kamose (*Wadjkheperra*) 1555-1550

Regatul Nou 1550-1069

Dinastia a 18-a 1550-1295

Ahmose (*Nebpehtyra*) 1550-1525
Amenhotep I (*Djeserkara*) 1525-1504
Thutmose I (*Aakheperkara*) 1504-1492
Thutmose II (*Menkheperra*) 1492-1479
Thutmose III (*Menkheperra*) 1479-1425
Hatshepsut (*Maatkara*) 1473-1458
Amenhotep II (*Aakheperura*) 1427-1400

Thutmose IV (*Menkheperura*) 1400-1390
Amenhotep III (*Nebmaatra*) 1390-1352
Amenhotep IV/*Akhenaten* (*Neferkheperurawaenra*) 1352-1336
Neferneferuaten (*Smenkhkara*) 1338-1336
Tutankhamun (*Nebkheperura*) 1336-1327
Ay (*Kheperkheperura*) 1327-1323
Horemheb (*Djeserkheperura*) 1323-1295

Dinastia a 19-a 1295-1186

Rameses I (*Menpehtyra*) 1295-1294
Sety I (*Menmaatra*) 1294-1279
Rameses II (*Usermaatra Setepenra*) 1279-1213
Merenptah (*Baenra*) 1213-1203
Amenmessu (*Menmira*) 1203-1200
Sety II (*Userkheperura Setepenra*) 1200-1194
Saptah (*Akhenra Setepenra*) 1194-1188
Tausret (*Sitrameritamun*) 1188-1186

Dinastia a 20-a 1186-1184

Sethnakhte (*Userkhaura Meryamun*) 1186-1184
Rameses III (*Usermaatra Meryamun*) 1184-1153
Rameses IV (*Hekamaatra Setepenamun*) 1153-1147
Rameses V (*Usermaatra Sekheperenra*) 1147-1143
Rameses VI (*Nebmaatra Meryamun*) 1143-1136
Rameses VII (*Usermaatra Setepenra Meryamun*) 1136-1129
Rameses VIII (*Usermaatra Akhenamun*) 1129-1126
Rameses IX (*Neferkara Setepenra*) 1126-1108
Rameses X (*Khepermaatra Setepenra*) 1108-1099
Rameses XI (*Menmaatra Setepenptah*) 1099-1069

A treia perioadă intermediară 1069-747

Dinastia a 21-a 1069-945

Smendes (*Hedjkheperra Setepenra*) 1069-1043
Amenemnisu (*Neferkara*) 1043-1039
Psusennes I [*Pasebakhaenniut*] (*Aakheperra Setepenamun*) 1039-991
Amenemope (*Usermaatra Setepenamun*) 993-984
Osorkon cel bătrân (*Aakheperra Setepenra*) 984-978
Siamun (*Netjerkheperra Setepenamun*) 978-959
Psusennes II [*Pasebakhaenniut*] (*Titkheperura Setepenra*) 959-945

Dinastia a 22-a (Bubastită/Libiană) 945-715

Sheshonq I (*Hedjkheperra Setepenra*) 945-924
Osorkon I (*Sekhemkheperra*) 924-889
Sheshonq II (*Hekakheperra Setepenra*) c. 890**
Takelot I 889-874
Osorkon II (*Usermaatra Setepnamun*) 874-850
Takelot II (*Hedjkheperra Setepenra/amun*) 850-825
Sheshonq III (*Usermaatra*) 825-773
Pimay (*Usermaatra*) 773-767
Sheshonq IV (*Aakheperra Setepenamun*) 730-715

Câteva dinastii contemporane de domnitori la Herakleopolis Magna, Hermopolis Magna, Lentopolis și Tanis. Doar 3 sunt listate mai jos:

Dinastia a 23-a 818-715

Pedubastis I (*Usermaatra*) 818-793
Sheshonq IV c. 780
Osorkon III (*Usermaatra Setepenamun*) 777-749

Dinastia a 24-a 727-715

Bakenrenef (*Bocchoris*) 727-715

Perioada târzie 747-332

Dinastia a 25-a 747-656

Piy (*Piankhy*) 747-716
Shabaqo (*Neferkara*) 716-702
Shabitqo (*Djedkaura*) 702-690
Taharqo (*Khunefertemra*) 690-664
Tanutamani (*Bakara*) 664-656

Dinastia a 26-a (Saită)	664-525
[*Nekau* I	672-664]
Psamtek I (*Wahibra*)	664-610
Nekau II (*Wehemibra*)	610-595
Psamtek II (*Neferibra*)	595-589
Apries (*Haaibra*)	589-570
Ahmose II (*Khnemibra*)	570-526
Psamtek III (*Ankhkaenra*)	526-525
Dinastia a 27-a (Prima Perioadă Persană)	525-404
Cambyses	525-522
Darius I	522-486
Xerxes I	486-465
Artaxerxes I	465-424
Darius II	424-405
Artaxerxes II	405-359
Dinastia a 28-a	404-399
Amyrtaios	404-399
Dinastia a 29-a	399-380
Nepherites I	399-393
Hakor (*Khnemmaatra*)	393-380
Nepherites II	c. 380
Dinastia a 30-a	380-343
Nectanebo I (*Kheperkara*)	380-362
Teos (*Irmaatenra*)	362-360
Nectanebo II (*Senedjemibra Setepenanhur*)	360-343
A Doua Dinastie Persană	343-332
Artaxerxes III *Ochus*	343-338
Arses	338-336
Darius III *Codoman*	336-332
Perioada ptolemaică	**332-330**
Dinastia Macedoneană	332-305
Alexandru cel Mare	332-323
Philip Arrhidaeus	323-317
Alexandru IV***	317-310
Dinastia ptolemaică	
Ptolemeu I *Soter* I	305-285
Ptolemeu II *Philadelphus*	285-246
Ptolemeu III *Euergetes* I	246-221
Ptolemeu IV *Philopator*	221-205
Ptolemeu V *Epiphanes*	205-180
Ptolemeu VI *Philometor*	180-145
Ptolemeu VII *Neos Philopator*	145
Ptolemeu VIII *Euergetes* II	170-116
Ptolemeu IX *Soter* II	116-107
Ptolemeu X *Alexander* I	107-88
Ptolemeu IX *Soter* II (a 2-a oară)	88-80
Ptolemeu XI *Alexander* II	80
Ptolemeu XII *Neos Dionysos*	80-51
Cleopatra VII *Philopator*	51-30
Ptolemeu XIII	51-47
Ptolemeu XIV	47-44
Ptolemeu XV *Caesarion*	44-30
Perioada romană	**30 î.Hr. - 395 d.Hr.**

Notele lui Shaw & Nicholson privitoare la listă:

* Datele care se suprapun între domniile faraonilor din dinastia a XII-a reprezintă anii de coregență, atunci când tatăl și fiul au domnit împreună.
** A murit după doar 1 an de coregență cu tatăl său, Osorkon I.
*** Între 310-305 acesta a fost doar titular.

Lista cronologică a regilor nubieni: Kuš, Egipt (dinastia a XXV-a), Napata și Meroe

Lista este preluată din *Ancient Egyptian Chronology* (*AEC*) editată în 2006 de E. Hornung, R. Krauss și D.A. Warburton, p. 496-498, periodizarea fiind după K.Z.-Chen în același volum, p. 284-285.

Datele până în timpul regilor de la Napata sunt conform AEC, în parantezele pătrate - pentru comparație - fiind daţi anii de domnie după Shaw & Nicholson de mai sus. Începând cu regii de la Napata, anii sunt numai conform AEC. Perioada de domnie a conducătorilor din zona Sudanului de azi este încadrată în limite destul de largi, fiind greu de stabilit o cronologie exactă (ex. domnia lui Amaniastabarqo este plasată la sfârșitul sec. al 6-lea î.Hr.). Numele regilor/reginelor sunt date în bold.

Vor fi prezentate, potrivit AEC, generația (Gen.), numele regelui/reginei și datele de domnie. Asteriscul face referire la regii din Meroe al căror nume este cunoscut doar conform transcrierii din varianta hieroglifică egipteană. Regii asupra cărora planează un anumit grad de incertitudine sunt daţi în paranteze rotunde. Modurile alternative de citire a numelor se găsesc în paranteze pătrate.

Periodizarea istoriei regatelor nubiene:

Kuš (înaintea dinastiei a XXV-a din Egipt)
Dinastia a XXV-a din Egipt

Perioada *Napata*	Napata timpuriu	de la Gen. 7 (Atlanersa) la Gen. 19 (Malowi-Amani)
	Napata târziu	de la Gen. 20 (Talakhamani) la Gen. 32 (Sabrakamani)
Perioada *Meroitică*	Meroitic timpuriu	de la Gen. 33 (Arkamaniqo) la Gen. 41 (Sanakadakhete)
	Meroitic mijlociu	de la sf. sec 2 î.Hr. până în sec. 1 sau 2 d.Hr.
	Meroitic târziu	din sec. 1 sau 2 d.Hr. până la sfârșitul regatului meroitic.

Înaintea dinastiei a XXV-a din Egipt

Generația	Rege	Date
Gen. A	Regele **A**	c. 885-835
Gen. B	Regele **B**	c. 865-825
Gen. C	Regele **C**	c. 845-815
Gen. D	Regele **D**	c. 825-805
Gen. E	Regele **E**	c. 805-795
Gen. F	**Alara**	c. 785-765

Dinastia a XXV-a (din Egipt)

Gen. 1	**Kashta**	c. 765-753
Gen. 2	**Piankhi** [**Piye**]	c. 753-722 [747-716]
Gen. 3	**Shabaka** [**Shabaqo**]	c. 722-707 [716-702]
Gen. 4	**Shebitku**	c. 707-690 [702-690]
Gen. 5	**Taharqa** [**Taharqo**]	690-664 [690-664]
Gen. 6	**Tanwetamani**	664-655/53 [664-656]

Regii de la Napata

Gen. 7	**Atlanersa**	a 2-a jum. a sec. 7

Gen. 8	**Senkamanisken**	a 2-a jum. a sec. 7
Gen. 9	**Anlamani**	sf. sec. 7
Gen. 10	**Aspalta**	înc. sec. 6
Gen. 11	**Armatelqo**	a 2-a pătrime a sec. 6
Gen. 12	**Malonaqen**	prima jum. a sec. 6
Gen. 13	**Analmakheye** [**Analma^{c}aye**]	mijl. sec. 6
Gen. 14	**Amani-nataki-lebte**	a 2-a jum. a sec. 6
Gen. 15	**Karkamani**	a 2-a jum. a sec. 6
Gen. 16	**Amaniastabarqo**	sf. sec. 6
Gen. 17	**Sikhepiqo** [**Si^{c}aspiqo**]	înc. sec. 5
Gen. 18	**Nasakhma**	prima jum. a sec. 5
Gen. 19	**Malowi-Amani** [**Malowiebamani**]	mijl. sec. 5
Gen. 20	**Talakhamani**	a doua jum. a sec. 5
Gen. 21	**Arike-Amanote**	a doua jum. a sec. 5
Gen. 22	**Baskakeren**	sf. sec. 5
Gen. 23	**Harsijotef**	înc. sec. 4
Gen. 24	rege, nume necunoscut	mijl. sec. 4
Gen. 25	**Akhratan**	a 2-a jum. a sec. 4
Gen. 26	**Amanibakhi**	a 2-a jum. a sec. 4
Gen. 27	**Nastasen**	ultima treime a sec. 4
Gen. 28-32	***Regi neo-ramessizi*** (sf. sec. 4 - a 2-a treime a sec. 3)	
	Aktisanes	
	Ari(**amani**)	
	Kash ... amani	
	Arike-Pi(**ankhi**)**-qo**	
	Sabrakamani	
	Regi și regine din Meroe	
Gen. 33	***Arkamanis** [**Ergamenes I**, **Arqamani-qo**, **Arakakamani**]	a 2-a pătrime a sec. 3
Gen. 34	***Amanisaraw** [**Amanislo**]	
Gen. 35	***Amani-tekha**	
Gen. 36	***Arnekhamani**	ultima treime a sec. 3
Gen. 37	***Arkamani** [**Ergamenes II**]	
Gen. 38	***Tabirqo** [**Adikhalamani**?]	prima treime a sec. 2
Gen. 39	rege, nume necunoscut	
Gen. 40	rege, nume necunoscut	
Gen. 41	regina **Sanakadakhete**	a 2-a jum. a sec. 2
Gen. 41	rege, nume necunoscut	
Gen. 43	***Naqyrinsan**	
Gen. 44	**Taneyidamani**	înc. sec. 1
Gen. 45	rege, nume necunoscut	
Gen. 46	regină, nume necunoscut	
Gen. 47	regina **Nawidemaka**	
Gen. 48	**Amanikhabale**	

Gen. 49	**Teriteqase**	ultima treime a sec. 1
Gen. 50	regina **Amanirenase**	sf. sec. 1 **î.Hr.**
Gen. 51	regina **Amanisakheto**	
Gen. 52	**Natakamani**	a 2-a jum. a sec. 1 **d.Hr.**
Gen. 53	(**Sorakarora**)	
Gen. ?	(**Amanitaraqide**)	
Gen. ?	**Amanikhareqerema**	sf. sec. 1
Gen. ?	**Amanitenamomide**	a 2-a jum./sf. sec. 1
Gen. ?	regina ***Amanikhatashtan**	către mijl. sec. 2
Gen. ?	**Tarekeniwala**	
Gen. ?	**Ariteneyesebokhe**	
Gen. ?	**Takideamani**	
Gen. ?	(**Arayesebokhe**)	
Gen. ?	**Teqorideamani**	rege din 248/249
Gen. ?	(**Tamelordeamani**)	
Gen. ?	**Yesebokheamani**	sf. sec. 3
Gen. ?	regină, nume necunoscut	
Gen. ?	regină, nume necunoscut	

- sfârșitul regatului (cca. 330-370)

Alți regi cunoscuți

Gen. ?	**Karaki**
Gen. ?	***Ššp-ʿnḫ-n-Imn stp.n Rʿ***
Gen. ?	**Aqrakamani**

Lista cronologică a regilor și dinastiilor din Orientul antic, începând cu dinastia din Akkad

Succesiunea regilor și transliterația numelor acestora pentru dinastiile din Isin, Larsa, cea a lui Hammurabi din Babilon este conform *RIME 4*. Privitor la transliterația numelor, echivalentul lui *Š/š* este *Sh/sh* în engleză și *Ș/ș* în română.

Pentru dinastiile din Isin, Larsa și dinastia I din Babilon (cea a lui Hammurabi) am folosit nr. de ordine din RIME 4, deoarece aici am găsit singura referire la regele de la poziția 13a în dinastia din Larsa, în alte lucrări nefiind menționat. Pentru celelalte dinastii (excepție fiind lista regilor Asiriei), numărul de ordine îmi aparține, ele neexistând la Jane McIntosh - *Ancient Mesopotamia. New perspectives* (2005), lucrare din care am preluat datele cronologice. Începutul domniilor este prezentat conform „anului 1" de domnie nu al „urcării pe tron". Vezi și datele lui J. Oates - *Babylon* (2008)[3] ed. rev., p. 199-202.

Am adoptat această cronologie deoarece pentru datele privitoare la Egiptul antic se face trimitere la cronologia lui Shaw & Nicholson din 1995 - date prezentate în mai sus - și din dorința de a nu exista eventuale nepotriviri între datele oferite în toate aceste liste. În orice caz, această cronologie este cea mai acceptată în momentul de față de majoritatea specialiștilor în istoria Orientului antic.

La dinastia din Uruk (a IV-a), la nr. 3-4 și Ur-utu din paranteză, sunt completări conform listelor de regi (vezi Jacobsen 1939, p. 115-117).

Dinastia Guti - numele, ordinea și durata domniei regilor, inclusiv numele lui Erridupizir - este conform listelor antice (Jacobsen 1939, p. 117- 121). Șase regi ai acestei dinastii sunt atestați în alte surse, existând sincronisme între Tirigan (nr. 21) ↔ Utu-hegal din Uruk și între Sarlagab (nr. 4) ↔ Šar-kali-Šarrī din Akkad, pe baza acestora, domnia lui Imta (nr. 2) fiind plasată în timpul lui Šar-kali-Šarrī (Potts 1999, p. 121).

Privitor la dinastia kassită, listele regale care s-au păstrat prezintă lipsuri, succesiunea acestora fiind destul de sigură doar la primii 9(7?) și între pozițiile 22-36. „Lista A a regilor" este unicul document care în forma sa originală conținea numele tuturor regilor dinastiei kassite, împreună cu anii de domnie al acestora. Tot ce se mai păstrează din listă sunt primele 6 nume de la început și ultimele 12 de la sfârșit plus totalul „576 [de ani] 9 luni, 36 de reg[i...]", vezi M.C. Astour - *The Name of the Ninth Kassite Ruler*, *JAOS* 106.2 (apr.-iun.1986), p. 327). Succesiunea este cea redată de McIntosh, dar se poate consulta și Roux 1992[3], p. 499-516, din care am preluat ordinea regilor dintre Gandaš și Agum II, deoarece nu erau date de McIntosh. Regele Kaštiliaš II este plasat conform *CAH* II/1 - *Chronological tables (B)*, în același volum Kadašman-Ḫarbe I fiind înaintea lui Karaindaš (I?). Există deasemeni posibilitatea ca regele Kadašman-Enlil II (nr. 25) să fi domnit înaintea lui Kadašman-Turgu (nr. 24), vezi V. Donbaz - *A Middle Babylonian Legal Document Raising Problems in Kassite Chronology*, *JNES* 41.3 (iul. 1982), p. 207.

Numerotația regilor asirieni până la nr. 109, este conform lui I.J. Gelb (1954) - vezi și „Lista asiriană a regilor (conform KhKL și SDAS)" de mai jos, iar transcrierea numelor este conform lui Glassner (2004), p. 137-145. Regii de la nr. 110-117 (numerotație dată în paranteze rotunde) sunt conform lui McIntosh. Între parantezele pătrate sunt regii întâlniți în alte surse decât listele regale. Privitor la cei 7 regi care au uzurpat tronul (nr. 41-47), McIntosh vorbește de 8 regi iar Roux dă 3 nume (pe care le-am inserat și eu în listă: [a,b,c][A]) plus „Anarhie: 8 uzurpatori de la Puzur-Sîn la Adari", iar din RIMA 1, p. 77 am inserat pe Puzur-Sîn ([d][B]). Apoi, ordinea regilor de la nr. 84-85-86 din lista antică, la McIntosh ar veni nr. 86-84-85. Lista de mai jos păstrează succesiunea conform celei antice, păstrată și de Brinkman.

Pentru transcrierea unor nume am folosit și listele alcătuite de către I. Mladjov (vezi: http://sitemaker.umich.edu/mladjov/monarchs_chronology_and_genealogy).

Dinastia din AKKAD **2334-2154**

1 Sargon (Šarru-kīn) 2334-2279
2 Rīmuš 2278-2270
3 Maništūsu 2269-2255
4 Nāram-Sîn 2254-2218
5 Šar-kali-Šarrī 2217-2193
Anarhie. 4 regi timp de 3 ani *2192-2190*
6 Igigi (Irgigi)
7 Nanûm
8 Imi
9 Elulu
10 Dudu 2189-2169
11 Šu-turul/Šu-durul 2168-2154

Dinastia din URUK (a IV-a) **2153-**
(*5 regi au domnit 108 ani potrivit listelor*)

1 Ur-ningina [7(30) ani] 2153-2147
2 Ur-gigira [6(7) ani] 2146-2141
3 Kudda [6 ani, conform listelor]
4 Puzur-ilī [5 ani, conform listelor]
5 Ur-utu [6(25) ani, conform listelor]

Dinastia din GUTI (Larsa) **-2120**
(*21 de regi au domnit 91 de ani și 40 de zile potrivit listelor. În paranteze anii conform listelor*)

1 un rege necunoscut [Erridupizir?]
2 Imtâ [3 ani]
3 Inkišuš [6/7 ani]
4 Sarlagab [6 ani]
5 Šulme/Iarlagaš [6 ani]
6 Elulumeš [6/7 ani]
7 Inimabakeš [5 ani]
8 Igešauš [6 ani]
9 Iarlagab [15 ani]
10 Ibate [3 ani]
11 Iarla<ngab> [3 ani]
12 Kurum [1 an]
13 Habil-kîn (?) [3 ani]
14 Laerabum (?) [2 ani]
15 Irarum [2 ani]
16 Ibranum [1 an]
17 Ḫablum [2 ani]
18 Puzur-Sîn [7 ani]
19 Iarlaganda (?) [7 ani]
20 Siʾu(m) (?) [7 ani]
21 Tiriga(n) [40 de zile]

Dinastia din LAGAŠ (a II-a) **2155-2111**
(*succesiunea și datele conform McIntosh*)

Ur-Bau (Ur-Baba) 2155-2142
Gudea 2141-2122
Ur-Ningirsu 2121-2118
Pirig-me 2117-2115
Ur-gar (Ur-ni) 2114
Nam-mahazi (Nammahani) 2113-2111

(*succesiunea conform RIME 3.1*)

1 Ur-Ningirsu I
2 Pirig-me
3 Lu-Bau
4 Lugula
5 Kaku
6 Ur-Bau
7 Gudea 2141-2122
8 Ur-Ningirsu II
9 Ur-GAR
10 Ur-ayabba
11 Ur-Mama
12 Nammaḫani

Dinastia din URUK (a V-a) **2123-2113**
(*1 rege a domnit 7 ani și 6 zile potrivit listelor*)

Utu-heĝal 2123-2113

A III-a Dinastia din UR **2112-2004**

1 Ur-Nammu 2112-2095
2 Šulgi 2094-2047
3 Amar-Sîn 2046-2038
4 Šū-Sîn 2037-2029
5 Ibbi-Sîn 2028-2004

Dinastia din EŠNUNNA ante 2028-1762
(*succesiunea și datele conform McIntosh*)

Ituriya	
(Il)shu-iliya	c. 2028
Nur-ahum	
Kirikiri	
Bilalama	
Ishtar-ramashshu	
Usur-awassu	
Azuzum	
Ur-Ninmar	
Ur-Ningizzida	
Ipiq-Adad I	
Abdi-Erah	
Shiqlanum	
Sharriya	
Balakum (Warassa?)	
Ibal-pi-El I	
Ipiq-Adad II	
Naram-Sin	1830?-1815
Dannum-takhaz	
Dadusha	c. 1805-1780
Ibal-pi-El II	1779-1762

(*succesiunea și durata domniilor din parantezele pătrate sunt conform RIME 4*)

Nūr-ahum	[cel puţin 7 ani]
Kirikiri	[c. 15 ani cu domnia lui Nūr-ahum]
Bilalama	[cel puţin 20 ani]
Išar-rāmāšu	
Uṣur-awassu	
Azūzum	
Ur-Ninmar	
Ur-Ningišzida	
Ipiq-Adad I	
Abdi-Erah, Šiqlānum	
Šarrīia	
Warassa	
Bēlakum	
Ibāl-pî-El I	
Ipiq-Adad II	[cel puţin 37 ani]
Narām-Sîn	[cel puţin 9 ani]
Dannum-tāhaz	[puţin timp]
Ibni-Erra	
Iqīš-Tišpak	[puţin timp]
Dāduša	[cel puţin 9 ani]
Ibāl-pî-El II	[c. 14 ani]
Ṣillī-Sîn	
Ibbi-Sîn	
Iluni	
Ahūšina	

Dinastia din MARI c. 1820-1777
(*succesiunea și datele conform McIntosh*)

Yaggid-lim	c. 1820
Yahdun-lim	c. 1810-1798
Sumu-Yaman	1797-?1788
Yasmah-Addu	?1788-1776
Zimri-Lim	1775-1757

(*succesiunea conform RIME 4*)

Iṣi-Dagān	
Ennin-Dagān	
Itūr-[...]	
Amer-Nūnu	
Tīr-Dagān	
Dagān-[...]	
Iaggid-Līm	
Iahdun-Līm	
Sūmû-Iaman	
Šamšī-Adad	
Iasmah-Addu	
Zimri-Līm	[c. 15 ani]

Dinastia din ISIN 2017-1794

1 Išbi-Erra	2017-1985
2 Šū-ilīšu	1984-1975
3 Iddin-Dagān	1974-1954
4 Išme-Dagān	1953-1935
5 Lipit-Eštar	1934-1924
6 Ur-Ninurta	1923-1896
7 Būr-Sîn	1895-1874
8 Lipit-Enlil	1873-1869

9 Erra-imittī 1868-1861
10 Enlil-bāni 1860-1837
11 Zambīia 1836-1834
12 Īter-pîša 1833-1831
13 Ur-dukuga 1830-1828
14 Sîn-māgir 1827-1817
15 Damiq-ilīšu 1816-1794

Dinastia din LARSA 2025-1763/36

1 Naplānum 2025-2005
2 Iemșium 2004-1977
3 Sāmium 1976-1942
4 Zabāia 1941-1933
5 Gungunum 1932-1906
6 Abī-sarē 1905-1895
7 Sūmû-El 1894-1866
8 Nūr-Adad 1865-1850
9 Sîn-iddinam 1849-1843
10 Sîn-irībam 1842-1841
11 Sîn-iqīšam 1840-1836
12 Șillī-Adad 1835
13 Warad-Sîn 1834-1823
[13a Kudur-mabuk (?)]
14 Rīm-Sîn I 1822-1763
15 Rīm-Sîn II 1741-1736

Din. I din Țara Mării c. 1732-c. 1475
(*în paranteze pătrate anii conform listelor*)

Iluma-ilum (Ilumael)	[60? ani]	c. 1732
Itti-ili-nībī	[56? ani]	
Dāmiq-ilišu	[26? ani]	1677-1642
Iškibal	[15 ani]	1641-1617
Šušši	[24 ani]	1616-1590
Gulkišar	[55 ani]	1589-?
GIŠ-EN		
Pešgaldaramaš	[50 ani]	
Adarakalama	[28 ani]	
Ekurduanna	[26 ani]	
Melamkurkurra	[7 ani]	
Ea-gamil	[9 ani]	c. 1475

BABILON 1894-539

Dinastia I (Amorită)
1 Sūmû-abum 1894-1881
2 Sūmû-la-Il 1880-1845
3 Sābium 1844-1831
4 Apil-Sîn 1830-1813
5 Sîn-muballiț 1812-1793
6 Ḫammu-rāpi 1792-1750
7 Samsu-iluna 1749-1712
8 Abī-ešuh 1711-1684
9 Ammī-ditāna 1683-1647
10 Ammī-șaduqa 1646-1626
11 Samsu-ditāna 1625-1595

dinastia Kassită 1729-1155
(*36 de domnitori au domnit 576 de ani și 9 luni potrivit Listei A a regilor babilonieni)*

De la Gandaš până la Agum II, conducători Kassiți localnici 1729-1570
1 Gandaš c. 1729
2 Agum I
3 Kaštiliaš I
4 Ušši
5 Abirattaš
Kaštiliaš II ? (posibil al 11-lea rege al din.)
6 Urzigurumesh
7 Ḫarbašihu (-shipak)
8 Tiptakzi
dinastia Kassită în Babilon:
9 Agum II Kakrime c. 1570
10 Burnaburiaš I c. 1530-1500
Kaštiliaš III c. 1490
Ulamburiaš
Agum III c. 1465
Karaindaš (I?) c. 1415
Kadašman-Ḫarbe I
Kurigalzu I c. 1390-1375
Kadašman-Enlil I c. 1374-1360
Burnaburiaš II 1359-1333
Karahardaš (Karaindaš II?) 1333
Nazi-bugaš 1333
22 Kurigalzu II 1332-1308

23 Nazimaruttaš	1307-1282
24 Kadašman-Turgu	1281-1264
25 Kadašman-Enlil II	1263-1255
26 Kudur-Enlil	1254-1246
27 Šagarakti-Šuriaš	1245-1233
28 Kaštiliaš IV	1232-1225
cucerirea asiriană	*(1125)*
Tukulti-Ninurta I, *al Asiriei*	1225
29 Enlil-nādin-šumi	1224
30 Kadašman-Ḫarbe II	1223
31 Adad-šuma-iddina	1222-1217
revenirea dinastiei Kassite	
32 Adad-šuma-ušur	1216-1187
33 Melišipak	1186-1172
34 Marduk-apla-iddina I	1171-1159
(Merodach-Baladan)	
35 Zababa-šuma-iddina	1158
Kutir-naḫḫunte, *al Elamului*	1158-1157?
36 Enlil-nādin-aḫḫe	1157-1155
Babilonul a fost cucerit de elamiți	*(1155)*

A 2-a dinastie din Isin **1157-1026**

1 Marduk-kabit-aḫḫēšu	1157-1140
2 Itti-Marduk-bālaṭu	1139-1132
3 Ninurta-nādin-šumi	1131-1126
4 Nabû-kudurrī-uṣur I	1125-1104
5 Enlil-nādin-apli	1103-1100
6 Marduk-nādin-aḫḫē	1099-1082
7 Marduk-šāpik-zēri	1081-1069
8 Adad-apla-iddina	1068-1047
9 Marduk-aḫḫē-erība, uzurpator	1046
10 Marduk-zēr-x	1045-1034
11 Nabû-šumu-libūr	1033-1026

A 2-a dinastie din Țara Mării **1025-1005**

1 Simbar-šipak	1025-1008
2 Ea-mukin-zēri	1008
3 Kaššu-nādin-aḫḫē	1007-1005

Dinastia Bazi **1004-985**

1 Eulmaš-šākin-šumi	1004-988
2 Ninurta-kudurrī-uṣur I	987-985
3 Širikti-Šuqamuna	985

Dinastia a VII-a **984-979**
(„Dinastia Elamită”)

Mār-bīti-apla-uṣur	984-979

Dinastia E **978-**

Nabû-mukīn-apli	978-943
Ninurta-kudurrī-uṣur II	943
Mār-bīti-aḫḫē-iddina	942-?
Šamaš-mudammiq	?-c. 900
Nabû-šuma-ukīn I	c. 895
Nabû-apla-iddina	c. 870
Marduk-zākir-šumi I	c. 854-819
Marduk-balāssu-iqbi	c. 818-813
Baba-aḫa-iddina	812-
5 regi necunoscuți	
Ninurta-apla-x	
Marduk-bēl-zēri	
Marduk-apla-uṣur	
Eriba-marduk	c. 770
(considerat fondatorul dinastiei Chaldeene)	
Nabû-šuma-iškun	c. 760-748
Nabû-nāṣir (Nabonassar)	747-734
Nabû-nādin-zēri	733-732
Nabû-šuma-ukīn II	732

Dinastia a IX-a din Babilon **731-**

Nabû-mukīn-zēri	731-729
Babilonia este cucerită de asirieni	
Tukultī-apil-Ešarra III (Pūlu)	728-727
Šulmānu-ašarēd V (Ulūlāyu)	726-722
Marduk-apla-iddina II	721-710
(Merodach-Baladan)	
Šarru-kīn II	709-705
Sîn-aḫḫē-erība	704-703
Marduk-zākir-šumi	703
Marduk-apla-iddina II	703
(a 2-a oară)	
Bēl-Ibni	702-700

Aššur-nādin-šumi	699-694
Nergal-Ušēzib	693
Mušēzib-Marduk (Shuzubu)	692-689
Sîn-aḫḫē-erība	688-681
Nabû-zēr-kītti-lišir	680
Aššur-aḫa-iddina	680-669
Aššur-bāni-apli	668
Šamaš-šuma-ukīn	667-648
Kandalu (=Aššur-bāni-apli?)	647-627
Asirienii izgoniți - interregnum	*626*

Dinastia Caldeeană **625-539**
(Dinastia a X-a/regatul neo-babilonian)

Nabû-apla-uṣur	625-605
Nabû-kudurrī-uṣur II	604-562
Amēl-Marduk (Evil-Merodach)	561-560
Nergal-šar-uṣur (Neriglissar)	559-556
Labaši-Marduk	556
Nabû-nā'id	555-539
Bēl-šar-uṣur *regent*	*549-544/40*
Cucerirea persană (539)	

suveranii ahemenizi + regii rebeli

Cyrus II	538-530
Cambyses II	529-522
Bardya	522
Nabû-kudurrī-uṣur III	522
Nabû-kudurrī-uṣur IV	521
Darius I	521-486
Xerxes I	485-465
Bel-šimanni	482
Šamaš-eriba	482
Artaxerxes I	464-424
Darius II	423-405
Artaxerxes II Memnon	404-359
Artaxerxes III Ochus	358-338
Arses	337-336
Darius III	335-331

ASIRIA

1 Ṭudiya	
2 Adamu	
3 Yangi	
4 Suḫlāmu	
5 Ḫarḫaru	
6 Mandaru	
7 Imṣu	
8 Ḫarṣu	
9 Didānu	
10 Ḫanû	
11 Zuabu	
12 Nuabu	
13 Abazu	
14 Bēlū	
15 Azaraḫ	
16 Ušpia	
17 Apiašal	
18 Ḫalê	
19 Samāni	
20 Ḫayāni	
21 Ilu-Mer	
22 Yakmesi	
23 Yakmeni	
24 Yazkur-El	
25 Ilā-kabkabû	
26 Aminu	
27 Sulili	c. 2015
28 Kikkiya	
29 Akiya	
30 Puzur-Aššur I	
31 Šallim-aḫum	
32 Ilu-šūma	
33 Ērišum I	
34 Ikūnum	
35 Šarru-kîn I (Sargon)	
36 Puzur-Aššur II	
37 Narām-Sîn	1819-1815
38 Ērišum II	1814-1811?
39 Śamśī-Addu I	1813-1781
40 Išme-Dagān I	1776-1741
[a Mut-Aškur fiul lui Išmê-Dagan I][A]	
[b Rimuš][A]	

[c Asīnum, urmaş de-al lui Šamšī-Adad I][A]
[d Puzur-Sîn, fiul lui Aššur-bēl-šamê a înlocuit pe Asīnum, urmaş de-al lui Šamšī-Adad I][B]

41 Aššur-dugul
42 Aššur-apla-idi
43 Nāṣir-Sîn
44 Sîn-nāmir
45 Ipqi-Ištar
46 Adad-ṣalūlu
47 Adasi
48 Bēl-bāni 1700-1691
49 Libāya 1690-1674
50 Šarma-Adad I 1673-1662
51 Iptar-Sîn 1661-1650
52 Bazāya 1649-1622
53 Lullāya 1621-1616
54 Šū-Ninua 1615-1602
55 Šarma-Adad II 1601-1599
56 Ērišum III 1598-1586
57 Šamšī-Adad II 1585-1580
58 Išme-Dagān II 1579-1564
59 Šamšī-Adad III 1563-1548
60 Aššur-nērārī I 1547-1522
61 Puzur-Aššur III 1521-1498
62 Enlil-nāṣir I 1497-1485
63 Nūr-ili 1484-1473
64 Aššur-šadûni
65 Aššur-rabî I
66 Aššur-nādin-aḫḫē I c. 1440
67 Enlil-nāṣir II 1430-1425
68 Aššur-nērārī II 1424-1418
69 Aššur-bēl-nišēšu 1417-1409
70 Aššur-rēm-nišēšu 1408-1401
71 Aššur-nādin-aḫḫē II 1400-1391
72 Erība-Adad I 1390-1364
73 Aššur-uballiṭ I 1363-1328
74 Enlil-nārārī 1327-1318
75 Arik-dēn-ili 1317-1306
76 Adad-nārārī I 1305-1274
77 Šalmaneser I 1273-1244
78 Tukultī-Ninurta I 1243-1207
79 Aššur-nādin-apli 1206-1203
80 Aššur-nērārī III 1202-1197
81 Enlil-kudurrī-uṣur 1196-1192
82 Ninurta-apil-Ekur 1191-1179
83 Aššur-dān I 1178-1133
84 Ninurta-tukultī-Aššur
85 Mutakkil-Nuska
86 Aššur-rēša-iši I 1132-1115
87 Tiglath-pileser I 1114-1076
88 Ašarēd-apil-Ekur 1075-1074
89 Aššur-bēl-kala 1073-1056
90 Ērība-Adad II 1055-1054
91 Šamšī-Adad IV 1053-1050
92 Aššurnaṣirpal I 1049-1031
93 Šalmaneser II 1030-1019
94 Aššur-nērārī IV 1018-1013
95 Aššur-rabî II 1012-972
96 Aššur-rēša-išiî II 971-967
97 Tiglath-pileser II 967-935
98 Aššur-dān II 934-912
99 Adad-nērārī II 911-891
100 Tukultī-Ninurta II 890-884
101 Aššur-naṣirpal II 883-859
102 Šalmaneser III 858-824
103 Šamšī-Adad V 823-811
104 Adad-nērārī III 810-783
105 Šalmaneser IV 782-773
106 Aššur-dān III 772-755
107 Aššur-nērārī V 754-745
108 Tiglath-pileser III 746-727
109 Šalmaneser V 726-722
(110) Šarru-kîn II (Sargon) 721-705
(111) Sîn-aḫḫē-erība (Sennacherib) 704-681
(112) Aššur-aḫḫe-iddina (Esarhaddon) 680-669
(113) Aššur-bān-apli (Assurbanipal) 668-627
(114) Aššur-etil-ilāni 626-623?
(115) Sîn-šuma-lišir 623
(116) Sîn-šar-iškun c. 623-612
(117) Aššur-uballiṭ II 611-609

Babilonul în perioada 625-359 î.Hr. (dinastia Caldeeană: 625-539 î.Hr. şi suveranii ahemenizi: 538-359 î.Hr.)

Privitor la perioada 626-359 î.Hr., vor fi prezentate mai jos datele de lună şi de zi atestate în documentele cuneiforme pentru începutul şi sfârşitul domniei fiecărui suveran care a condus Babilonul. Datele sunt luate din Parker & Dubberstein (1956), la care au fost adăugate completările şi rectificările aduse în lucrările mai recente.

Faţă de lista cronologică oferită mai sus - în care sunt oferite date pentru începutul domniei conform „anului 1”, ex. **Bardya (I?): I/19/1 = I** (luna) **/ 19** (ziua) **/ 1** („anul 1”) - aici sunt incluse şi datele privind anul „urcării pe tron”, ex. **Nabû-kudurrī-ușur II: VI/1/acc. = VI** (luna) **/ 1** (ziua) **/ acc.** (anul „urcării pe tron”).

acc. = „accession” (engl.) = urcare pe tron/anul „urcării pe tron”.

Nabû-apla-ușur 625-605

începutul domniei:

II/13 sau **16** ori **19/acc.** (*17 mai* etc, *626* î.Hr.); (Parker & Dubberstein 1956, p. 11)
VI/22/acc. (*sept. 21, 626* î.Hr.) în Sippar (BM 49656); (Parker & Dubberstein 1956, p. 11)
VIII/26/acc. (*nov. 23, 626* î.Hr.) în Babilon (Cronica babiloniană - BM 25127); (Parker & Dubberstein 1956, p. 11)

sfârşitul domniei:

II/-/21, Sippar; (Parker & Dubberstein 1956, p. 11)
II/6/21 (*mai 16, 605* î.Hr.); (Parker & Dubberstein 1956, p. 12)
V/1/21 (*aug. 8, 605* î.Hr.); (Parker & Dubberstein 1956, p. 12)
V/1/21, KUR.A.DAN.ŠU; (Parker & Dubberstein 1956, p. 12)
V/8/21 (*aug. 15, 605* î.Hr.) - moartea lui Nabopalassar (conform Cronicii - BM 21946); (Parker & Dubberstein 1956, p. 12)

Nabû-kudurrī-ușur II 604-562

începutul domniei:

VI/1/acc. (*sept. 7, 605* î.Hr.) - ocuparea tronului în Babilon conform Cronicii (BM 21946); (Parker & Dubberstein 1956, p. 12)
VI/12/acc. (*sept. 18, 605* î.Hr.); (Parker & Dubberstein 1956, p. 12)
VI/18/acc. (*sept. 24, 605* î.Hr.), Sippar (BM 49524); (Parker & Dubberstein 1956, p. 12)
VII/5/acc. (*oct. 11, 605* î.Hr.), Sippar (BM 92472). Data corectă ar fi **VII/-/acc.**; (Parker & Dubberstein 1956, p. 12)

sfârşitul domniei:

VI/14/43 (*sept. 26, 562* î.Hr.), Uruk; (Parker & Dubberstein 1956, p. 12)
VI/21/43 (*oct. 3, 562* î.Hr.), Uruk; (Parker & Dubberstein 1956, p. 12)

VI/26/43 (*oct. 8, 562* î.Hr.), Uruk; Prima tăbliţă datată a lui Amēl-Marduk provine din Sippar şi este datată în aceeaşi zi ca şi ultima tăbliţă a lui Nabû-kudurrī-uşur II din Uruk. Aşadar, Nabû-kudurrī-uşur II a murit în *primele zile ale lui oct. 562* î.Hr.; (Parker & Dubberstein 1956, p. 12)

Amēl-Marduk (Evil-Merodach) 561-560

începutul domniei:

VI/26/acc. (*oct. 8, 562* î.Hr.), Sippar?; (Parker & Dubberstein 1956, p. 12)

VII/19/acc. (*oct. 31, 562* î.Hr.), Babilon; (Parker & Dubberstein 1956, p. 12)

sfârşitul domniei:

V/13/2 (*aug. 3, 560* î.Hr.), Babilon; (Parker & Dubberstein 1956, p. 12)

V/17/2 (*aug. 7, 560* î.Hr.). Deoarece primul text datat al lui Nergal-šar-uşur a fost scris în Babilon 6 zile după aceată dată, moartea lui Amēl-Marduk poate fi plasată între *7 aug. şi 13 aug. 650* î.Hr.; (Parker & Dubberstein 1956, p. 12)

Nergal-šar-uşur (Neriglissar) 559-556

începutul domniei:

V/23/acc. (*aug. 13, 560* î.Hr.), [Babilon?]; (Parker & Dubberstein 1956, p. 12)

V/27/acc. (*aug. 17, 560* î.Hr.), Uruk; (Parker & Dubberstein 1956, p. 12)

sfârşitul domniei:

I/2/4 (*apr. 12, 556* î.Hr.), Shahrinu; (Parker & Dubberstein 1956, p. 12)

I?/6/4 (*apr. 16, 556* î.Hr.), Uruk. Moartea lui Nergal-šar-uşur a avut loc la *sf. lui apr. sau înc. lui mai 556* î.Hr.; (Parker & Dubberstein 1956, p. 12)

Labaši-Marduk 556

începutul domniei:

I/23/acc. (*mai 3, 556* î.Hr.), Uruk; (Parker & Dubberstein 1956, p. 13)

II/12/acc. (*mai 22, 556* î.Hr.), Sippar?; (Parker & Dubberstein 1956, p. 13)

sfârşitul domniei:

III/9/acc. (*iun. 17, 556* î.Hr.); (Parker & Dubberstein 1956, p. 13)

III/12/acc. (*iun. 20, 556* î.Hr.), Sippar?. Se pare că Labaši-Marduk a fost recunoscut rege doar în *mai şi iun. 556* î.Hr., şi posibil nu în toată Babilonia. Berossos (frag. 14) *apud* Josephus Contra Apionem (i.20) susţine că acesta a domnit 9 (*ἐννέα*) luni, însă e posibil să fi fost făcută o confuzie între θ (9) şi β (2), astfel că în textul original era vorba de două luni în loc de nouă; (Parker & Dubberstein 1956, p. 13)

Nabû-nā'id 555-539

începutul domniei:

II/15/acc. (*mai 25, 556* î.Hr.), NA.ŠU.ŠA.KU.NA; (Parker & Dubberstein 1956, p. 13)
III/1/acc. (*iun. 9, 556* î.Hr.), Sippar?; (Parker & Dubberstein 1956, p. 13)
III/18/acc. (*iun. 26, 556* î.Hr.), Sippar; (Parker & Dubberstein 1956, p. 13)
III/23/acc. (*iul. 1, 556* î.Hr.), Uruk; (Parker & Dubberstein 1956, p. 13)
III/26/acc. (*iul. 4, 556* î.Hr.), Sippar. Este posibil ca Nabû-nā'id să fi fost un rival la tron încă de la moartea lui Nergal-šar-uṣur. Pe la *sf. lui iun. 556* î.Hr., acesta era singurul conducător al Babiloniei; (Parker & Dubberstein 1956, p. 13)

sfârşitul domniei:

VI/3/17 spre **VI/28/17** (*aug. 31* spre *sept. 25, 539* î.Hr.), în special din Babilon şi Sippar; (Parker & Dubberstein 1956, p. 13)
VI/6/17 (*sept. 3, 539* î.Hr.), Uruk. În rândul al 19-lea, data menţionată este **VI/6/18,** dar în rândul 1 data este **VI/6/17**; anul 18 este imposibil, fiind astfel o eroare ori a scribului ori a lui Contenau care a tradus tăbliţa; (Parker & Dubberstein 1956, p. 13)
VI/25/17 (*sept. 22, 539* î.Hr.); (Parker & Dubberstein 1956, p. 13)
VII/4?/17 (*sept. 30, 539* î.Hr.), Larsa; (Parker & Dubberstein 1956, p. 13)
VII/8/17 (*oct. 4, 539* î.Hr.), Uruk; (Parker & Dubberstein 1956, p. 13)
VII/17/17 (*oct. 13, 539* î.Hr.), Uruk. Cronica lui Nabû-nā'id iii 14-18 susţine că Sippar a fost cucerit de forţele persane la **VII/14/17** (*oct. 10, 539* î.Hr.), că Babilonul a căzut la **VII/16/17** (*oct. 12, 539* î.Hr.) şi că Cyrus a intrat în Babilon la **VIII/3/17** (*oct. 29, 539* î.Hr.), ceea ce fixează sf. domniei lui Nabû-nā'id la înc. domniei lui Cyrus. Interesant este faptul că ultima tăbliţă datată a lui Nabû-nā'id din Uruk datează la o zi după ce Babilonul a fost cucerit de Cyrus, ştirile evenimentului ajungând la Uruk cu întârziere; (Parker & Dubberstein 1956, p. 13)

Bēl-šar-uṣur *regent* *549-544/40*

În 1989, P.-A. Beaulieu susţinea că regenţa lui Bēl-šar-uṣur în timpul absenţei lui Nabonidus din Babilon ar fi durat din anul 3 până în anul 13 al celui din urmă. Însă trei texte din arhiva templului Ebabbar din Sippar arată că regenţa ar fi durat cu cel puţin un an şi jumătate mai mult (*apud* Bongenaar 1993, p. 1).

suveranii ahemenizi + regii rebeli

Cyrus II 538-530

începutul domniei:

VII/14/acc. (*oct. 10, 539* î.Hr.), Sippar este cucerit de persani; (Parker & Dubberstein 1956, p. 14)
VII/16/acc. (*oct. 12, 539* î.Hr.), este cucerit Babilonul; (Parker & Dubberstein 1956, p. 14)

VIII/3/acc. (*oct. 29, 539* î.Hr.), Cyrus intră în Babilon. Toate aceste date provin din Cronica lui Nabû-nā'id; (Parker & Dubberstein 1956, p. 14)

VII/-/acc. (nu mai târziu de *oct. 26, 539* î.Hr.); (Parker & Dubberstein 1956, p. 14)

VIII/24/acc. (*nov. 19, 539* î.Hr.); (Parker & Dubberstein 1956, p. 14)

X/21/acc. (*ian. 14, 538* î.Hr.), Uruk; (Parker & Dubberstein 1956, p. 14)

sfârşitul domniei:

IV/7/9 (*iun. 28, 530* î.Hr.), Babilon; (Parker & Dubberstein 1956, p. 14)

IV/27/9 (*iul. 18, 530* î.Hr.), Babilon; (Parker & Dubberstein 1956, p. 14)

V/13/9 (*aug. 2, 530* î.Hr.), Nippur; (Parker & Dubberstein 1956, p. 14)

V/23/9 (*aug. 12, 530* î.Hr.), Borsippa. Coregenţa Cyrus-Cambyses II a început probabil la 1 Nisanu (*mart. 26, 530* î.Hr.). Moartea lui Cyrus în timp ce acesta lupta pe frontul de nord-est, a fost, probabil, raportată în Babilon în *aug. 530* î.Hr., după care Cambyses a fost recunoscut ca singur rege; (Parker & Dubberstein 1956, p. 14)

Cambyses II 529-522

începutul domniei:

VI/12/acc. (*aug. 31, 530* î.Hr.), Babilon; (Parker & Dubberstein 1956, p. 14)

VI/16/acc. (*sept. 4, 530* î.Hr.), Babilon; (Parker & Dubberstein 1956, p. 14)

VI/20/acc. (*sept. 8, 530* î.Hr.), Babilon; (Parker & Dubberstein 1956, p. 14)

sfârşitul domniei:

I/4? şi 5/8 (*mart. 30? şi 31, 522* î.Hr.), Sippar; (Parker & Dubberstein 1956, p. 14)

I/12/8 (*apr. 7, 522* î.Hr.), Uruk; (Parker & Dubberstein 1956, p. 14)

I/10+x/8 (*apr. 5+ x, 522* î.Hr.), Nippur; (Parker & Dubberstein 1956, p. 14)

I/23/8 (*apr. 18, 522* î.Hr.), Shahrinu. Evidenţele arată că, Cambyses II era încă recunoscut în *apr. 522* î.Hr. Inscripţia de la Behistun, § 11, pare că indică faptul că nu a murit până după *iul. 1, 522* î.Hr. (după **IV/9/8**). Cu toate acestea, succesorul său, Bardiya, a fost cu siguranţă recunoscut deja în Babilon în lunile I şi II; (Parker & Dubberstein 1956, p. 14)

Bardya (I?) 522

începutul domniei:

XII/14/- (*mart. 11, 522* î.Hr.), Bardiya se revoltă în Persia (Behistun, § 11); (Parker & Dubberstein 1956, p. 14)

I/19/1 (*apr. 14, 522* î.Hr.), Hubadišu/Humadešu?; (Parker & Dubberstein 1956, p. 15).

Vahyazdāta/Bardiya (II?) 522: Nu cu mult timp după moartea lui Gaumata, a avut loc revolta lui Vahyazdāta, care si-a luat numele de Bardiya, fiind astfel al doilea cu acest nume. Dacă totuşi Vahyazdāta a luat numele lui Bardiya [I], predecesorul său, acesta trebuia să continue numărătoarea anilor de domnie conform lui Bardiya [I]. Data de *14 apr. 522* î.Hr. trebuie atribuită lui Bardiya I (Zawadski 1995, p. 1)

I/-/acc. (II începe în *apr. 25, 522* î.Hr.), Babilon; (Parker & Dubberstein 1956, p. 15)

III/6/acc. (*mai 30, 522* î.Hr.), Babilon; (Parker & Dubberstein 1956, p. 15)

III/23/1 (*iun. 16, 522* î.Hr.), Sippar; (Parker & Dubberstein 1956, p. 15)
IV/9/- (*iul. 1, 522* î.Hr.), Bardiya stăpâneşte peste tot imperiul (Behistun, § 11); (Parker & Dubberstein 1956, p. 15)

sfârşitul domniei:
VI/20/1 (*sept. 9, 522* î.Hr.), Babilon; (Parker & Dubberstein 1956, p. 15)
VII/1/1 (*sept. 20, 522* î.Hr.), Babilon; (Parker & Dubberstein 1956, p. 15)
VII/10/- (*sept. 29, 522* î.Hr.), Bardiya este ucis de Darius (Behistun, § 11); (Parker & Dubberstein 1956, p. 15)

Nabû-kudurrī-uṣur III (Nidintu-Bēl) 522

începutul domniei:
VII/14/- (*oct. 3, 522* î.Hr.), Sippar; (Parker & Dubberstein 1956, p. 15)
VII/17/- (*oct. 6, 522* î.Hr.), Babilon; (Parker & Dubberstein 1956, p. 15)
VII/20/- (*oct. 9, 522* î.Hr.), Babilon; (Parker & Dubberstein 1956, p. 15)

sfârşitul domniei:
IX/7/- (*nov. 24, 522* î.Hr.), Borsippa; (Parker & Dubberstein 1956, p. 15)
IX/20/- (*dec. 7, 522* î.Hr.), Babilon; (Parker & Dubberstein 1956, p. 15)
IX/21/- (*dec. 8, 522* î.Hr.), Babilon; (Parker & Dubberstein 1956, p. 15)
IX/26/- (*dec. 13, 522* î.Hr., Darius învinge pe Nabû-kudurrī-uṣur III pe râul Tigru (Behistun, § 18); (Parker & Dubberstein 1956, p. 15)
X/2/- (*dec. 18, 522* î.Hr.), Darius învinge pe Nabû-kudurrī-uṣur III pe râul Eufrat în apropiere de Zazannu. Imediat după aceea îl capturează şi ucide pe Nabû-kudurrī-uṣur III în Babilon (Behistun, §§ 18 şi 20); (Parker & Dubberstein 1956, p. 15). Prima revoltă împotriva lui Darius, condusă de Nabû-kudurrī-uṣur III a fost suprimată de Darius însuşi imediat după *18 dec. 522* î.Hr. (Dandamayev 1995, p. 1)

Nabû-kudurrī-uṣur IV (Araka) 521

începutul domniei:
Nu este cunoscută data exactă a celei de-a doua revolte împotriva lui Darius. Ea a fost condusă de Arakha, fiul unuia numit Haldita. Acesta pretindea a fi Nabû-kudurrī-uṣur (IV) fiul lui Nabonidus. Documentele datate în timpul domniei lui provin din Babilon, Borsippa, Sippar, Uruk, Ur şi alte câteva oraşe. (Dandamayev 1995, p. 1)
III/8/1 (*iun. 19, 521* î.Hr.), (CT 57, nr. 118); (Dandamayev 1995, p. 1)
V/14/1 (*aug. 23, 521* î.Hr.); (Dandamayev 1995, p. 1)
V/16/1 (*aug. 25, 521* î.Hr.), *âl Ga-di-e-ti*; (Parker & Dubberstein 1956, p. 16)
V/24/1 (*sept. 2, 521* î.Hr.), Uruk; (Parker & Dubberstein 1956, p. 16)
V/26/1 (*sept. 4, 521* î.Hr.), Uruk; (Parker & Dubberstein 1956, p. 16)

sfârşitul domniei:
VII/13/1 (*oct. 20, 521* î.Hr.), Uruk; (Parker & Dubberstein 1956, p. 16)

VII/16/1 (*oct. 23, 521* î.Hr.), Babilon; (Parker & Dubberstein 1956, p. 16)
VII/27/1 (*nov. 3, 521* î.Hr.), Sippar; (Parker & Dubberstein 1956, p. 16)
VIII/22/1 (*nov. 27, 521* î.Hr.), capturarea lui Nabû-kudurrī-ușur IV de forţele persane (Behistun, §§ 40 şi 50); (Parker & Dubberstein 1956, p. 16). Pe *27 nov. 521* î.Hr., babilonienii au fost înfrânţi iar liderul capturat şi executat (Dandamayev 1995, p. 1). O posibilă interpretare a domniei acestuia poate fi: După înfrângerea şi moartea lui Nabû-kudurrī-ușur III la *sf. lui dec. 522* î.Hr., Darius I a fost recunoscut conducător al Babiloniei până la *înc. lui sept. 521* î.Hr.. Către *sf. lui aug.* Nabû-kudurrī-ușur IV s-a revoltat şi a fost recunoscut ca rege al Babiloniei până în *nov. 521* î.Hr. Armata trimisă de Darius l-a învins şi capturat pe acesta pe *27 nov. 521* î.Hr.; (Parker & Dubberstein 1956, p. 16)

Darius I 521-486

începutul domniei:
X/6,24,25 şi **XI/6/acc.** (*dec. 22, 522* şi *ian. 9,10,21, 521* î.Hr.), Babilon. Aceste date nu constituie datări ale unor documente ci sunt menţionate într-un text scris probabil în luna a XI-a. În consecinţă acest text nu dovedeşte că Darius deţinea babilonul pe *22 dec. 522* î.Hr.; (Parker & Dubberstein 1956, p. 15)
XI/20/acc. (*febr. 4, 521* î.Hr.), Sippar; (Parker & Dubberstein 1956, p. 15)
XI/25/acc. (*febr. 9, 521* î.Hr.), Kutha. Darius a continuat să fie recunoscut ca rege în Babilonia până pe **VI/1/1** (*sept. 8, 521* î.Hr.). Apoi a urmat revolta lui Nabû-kudurrī-ușur IV; (Parker & Dubberstein 1956, p. 15)

date privind domnia lui Darius în Babilonia înaintea revoltei lui Nabû-kudurrī- ușur IV:
V/17/1 (*aug. 26, 521* î.Hr.), Sippar; (Parker & Dubberstein 1956, p. 15)
V/18/1 (*aug. 27, 521* î.Hr.), Sippar; (Parker & Dubberstein 1956, p. 15)
VI/1/1 (*sept. 8, 521* î.Hr.), Sippar; (Parker & Dubberstein 1956, p. 15)

date privind recunoaşterea lui Darius după înfrângerea lui Nabû-kudurrī- ușur IV:
IX/20/1 (*dec. 25, 521* î.Hr.), Borsippa; (Parker & Dubberstein 1956, p. 16)
X/5/1 (*ian. 8, 520* î.Hr.), Sippar; (Parker & Dubberstein 1956, p. 16)
X/22/1 (*ian. 25, 520* î.Hr.), Babilon; (Parker & Dubberstein 1956, p. 16)

sfârşitul domniei:
VI/13/36 (*sept. 24, 486* î.Hr.), Dilbat; (Parker & Dubberstein 1956, p. 16)
VI/19/36 (*sept. 30, 486* î.Hr.), Dilbat; (Parker & Dubberstein 1956, p. 16)
VII/16/36 (*oct. 27, 486* î.Hr.), Sippar; (Parker & Dubberstein 1956, p. 16)
VII/27?/36 (*nov. 7?, 486* î.Hr.), Borsippa. Data de zi poate fi 17 în loc de 27. Potrivit celei din urmă date, Darius I a murit în nov. 486 î.Hr.; (Parker & Dubberstein 1956, p. 17)

Xerxes I 485-465

începutul domniei:
VIII/22/acc. (*dec. 1, 486* î.Hr.), Borsippa; (Parker & Dubberstein 1956, p. 17)

X/7/acc. (*ian. 14, 485* î.Hr.); (Parker & Dubberstein 1956, p. 17)

sfârşitul domniei:

VI/10/16 (*sept. 24, 470* î.Hr.), *Bîtu eš-šú* (suburbie a oraşului Borsippa); (Parker & Dubberstein 1956, p. 17)

X-XII/-/20 (XII se sfârşeşte în *mart. 24, 465* î.Hr.), Persepolis; (Parker & Dubberstein 1956, p. 17)

V/14?-18?/21 (*aug. 4?-8?, 465* î.Hr.). Xerxes a fost ucis; (Parker & Dubberstein 1956, p. 17). Data de 14 este "aproape certă" (Solper 1999, p. 1)

V/20/21 (*aug. 10, 465* î.Hr.), Nippur (CBS 10059). Aceasta este data menţionată pe ultimul text datat sub Xerxes I, acesta fiind deja ucis cu 6 zile înainte ca acest text să fie scris, (Solper 1999, p. 1)

Bel-šimanni 482

Tăbliţele menţionează pentru domnia acestuia, date din perioada **V/10?/acc.** (*aug. 9?, 482* î.Hr.) până pe **VI/1/acc.** (*aug. 29, 482* î.Hr.); (Parker & Dubberstein 1956, p. 17). Revolta acestuia este plasată de J. Oates în acelaşi an (482 î.Hr.) ca şi Parker & Dubberstein (Oates 20083, p. 138 şi 202 - Mesopotamian chronology), însă W. Horowitz dă anul 484 î.Hr. (Xerxes anul 2) pentru revolta acestuia, cu următoarele date menţionate pe tăbliţe: **V/14 sau 15**, Borsippa şi **VI/1**, Dilbat (Horowitz 1995, p. 65-67).

Šamaš-eriba 482

Tăbliţele menţionează pentru domnia acestuia, date din perioada **VI/25/acc.** (*sept. 22, 482* î.Hr.) până pe **VII/23/acc.** (*oct. 20, 482* î.Hr.); (Parker & Dubberstein 1956, p. 17). O dată ante VI/25/acc. este **V/4**, Babilon iar ultima atestată este **VII/29**, Borsippa (Horowitz 1995, p. 67).

Artaxerxes I 464-424

începutul domniei:

III/-/1 (III începe pe *iun. 11, 464* î.Hr.), Persepolis; (Parker & Dubberstein 1956, p. 17)

I-IV/-/1 (IV se sfârşeşte pe *aug. 9, 464* î.Hr.), Persepolis; (Parker & Dubberstein 1956, p. 17)

VII/4/1 (*oct. 12, 464* î.Hr.), Nippur; (Parker & Dubberstein 1956, p. 18)

VII/5/1 (*oct. 13, 464* î.Hr.), Borsippa; (Parker & Dubberstein 1956, p. 18)

sfârşitul domniei:

IX/12/41 (*dec. 24, 424* î.Hr.), Nippur; (Parker & Dubberstein 1956, p. 18)

XI/17/41 (*febr. 26, 423* î.Hr.), TAR-*ba-a-a*; (Parker & Dubberstein 1956, p. 18)

Darius II 423-405

începutul domniei:

XI/4/acc. (*febr. 13, 423* î.Hr.), Babilon; (Parker & Dubberstein 1956, p. 18)
XI/15/acc. (*febr. 24, 423* î.Hr.), Nippur; (Parker & Dubberstein 1956, p. 18)
XII/17/acc. (*mart. 28, 423* î.Hr.), Nippur; (Parker & Dubberstein 1956, p. 18)

sfârşitul domniei:

VI_2/2/16 (*sept. 20, 408* î.Hr.), Ur. Nu sunt atestaţi în documente anii 17-19 de domnie a lui Darius II (Parker & Dubberstein 1956, p. 18). După apariţia lucrării lui Parker & Dubberstein, au fost descoperite texte ce atestă anii 17-19: **III/12/17, III/5/18, IV/10/18, IV/16/18, X/-/18+, XII/-/18, VI/2/19,** (Solper 1999, p. 5)

Artaxerxes II Memnon 404-359

începutul domniei:

I/21/1 (*apr. 30, 404* î.Hr.); (Solper 1999, p. 5)
II/25/1 (*iun. 3, 404* î.Hr.), Ur; (Parker & Dubberstein 1956, p. 19)
V/9/1 (*aug. 14, 404* î.Hr.); (Solper 1999, p. 5)
VI/4/1 (*sept. 8, 404* î.Hr.); (Solper 1999, p. 5)
VI/21+/1 (*sept. 25+, 404* î.Hr.); (Solper 1999, p. 5)
VII/28/1 (*nov. 1, 404* î.Hr.), Nippur; (Parker & Dubberstein 1956, p. 19). La Solper, data de **VII/28/1** este *oct. 31, 404* î.Hr. (Solper 1999, p. 5)
X/4/1 (*ian. 4, 403* î.Hr.); (Solper 1999, p. 5)
X/14/1 (*ian. 14, 403* î.Hr.); (Solper 1999, p. 5)

sfârşitul domniei:

VIII/10/46 (*nov. 25, 359* î.Hr.), Babilon. Artaxerxes II a fost urmat la tron de Artaxerxes III între sf. lui nov. 359 î.Hr. şi apr. 358 î.Hr. (Parker & Dubberstein 1956, p. 19).
VIII/10/46 (VAS 6 186) rămâne ultima dată cunoscută până în prezent pentru sfârşitul domniei acestui rege (Solper 1999, p. 5)

Regii din Ḫatti

Generaţia	
0	(0) **Ḫuzzia** (probabil rege doar în Kuššar)
I	(1) **Labarna I**
II	(2) **Labarna II = Ḫattušili I**
IV	(3) **Muršili I**† *1499*/1595[a] (4) **Ḫantili I**
V	(5) **Zidanta I**†
VI	(6) **Ammuna**
VII	(7) **Ḫuzziya I**♦ (8) **Telepinu** (10) **Taḫurwaili**♦
VIII	(9) **Alluwamna**
IX	(11) **Ḫantili II**
X	(12) **Zidanta II**
XI	(13) **Ḫuzziya II**† (14) **Muwattalli I**†
XII	(15) **Tudḫaliya I**
XIII	(16) **Arnuwanda I**
XIV	(17) **Tudḫaliya II = Tašmi-šarri**
XV	(17a*****) **Tudḫaliya III**† „cel tânăr” (18) **Šuppiluliuma I** 1338[b], 1323[c]
XVI	(19) **Arnuwanda II**■ (20) **Muršili II** c. 1321[d], 1312[e]
XVII	(21) **Muwattalli II** 1275[f] (23) **Ḫattušili III** 1259[g], 1245[h]
XVIII	(22) **Muršili III = Urḫi-Teššub**♦ (24) **Tudḫaliya IV** c. 1239[i] (25) **Kurunta**♦ **= Ulmi-Teššub**
XIX	(26) **Arnuwanda III** (27) **Šuppiluliuma II**

Legendă

† = asasinat

■ = a murit la tinereţe

♦ = alungat de pe tron

17a***** = se pare că asasinarea lui Tudḫaliya III a avut loc înaintea asumării domniei.

Numărul din paranteze indică ordinea ocupării tronului, existând incertitudini în privinţa nr. 10 şi 25.

Evenimente

a. Cucerirea Babilonului (Muršili I)
b. Scrisoarea către Semenkhkare (Šuppiluliuma I)
c. Cererea văduvei lui Tutankhamun (Šuppiluliuma I)
d. Urcarea pe tron a lui Muršili II
e. Eclipsa de soare (Muršili II)
f. Bătălia de la Kadeš (Muwattalli II)
g. Tratatul de pace egipteano-hittit (Ḫattušili III)
h. Căsătoria dinastică egipteano-hittită (Ḫattušili III)
i. Bătălia de la Niḫriya (Tudḫaliya IV) (Beckman 2000, tabelul 1)

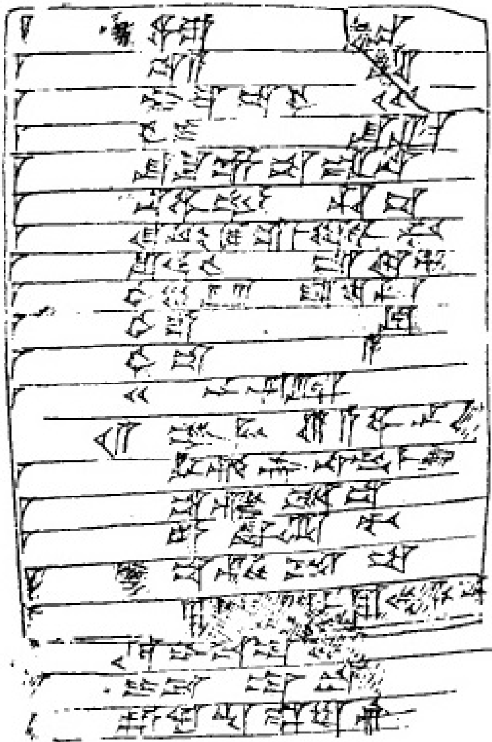
Regii hitiţi	relaţia de familie		data
1 Ḫuzzia			
2 Papaḫdilmaḫ			
3 Labarna			
4 Ḫattusili I	nepotul [de unchi sau mătuşă] lui (3) (?)		
5 Mursili I†	nepotul [de fiu sau de fiică] (?) lui (4)		
Cucerirea Babilonului		cronologia „lungă”:	**1659**
		-ll- „de mijloc”:	**1595**
		-ll- „scurtă”:	**1531**
		-ll- „ultra- scurtă”(a):	**1499**
		-ll- „ultra- scurtă”(b):	**1467**
6 Ḫantili I	cumnatul lui (5)		
7 Zidanta I†	ginerele lui (6)		
8 Ammuna	fiul of (7)		
9 Ḫuzziya I#			
10 Telepinu	fiul of (8) cumnatul lui (9)		
11 Taḫurwailiˣ			
12 Alluwamna	ginerele lui (10)		
13 Ḫantili II	fiul lui (12)		
14 Zidanta II			
15 Ḫuzziya II†			
16 Muwattalli I†			
17 Kantuzzili (?)*			
18 Thdḫaliya I (=’II’)	fiul lui (17)		
19 Arnuwanda I	fiul (adoptat), ginerele lui (18)		
20 Thdḫaliya II (=’III’)	fiul lui (19)		
21 Thdḫaliya III (?)*†	fiul lui (20)		
22 Suppiluliuma I	fiul lui (20)		
episodul *Dahamunzu*		după moartea lui Amenophis IV:	**1341/1333**
		-ll- Semenkhkare:	**1340/1332**
		-ll- Tutankhamun:	**1330/1322**
23 Arnuwanda II	fiul lui (22)		
24 Mursili II	fiul lui (22)		
Eclipsă de soare în al 10-lea an lui Mursili			**24 iun. 1312** sau **13 apr. 1308**
25 Muwattalli II	fiul lui (24)		
Bătălia de la Kadeš			**1274**
26 Mursili III	fiul lui (25)		
(Urḫi-teššub)#	fiul lui (25)		
27 Ḫattusili „III”	fiul lui (24)		**1265±2 - 1236±2**
Tratatul cu Egiptul			**1259**
28 Thdḫaliya IV	fiul lui (27)		
29 Arnuwanda III	fiul lui (28)		
30 Suppiluliuma II	fiul lui (28)		

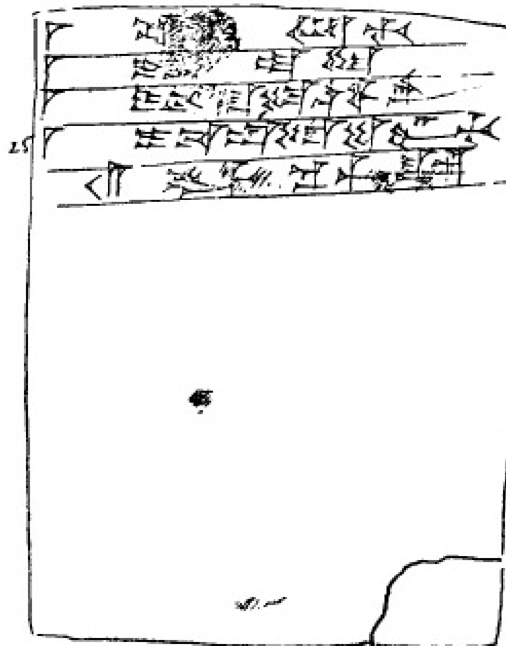
***** = nu există dovada că a domnit; **†** = asasinat; # = detronat; ˣ = poziţie incertă. (Wilhelm 2004, fig. 1)

Lista suveranilor Elamului

Lista este preluată după D.T. Potts - *The Archaeology of Elam* (1999) și K.J. Roach - *The Elamite Cylinder Seal Corpus, c. 3500-1000 BC* (2008) vol. I, Part I., datele fiind păstrate după McIntosh (2005), primii doi autori folosind aceeași datare. Conducătorii mai importanți - un fel de lideri supremi - purtau titlul de *sukkalmaḫ* (cei din Elam și Susiana), ceilalți regi fiind numiți *sukkal*. Am folosit notația * = Potts și # = Roach. Elam face referire, mai ales în privința primilor regi, la Awan.

Toate numele celor care au deținut puterea sau au condus propriu-zis în oricare oraș sau regiune din Elam, regi sau oficiali (guvernatori ș.a.), le-am redat în bold, cei din urmă fiind plasați puțin mai în dreapta față de primii. În inscripțiile lui Sargon, de exemplu, se mai găsesc mențiuni de genul '… guvernator (ensí) în Shirihum', dar din păcate multe din aceste nume - cândva atestate - sunt complet pierdute (Potts 1999, p. 102). Ordinea în care aceștia au domnit este destul de neclară și ambiguă. Pentru discuțiile privind titlurile *lugal* (rege), *GÌR.NÍTA* (vicerege), *ensí* (guvernator), *DI.KUD* (judecător), vezi Potts 1999, p. 109-111 și Roach 2008, p. 70.

↑ Lista regilor din Awan-Shimashki - față/verso (Potts 1999, p. 144, fig. 5.2)

Monarhii din Shimashki sunt menționați în „lista regilor din Awan", regii fiind numerotați conform lui Potts nu după lista antică, parantezele rotunde având scopul de ai diferenția pe unul față de altul. Se pare că primii regi din listă au fost contenporani și nu s-au succedat unul după altul și că, potrivit lui Vallat, lista ar trebui probabil citită ca două liste paralele de regi contemporani, unii domnind în Susa (Ebarti/Ebarat II) iar alții în zona de podiș a Iranului (Tan-Ruhurater), ultimii regi din Shimashki (începând cu Ebarat II) fiind vasali ai primilor sukkalmahi din Susa (apud Potts 1999, p. 144). În dreapta lor sunt date, deasemeni, numele și anul regelui mesopotamian respectiv care îi menționează (Potts 1999, tabelul 5.2, p. 144-149 și tabelul 5.5) și (Roach 2008, tabelul de la p. 69-70). Pentru indicații precise privind sincronismul acestor regi cu cei mesopotamieni vezi și tabelele lui Roach de la p. 245-247. Imazu - de la poziția 6a din dinastia Shimashki - l-am găsit la Roach p. 69. Privitor la ultimul sukkalmah, [x]-matlat, acesta este conform lui F. Vallat (*apud* Roach 2008, p. 76).

Datele cronologice nu sunt inserate, având în vedere faptul că sursele sunt atât de precare, însă date aproximative se pot extrage din trimiterile făcute la anii de domnie ai regilor mesopotamieni cu care aceștia au avut legături.

Succesiunea regilor din perioada târzie a istoriei Elamului este - la fel ca și în epocile anterioare - supusă incertitudinii, în lucrările de specialitate fiind întâlnite diferite scheme privind ordinea acestora, uneori fiind eliminați unii sau alții din regii propuși anterior. Lista pentru această perioadă și anii atribuiți fiecărei domnii - cu excepția primilor 2 regi - este preluată după Jan Tavernier - *Some Thoughts on Neo-Elamite Chronology*, *ARTA* 003 (2004).

Enmebaragesi din Kiš (puțin înainte de 2650 î.Hr.) atacă Elamul. Este, de altfel, prima mențiune sigură a Elamului.*

Perioada Elamită Veche / EV

Regi/dinastia din Awan și diverse regiuni sau orașe

Pi-e-li#	rege în Awan#	
Ta-a-ar#	rege în Awan#	
Uk-ku-ta-ḫi-eš#	rege în Awan#	
Ḫi-i-šu-ur#	rege în Awan#	
Sanam-šimut#/**Sanamšimut***	ensí al Elamului* (Awan#) și GÌR.NÍTA# *	Šarru-kīn (2334-2279) # *
Nap-pi-il-ḫu-eš#	rege în Awan#	Šarru-kīn#
Ulul# *	vasal?/vicerege? (GÌR.NÍTA) în Barahshum*	Šarru-kīn # *
Ki-ik-ki-si-me-te-em-ti#	rege în Awan#	Šarru-kīn #
Ḫišep-ratep# *(același cu y ?)	rege în Awan#	Šarru-kīn #
Ḫišibrašini*(y)	rege (lugal) al Elamului*	Šarru-kīn *
Sidga'u# *	general/vasal?/vicrege? (GÌR.NÍTA) în Barahshum*	Šarru-kīn #/Rīmuš *
Luḫišan# *,fiul lui Ḫišibrašini,	*rege (lugal) al Elamului* (Awan)#	Šarru-kīn # *
Zina*	guvernator (ensí) în Huzi-…*	Šarru-kīn *
Ḫildarida-…*	guvernator (ensí) în Gunilaha*	Šarru-kīn *
Kumdupum*	judecător (DI.KUD) în Barahshum*	Šarru-kīn *
Ḫi-e-lu#	rege în Awan#	Rīmuš (2278-2270)#
Abalgamaš# *	rege (lugal) al Barahshum-ului*	Rīmuš # *
Emahsini# *	rege (lugal) al Elamului*	Rīmuš # *
Šar-GA-PI# *	general din Zahara*	Rimush# *
Ešpurn*/**Ešpum**#	guvernator (ensí)/regent al Elamului*	Maništūsu (2269-2255) # *
Ilšu-rabi*	guvernator (ensí)/regent în Bashime*	Maništūsu *
Ḫi-ta-a#	rege în Awan#	Maništūsu și Nāram-Sîn #
Epirmupi# *	GÌR.NÍTA/regent al Elamului, (ensí) în Susa*	înc. Nāram-Sîn (2254-2218) # *
Ili'išmani*/**Iliš-mani**#	vasal?/regent al Elamului*	Nāram-Sîn/Šar-kali-Šarrī (2217-2193)*/Igigi#
Puzur-Inšušinak# *	(ensí) - Susa*, GÌR.NÍTA* - Elam*, lugal - Awan# *	Ur-Nammu (2112-2095) # *

Dinastia din Shimashki

1 Girnamme# *	Šulgi 44 (2094-2047)#, Šū-Sîn 6 (2037-2029)# *
2 Tazitta (I) # *	Amar-Sîn 8 (2046-2038)# *, Šū-Sîn 2 (2037-2029)# *
3 Ebarti (I) # *	Amar-Sîn 7 (2046-2038)#, Šū-Sîn 6 (2037-2029)# *

4 Tazitta (I) # *	
5 Lu[?]-[x-x-x]-lu-uḫ-ḫa-an*/Lu[(x)-r]a-ak-lu-uḫ-ḫa-an#	
6 Kindattu# *	Išbi-Erra 19 (2017-1985)# *
6a Imazu#	
7 Idaddu (I) # *	Išbi-Erra 19 (2017-1985)# *
8 Tan-Ruḫurater# *	Bilalama din Eshnunna - contemporan cu Šū-ilīšu (1984-1975)# * (vezi și RIME 4, p. 491)
9 Ebarti (II) # *	
10 Idaddu (II) # *	
11 Idaddu-napir# *	Sūmû-abum (1894-1881)# *
12 Idaddu-temti# *	

Dinastia *sukkalmaḫ*-ilor:

sukkalmaḫ	***sukkal (regi minori/oficiali)***	***titlatura/funcția avută***	***contemporan mesopotamian***
Ebarat/Ebarti (II)# *		rege (lugal)# *	Šū-ilīšu (1984-1975)#
Šilḫaḫa# *		rege (lugal), *sukkalmah*, adda-lugal# *	Sūmû-El (1894-1866)#
Pala-iššan# *			
	Lankuku# *		
	Kuku-sanit# *		
Kuk-Kirmaš# *		*sukkal, sukkalmah*# *	
	Tem-sanit*/Tem-sunit#		
	Kuk-Naḫḫundi# *		
Kuk-Našur I# *		*sukkalmah*# *	Gungunum (1932-1906)#
	Atta-ḫušu# *	*sukkal, ippir*# *	Gungunum 16 (1932-1906) #*, Sumuabum 1 (1894-1881) #*
	Tetep-mada# *		
Širuk-tuḫ# *			Šamšī-Adad I # * 28? # (1813-1781) # *
	Simut-wartaš I# *		
Siwe-palar-ḫuppak# *		*sukkal*# *	Ḫammu-rāpi (1792-1750) # *, Zimrī-Līm din Mari (1775-1757)#
	Kudu-zuluš I# *	*sukkal, sukkalmah*# *	Ḫammu-rāpi (1792-1750) # *, Zimrī-Līm din Mari (1775-1757)#
Kutir-Naḫḫunte I# *			
	Atta-merra-ḫalki# *		
	Tata (?#)# *	*sukkal*# *	
	Lila-irtaš# *		
Temti-Agun# *		*sukkal*# *	
Kutir-Silḫaḫa# *		*sukkal, sukkalmah*# *	
Kuk-Našur II# *		*sukkal*# *	Ammī-ṣaduqa 1 (1646-1626)# *
	Temti-raptaš# *		
	Simut-wartaš II# *		
Kudu-zuluš II# *		rege# *	
	Sirtuḫ# *	rege# *	
Kuk-Našur III# *		*sukkal, sukkalmah* # *	
Tan-Uli# *		*sukkal, sukkalmah* # *	
Temti-ḫalki# *		*sukkal, sukkalmah* # *	
Kuk-Našur IV# *		*sukkal, sukkalmah* # *	

[x]-matlat

Perioada Elamită Mijlocie / EM I-III* sau I-IV[#]

Dinastia *Kidinuidă* (EM I)

Kidinu[#] *	rege[#] *	
Tan-Ruḫurater II[#] *(același cu nr. 8 din Shimashki)	rege[#] *	
(?)[#] **Šalla**[#] *		
Tepti-aḫar[#] *	rege[#] *	Kadašman-Enlil I (c. 1374-1360)(?) Kadašman-Ḫarbe I (-c. 1390)
Inšušinak-šar-ilani(Inšušinak-sunkir-nappirir)[#] *	rege[#] *	
?Ḫurbatila?[#]		Kurigalzu I (c. 1390-1375) (?) sau Kurigalzu II (1332-1308) (?)

Dinastia *Igikalkidă* (EM II). Aranjamentul este conform[#] *.

Igi-ḫalki	Kurigalzu I (c. 1390-1375)
Paḫir-iššan	Kurigalzu I (c. 1390-1375)
Attar-kittaḫ	
Ḫuban-numena (I)	Kurigalzu I (c. 1390-1375)
Untaš-Napiriša	Burnaburiaš II (1359-1333)
Unpaḫaš-Napiriša	
Kidin-Ḫutran I	
Kidin-Ḫutran II	….-duniaš din Babilon
Napiriša-Untaš	
Kidin-Ḫutran III	Enlil-nādin-šumi (1224), Adad-šuma-iddina (1222-1217)

Dinastia *Shutrukidă* (EM III* sau III/IV[#]).

Aranjamentul este conform[#], inclusiv pentru ultimii doi regi. La Potts nu există **EM IV.**

Ḫallutuš-Inšušinak	
Šutruk-Naḫḫunte	Melišipak (1186-1172), Zababa-šuma-iddina (1158)
Kutir-Naḫḫunte	Enlil-nādin-aḫḫe (1157-1155)
Šilḫak-Inšušinak	Aššur-dan I (1178-1133)
Ḫutelutuš-Inšušinak	Nabû-kudurrī-ușur I (1125-1104)

EM IV[#]

Šilḫina-ḫamru-Lagamar (EM III*)	a demisionat din funcția de rege
(?) Huban-numena (II?)	

Perioada Elamită Nouă - Neo-Elamită / EN I-III

- Pe baze stratigrafice și ale ceramicii, această perioadă a fost împărțită, de către P. de Miroschedji, în 1982, în două faze:

Neo-Elamită I (c.1000-725/700)
Neo-Elamită II (c.725/700-520)

- Pe baza analizei silabarului elamit, perioada a fost împărțită de M.-J. Steve, în 1992, în patru faze:

Neo-Elamită IA (c.1000-900)
Neo-Elamită IB (c.900-750) ?
Neo-Elamită II (c.750-653)
Neo-Elamită IIIA (c.653-605)
Neo-Elamită IIIB (605-539)

- Potrivit lui F. Malbran-Labat, în 1995, periodizarea lui Steve a fost combinată cu datele istorice, rezultând trei faze:

Neo-Elamită I (1000-c.760)
Neo-Elamită II (c.760-653)
Neo-Elamită III (653-539)

- F. Vallat, în 1996, a modificat, la rându-i, periodizarea lui Steve:

Neo-Elamită I (c.1000-770)
Neo-Elamită II (c.770-646)
Neo-Elamită IIIA (646-c.585)
Neo-Elamită IIIB (c.585-c.539)

- Potts împarte perioada, bazată în principiu doar pe considerente istorice, în:

Neo-Elamită I (c.1000-744)
Neo-Elamită II (743-646)
Neo-Elamită III (646-539)

(Potts 1999, p. 260-262)

Ḫuban-taḫra	?760-743
Huban-nikaš I	743-717
Šutruk-Naḫḫunte II	717-699
Ḫallušu	699-693
Kutir-Naḫḫunte II	693-692
Ḫuban-menana	692-689
Ḫuban-ḫaltaš I	689-681
Ḫuban-ḫaltaš II	681-675
Urtak	675-664
Teʾumman	664-653
Ḫuban-nikaš II	653-652
Tammaritu	652-649

Indabibi	649-648
Ḫuban-ḫaltaš III	648-647
Tammaritu	647
Ḫuban-ḫaltaš III (la Susa)	646-645
Indada și Šutur-Naḫḫunte	*c.625-c.600*
Ḫallutaš-Inšušinak (la Susa)	*c.620-c.585*
Ummanunu (la Susa)	*c.590-c.555*
Bahuri (în Zamin)	*c.590-c.555*
Šilḫak-Inšušinak II (la Susa)	*c.565-c.550*
Tepti-Ḫuban-Inšušinak (la Susa)	*c.550-c.530*
Atta-ḫamiti-Inšušinak (la Susa)	*c.530-520*
Šati-Ḫupiti și Ḫuban-Šutruk (regiunea Gisat)	*c.585-c.539*
Dabala, Ampiriš, Anni-Šilḫa și Unsak (în Aamati)	*c.585-c.539*

(Tavernier 2004, p. 39)

Lista regilor din Iudeea și Israel

Lista este preluată din R.C. Young - *Tables of Reign Lenghts from the Hebrew Court Recorders*, *JETS* 48.2 (iun. 2005), p. 245-246, numele în ebraică fiind după *Dicț. bibl.* (1995).

Datele de lună calendaristică, cum ar fi de ex: oct. 910/apr. 909 [910 t(ishri)/909 n(isan)] pentru sfârșitul domniei lui Jeroboam I, trebuie înțelese în sensul că acea domnie s-a sfârșit între aceste date deoarece nu se cunoaște luna exactă. La Young, lunile Nisan și Tishri din calendarul ebraic sunt echivalate cu apr. și oct., la Leslie McFall cu apr. și sept. (McFall 2008 - tabel). Numele regilor sunt redate conform lui Young.

Iudeea

Rehoboam	oct. 932 - apr./oct. 914
Abijam	apr./oct. 914 - oct. 912/apr. 911
Asa	oct. 912/apr. 911 - oct. 871/apr. 870
Jehoshaphat	oct. 871/apr. 870 - apr./oct. 848
Jehoram	apr./oct. 848 - apr./oct. 841
Ahaziah	apr./oct. 841 - apr./oct. 841
Athaliah	apr./oct. 841 - apr./oct. 835
Joash	apr./oct. 835 - apr./oct. 796
Amaziah	apr./oct. 796 - apr./oct. 767
Azariah	apr./oct. 767 - apr./sept. 739
Uzziah	apr./oct 767 - oct. 740
Jotham	oct. 740 - oct. 732
Ahaz	oct. 732 - oct. 716/apr. 715
Hezekiah	oct. 716/apr. 715 - oct. 687
Manasseh	oct. 687 - oct. 643
Amon	oct. 643 - oct. 641
Josiah	oct. 641 - iul. 609
Jehoahaz	iul. 609 - oct. 609
Jehoiakim	oct. 609 - c. 7 dec. 598
Jehoiachin	c. 7 dec. 598 - 16 mart. 597
Zedekiah	16 mart. 597 - 9 iul. 587

Israel

Jeroboam I	apr. 931 - oct. 910/apr. 909
Nadab	oct. 910/apr. 909 - oct. 909/apr. 908
Baasha	oct. 909/apr. 908 - oct. 886/apr. 885
Elah	oct. 886/apr. 885 - oct. 885/apr. 884
Zimri	oct. 885/apr. 884 - oct. 885/apr. 884
Tibni	oct. 885/apr. 884 - apr./oct. 880
Omri	apr./oct. 880 - oct. 874/apr. 873
Ahab	oct. 874/apr. 873 - apr./oct. 853
Ahaziah	apr./oct. 853 - apr./oct. 852
Joram	apr./oct. 852 - apr./oct. 841
Jehu	apr./oct. 841 - oct. 814/apr. 813
Jehoahaz	oct. 814/apr. 813 - apr./oct. 898
Jehoash	apr./oct. 898 - oct. 782/apr. 781
Jeroboam II	oct. 782/apr. 781 - sept. 753
Zechariah	sept. 753 - mart. 752
Shallum	mart. 752 - apr. 752
Menahem	apr. 752 - oct. 742/apr. 741
Pekahiah	oct. 742/apr. 741 - oct. 740/apr. 739
Pekah	oct. 740/apr. 739 - oct. 732/apr. 731
Hoshea	oct. 732/apr. 731 - apr./oct. 723

Iudeea: Rehoboam (r^{e}hab̠'am), Abijam ('^{a}b̠îyā), Asa ('āsā'), Jehoshaphat (y^{e}hôšāpāt), Jehoram (y^{e}hôrām), Ahaziah ('^{a}hazyâ/'^{a}hazyahû), Athaliah ('^{a}t̠alyahû), Joash (yô'āš), Amaziah ('^{a}masyâ/'^{a}maşyāhû), Azariah ('^{a}zaryāhû/'^{a}zaryâ), Uzziah ('uzziyyâ/'uzziyāhû), Jotham (yôt̠ām), Ahaz ('āhaz), Hezekiah (hizqîyâ/hizqîyāhû), Manasseh, Amon ('ammôn), Josiah (yō'šiyyāhû/yō'iyyâ), Jehoahaz (y^{e}hô'āhāz), Jehoiakim (y^{e}hôyāqîm), Jehoiachin (y^{e}hôyāḵîn), Zedekiah (sidqiyyāhû/sid̠qiyyâ).

Israel: Jeroboam [I], Nadab (nād̠āb̠), Baasha, Elah ('ēlâ), Zimri (zimri), Tibni, Omri ('mrî), Ahab ('ah'āb̠), Ahaziah ('^{a}hazyâ/'^{a}hazyahû), Joram (y^{e}hôrām), Jehu (yēhû), Jehoahaz (y^{e}hô'āhāz), Jehoash (y^{e}hô'āš), Jeroboan [II], Zechariah, Shallum (šallûm), Menahem (m^{e}nahēm), Pekahiah (p^{e}qahyâ), Pekah (peqah), Hoshea (hôšēa').

Lista asiriană a regilor (conform KhKL – Khorsabad King List)

Transcrierea și traducerea listei este conform lui Glassner - *Mesopotamian Chronicles* (tr. engl. 2004) p. 136-145, deoarece este dată mai recentă. Ordinea rândurilor (conform tăbliței) este cea a lui Gelb - *Two Assyrian King Lists*, *JNES* 13.4 (oct. 1954), p. 210-223.

La traducere am redat în bold numele fiecărui rege pentru a ieși mai bine în evidență, iar între acolade sunt alte variante privind durata domniei. În *RIMA* 1, este menționat la numărul 40 regele **Puzur-Sîn**, rege de altfel necunoscut, care a obținut tronul detronând un succesor de-al lui Šamšī-Adad (*RIMA* 1, p. 77).

Numele urmate de asterisc (*) sunt atestate epigrafic. Remarcabila colecție de inscripții regale asiriene cunoscută sub denumirea de *RIMA* (*The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods*) vol. 1-3 (Toronto 1987-1996), operă a lui A. Kirk Grayson, prezintă transcrierea și traducerea tuturor acestor izvoare.

Interesant este faptul că „Lista asiriană a regilor” enumeră suveranii Asiriei de la **Apiašal** (nr. 17) la **Aminu** (nr. 26) în ordine inversă.

Conform lui J.A. Brinkman, **NaKL** („Nassouhi King List“) se termină cu domnia lui Tiglath-pileser II (935 î.Hr.), **KhKL** este datată în 738 î.Hr. iar **SDAS** („Seventh Day Adventist Seminary Kinglist“) la câțiva ani după moartea lui Salmaneser V (722 î.Hr.) (Brinkman 1973, p. 314).

Între acolade sunt completări conform lui Glassner 2004.

Khorsabad King List (KhKL):

Dreapta sus: fața tăbliței.
Dreapta jos: spatele tăbliței.
(Gelb 1954, pl. XIV-XV).

Coloana I:

1 ^{I}*Ṭu-di-ia*	
2 ^{I}*A-da-mu*	^{I}*Ia-an-gi*
3 ^{I}*Suḫ$_4$-la-a-mu*	^{I}*Ḫar-ḫa-ru*
4 ^{I}*Man-da-ru*	^{I}*Im-ṣu*
5 ^{I}*Ḫar-ṣu*	^{I}*Di-da-a-nu*
6 ^{I}*Ḫa-nu-ú*	^{I}*Zu-a-bu*
7 ^{I}*Nu-a-bu*	^{I}*A-ba-zu*
8 ^{I}*Be-lu-ú*	^{I}*A-za-ra-aḫ*
9 ^{I}*Uš-pi-a*	^{I}*A-pi-a-šal*

---

10 pap 17 lugal$^{\text{meš a-ni}}$	*a-ši-bu-tu kúl-ta-ri*

---

11 ^{I}*A-mi-nu*	dumu ^{I}*Ila-kab-ba-bi*
12 ^{I}*Ila-kab-ka-bi*	dumu ^{I}*Ia-az-kur-Èl*
13 ^{I}*Ia-az-kur-Èl*	dumu ^{I}*Ia-ak-me-ni*
14 ^{I}*Ia-ak-me-ni*	dumu ^{I}*Ia-ak-me-si*
15 ^{I}*Ia-ak-me-si*	dumu ^{I}*Ilu-Me-er*
16 ^{I}*Ilu-Me-er*	dumu ^{I}*Ḫa-ia-a-ni*
17 ^{I}*Ḫa-ia-a-ni*	dumu ^{I}*Sa-ma-a-ni*
18 ^{I}*Sa-ma-nu*	dumu ^{I}*Ḫa-le-e*
19 ^{I}*Ḫa-le-e*	dumu ^{I}*A-pi-a-šal*
20 ^{I}*A-pi-a-šal*	dumu ^{I}*Uš-pi-a*

---

21 pap 10 lugal$^{\text{meš ni}}$	*ša* ad^{meš}*-šú-nu-ni*

---

22 $^{\text{[I]}}$*Su-li-li*[37]	dumu ^{I}*A-mi-ni*
23 [^{I}*Ki-i*]*k-ki-a*	^{I}*A-ki-a*
24 [^{I}*Pu-zu*]*r-Aš-šur*	^{I}*Šal-lim*-pap^{meš}
25 [^{I}*Ilu-š*]*um-ma*	pap 6 lugal$^{\text{meš ni}}$
26 [...] sig$_4$ *šá*	*li-ma-ni-šú-nu la-ú-ṭu-ni*

27 [^{I}*E-r*]*i-šu*	dumu ^{I}*Ilu-šum-ma*
28 [*šá li-ma-ni*]-*šu-ni*	40 mu^{meš} lugal^{ta} dù^{uš}
29 [^{I}*I-ku-n*]*u*	dumu ^{I}*E-ri-šu*
30 [... mu^{meš}]	lugal^{ta} dù^{uš}
31 [^{I}Lugal-*ki-in*]	dumu ^{I}*I-ku-nu*
32 [... mu^{meš}	lugal$^{ta]}$ dù^{uš}
33 [^{I}*Pu-zur*]-*Aš-šur*	dumu ^{I}Lugal-*ki-in*
34 [...] mu^{meš}	lugal^{ta} dù^{uš}
35 [^{I}*Na*]-*ram*-^{d}30	dumu ^{I}*Pu-zur-Aš-šur*
36 [...+] 4 mu^{meš}	lugal^{ta} dù^{uš}
37 $^{\text{[I]}}$*E-ri-šu*	dumu ^{I}*Na-ram*-^{d}30
38 [...] mu^{meš}	lugal^{ta} dù^{uš}
39 [^{Id}*Šam*]-*ši*-^{d}Iškur	dumu ^{I}*Ila-kab-ka-bi*
40 [*i-na t*]*ar-ṣi*	^{I}*Na-ram*-^{d}30
41 [*a-na* ^{kur}*Kar-du-ni*]-*áš* gin^{ik}	*ina lim-me* ^{I}*Ib-ni*-^{d}Iškur
42 [^{Id}*Šam-ši*-]^{d}Iškur	ta ^{kur}*Kar-du-ni-áš*
43 [*e-la-a* ^{uru}É.gal]^{meš}	*iṣ-bat*
44 3 mu^{meš} *ina*^{uru}É.gal^{meš}	*lu ú-ši-ib*
45 [*ina lim-me* ^{I}*A-ta-mar*-^{d}15]	^{Id}*Šam-ši*-^{d}Iškur
46 [ta ^{uru}É.gal^{meš}	*l*]*u e-la-a*

47 [^{I}*E-ri-šu* dumu ^{I}*Na-ram*^{d}30	*ina* ^{gi}]^{š}gu.za *lu-šat-bi*
Coloana II:	
1 ^{giš}gu.za *iṣ-bat* 33 mu^{meš}	lugal^{ta} dù^{uš}
———————	
2 [^{I}*Iš-me*-^{d}*Da-gan*	dumu ^{Id}*Šam-ši*-^{d}Iškur
3 40 mu^{meš}	lugal^{ta} dù^{uš}
———————	
4 ^{I}Aš-šur-du-gul	dumu *la-ma-na*
5 *la* en ^{giš}gu.za 6 mu^{meš}	lugal^{ta} dù^{uš}
———————	
6 *ina tar-ṣi* ^{I}*Aš-šur-du-gul-ma*	dumu *la ma-ma-na*
7 ^{I}*Aš-šur*-ibila-*i-di*	^{I}Pap*ir*-^{d}30
8 ^{Id}30*na-mir*	^{I}*Ip-qi*-^{d}15
9 ^{Id}Iškur-*ṣa-lu-lu*	^{I}*A-da-si*
10 6 lugal$^{meš\ ni}$	dumu *la ma-ma-na*
11 ká *ṭup-pi-šú*	lugal^{ta} dù^{uš}
———————	
12 ^{I}*En-ba-ni*	dumu ^{I}*A-da-si*
13 10 mu^{meš}	lugal^{ta} dù^{uš}
———————	
14 ^{I}*Li-ba-a-a*	dumu ^{I}*En-ba-ni*
15 17 mu^{meš}	lugal^{ta} dù^{uš}
———————	
16 ^{I}*Šar-ma*-^{d}Iškur	dumu ^{I}*Li-ba-a-a*
17 12 mu^{meš}	lugal^{ta} dù^{uš}
———————	
18 ^{I}*Ip-tar*-^{d}30	dumu ^{I}*Šar-ma*-^{d}Iškur
19 12 mu^{meš}	lugal^{ta} dù^{uš}
———————	
20 ^{I}*Ba-za-a-a*	dumu ^{I}*En-ba-ni*
21 28 mu^{meš}	lugal^{ta} dù^{uš}

22 ^{I}*Lu-ul-la-a-a*	dumu *la ma-ma-na*
23 6 mu^{meš}	lugal$^{\textit{ta}}$ dù$^{\textit{uš}}$
24 ^{I}*Šú*-^{uru}Ninua	dumu ^{I}*Ba-za-a-a*
25 14 mu^{meš}	lugal$^{\textit{ta}}$ dù$^{\textit{uš}}$
26 ^{I}*Šar-ma-*^{d}Iškur	dumu ^{I}*Šú*-^{uru}Ninua
27 3 mu^{meš}	lugal$^{\textit{ta}}$ dù$^{\textit{uš}}$
28 ^{I}*E-ri-šu*	dumu ^{I}*Šú*-^{uru}Ninua
29 13 mu^{meš}	lugal$^{\textit{ta}}$ dù$^{\textit{uš}}$
30 ^{I}*Šam-ši-*^{d}Iškur	dumu ^{I}*E-ri-ši*
31 6 mu^{meš}	lugal$^{\textit{ta}}$ dù$^{\textit{uš}}$
32 ^{I}*Iš-me-*^{d}*Da-gan*	dumu ^{I}*Šam-ši-*^{d}Iškur
33 16 mu^{meš}	lugal$^{\textit{ta}}$ dù$^{\textit{uš}}$
34 ^{I}*Šam-ši-*^{d}Iškur dumu ^{I}*Iš-me-*^{d}*Da-gan*	[šeš-*šú*] *ša* ^{I}*Šar-ma-*^{d}Iškur
35 [dumu] ^{I}*Šú*-^{uru}Ninua 16 mu[^{meš}	lugal$^{\textit{ta}}$ dù$^{\textit{uš}}$]
36 ^{I}*Aš-šur*-érin.[táḫ	dumu ^{I}*Iš-me-*^{d}*D*]*a-gan*
37 26 mu[^{meš}	lugal$^{\textit{ta}}$ dù$^{\textit{uš}}$]
38 ^{I}*Pu-zur-Aš-šur* dumu ^{I}*Aš-šur*-érin.táḫ	14 [mu^{meš}] kimin
39 ^{Id}Be.pap$^{\textit{ir}}$	dum[u ^{I}*Pu-z*]*ur-Aš-šur*
40 13 mu^{meš}	lugal$^{\textit{ta}}$ dù$^{\textit{uš}}$
41 ^{I}Zalag-*ili*	dumu ^{Id}Be.pap$^{\textit{ir}}$

42 12 mu^{meš} lugal^{t}[^{a} dù^{uš}]

———

43 ^{I}*Aš-šur*-kur$^{ú-ni}$ dumu [^{I}Zalag-*ili*]

44 1 iti u$_4$$^{meš\ te}$ lugal^{ta} dù^{uš}

———

45 ^{I}*Aš-šur*-gal^{bi} dumu ^{Id}Be.pap^{ir} [^{I}*Aš-šur*-kur$^{ú-ni}$ *ina* ^{giš}gu.za(?)]

46 *ú-šat-bi* ^{giš}gu.za *iṣ-bat* [... mu^{meš} lugal^{ta} dù^{uš}]

———

47 ^{I}*Aš-šur*-sum.pap^{meš} dumu ^{I}*Aš-š*[*ur*-gal^{bi} ... mu^{meš} kimin]

———

Coloana III:

1 ^{Id}Be.pap^{ir} *šeš-šú* *ina* ^{giš}gu.za *ú*-[*šat-bi*(-*šú*)

2 6 mu^{meš} lugal^{ta} [dù^{uš}]

———

3 ^{I}*Aš-šur*-érin.táḫ dumu ^{Id}Be.pap^{ir}

4 7 mu^{meš} lugal^{ta} dù^{uš}

———

5 ^{I}*Aš-šur*-en.un^{meš}-*šú* dumu ^{I}*Aš-šur*-érin.táḫ

6 9 mu^{meš} lugal^{ta} dù^{uš}

———

7 ^{I}*Aš-šur*-ág.un^{meš}-*šú* dumu ^{I}*Aš-šur*-en.un^{meš}-*šú*

8 8 mu^{meš} lugal^{ta} dù^{uš}

———

9 ^{I}*Aš-šur*-sum.pa[p^{meš} dumu] ^{I}*Aš-šur*-ág.[u]n^{meš}-*šú*

10 10 m[u^{meš} lugal]^{ta} [dù]^{uš}

———

11 ^{I}Su.^{d}[Iškur dumu ^{I}*Aš*]-*šur*-en.u[n^{meš}]-*šú*

12 27 m[u^{meš} lugal]^{ta} [dù^{u}]^{š}

———

13 ^{I}*Aš-šur*-ti.[la dumu] ^{I}Su.[^{d}I]škur

14 36 mu[^{meš} lugal]^{ta} dù^{uš}

15 ^{Id}Be.érin.taḫ dumu ^{I}*Aš-šur*-ti.la	10 mu^{meš} kimin
16 ^{I}Gíd.di-*ili* dumu ^{Id}Be.érin.taḫ	12 mu^{meš} kimin
17 ^{Id}Iškur.érin.táḫ *šeš-šú*	*ša* ^{I}Gíd.di-*ili*
18 32 mu^{meš}	lugal$^{\textit{ta}}$ dù$^{\textit{uš}}$
19 ^{Id}*Šúl-ma-nu*-bar dumu ^{Id}Iškur.érin.táḫ	30 mu^{meš} kimin
20 ^{Igiš}*Tukul-ti*-^{d}Maš dumu ^{Id}*Šúl-ma-nu*-bar	37 mu^{meš} kimin
21 ^{Igiš}*Tukul-ti*-^{d}Maš *da-a-ri*	^{I}*Aš-šur*-sum.ibila dumu-*šu*
22 ^{giš}gu.za *iṣ-bat* 3 mu^{meš}	lugal$^{\textit{ta}}$ dù$^{\textit{uš}}$
23 ^{I}*Aš-šur*-érin.táḫ	dumu ^{I}*Aš-šur*-pap.a
24 6 mu^{meš}	lugal$^{\textit{ta}}$ dù$^{\textit{uš}}$
25 ^{Id}Be-*ku-dúr*-pap	dumu ^{I}*Tuk*[*ul-ti*]-^{d}Maš
26 5 mu^{meš}	lugal$^{\textit{ta}}$ dù$^{\textit{uš}}$
27 ^{Id}Maš.ibila.É.kur	dumu ^{I}*Ili*$^{\textit{i}}$-*ḫad-da*
28 *lìb-lìb-bi ša* ^{I}Su.^{d}Iškur	*ana* ^{kur}*Kar-du-ni-áš i*[*l-lik*]
29 ta ^{kur}*Kar-du-ni-áš e-la-a*	^{giš}gu.za *iṣ-bat*
30 3 mu^{meš}	lugal$^{\textit{ta}}$ dù$^{\textit{uš}}$
31 ^{I}*Aš-šur-dan*$^{\textit{an}}$ dumu ^{Id}Maš.a.É.kur	46 mu^{meš} kimin
32 ^{Id}Maš-*tukul-ti-Aš-šur*	dumu ^{I}*Aš-šur-dan*$^{\textit{an}}$
33 13 *ṭup-pi-šú*	lugal$^{\textit{ta}}$ dù$^{\textit{uš}}$

34 ^{I}*Mu-tak-kil-*^{d}*Nuska*	*šeš-šú* ki-*šú i-duk*
35 *a-na* ^{kur}*Kar-du-ni-áš*	*e-bu-uk-šú*
36 *ṭup-pi-šú* ^{I}*Mu-tak-kil-*^{d}*Nuska* ^{giš}gu.za	*uk-ta-il* kur$^{\textit{a}}$ *e-mid*

____

37 ^{I}*Aš-šur*-sag-*i-ši*	dumu ^{I}*Mu-tak-kil-*^{d}*Nuska*
38 18 mu^{meš}	lugal$^{\textit{ta}}$ dù$^{\textit{uš}}$

____

39 ^{Igiš}*Tukul-ti-a-É-šár-ra*	^{I}*Aš-šur*-sag-*i-ši*
40 39 mu^{meš}	lugal$^{\textit{ta}}$ dù$^{\textit{uš}}$

____

41 ^{I}*A-šá-rid*-a.É.kur	dumu ^{Igiš}*Tukul-ti*-a.É-šár-ra
42 2 mu^{meš}	lugal$^{\textit{ta}}$ dù$^{\textit{uš}}$

____

43 ^{I}*Aš-šur*-en-*ka-la*	dumu ^{Igiš}*Tukul-ti*-a.É-šár-ra
44 18 mu^{meš}	lugal$^{\textit{ta}}$ dù$^{\textit{uš}}$

____

45 ^{I}Su.^{d}Iškur dumu ^{I}*Aš-šur*-en-*ka-la*	2 mu^{meš} kimin

____

Coloana IV:

1 ^{Id}*Šam-ši-*^{d}Iškur	dumu ^{Igiš}*Tukul-ti*]-a.É-šár.ra
2 [ta ^{kur}*Kar-du-n*]*i-áš*	*e-la-a* ^{I}Su.^{d}Iškur
3 [dumu ^{I}*Aš-šur*-en-*ka*]-*la*(!?)	*ina* ^{giš}gu.za *ú-šat-bi*
4 [^{giš}gu.za] *iṣ-bat*	4 mu^{meš} kimin

____

5 [^{I}*Aš-šur*-pap.a dumu] ^{Id}*Šam-ši-*^{d}Iškur	19 mu^{meš} kimin

____

6 $^{\text{[Id]}}$*Šùl-ma-nu*-bar	dumu ^{I}*Aš-šur*-pap.a
7 [...]+2 mu^{meš}	lugal$^{\textit{ta}}$ dù$^{\textit{uš}}$

____

8 ^{I}*Aš-šur*-érin.táḫ dumu ^{Id}*Šùl-ma-nu*-bar	6 mu^{meš} kimin

____

9 ^{I}*Aš-šur*-gal^{bi} dumu ^{I}*Aš-šur*-pap.a	41 mu^{meš} kimin
10 ^{I}*Aš-šur*-sag-*i-ši*	dumu ^{I}*Aš-šur*-gal^{bi}
11 5 mu^{meš}	lugal^{ta} dù^{uš}
12 ^{Igiš}*Tukul-ti*-a-É-šár-ra	dumu ^{I}*Aš-šur*-sag-*i-ši*
13 32 mu^{meš}	lugal^{ta} dù^{uš}
14 ^{I}*Aš-šur-dan*^{an}	dumu ^{Igiš}*Tukul-ti*-a.É-šár-ra
15 [23] mu^{meš}	lugal^{ta} dù^{uš}
16 ^{d}Iškur.érin.táḫ	dumu ^{I}*Aš-šur-dan*^{an}
17 21 mu^{meš}	lugal^{ta} dù^{uš}
18 ^{Igiš}*Tukul-ti*-^{d}Maš dumu ^{d}Iškur.érin.táḫ	7 mu^{meš} kimin
19 ^{I}*Aš-šur*-pap.ibila	dumu ^{Igiš}*Tukul-ti*-^{d}Maš kimin
20 52 mu^{meš}	lugal^{ta} dù^{uš}
21 ^{Id}*Šúl-ma-nu*-bar	dumu ^{I}*Aš-šur*-pap.ibila
22 35 mu^{meš}	lugal^{ta} dù^{uš}
23 ^{Id}*Šam-ši*-^{d}Iškur	dumu ^{Id}*Šúl-ma-nu*-bar
24 13 mu^{meš}	lugal^{ta} dù^{uš}
25 ^{d}Iškur.érin.táḫ	dumu ^{Id}*Šam-ši*-^{d}Iškur
26 28 mu^{meš}	lugal^{ta} dù^{uš}
27 ^{Id}*Šúl-ma-nu*-bar	dumu ^{I}U.érin.táḫ
28 10 mu^{meš}	lugal^{ta} dù^{uš}

29 ^{I}*Aš-šur-dan*^{an} *šeš-šú ša* ^{Id}*Šúl-ma-nu*-bar

30 18 mu^{meš} lugal^{ta} dù^{uš}

---

31 ^{I}*Aš-šur*-érin.táḫ dumu ^{I}U.érin.táḫ

32 10 mu^{meš} lugal^{ta} dù^{uš}

Colofon:

33 gaba.ri ^{uru}*Bal-til*^{ki}

34 šu ^{I}*Kan-dàl-a-nu* ^{lú}dub.sar é dingir

35 *ša qi-rib* ^{uru}*Arba-ìl*^{ki}

36 ^{iti}*Lu-lu-bé-e* u$_4$ 20.kam

37 li-mu ^{Id}Iškur.en.gin

38 ^{lú}gar.kur ^{uru}Šà.uru

39 *ina* 2e *lim-me-šú*

Coloana IV - conform **SDAS**:

24 ^{Igiš}*Tukul-ti*-a.É-šár-ra dumu ^{I}*Aš-šur*-érin.táḫ

25 18 mu^{meš} man^{ta} dù^{uš}

---

26 ^{Id}*Šúl-ma-nu*-bar dumu ^{Igiš}*Tukul-ti*-a.É-šár-ra

27 5 mu^{meš} man^{ta} dù^{uš}

Colofon - conform **SDAS**:

28 gin$_7$ libir.ra-*šu šà-ṭir ba-rì*

29 *ṭup-pi* ^{I}En.mu.aš ^{lú}maš-maš ^{uru}*Bal-til*^{ki} u

30 [ša] *i-tab-bal-lu* ^{d}*Šá-maš lit-bal-šu*

Traducere:

Col. I, rd. 1-9: **Ṭudiya**, **Adamu**, **Yangi**, **Suḫlāmu**, **Ḫarḫaru**, **Mandaru**, **Imṣu**, **Ḫarṣu**, **Didānu**, **Ḫanû**, **Zuabu**, **Nuabu**, **Abazu**, **Bēlū**, **Azaraḫ**, **Ušpia**, **Apiašal**.

---

rd. 10: Total: 17 regi care au trăit în corturi.

---

rd. 11-20: **Aminu***, fiul lui Ilā-kabkabû, **Ilā-kabkabû**, fiul lui Yazkur-El, **Yazkur-El**, fiul lui Yakmeni, **Yakmeni**, fiul lui Yakmesi, **Yakmesi**, fiul lui Ilu-Mer, **Ilu-Mer**, fiul lui Ḫayāni, **Ḫayāni**, fiul lui Samāni, **Samāni**, fiul lui Ḫalê, **Ḫalê**, fiul lui Apiašal, **Apiašal**, fiul lui Ušpia.

---

rd. 21: Total: 10 regi predecesori/strămoși.

---

rd. 22-26: **Sulili***, fiul lui Aminu, **Kikkiya**, **Akiya**, **Puzur-Aššur** (I), **Šallim-aḫum***, **Ilu-šūma***.
Total: 6 regi [al căror nume au fost scrise pe (?)] cărămizi/plăci (dar) al căror eponimi nu sunt cunoscuţi (?).

---

rd. 27-28: **Ērišum** (I)*, fiul lui Ilu-šūma, [al căror eponimi] au fost 40, a domnit.

---

rd. 29-30: **Ikūnum***, fiul lui Ērišum (I), a domnit [... ani.]

---

rd. 31-32: **Sargon** (I)*, fiul lui Ikūnum, a domnit [... ani.]

---

rd. 33-34: **Puzur-Aššur** (II), fiul lui Sargon (I), a domnit [...] ani.

---

rd. 35-36: **Narām-Sîn**, fiul lui Puzur-Aššur (II), a domnit [... +] 4 ani.

---

rd. 37-38: **Ērišum** (II), fiul lui Narām-Sîn, a domnit [...] ani.

Col. I, rd. 39 - Col. II, rd. 1: **Śamśī-Addu** (I)*, fiul lui Ilā-kabkabû, s-a dus la Karduniaš [în t]impul lui Narâm-Sin. În timpul eponimatului lui Ibni-Addu, [Śamśī]-Addu (I), a sosit de la Karduniaš. A luat/cucerit [Ekallātum]. Timp de 3 ani a rezidat în Ekallātum. În timpul eponimatului lui Ātamar-Ištar, Śamśī-Addu (I) a venit [de la Ekallātum]. L-a detronat pe [Ērišum (II), fiul lui Narām-Sîn,] de pe tron. A ocupat tronul. A domnit 33 de ani.

---

rd. 2-3: **Išmê-Dagān** (I), fiul lui Śamśī-Addu (I), a domnit 40 de ani.

---

rd. 4-5: **Aššur-dugul**, fiul unui oarecare, al unuia care nu avea dreptul la tron (nu ocupat tronul), a domnit 6 ani.

---

rd. 6-11: În timpul lui Aššur-dugul, fiul unui oarecare, **Aššur-apla-idi**, **Nāṣir-Sîn**, **Sîn-nāmir**, **Ipqi-Ištar**, **Adad-ṣalūlu**, **Adasi**, 6 regi, fiii unor oarecare, au domnit la începutul acestei scurte domnii.

---

rd. 12-13: **Bēl-bāni**, fiul lui Adasi, a domnit 10 ani.

---

rd. 14-15: **Libāya**, fiul lui Bēl-bāni, a domnit 17 ani.

---

rd. 16-17: **Šarma-Adad** (I), fiul lui Libāya, a domnit 12 ani.

---

rd. 18-19: **Iptar-Sîn**, fiul lui Šarma-Adad (I), a domnit 12 ani.

---

rd. 20-21: **Bazāya**, fiul lui Bēl-bāni, a domnit 28 de ani.

---

rd. 22-23: **Lullāya**, fiul unui oarecare, a domnit 6 ani.

---

rd. 24-25: **Šū-Ninua**, fiul lui Bazāya, a domnit 14 ani.

---

rd. 26-27: **Šarma-Adad** (II), fiul lui Šū-Ninua, a domnit 3 ani.

---

rd. 28-29: **Ērišum** (III), fiul lui Šū-Ninua, a domnit 13 ani.

---

rd. 30-31: **Šamšī-Adad** (II), fiul lui Ērišum (III), a domnit 6 ani.

---

rd. 32-33: **Išme-Dagān** (II), fiul lui Šamšī-Adad (II), a domnit 16 ani.

---

rd. 34-35: **Šamšī-Adad** (III)*, fiul lui Išmê-Dagān (el însuşi fiind) [fratele] lui Šarma-Adad (II), fiul lui Šū-Ninua, [a domnit] 16 ani.

---

rd. 36-37: **Aššur-nēr[ārī** (I)*, fiul lui Išmê-D]agān (II), [a domnit] 26 de ani.

---

rd. 38: **Puzur-Aššur** (III)*, fiul lui Aššur-nērārī (I), a domnit 14 ani.

---

rd. 39-40: **Enlil-nāṣir** (I)*, fi[ul lui Puz]ur-Aššur (III), a domnit 13 ani.

rd. 41-42: **Nūr-ili**, fiul lui Enlil-nāṣir (I), a dom[nit] 12 ani.

---

rd. 43-44: **Aššur-šadûni**, fiul lui Nūr-ili, a domnit 1 lună.

---

rd. 45-46: **Aššur-rabî** (I)*, fiul lui Enlil-nāṣir (I), l-a schimbat pe Aššur-šadûni de pe tron (?)]. A ocupat tronul. [A domnit ... ani.]

---

rd. 47: **Aššur-nādin-aḫḫē** (I), fiul lui Aššur-rabî (I), [a domnit ... ani.]

Col. III, rd. 1-2: **Enlil-nāṣir** (II), [la schimbat] pe fratele său de pe tron. A [dom]nit 6 ani.

---

rd. 3-4: **Aššur-nērārī** (II), fiul lui Enlil-nāṣir (I), a domnit 7 ani.

---

rd. 5-6: **Aššur-bēl-nišēšu***, fiul lui Aššur-nērārī (II), a domnit 9 ani.

---

rd. 7-8: **Aššur-rēm-nišēšu***, fiul lui Aššur-bēl-nišēšu, a domnit 8 ani.

---

rd. 9-10: **Aššur-nādin-aḫḫē** (II)*, fiul lui Aššur-rēm-nišēšu, [a domnit] 10 ani.

---

rd. 11-12: **Erība-[Adad** (I)*, fiul lui Aš]šur-rēm-nišēšu, [a domnit] 27 de ani.

---

rd. 13-14: **Aššur-uball[iṭ** (I)*, fiul] lui Erība-[Adad (I), a dom]nit 36 de ani.

---

rd. 15: **Enlil-nārārī***, fiul lui Aššur-uballiṭ (I), a domnit 10 ani.

---

rd. 16: **Arik-dēn-ili***, fiul lui Enlil-nārārī, a domnit 12 ani.

---

rd. 17-18: **Adad-nārārī** (I)*, fratele lui Arik-dēn-ili, a domnit 32 de ani.

---

rd. 19: **Šalmaneser** (I)*, fiul lui Adad-nārārī (I), a domnit 30 de ani.

---

rd. 20: **Tukultī-Ninurta** (I)*, fiul lui Šalmaneser (I), a domnit 37 de ani.

---

rd. 21-22: În timpul vieţii lui Tukultī-Ninurta (I), **Aššur-nādin-apli***, fiul său, a ocupat tronul. A domnit 3{4} ani.

---

rd. 23-24: **Aššur-nērārī** (III), fiul lui Aššur-nāṣir-apli, a domnit 6 ani.

---

rd. 25-26: **Enlil-kudurrī-uṣur**, fiul lui Tuk[ultī]-Ninurta (I), a domnit 5 ani.

---

rd. 27-30: **Ninurta-apil-Ekur***, fiul lui Ili-ḫadda, urmaș al lui Erība-Adad (I), s-a dus la Karduniaš. S-a reîntors de la Karduniaš (şi) a ocupat tronul. A domnit 3{13} ani.

---

rd. 31: **Aššur-dān** (I)*, fiul lui Ninurta-apil-Ekur, a domnit 46 de ani.

---

rd. 32-33: **Ninurta-tukultī-Aššur**, fiul lui Aššur-dān (I), a domnit o perioadă scurtă.

---

rd. 34-36: **Mutakkil-Nuska**, fratele său, s-a luptat cu el. L-a exilat în Karduniaš. Mutakkil-Nuska a ocupat/ținut tronul pentru perioadă scurtă de timp. Apoi a murit.

---

rd. 37-38: **Aššur-rēša-iši** (I)*, fiul lui Mutakkil-Nuska, a domnit 18 ani.

---

rd. 39-40: **Tiglath-pileser** (I)*, fiul lui Aššur-rēša-iši (I), a domnit 39 de ani.

---

rd. 41-42: **Ašarēd-apil-Ekur***, fiul lui Tiglath-pileser (I), a domnit 2 ani.

---

rd. 43-44: **Aššur-bēl-kala***, fiul lui Tiglath-pileser (I), a domnit 18 ani.

---

rd. 45: **Erība-Adad** (II)*, fiul lui Aššur-bēl-kala, a domnit 2 ani.

Col. IV, rd. 1-4: **Šamšī-Adad** (IV)*, fiul lui Tiglath-pileser (I), a venit [de la Kardun]iaš. L-a înlocuit pe Erîba-adad (II), [fiul lui Aššur-bēl-ka]la, de pe tron. A ocupat [tronul]. A domnit 4 ani.

---

rd. 5: [**Aššurnașirpal** (I)*, fiul lui] Šamšī-Adad (IV), a domnit 19 ani.

rd. 6-7: **Šalmaneser** (II)*, fiul lui Aššurnașirpal (I), a domnit [... +] 2 ani.

rd. 8: **Aššur-nērārī** (IV)*, fiul lui Šalmaneser (II), a domnit 6 ani.

rd. 9: **Aššur-rabî** (II)*, fiul lui Aššurnașirpal (I), a domnit 41 de ani.

rd. 10-11: **Aššur-rēša-iši** (II)*, fiul lui Aššur-rabî (II), a domnit 5 ani.

rd. 12-13: **Tiglath-pileser** (II)*, fiul lui Aššur-rēša-iši (II), a domnit 32 de ani.

rd. 14-15: **Aššur-dan** (II)*, fiul lui Tiglath-pileser (II), a domnit [23] de ani.

rd. 16-17: **Adad-nērārī** (II)*, fiul lui Aššur-dān (II), a domnit 21 de ani.

rd. 18: **Tukulti-ninurta** (II)*, fiul lui Adad-nērārī (II), a domnit 7 ani.

rd. 19-20: **Aššurnāșirpal** (II)*, fiul lui Tukultī-Ninurta (II), a domnit 25 de ani.

rd. 21-22: **Šalmaneser** (III)*, fiul lui Aššurnāșirpal (II), a domnit 35 de ani.

rd. 23-24: **Šamšī-Adad** (V)*, fiul lui Šalmaneser (III), a domnit 13 ani.

rd. 25-26: **Adad-nērārī** (III)*, fiul lui Šamšī-Adad (V), a domnit 28 de ani.

rd. 27-28: **Šalmaneser** (IV)*, fiul lui Adad-nērārī (III), a domnit 10 ani.

rd. 29-30: **Aššur-dan** (III)*, fratele lui Šalmaneser (IV), a domnit 18 ani.

rd. 31-32: **Aššur-nērārī** (V)*, fiul lui Adad-nērārī (III), a domnit 10 ani.

Colofon: rd. 33-39: Copiată în Aššur. [De] mâna lui Kandalānu, scrib al templului din Arbēla. Luna Lulubû, ziua a 20-a, (în timpul) eponimatul(ui) lui Adad-bēla-ka’’in, guvernator [al oraşului] Aššur. În timpul celui de-al doilea eponimat al său.

Col. IV, rd. 24-25 (conform *SDAS*): **Tiglath-pileser** (III), fiul lui Aššur-nērārī (V), a domnit 18 ani.

rd. 26-27 (conform *SDAS*): **Šalmaneser** (V), fiul lui Tiglath-pileser (III), a domnit 5 ani.

Colofon, rd. 28-30 (conform *SDAS*): Scrisă şi verificată după original. Tăbliţa lui Bēl-šuma-iddin, exorcistul lui Aššur. Oricine va înstrăina această tăbliţă, să fie înlăturat/luat la sine de către [zeul soarelui] Šamaš (Whoever carries this tablet away, may Šamaš take him/remove him - engl.).

Lista eponimilor din Asiria
(mileniul al doilea î.Hr.)

[cca. 1876/75]	... la începutul domniei lui Naram-Sin
	Šū-Sîn
	Aššur-mālik
	Aššur-imittī
	Ennam-Sîn
	Akūtum
	Idi-aḫum
	Samānum
	Iliennam
	Ennam-Anum
	Ennam-Aššur
	Ennam-Sîn
	Ḫannanārum
	Dādiya
	Kapatiya
	Išme-Aššur
	Aššur-muttabbil
	Šū-Niraḫ
	Idi-abum
	Ili-dān
	Aššur-imittī
	Buzāya
	Inaia
	...
	[...]-Addu
lacună cca. 10 ani	
	Aššur-mālik
[1840/39]	Daniya
	Ennam-Sîn
	Aššur-balāṭi
	Ennam-Aššur
	Itūr-Aššur
	Šū-bēli
	Šarrum-Adad
	Šū-Laban
	Aššur-imittī
	Dādāya
[1830/29]	Dādāya

	Aḫī-šālim
	Uṣur-ša-Ištar
	Katāy[a]
	Šū-Sîn
[1825/24]	Abu šālim
	Šū-Da[ya(?)]
	Šū-Dādim
	Aššur-tukultī
	Puzur-Ištar
[1820/19]	Ātanaḫ
	Ērišum
	Aššur-ennam-šalim
	Inib-Ištar
	Aššur-bēl-malki
[1815/14]	Be(?)
	...
	...
	Šū-ilišu
	Ibni-Addu
[1808/7]	Ātamar-Ištar
	...
	Idna-Aššur
	Ātanum
	Aššur-taklāku
[1795/4]	...
	Ḫaya-mālik
	Šallim-Aššur
	Šallim-Aššur
	Ennam-Aššur
[1790/89]	Sîn-muballiṭ
	Rīš-Šamaš
	Ibni-Addu
	Aššur-imittī
	Ili-ellāti
[1785/84]	Rigmānum
	Ikūn-pîya
	Asqudum
	Aššur-mālik
	Aḫiyaya/Awiliya

(Glassner 2004, p. 160-164)

Lista eponimilor din Asiria

(anii 910-612 î.Hr.)

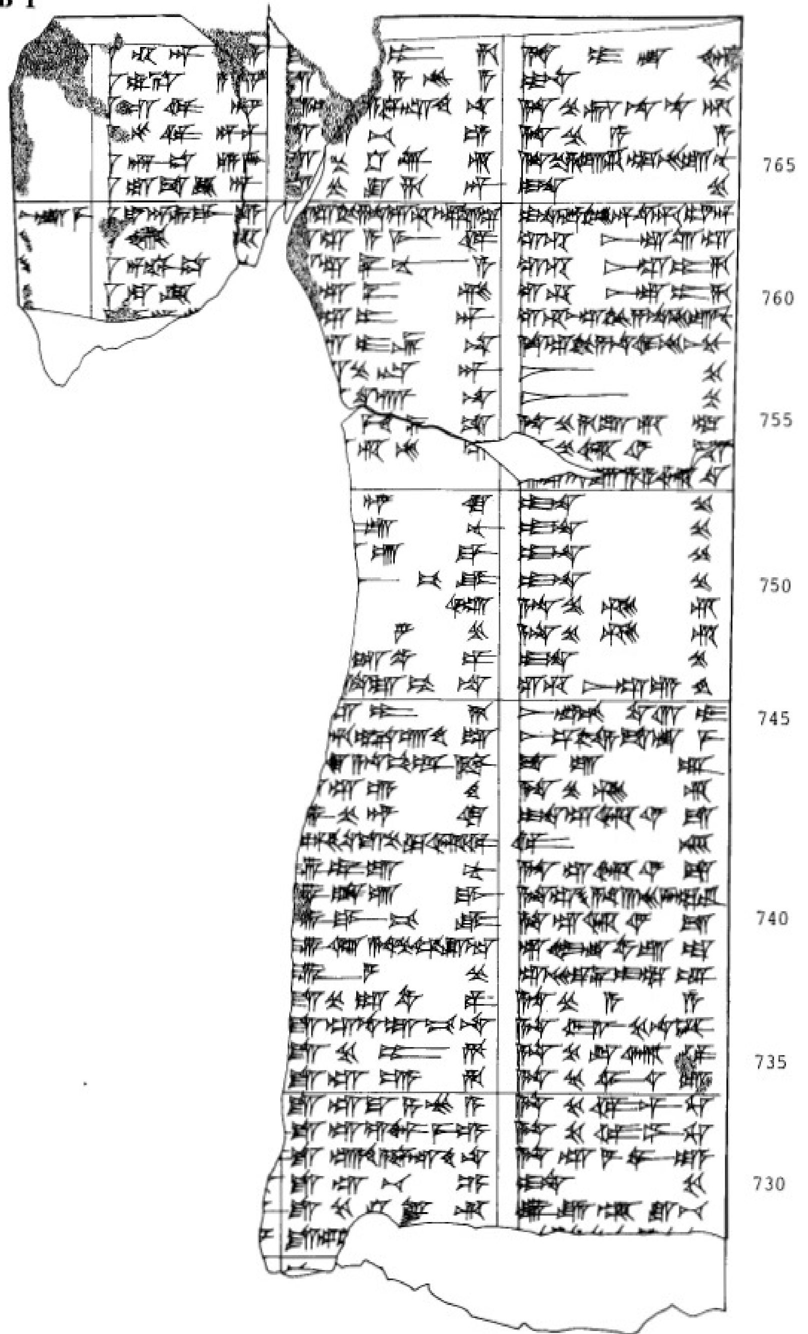
Lista (p. 55-62) şi imaginile (pl. 2, 8, 12 și 14), sunt preluate din Alan Millard - *The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 BC* (1994), numele fiind date - conform lui Millard - fără diacritice, ex: *sh* în loc de *š* ș.a.

Pentru a putea fi remarcați cu ușurință, regii Asiriei care au deținut eponimatul într-un anumit an, i-am dat în lista de față în bold-italic.

Perioada cuprinsă în listă este 910-649 î.Hr., la care am adăugat, potrivit lui Robert Whiting - *The Post-Canonical and Extra-Canonical Eponyms* (1994) p. 72-78, numele unor eponimi din anii 648-612 î.Hr., a căror ordine este incertă, pe baza datelor existente în prezent fiind dificilă alcătuirea unei liste exacte și complete a acestora. Numele din lista lui Whiting conțin diacritice, ele fiind redate astfel de către autor.

Lista eponimilor din anii 910-649 î.Hr

910 ***Adad-nerari (II)***
909 She'i-Ashur
908 Ashur-da''inanni
907 Ashur-deni-amur
906 Barmu
905 Abi-….
904 Ashur-taklak
903 Q[urdi-ili]ma?
902 …inanni
901 Dur-mati-Ashur

900 Illeqayu
899 Ninuayu
898 Likberu
897 Adad-ahu-iddin
896 Adad-dan
895 Ina-iliya-allak
894 Shamash-abua
893 Shamash-belu-usur
892 Nergal-zar…me[?]
891 Tab-eter-Ashur
890 Ashur-la-kenu-ubasha

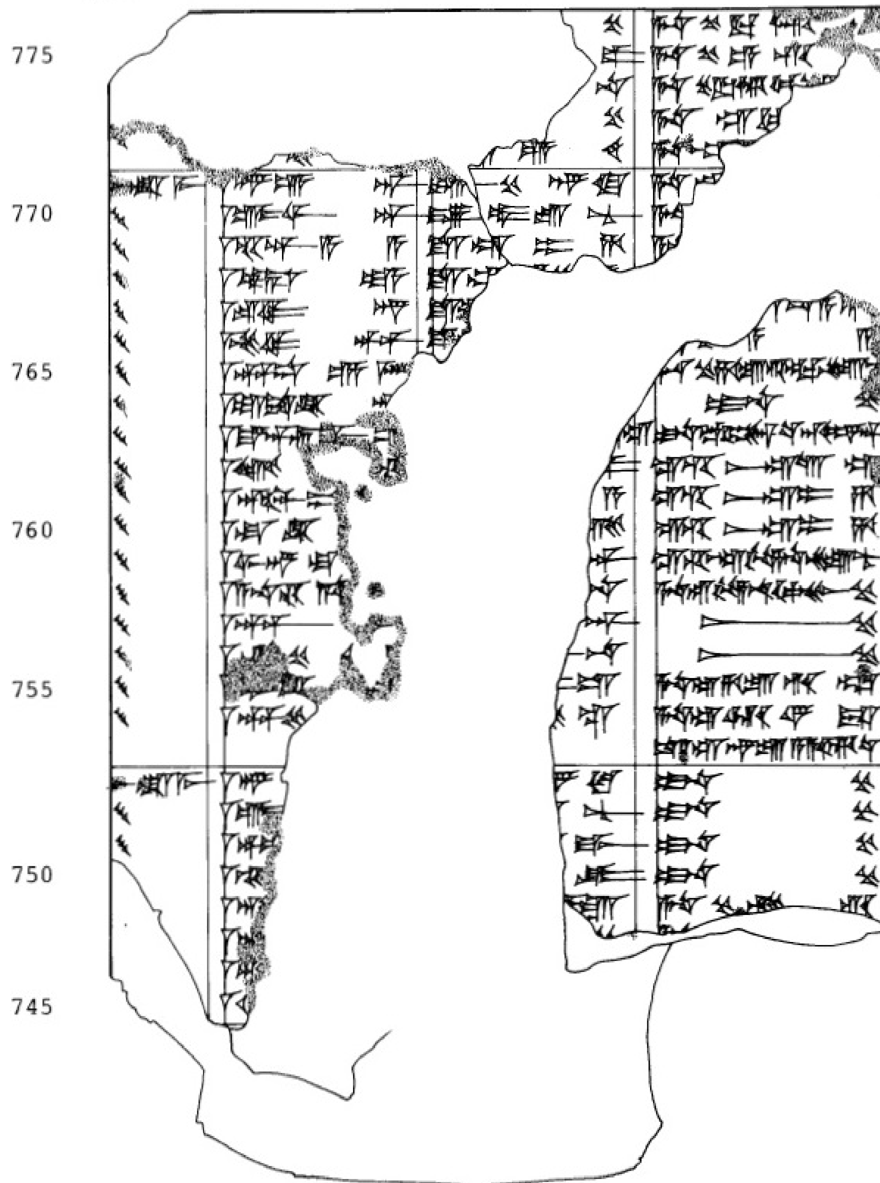
889 ***Tukulti-Ninurta (II)***
888 Taklak-ana-beliya
887 Abu-ilayu
886 Ilu-milku
885 Na’id-ilu
884 Yari
883 Ashur-shezibanni

---

882 ***Ashurnasirpal (II)***
881 Ashur-iddin
880 Miqti-adur
879 Sha-ilima-damqa
878 Dagan-belu-nasir
877 Ninurta-piya-usur
876 Ninurta-belu-usur
875 Ishshiak-Ashur-lilbur
874 Shamash-upahhir
873 Nergal-apil-kumua
872 Qurdi-Ashur
871 Ashur-le’i
870 Ashur-natkil
869 Bel-mudammiq
868 Dayan-Ninurta
867 Ishtar-emuqaya
866 Shamash-nuri
865 Mannu-dan-ana-ili
864 Shamash-belu-usur
863 Ninurta-ilaya
862 Ninurta-eteranni
861 Ashur/Nergal-ilaya
860 Nergal-nirka-da’’in
859 Tab-belu
858 Sharru-balti-nishi

---

857 ***Shalmaneser (III)***
856 Ashur-belu-ka’’in
855 Ashur-bunaya-usur
854 Abi-ina-ekalli-lilbur
853 Dayan-Ashur
852 Shamash-abua
851 Shamash-belu-usur
850 Bel-bunaya
849 Hadi-lipushu
848 Nergal-alik-pani
847 Bur-Ramman
846 Ninurta-mukin-nishi
845 Ninurta-nadin-shumi
844 Ashur-bunaya
843 Tab-Ninurta
842 Taklak-ana-sharri
841 Adad-remanni
840 Shamash-abua
839 Shulmu-beli-lamur
838 Ninurta-kibsi-usur

837 Ninurta-ilaya
836 Qurdi-Ashur
835 Shep-sharri
834 Nergal-mudammiq
833 Yahalu
832 Ululayu
831 Sharru-hattu-ipel
830 Nergal-ilaya
829 Habayu
828 Ilu-mukin-ahi

---

827 ***Shalmaneser (III)***
826 Dayan-Ashur
825 Ashur-bunaya-usur
824 Yahalu
823 Bel-bunaya

---

822 ***Shamshi-Adad (V)***
821 Yahalu
820 Bel-dan
819 Ninurta-ubla
818 Shamash-ilaya
817 Nergal-ilaya
816 Ashur-bunaya-usur
815 Sharru-hattu-ipel
814 Bel-lu-balat
813 Musheknish
812 Ninurta-ashared
811 Shamash-kumua
810 Bel-qate-sabat

---

809 ***Adad-nerari (III)***
808 Nergal-ilaya
807 Bel-dan
806 Sil-beli
805 Ashur-taklak
804 Ilu-issiya
803 Nergal-eresh
802 Ashur-balti-ekurri
801 Ninurta-ilaya
800 Shep-Ishtar
799 Marduk-ishmanni
798 Mutakkil-Marduk
797 Bel-tarsi-iluma
796 Ashur-belu-usur
795 Marduk-shaduni
794 Mukin-abua
793 Mannu-ki-Ashur
792 Mushallim-Ninurta
791 Bel-iqishanni
790 Shep-Shamash
789 Ninurta-mukin-ahi
788 Adad-mushammer
787 Sil-Ishtar
786 Nabu-sharru-usur
785 Adad-uballit
784 Marduk-sharru-usur
783 Ninurta-nasir
782 Iluma-le’i

---

781 ***Shalmaneser (IV)***
780 Shamshi-ilu
779 Marduk-remanni
778 Bel-lesher
777 Nabu-ishdeya-ka’’in
776 Pan-Ashur-Iamur
775 Nergal-eresh
774 Ishtar-duri
773 Mannu-ki-Adad
772 Ashur-belu-usur

---

771 ***Ashur-dan (III)***
770 Shamshi-ilu
769 Bel-ilaya
768 Aplaya

767 Qurdi-Ashur
766 Mushallim-Ninurta
765 Ninurta-mukin-nishi
764 Sidqi-ilu
763 Bur-Saggile
762 Tab-belu
761 Nabu-mukin-ahi
760 La-qipu
759 Pan-Ashur-lamur
758 Ana-beli-taklak
757 Ninurta-iddin
756 Bel-shadua
755 Iqisu
754 Ninurta-shezibanni

---

753 ***Ashur-nerari (V)***
752 Shamash-ilu
751 Marduk-shallimanni
750 Bel-dan
749 Shamash-kenu-dugul
748 Adad-belu-ka''in
747 Sin-shallimanni
746 Nergal-nasir

---

745 Nabu-belu-usur
744 Bel-dan

---

743 ***Tiglath-pileser (III)***
742 Nabu-da''inanni
741 Bel-Harran-belu-usur
740 Nabu-etranni
739 Sin-taklak
738 Adad-belu-ka''in
737 Bel-emuranni
736 Ninurta-ilaya
735 Ashur-shallimanni
734 Bel-dan
733 Ashur-da''inanni
732 Nabu-belu-usur
731 Nergal-uballit
730 Bel-lu-dari
729 Liphur-ilu
728 Dur-Ashur

---

727 Bel-Harran-belu-usur
726 Marduk-belu-usur
725 Mahde
724 Ashur-ishmanni
723 ***Shalmaneser (V)***

---

722 Ninurta-ilaya
721 Nabu-taris
720 Ashur-nirka-da''in

---

719 ***Sargon (II)***
718 Zeru-ibni
717 Tab-shar-Ashur
716 Tab-sil-Esharra
715 Taklak-ana-beli
714 Ishtar-duri
713 Ashur-bani
712 Sharru-emuranni
711 Ninurta-alik-pani
710 Shamash-belu-usur
709 Mannu-ki-Ashur-le'i
708 Shamash-upahhir
707 Sha-Ashur-dubbu
706 Mutakkil-Ashur

---

705 Nashur-bel
704 Nabu-deni-epush
703 Nuhshaya
702 Nabu-le'i
701 Hananu
700 Metunu
699 Bel-sharrani
698 Shulmu-sharri
697 Nabu-duru-usur
696 Shulmu-beli
695 Ashur-belu-usur
694 Ilu-issiya
693 Iddin-ahhe
692 Zazaya
691 Bel-emuranni
690 Nabu-kenu-usur
689 Gihilu
688 Iddin-ahhe
687 ***Sennacherib***
686 Bel-emuranni
685 Ashur-da''inanni
684 Manzerne
683 Mannu-ki-Adad
682 Nabu-sharru-usur
681 Nabu-ahhe-eresh
680 Dananu
679 Issi-Adad-anenu
678 Nergal-sharru-usur
677 Abi-ramu
676 Banba
675 Nabu-ahhe-iddin
674 Sharru-nuri
673 Atar-ilu
672 Nabu-belu-usur
671 Kanunayu
670 Shulmu-beli-lashme
669 Shamash-kashid-ayabi
668 Marlarim
667 Gabbaru
666 Kanunayu
665 Mannu-ki-sharri
664 Sharru-lu-dari
663 Bel-na'id
662 Tab-shar-Sin
661 Arba'ilayu
660 Girsapunu
659 Silim-Ashur
658 Sha-Nabu-shu
657 Labasi
656 Milki-ramu
655 Amyanu
654 Ashur-nasir
653 Ashur-ilaya
652 Ashur-duru-usur
651 Sagabbu
650 Bel-Harran-shadua
649 Ahu-ilaya

Lista eponimilor din anii 648-612 î.Hr. (cu mențiuni privind un eponim extra-canonic din sec. 8):

Belšunu (648) - în timpul lui Aššurbanipal.
Nabû-nādin-aḫi - în timpul lui Aššurbanipal.
Nabû-šar-aḫḫēšu - în timpul lui Aššurbanipal, la 5 ani după eponimatul lui Sagabbu din 651, deci în unul din anii 646 sau 645.
Sîn-šarru-uṣur - în timpul lui Aššurbanipal.
Šamaš-da''inanni - în timpul lui Aššurbanipal.
5 eponimi despre care se acceptă faptul că sunt menționați în ordine cronologică, existând posibilitatea ca și alți eponimi să fie inserați în această secvență:
Mušallim-Aššur - în timpul lui Aššurbanipal.
Aššur-gimillī-tirri - în timpul lui Aššurbanipal, posibil în 636 sau 635**.**
Zababa-erība - în timpul lui Aššurbanipal.
Sîn-šarru-uṣur - în timpul lui Aššurbanipal.
Bēl-lū-dāri - în timpul lui Aššurbanipal, cu toate că:
Aššur-šarru-uṣur - în timpul lui Aššurbanipal, este anterior lui Bēl-lū-dāri.

Alți eponimi:
Bulluṭu - în timpul lui Aššurbanipal.
Nabū-šarru-uṣur - în timpul lui Aššurbanipal.
Kanūnāyu - este anterior lui Aššur-mātu-taqqin și posibil îl precede imediat.
Aššur-mātu-taqqin - în timpul lui Sîn-šarru-iškun.
Sîn-šarru-uṣur *'arku'* - la fel ca și Kanūnāyu și Aššur-mātu-taqqin, este anterior lui Ṣalmu-šarri-iqbi.
Bēl-aḫu-uṣur - în timpul lui Sîn-šarru-iškun.
Daddî - în timpul lui Sîn-šarru-iškun.
Nabû-tappûtu-alik - în timpul lui Sîn-šarru-iškun.
Sailu - în timpul lui Sîn-šarru-iškun.
Ṣalmu-šarri-iqbi - este mai târziu decât Aššur-mātu-taqqin și anterior lui Sîn-šarru-uṣur - scrib al palatului.
Sîn-šarru-uṣur - scrib al palatului, după Ṣalmu-šarri-iqbi, aparține domniei lui Sîn-šarru-iškun.

Nu sunt eponimi care să fie atribuiți cu siguranță domniei lui Aššur-etel-ilāni.
Sîn-ālik-pāni - la Aššur, urmat probabil de:
Pasî
Nabû-[ ] - posibil **Nabû-tappûtu-alik** sau **Nabû-mār-šarri-uṣur,** îl precede probabil imediat pe:
Šamaš-šarru-ibni.

- *Sîn-šarru-uṣur 'arku'* nu este același cu *Sîn-šarru-uṣur - scribul palatului*.

- Privitor la eponimii extra-canonici, pentru sec. 8 avem pe:
Paqaha, al cărui text este datat în prima lună a anului …, fiind posibil ca acesta să fi murit foarte devreme și înlocuit cu alt eponim.

Bibliografie

Ahlström & Edelman 1985 - Ahlström G.W. & Edelman D. *Merneptah's Israel*, în *JNES* 44.1 (ian.), 1985, p. 59-61.

Allen 2006 - Allen J.P. *The Second Intermediate Period in the Turin King-list*, în *Studies in Honuor of Manfred Bietak*, 2006, *OLA* 1, Leuven, p. 1-10.

Allen 2010 - Allen J.P. *Middle Egyptian. An introduction to the Language and culture of Hieroglyphs*, 2010, ed. a 2-a revăzută, Cambridge University Press, XII + 512 p.

Alstedio 1624 - Alstedio J.-H. *Thesaurus chronologiae*, 1624, Herbonae Nassoviorum, 375 p.

Arnold 2002 - Arnold B.T. *What has Nebuchadnezzar to do with David? On the Neo-Babylonian Period and Early Israel*, în *Mesopotamia and the Bible. Comparative Explorations* (*JSOTSup. 341*), 2002, Sheffield Academic Press, p. 330-355.

Bailey 2000 - Bailey L.E. *Amenhotep III and Akhenaten: An Examination of the Coregency Issues*, A Year-Two Research Paper, 2000, Department of Near Eastern Languages and Civilisations, University of Chicago, VIII + 77 p. (figurile la p. 57-67).

Baillie 2002 - Baillie M. *Future of dendrochronology with respect to archaeology*, în *Dendrochronologia* 20.1-2, 2002, p. 69-85.

Baines & Malek 1980 - Baines J. & Malek J. *Atlas of Ancient Egypt*, Phaidon Press Ltd., Equinox Ltd., Oxford, 1980, 240 p.

Baity 1973 - Baity E.C. *Archaeoastronomy and Ethnoastronomy So Far (and Comments and Reply)*, în *CA* 14.4 (oct), 1973, p. 389-449.

Banjević 2003 - Banjević B. *Statistical and Astronomical Methods in Chronology with a view on Ancient Egyptian Dates*, în *JSAS* 19, 2003, p. 169-180.

Barnett 1982 - Barnett R.D. *Urartu*, în *CAH*[2], 1982, vol. III/1, cap. 8, p. 314-371.

Bass *et.al.* 1989 - Bass G.F. *et.al.* *The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun: 1986 Campaign*, în *AJA* 93.1 (ian.), 1989, p. 1-29.

Beckerath 1986 - Beckerath J. von. *Zwischenzeit, Zweite*, în *LÄ* 6, 1986, *Stele - Zypresse*, Otto Harrassowitz. Wiesbaden, col. 1442-1448.

Beckman 2000 - Beckman G. *Hittite Chronology*, în *Akkadica* 119-120, 2000, p. 19-32.

Bedell 2007 - Bedell E.D. *Cargoes from Three Continents. The Uluburun Shipwreck Project: Interconections through Trade in the Late Bronze Age Mediterranean World*, prima

publicație (1999), în *AIA*, 2007, AIA Education Departament - Lesson Plans, Cap. 1, p. 1.1-1.8.

Bennett 1995 - Bennett C. *Bridging the Second Intermediate Period*, în *JAMS* 12.1, 1995, p. 1-24.

Ben-Tor 1999 - Ben-Tor D. *Seals and Kings*, Recenzie la Ryholt K.S.B. - The Political Situation in Egypt during the Second Intermediate Period, c. 1800-1550 B.C. (1997), în *BASOR* 315, 1999, p. 47-74.

Bertman 2003 - Bertman S. *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*, 2003, Facts on File, Inc., New York, XII + 396 p.

Beswick 1893 - Beswick S. *Egyptian Chronology*, în *AJAHFA* 8.2 (apr.-iun.), p. 171-183.

Bevan 2007 - Bevan A. *Stone Vessels and Values in the Bronze Age Mediterranean*, 2007, Cambridge University Press, New York, XI +301 p. + ilustrații.

*** 1988. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1416 p. + 6 pl.

Bietak 2004 - Bietak M. Recenzie la Manning. W. - A Test of Time (1999), în *BiOr* 51.1-2 (ian.-apr.), 2004, p. 199-222.

Bigelow 2004/05 - Bigelow R.C. *Implications of the Thera Volcano and Tel el-Dab'a for Egypt, Part 1*, în *JESS* 16.1 (winter), 2004/05, Denver, p. 15-20.

Bimson 1988 - Bimson J.J. *Exodus and Conquest - Myth or Reality? Can Archaeology Provide the Answer?*, în *JACF* 2, 1988, p. 27-40.

Bimson 1992/93 - Bimson J.J. *Shoshenk and Shishak. A Case of Mistaken Identity?*, în *JACF* 6, 1992/93, p. 19-32.

Bishop 1932 - Bishop C.W. *The Chronology of Ancient China*, în *JAOS* 52.3 (sept.), 1932, p. 232-247.

Bongenaar 1993 - Bongenaar A.C.V.M. *The regency of Belšazzar*, *NABU* 041, 1993.

Bongioanni 2003 - Bongioanni A. *Atlasul Egiptului antic*, 2003, ed. Aquila 93, Oradea, 216 p.

Boscawen 1879 - Boscawen W.St.C. *Early Semitic Inscriptions from Babylonia*, în *PSBA* 1 (9th Session, nov. 1878 to iun. 1879), 8th Meeting - 10 iun.1879, p. 44-46.

Brand 1998 - Brand P.J. *The monuments of Seti I and their historical significance: epigraphic, art historical and historical analysis*, 1998, teză de doctorat, University of Toronto, XXVI + 548 p. + 8 planuri (p. 450-457) şi 91 de planşe (p. 458-548).

Breasted 1897 - Breasted J.H. *The Israel Tablet*, în *BW* 9.1 (ian.), 1897, p. 62-68.

Breasted 1906 - Breasted J.H. *Ancient Records of Egypt. Historical Documents from the Earliest Times to the Persian Conquest. Volume III. The Nineteenth Dynasty*, 1906, Chicago, The University of Chicago Press, XXVIII + 279 p.

Breasted 1945[2] - Breasted J.H. *A History of Egypt from the Earliest Times to the Persian Conquest*, 1945, ed. a 2-a revăzută, Charles Scribner's Sous, New York, XXX + 634 p. (prima ediţie apărută în 1905).

Brinkman 1973 - Brinkman J.A. *Comments on the Nassouhi Kinglist and the Assyrian Kinglist Tradition*, în *Orientalia* 42, 1973, p. 306-319.

Brinkman 1999 - Brinkman J.A. Recenzie la Millard A. - The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 B.C. (1994), în *JNES* 58.1 (ian.), 1999, p. 53-54.

Brosius 2006 - Brosius M. *The Persians. An Introduction*, 2006, Routledge - Taylor & Francis Group, London and New York, XVIII + 217 p.

Bruins, Plicht & Mazar 2003 - Bruins H.J., Plicht J. Van der. & Mazar A. *C^{14}Dates from Tel Rehov: Iron-Age Chronology, Pharaohs, and Hebrew Kings*, în *Science*, vol. 300 (11 apr.), 2003, p. 315-318.

Bruins, Mazar & Plicht 2007 - Bruins H.J., Mazar A. & Plicht J. Van der. *The End of the 2nd Millenium BCE and the Transition from Iron I to Iron IIA: Radiocarbon Dates of Tel Rehov, Israel*, în *SCIEM III*, 2007, p. 79-99. Articolul a fost prezentat la a 2-a EuroConferință de la Viena a *SCIEM* 2000, între 28 mai -1 iunie 2003, volum tipărit în anul 2007.

Bruins *et.al.* 2008 - Bruins H.J. *et.al.* *Geoarchaeological tsunami deposits at Palaikastro (Crete) and the Late Minoan IA eruption of Santorini*, în *JAS* 35, 2008, p. 191-212.

Bryce 2002 - Bryce T. *Life and Society in the Hittite World*, 2002, Oxford University Press, XIV + 312 p.

Bryce 2006 - Bryce T. *The Trojans and their Neighbours*, 2006, Routledge - Taylor & Francis Group, London and New York, XIV + 225 p.

Budge 1908 - Budge E.A.W. *The Book of the Kings of Egypt, vol. I. Dynasties I-XIX*, 1908, LXXXVIII + 200 p., și *vol. II. Dynasties XX-XXX*, 281 p., Kegan Paul, Trench,

Trübner & Co., Ltd, Dryden House, 43, Gerrard Street, W., în collecția *Books on Egypt and Chaldaea*, London.

Burstein 1992 - Burstein S.M. *Hecataeus of Abdera's History of Egypt*, în *SAOC* 51, *Life in a Multi-Cultural Society: Egypt from Cambyses to Constantine and Beyond*, 1992, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, p. 45-49.

Ceram 1998 - Ceram C.W. *Zei, morminte, cărturari*, 1998, vol. I, Prietenii Cărții, București, 252 p.

Cessford 2001 - Cessford C. *A new dating sequence for Çatalhöyuk*, în *Antiquity* 75 (apr.), 2001, p. 717-725.

Cichocki *et.al.* 2004 - Cichocki O. *et.al.* *The Synchronization of Civilisations in the Eastern Mediterrenean in the Second Millennium BC: Natural Science Dating Attempts*, în *Tools for Constructing Chronologies. Crossing Disciplinary Boundaries*, 2004, (ed. Buck C.E. & Millard A.R.), Springer, London, p. 83-110.

Cihó 2007 - Cihó M. *Civilizația Egiptului greco-roman. Plutarch „Despre Isis și Osiris"*, 2007, ed. a a 2-a, ed. Universității din București, V + 345 p.

Cihó 2008 - Cihó M. *Lexiconul faraonilor*, 2008, București, 458 p.

Cohen 1996 - Cohen R. *Egiptul faraonilor*, 1996, ed. Prietenii Cărţii, Bucureşti, 288 p.

Collins 2007 - Collins B.J. *The Hittites and their World*, 2007, *SBLABS* 7, Atlanta, XVI + 254 p.

Crown 1971 - Crown A.D. *Climatic Change, Ecology and Migration*, în *AJBA* 1.4, 1971, p. 3-22.

Cullen 2000 - Cullen H.M. et.al. *Climate change and the collapse of the Akkadian empire: Evidence from the deep sea*, în *Geology* 28.4 (apr.), 2000, p. 379-382.

Dandamayev 1995 - Dandamayev M.A. *The Earliest Evidence for Nebuchadnezzar IV's Reign*, *NABU* 034, 1995.

Darnell 2002 - Darnell J.C. *Theban Desert Road Survey in the Egyptian Western Desert. I. Gebel Tjauti Rock Inscriptions 1-45 and Wadi el-Ḥôl Rock Inscriptions 1-45*, în *OIP* 119, 2002, Chicago, Illinois, LVI + 174 p. + 126 pl.

Davis *et.al.* 1910 - Davis T.M. cu capitole de G. Maspero et.al. *The tomb of Queen Tîyi*, 1910, London Constable & Co. Ltd. 10, Orange Street, XXIV + 45 p. + 35 planșe.

Davis M.D. 2012 - Davis M.D. *Pietro della Valle's Research and Documentation in the Levant, Part I: Della Valle's Exploration of the ruins of Persepolis in 1621*, în *Fontes* 66, 2012 [10.03.2012], 62 p., http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/volltexte/2012/1868/

Depuydt 1996 - Depuydt L. *Egyptian Regnal Dating under Cambyses and the Date of the Persian Conquest*, în *Studies in Honor of William Kelly Simpson*, 1996, vol. I., Peter Der Manuelian-editor, Department of Ancient Egyptian, Nubian, and Near Eastern Art, Museum of Fine Arts, Boston, p. 179-190.

Depuydt 2006 - Depuydt L. *Foundations of Day-Exact Chronology: 690 BC-332 BC*, Part III.11, p. 458-470, în *AEC*, 2006, (ed. Hornung E., Krauss R. & Warburton D.A.), Koninklijke Brill NV, Leiden, XI + 517 p.

Depuydt 2008 - Depuydt L. *Function and Significance of the Ebers Calendar's Lone Feast-Hieroglyph (Gardiner Sign-List W3)*, în *JEH* 1.1, 2008, p. 117-138.

Diaconescu 2001 - Diaconescu A. *Mari civilizaţii ale Orientului antic*, ed. Accent, Cluj-Napoca, 475 p.

Diodor - *Diodor din Sicilia - Biblioteca istorică*, 1981, Hîncu R. şi Iliescu Vl. (trad.), vol. I. ed. Sport-Turism, Bucureşti, 484 p.

Dodson 2001 - Dodson A. *The Hieroglyphs of Ancient Egypt*, 2001, New Holland, 144 p.

Dorman 2009 - Dorman P.F. *The Long Coregency Revisited: Architectural and Iconographic Conundra in the Tomb of Kheruef*, în *Causing His Name to Live. Studies in Egyptian Epigraphy and History in Memory of William J. Murnane*, 2009, Peter J. Brand & Louise Cooper (ed.), Koninklijke Brill NV, Leiden, p. 65-82.

Dubal 2006 - Dubal L. *Timing Akhenaten*, 2006, 15 p., http://www.archaeometry.org/aten.htm

Dufresnoy 1745 - Dufresnoy L. *Tablettes chronologiques de l'histoire universelle, sacrée et profane, ecclésiastique et civile, Depuis la Creation du Monde, jusqu'à l'an M.DCC.XLIII*, 1745, vol. I, Alahate, CCXXIV + 372 p.

Eastwood *et.al.* 2002 - Eastwood W.J. *et.al. The environmental impact of the Minoan eruption of Santorini (Thera): statistical analysis of palaeoecological data from Gölhisar, southwest Turkey*, în *The Holocene* 12.4, 2002, p. 431-444.

Ebers 1875 - Ebers G. *Papyros Ebers. Das hermetische buch über die arzeneimittel der Alten Ägypter in hieratischer schrift*, I, 1875, Leipzig, VIII + 36 p. + LXIX planşe.

Edgerton 1932 - Edgerton W.F. *Egyptian Chronology*. Recenzie la Weill R. - Bases, méthodes et résultats de la chronologie égyptienne: compléments (1928), în *AJSL* 48.3 (apr.), 1932, p. 204-205.

Edzard 1997 - Edzard D.O. *Gudea and His Dynasty - RIME* 3/1, 1997, University of Toronto Press, XVIII + 233 p.

Edzard 2003 - Edzard D.O. *Sumerian Grammar*, 2003, Koninklijke Brill NV, Leiden, XVIII + 191 p.

Elrington 1847 - Elrington C.R. (editor) *The Whole Works of the Most Rev. James Ussher, D. D., Lord Archbishop of Armagh, and Primate of All Ireland. VIII. Annales Veteris Testamenti, a Prima Mundi Origine deducti, una cum Rerum Asiaticarum et Ægytiacarum Chronico, a temporis historici principio usque ad Maccabaicorum initia producto. Londini 1650*, 1847, 605 p.

Faulkner 1975 - Faulkner R.O. *Egypt: from the Inception of the Nineteenth Dynasty to the Death of Ramesses III*, în *CAH*[3], 1975, vol. II/2, cap. 23, p. 217-251.

Feigin & Landsberger 1955 - Feigin S.I. & Landsberger B. *The Date List of the Babylonian King Samsu-Ditana*, în *JNES* 14.3, (iul.), 1955, p. 137-160

Finkelstein 1962 - Finkelstein J.J. *Mesopotamia*, în *JNES* 21.1 (apr.), 1962, p. 73-92.

Finkelstein 2004 - Finkelstein I. *Tel Rehov and Iron Age Chronology*, în *Levant* 36, 2004, p. 181-188.

Finkelstein & Piasetzky 2011 - Finkelstein I. & Piasetzky E. - *The Iron Age Chronology Debate: Is the Gap Narrowing?*, în *NEA* 74.1, 2011, p. 50-54.

Fleay 1899 - Fleay F.G. *Egyptian Chronology. An attempt to conciliate the Ancient Schemes and to Educe a Rational System*, 1899, David Nutt, 270-271, Strand, London, XIV + 167 p.

Fomenko *et.al.* 1993 - Fomenko A.T. *et.al.* *Geometrical and Statistical Methods of Analysis of Star Configurations. Dating Ptolemy's Almagest*, 1993, CRC Press, Inc, X + 300 p.

Fomenko 2003 - Fomenko A.T. *History: Fiction or Science? Chronology 1*, 2003, Delamere Publishing - Delamere Resources Ltd, XXXVIII + 586 p.

Fomenko 2007 - Fomenko A.T. *History: Fiction or Science? Chronology 3*, 2007, Delamere Publishing - Delamere Resources Ltd, XVIII + 805 p.

Forsdyke 1957 - Forsdyke J. *Greece before Homer. Ancient Chronology and Mythology*, 1957, W.W. Norton & Company Inc., New York, 176 p.

Frankish 1987 - Frankish J.A. *Bronze to Iron Age Chronology in the Old World: Time for a Reassessment? Section Three. Thrace, Macedonia and Illyria: Redating the ’Balkan Complex’*, în *JACF* 1, 1987, p. 15-17.

Frankish *et.al.* 1987 - Frankish J.A. *et.al. Bronze to Iron Age Chronology in the Old World: Time for a Reassessment? Section Ten. Egypt: The Centre of the Problem*, în *JACF* 1, 1987, p. 50-62.

Friedrich & Heinemeier 2009 - Friedrich W.L. & Heinemeier J. *The Minoan eruption of Santorini radiocarbon dated to 1613 ± 13 BC – geological and statigraphic considerations*, în *Time’s Up! Dating the Minoan eruption of Santorini*, 2009, Acts of the Minoan Eruption Chronology Workshop, Sandjberg, November 2007, ed. David A. Warburton, coll. Monographs of the Danish Institute at Athens, vol. 10, p. 56-63.

Furlong 2007 - Furlong P.J. *Aspects of Ancient Near Eastern Chronology (c.1600-700 BC)*, 2007, teză de doctorat, Centre for Classic and Archaeology. The University of Melbourne, VIII + 454 p.

Gabowitsch 2007 - Gabowitsch E. *A Chronological Revolution made by Historical Analytics*, în *IHAA* 1 (oct.), 2007, 38p., http://www.ihaal.com/articles/A%20chronological%20revolution%20made%20by%20historical%20analytics.pdf

Gardiner 1957[3] - Gardiner A. *Egyptian Grammar. Introduction to the Study of Hieroglyphs*, 1957, ed. a 3-a, Oxford, Griffith Institute and London, Oxford University Press, XXXVI + 646 p.

Gardiner 1961 - Gardiner A. *Egypt of the Pharaohs*, 1961, Oxford University Press, London, XX + 462 p.

Garstang 1903 - Garstang J. *Mahâsna and Bêt Khallâf*, Egyptian Research Account, 7th year, Egyptian Research Account, 1901, London: Bernard Quaritch, 15, Piccadilly W., V + 42 p. + XLIII planșe.

Gauthier 1917 - Gauthier M.H. *Le Livre des rois d’Égypte*, *vol. V*, *Sixieme Partie, Les Empereurs romains*, 1917, *MIFAO* vol. XXII, Le Caire, Imprimerie de l’Institut Français d’Archéologie Orientale, VI +259 p.

Gelb 1954 - Gelb I.J. *Two Assyrian King Lists*, în *JNES* 13.4 (oct.), 1954, p. 209-230.

Glassner 2004 - Glassner J.-J. *Mesopotamian Chronicles*, 2004, ed. engleză de Benjamin R. Foster, *SBLWAW* 19, Atlanta, XX + 365 p. (ediția în franceză *Chroniques Mésopotamiennes*, Les Belles Lettres, Paris, 1993).

Godley 1975 - Godley A.D. *Herodotus*, 1975, ed. revăzută, Cambridge, Massachusetts - Harvard University Press, London - William Heinemann Ltd, vol. I, XXI + 504 p., London. (ediţia întâi apărută în 1920).

Goetze 1941 - Goetze A. Recenzie la Jacobsen T. - The Sumerian King List (1939), în *AJA* 45.4 (oct.-dec.), 1941, p. 633-634.

Goodman-Tchernov *et.al.* 2009 - Gooodman-Tchernov B.N. *et.al. Tsunami waves generated by the Santorini eruption reached Eastern Mediterranean shores*, în *Geology* 37.10 (oct.), 2009, p. 943-946.

Goodwin 2007 - Goodwin S. *Cargoes from Three Continents. Using Evidence from a Shipwreck to Explore Late Bronze Age Trade in the Mediterranean*, prima publicație (1999), în *AIA*, 2007, AIA Education Departament - Lesson Plans, Cap. 7, p. 7.1-7.5.

Green 2006 - Green P. *Diodorus Siculus, Books 11-12.37.1: Greek History, 480-431 B.C. The Alternative Version*, 2006, University of Texas Press, XXII + 312 p.

Greenberg 2003-04 - Greenberg G. *Manetho. A Study in Egyptian Chronology. How Ancient Scribes Garbled an Accurate Chronology of Dynastic Egypt*, 2003-04, Shangri-La Publications, Warren Center, Pennsylvania, *MPM* 8, 234 p.

Griffith 1997 - Griffith R.D. *Criteria for Evaluating Hypothetical Egyptian Loan-Words in Greek: The Case of Αἴγυπτος*, în *ICS* 22, 1997, p. 1-6.

Gurney 1973 - Gurney O.R. *Anatolia c. 1750-1600*, în *CAH*[3], 1973, vol. II/1, cap. VI, p. 228-255.

Gurzadyan 2000 - Gurzadyan V.G. *Astronomy and the Fall of Babylon*, în *S&T* 100.1 (iul.), 2000, p. 40-45.

Hallo 1971 - Hallo W.W. *Antediluvian Cities*, în *JCS* 23.3, 1971, p. 57-67.

Hamblin 2006 - Hamblin W.J. *Warfare in the Ancient Near East to 1600 BC. Holly Warriors at the Dawn of History*, 2006, Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York, XXIV + 517 p.

Hancock & Bauval 1996 - Hancock G. & Bauval R. *The Message of the Sphinx. A Quest for the Hidden Legacy of Mankind*, 1996, Three Rivers Press, New York, 316 p.

Hasel 2004a - Hasel M.G. *Recent Developments in Near Eastern Chronology and Radiocarbon Dating*, în *Origins* 56, 2004, p. 6-31.

Hasel 2004b - Hasel M.G. *The Structure of the Final Hymnic-Poetic Unit on the Merenptah Stela*, în *ZAW* 116, 2004, p. 75-81.

Hawass 1993 - Hawass Z. The *Great Sphinx at Giza: Date and Function*, în *Sesto Congresso Internationale di Egittologia, Atti, Volume II*, 1993, p. 177-195.

Hayes 1970 - Hayes W.C. *Egypt - To the End of the Twentieth Dynasty*, în *CAH*[3], 1970, vol. I/1, cap. VI, p. 173-193.

Hayes 1973 - Hayes W.C. *Egypt: Internal affairs from Tuthmosis I to the Death of Amenophis III*, în *CAH*[3], 1973, vol. II/1, cap. IX, p. 313-416.

Hendrickx 2006 - Hendrickx S. *Predynastic-Early Dynastic Chronology*, Part II.1, p. 55-93, în *AEC*, 2006, (ed. Hornung E., Krauss R. & Warburton D.A.), Koninklijke Brill NV, Leiden, XI + 517 p.

Henry 2003 - Henry R. *Synchronised Chronology. Rethinking Middle East Antiquity. A Simple Correction to Egyptian Chronology Resolves the Major Problems in Biblical and Greek Archaeology*, 2003, Algora Publishing, New York, XII + 256 p.

Herz & Garrison 1998 - Herz N. & Garrison E.G. *Geological Methods for Archaeology*, 1998, Oxford University Press, New York, VIII + 343 p.

Heuzey 1884 - Heuzey L. *Un nouveau roi de Tello*, în *CR* 28.1, 1884, p. 15-16.

Heuzey 1897 - Heuzey L. *Document inédits de Sargon l'Ancien et de Naram-Sim*, în *CR* 41.2, 1897, p. 189-191.

Hilprecht 1906 - Hilprecht H.V. *Mathematical, Metrological and Chronological Tablets from the Temple Library of Nippur. Cap. IV. A New Chronological List* - *BE* 20.1, 1906, p. 39-56b cu pl. XV şi pl. 30.

Horowitz 1995 - Horowitz W. *An Astronomical Fragment from Columbia University and the Babylonian revolts against Xerxes*, în *JANES* 23, 1995, p. 61-67.

Hornung 2006 - Hornung E. *New Kingdom*, Part II.8, p. 197-217, în *AEC*, 2006, (ed. Hornung E., Krauss R. & Warburton D.A.), Koninklijke Brill NV, Leiden, XI + 517 p.

Ingram 2005 - Ingram R.S. *Faience and Glass Beads from the Late Bronze Age Shipwreck at Uluburun*, 2005, teză, Texas A&M University, XIII + 210 p.

Irimia 2009 - Irimia M. *Sceptre de piatră inedite din județul Constanța și unele considerații privind legăturile zonei vest-pontice cu spațiul egeean în bronzul timpuriu*, în *Pontica* 41, 2009, p. 79-117.

Jacobsen 1939 - Jacobsen T. *The Sumerian King List*, 1939, în *AS* 11, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, XVI + 216 p.

Jagersma 2010 - Jagersma A.H. *A descriptive grammar of Sumerian*, 2010, teză, Universiteit Leiden, XXV + 747 p.

James 1987 - James P. *Bronze to Iron Age Chronology in the Old World: Time for a Reassessment? Section Twelwe. Mesopotamian Chronology: An Independent Control?*, în *JACF* 1, 1987, p. 68-78.

James 2002 - James P. Recenzie la Denver W.G. - What Did the Biblical Writers Know and When Did They Know It?: What Archaeology can tell us about the Reality of Ancient Israel (2001), în *PEQ* 134.2, 2002, p. 176-178.

Jones 1906 - Jones F.A. Pre-Sargonic Times. A Study in Chronology, în *PSBA* 28 (36th Session, ian. to dec. 1906), 7th Meeting - 12 dec. 1906, p. 264-267.

Jones 2000 - Jones A. *Calendrica I: New Callippic Dates*, în *ZPE* 129, 2000, p. 141-158.

Keenan 2003 - Keenan D.J. *Volcanic ash retrived from the GRIP ice core is not from Thera*, în *G^3* 4.11 (15 nov.), 2003, p. 1-8.

King 1898 - King L.W. *First Steps in Assyrian. A Book for Beginners*, 1898, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co., Ltd., CXXXIX + 399 p.

King 1923 - King L.W. *A History of Sumer and Akkad. An Account of the Early Races of Babylonia from Prehistoric Times to the Foundation of the Babylonian Monarchy*, 1923, reprint (prima ed. în 1910), ed. Chatto & Windus, London, XXIII + 380 p.

Kitchen 1991 - Kitchen K.A. *The Chronology of Ancient Egypt*, în *WA* 23.2, 1991, p. 201-208.

Kitchen 1996² - Kitchen K.A. *The Third Intermediate Period in Egypt (1100-650 B.C.)*, 1996, ed. a 2-a revăzută, Aris & Phillips LTD, Warminster, L + 610 p.

Kramer 1967 - Kramer S.N. *Reflections on the Mesopotamian Flood. The Cuneiform Data. New and Old*, în *Expedition* 9.4 (summer), 1967, p. 12-18.

Kruper & Kröpelin 2006 - Kuper R. & Kröpelin S. *Climate-Controlled Holocene Occupation in the Sahara: Motor of Africa's Evolution*, în *Science*, vol. 313 (11 aug.), 2006, p. 803-807.

Kuiper 2011 - Kuiper K. (ed.) *Mesopotamia. The World's Earliest Civilisation,* 2011, Britannica Educational Publishing in association with Rosen Educational Services, New York, 214 p.

Kuniholm *et.al.* 1996 - Kuniholm P.I. *et.al. Anatolian tree rings and the absolute chronology of the eastern Mediterranean, 2220-718 BC*, în *Nature*, vol. 381 (27 iunie), 1996, p. 780-783.

Lafrenz 2004 - Lafrenz K.A. *Tracing the Source of the Elephant and Hippopotamus Ivory from the 14th Century B.C. Uluburun Shipwreck: The Archaeological, Historical, and Isotopic Evidence*, 2004, teză, Departament of Anthropology College of Arts and Sciences, University of South Florida, XI + 209 p.

Langdon 1923 - Langdon S. *The Weld-Blundell Collection, vol. II. Historical Inscriptions, Containing Principally the Chronological Prism, W-B. 444*, 1923, în *OECT* 2, Oxford University Press, IV + 36 p. + 7 planșe.

Lappin 2002 - Lappin D. *The Decline and Fall of Sothic Dating. El-Lahun Lunar Texts and Egyptian Astronomical Dates*, în *JACF* 9, 2002, p. 71-84.

Lasken 1991/92 - Lasken J.E. *The Radiocarbon Evidence From Thera. An Alternative Interpretation*, în *JACF* 5, 1991/92, p. 68-76.

László 2001 - László A. *Epoca metalelor, c. Prima epocă a fierului - Începuturile utilizării și prelucrării fierului* (cap. IIIc), p. 347-350, în *Ist. rom., Vol. I - Moștenirea timpurilor îndepărtate*, 2001, ed. Enciclopedică, București, XXX + 866 p. + 64 pl.

Legrain 1922 - Legrain L. *Historical Fragments*, în *PBS* XIII, Philadelphia, 108 p. + 33 pl.

Levy *et.al.* 2001 - Levy T.E. *et.al. The Protodynastic/Dynasty 1 Egyptian Presence in Southern Canaan: A Preliminary Report on the 1994 Excavations at Naḥal Tillah, Israel*, în *SAOC* 59, *Studies in the Archaeology of Israeland Neighboring Lands, in Memory of Douglas L. Esse*, 2001, Chicago, Illinois, p.411-446.

Lin 2003 - Lin S-H.S. *Lading of the Late Bronze Age Ship at Uluburun*, teză, Texas A&M University, XV + 230 p.

Lopez 1998 - Lopez R.E. *The antediluvian patriarchs and the Sumerian King List*, în *TJ* 12.3 (dec.) 1998, p. 347-357.

Mackey 1993 - Mackey D.F. *The Sothic Star Theory of the Egyptian Calendar (A Critical Evaluation)*, teză, Sydney, XIV + 229 + Appendix A-B.

Mackey 2003 - Mackey D.F. *Fall of the Sothic Theory. Egyptian chronology revisited*, în *TJ* 17.3 (dec.), 2003, p. 70-73.

Mahler 1889 - Mahler. E. *König Thutmosis III. Chronologische Bestimmung seiner Regierung*, în *ZAS* 27, 1889, p. 97-105.

Malamat 2001 - Malamat A. *History of Biblical Israel. Major Problems and Minor Issues*, *CHANE* 7, 2001, Koninklijke Brill NV, Leiden, XV + 476 p.

Malek 1996 - Malek J. *The "coregency relief" of Akhenaten and Smenkhkare from Memphis,* în *Studies in Honor of William Kelly Simpson*, 1996, vol. I., Peter Der Manuelian - editor, Department of Ancient Egyptian, Nubian, and Near Eastern Art, Museum of Fine Arts, Boston, p. 553-559.

Manichev & Parkhomenko 2008 - Manichev V.I. & Parkhomenko A.G. *Geological Aspect of the Problem of Dating the Great Egyptian Sphinx Construction*, p. 308-311, în *Geoarchaeology and Archaeomineralogy*, 2008, (ed. Kostov R.I., Gaydarska B. & Gurova M.), Proceedings of the International Conference, 29-30 October 2008 Sofia, Publishing House „St. Ivan Rilski", Sofia.

Manley 2004 - Manley B. (ed.) *Șaptezeci de mistere ale Egiptului antic*, 2004, ed. Aquila 93, Oradea, 304 p. (ediția în engleză *The Seventy Great Mysteries of Ancient Egypt*, Thames & Hudson Ltd., Londra, 2003).

Manning *et.al.* 2001 - Manning S.W. *et.al. Anatolian Tree Rings and a New Chronology for the East Mediterranean Bronze-Iron Ages*, în *Science*, vol. 294 (21 dec.), 2001, p. 2532-2535.

Manning 2007 - Manning S.W. *Clarifying the „High" v. „Low" Aegean/Cypriot Chronology for the Mid Second Millennium BC: Assessing the Evidence, Interpretive Frameworks, and Current State of the Debate*, în *SCIEM III*, p. 101-137. Articol prezentat la a 2-a EuroConferință de la Viena a *SCIEM* 2000, între 28 mai - 1 iunie 2003, volum tipărit în anul 2007.

McDaniel 1956 - McDaniel T.F. *The Tribal Participants of the Exodus and Conquest*, teză, 1956, IV + 79 p.

McFall 1991 - McFall L. *Has the chronology of the Hebrew kings been finally settled?*, în *Themelios* 17.1, 1991, p. 6-11.

McFall 2008 - McFall L. *Chronology of the Hebrew Kings*, 2008 - tabel, http://www.btinternet.com/~lmf12/HEBREW_REVISED_KINGS.pdf

McIntosh 2005 - McIntosh J.R. *Ancient Mesopotamia. New Perspectives*, 2005, ABC-CLIO, Santa Barbara, California, XIII + 395 p.

McMurray 2004 - McMurray W. *Towards an Absolute Chronology for Ancient Egypt*, 2004, 11 p., http://www.egiptomania.com/EEF/EEFLibrary5.html

MH III 1934 - *Medinet Habu. The Calendar, the „Slaughterhouse," and Minor Records of Ramses III, Plates 131-192, OIP* 23, 1934, by Epigraphic Survey, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, XVI p. + planşe.

Michalowski 1983 - Michalowski P. *History as Charter Some Observations on the Sumerian King List*, în *JAOS* 103.1 (ian.-mart.), 1983, p. 237-248.

Millard 1994 - Millard A. *The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 B.C.*, 1994, în *SAAS*, vol. II, p.1-125 + planşe.

Mitchell 1989/90 - Mitchell W.A. *Ancient Astronomical Observations and Near Eastern Chronology*, în *JACF* 3, 1989/90, p. 7-26.

Murnane 1976 - Murnane W.J. *On the Accession Date of Akhenaten*, în *SAOC* 39, *Studies in Honor of George R. Hughes*, 1976, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, p. 163-167.

Murnane 1977 - Murnane W.J. *Ancient Egyptian Coregencies*, 1977, în *SAOC* 40, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, XVIII + 272 p.

Negoiţă 1975 - Negoiţă A. *Gândirea asiro-babiloniană în texte*, 1975, ed. ştiinţifică, Bucureşti, XXV + 394 p.

Newgrosh 1999/2000 - Newgrosh B. *The Chronology of Ancient Assyria Re-assessed. Part 1. The Chronology as Presently Constructed*, în *JACF* 8, 1999/2000, p. 78-88.

Newton 1993 - Newton S.H. *An Updated Working Chronology of Predynastic and Archaic Egypt*, în *JBS* 23.3, (mart.), 1993, p. 403-415

Novaković 2008 - Novaković B. *Senenmut. An ancient Egyptian Astronomer*, în *Astr.Ob*. 7, 2008, Belgrad, p. 1-5.

Oates 1991 - Oates J. *The Fall of Assyria (635-609 B.C.)*, în *CAH*^{2}, 1991, vol. III/2, cap. 25, p. 162-193.

Oates 2008^3 - Oates J. *Babylon*, rev. ed., Thames & Hudson Ltd, London, 216 p.

Olmstead 1912 - Olmstead A.T. *Climatic Changes in the Near East*, în *BAGS* 44.6, 1912, p. 432-440.

O'Mara 2003 - O'Mara P.F. *Censorinus, The Sothic Cycle and the Calendar Year One in Ancient Egypt. The Epistemological Problems*, în *JNES* 62.1, (ian.), 2003, p. 17-26.

Oppert 1862 - Oppert J *Recherches récentes faites au British Museum relativement à l'histoire assyrienne*, în *CR* 6, 1862, p. 140-142.

Osman 2002 - Osman A. *Moise – Faraonul Egiptului*, 2002, ed. Aquila 93, Oradea, X + 306 p.

Parker 1950 - Parker R.A. *The Calendars of Ancient Egypt*, 1950, în *SAOC* 26, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, XIV + 84 p. + 6 planşe

Parker 1976 - Parker R.A. *The Sothic Dating of the Twelfth and Eighteenth Dynasties*, 1976, în *SAOC* 9, *Studies in Honor of George R. Hugues*, 1976, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, p. 177-184.

Păcurariu 1991[2] - Păcurariu M. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* (*IBOR*), 1991, vol. I, ed. a 2-a, ed. Institutului Biblic, București, 680 p.

Petre 2004 - Petre Z. *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor grecești referitoare la geți*, 2004, ed. Polirom, Iași, 400 p.

Petrie 1897[3]a - Petrie W.M.F. *A History of Egypt, vol. I, From the Earliest Times to the XVI*[th] *Dynasty*, 1897, ed. a 3-a, Methuen & Co. 36 Essex Street, London, XXIII + 262 p.

Petrie 1897b - Petrie W.M.F. *Six Temples at Thebes. 1896*, 1897, 34 p. + 26 planșe.

Petrie 1906 - Petrie W.M.F. *Researches in Sinai*, 1906, E.P Dutton & Company, New York, XXIV + 282 p.

Pinches 1882 - Pinches T.G. *Some Recent Discoveries bearing on the Ancient History and Chronology of Babylonia*, în *PSBA* 5 (13th Session, nov. 1882 to iun. 1883), 1th Meeting - 7 nov.1882, p. 6-12 + inscripția lui Nabonidus.

Poebel 1931 - Poebel A. *The Name of Elam in Sumerian, Akkadian, and Hebrew*, în *AJSL* 48.1 (oct.), 1931, p. 20-26.

Porter 2005 - Porter R. *Thera and the End of the Middle Bronze Age/Orthodox Egyptologists Shorten Egyptian History by over a Century!* în *JACF* 10, 2005, p. 43-48.

Potts 1999 - Potts D.T. *The Archaeology of Elam. Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*, 1999, The Pitt Building, Trumpington Street, Cambridge University Press, 490 p.

Quirke 1990 - Quirke S. *Who were the Pharaohs? A History of their Names with a List of Their Cartouches*, 1990, British Museum Press, London, 80 p.

Raffaele 2003 - Raffaele F. *Dynasty 0*, în *AH* 17, 2003, p. 99-141; și site-ul: http://xoomer.virgilio.it/francescoraf//hesyra/synthesis.htm

Ramsey *et.al.* 2010 - Ramsey C.B. *et.al. Radiocarbon-Based Chronology for Dynastic Egypt*, în *Science*, vol. 328 (18 iunie), 2010, p. 1554-1557.

Rawlinson 1867 - Rawlinson H.C. *The Assyrian Canon Verified by the Record of a Solar Eclipse, B.C. 763*, în *The Athenæum*, nr. 2064 (18 mai), 1867, p. 660-661.

Redford 1966 - Redford D.B. *On the Chronology of the Egyptian Eighteenth Dynasty*, în *JNES* 25.2 (apr.), 1966, p. 113-124.

Redford 1986 - Redford D.B. *Pharaonic King-Lists, Annals and Day-Books. A Contribution to the Study of the Egyptian Sense of History*, 1986, Benben Publications, Mississauga, Ontario, în *SSEA Publication IV*, XXII + 354 p.

Roach 2008 - Roach K.J. *The Elamite Cylinder Seal Corpus, c. 3500-1000 BC*, 2008, vol. I, partea I, The University of Sydney, XXVI + 315 p.

Robinson 1994/95 - Robinson S.J. *Rehoboam Year 5 = Ramesses Year 8: Is it a Good Fit?*, în *JACF* 7, 1994/95, p. 85-91 şi 96.

Rogers 1900 - Rogers R.W. *A History of Babylonia and Assyria*, vol. I, 1900.

Rohl 1989/90 - Rohl D.M. *The Early Third Intermediate Period: Some Chronological Considerations*, în *JACF* 3, 1989/90, p. 45-70.

Rollin 1830 - Rollin C. *The Ancient History of the Egyptians, Carthaginians, Assyrians, Babylonians, Medes and Persians, Macedonians and Grecians. Translated from the French. In Four Volumes*, vol. IV, 1830, George Long, New York, 492 p. (ed. întâi, Paris 1730).

Roux 1992[3] - Roux G. *Ancient Iraq*, 1992, Penguin Books, ed. a 3-a, XXII + 547 p.

Rowton 1960 - Rowton M.B. *The Date of the Sumerian King List*, în *JNES* 19.2 (apr.), 1960, p. 156-162.

Ryan 2007 - Ryan W.B.F. *Status of the Black Sea Flood Hypotesis*, în *The Black Sea Flood Question: Changes in Coastline, Climate, and Human Settlement*, 2007, (ed. V. Hanko-Hombach *et.al.*), p. 63-88, Springer, XXVII + 971 p.

Ryholt 1997 - Ryholt K.S.B. *The Political Situation in Egypt during the Second Intermediate Period c.1800-1550 B.C.*, 1997, Museum Tuscalanum Press, Copenhaga, 463 p.

Ryholt 2006 - Ryholt K.S.B. *The Turin King-List or so-called Turin Canon (TC) as a Source for Chronology*, Part I.2, p. 26-32, în *AEC*, 2006, (ed. Hornung E., Krauss R. & Warburton D.A.), Koninklijke Brill NV, Leiden, XI + 517 p.

Saint-Martin 1861 - Saint-Martin L.V de *Notes sur quelques points de la chronologie assyro-babylonienne*, în *CR* 5, 1861, p. 313-316.

Salzer & Hughes 2007 - Salzer M.W. & Hughes M.K. *Bristlecone pine tree rings and volcanic eruptions over the last 5000 yr*, în *QR*, 67, 2007, p. 57-68.

Sayce 1880 - Sayce A.H. *The Chaldean Account of Genesis. Containing the Description of the Creation, The Fall of Man, The Deluge, The Tower of Babel, The Times of the Patricians and Nimrod: Babylonian Fables and Legends of the Gods, from the Cuneiform Inscriptions. By George Smith. A New Edition, Throughly Revised and Corrected (with additions)*, 1880, Sampson Low, London, XXIV + 338 p.

Sayce 1883 - Sayce A.H. *The Ancient Empires of the East. Herodotos I.-III.*, 1883, London: MacMillan & Co., XL + 492 p.

Scheil 1911 - Scheil V. *Les plus anciennes dynasties connues de Sumer-Accad*, în *CR* 55.8, 1911, p. 606-620.

Schoch 2010 - Schoch R.M. *The Mystery of Göbekli Tepe and Its Message to Us*, în *New Dawn* (sept.-oct.), 2010, p. 53-60.

Schultz 2001[2] - Schultz S.J. *Călătorie prin Vechiul Testament*, 2001, ed. a 2-a, edit. Cartea Creștină, Oradea, 522 p. (ediția în engleză: *The Old Testament Speaks*, 1960[1], 1970[2], 1980[3], Harper & Row Publishers, Inc.).

Seely 2003 - Seely P.H. *The GISP2 Ice Core: Ultimate Proof that Noah's Flood Was Not Global*, în *PSCF* 55.4 (dec.), 2003, p. 252-260.

Sharpe 1836 - Sharpe S. *The Early History of Egypt, from the Old Testament, Herodotus, Manetho, and the Hieroglyphical Inscriptions*, 1836, Edward Moxon, Dover Street, printed by Arthur Taylor, Coleman Street, VIII + 172 p. + VI planșe.

Shaw & Nicholson 1995 - Shaw I. & Nicholson P. *The British Museum Dictionary of Ancient Egypt*, 1995, The American University in Cairo Press published with The British Museum Press, 328 p.

Shea 1992 - Shea W.H. *„So," Ruler of Egypt*, în *AUSS* 30.3 (autumn), 1992, p. 201-215.

Sitek 2000-2007 - Sitek D. *Ancient Egypt. History & Chronology*, 2000-2007, (site): http://www.narmer.pl/mainen.htm

Smith 1875 - Smith G. *The Assyrian Eponim Canon; Containing Translations of the Documents and An Account of the Evidence on Comparative Chronology of the Assyrian and Jewish Kingdoms from the Death of Solomon to Nebuchadnezzar*, 1875, Samuel Bagster & Sons, 15 Paternoster row, London, VIII + 206 p.

Smith 1876 - Smith G. *The Chaldean Account of Genesis. Containing the Description of the Creation, The Fall of Man, The Deluge, The Tower of Babel, The Times of the Patricians and Nimrod: Babylonian Fables and Legends of the Gods, from the Cuneiform Inscriptions*, 1876, Scribner, New York, XVI + 320 p.

Solper 1999 - Solper M.W. *Late Achaemenid Babylonian Chronology, NABU* 006, 1999.

Spaeth 2000 - Spaeth, O. van. *Dating the Oldest Egyptian Star Map*, în *Centaurus* 42, 2000, p. 159-179.

Spence 2000 - Spence K. *Ancient Egyptian Chronology and the astronomical arientation of pyramids*, în *Nature*, vol. 408 (16 nov.), 2000, p. 320-324.

Sweeney 2006 - Sweeney J.E. *Empire of Thebes or Ages in Chaos Revisited*, 2006, în seria *Ages in Alignment*, Algora Publishing, New York, XI + 180 p.

Sweeney 2007 - Sweeney J.E. *The Pyramid Age*, 2007, în seria *Ages in Alignment*, Algora Publishing, New York, XIII + 104 p.

Sweeney 2008 - Sweeney J.E. *The Genesis of Israel and Egypt*, 2008, în seria *Ages in Alignment*, Algora Publishing, New York, VIII + 172 p.

Tavernier 2004 - Tavernier J. *Some Thoughts on Neo-Elamite Chronology, ARTA* 003, 2004.

Tawfik 1973 - Tawfik S. *Aton Studies*, în *MDAIK* 29.1, 1973, p. 77-86.

Thomas 2004 - Thomas N.R. *The Early Mycenian Lion. Up to Date*, p. 161-206, în *ΧΑΡΙΣ. Essays in Honor of Sara A. Immerwahr*, 2004, (ed. Chapin A.P.), The American School of Classical Studies at Athens, XXXVI + 453 p.

Thureau-Dangin 1896 - Thureau-Dangin F. *Les tablettes de Sargon l'ancien et de Naram-Sin*, în *CR* 40.4, 1896, p. 355-361.

Thureau-Dangin 1918 - Thureau-Dangin F. *La Chronologie des Dynasties de Sumer et d'Accad*, 1918, editions Ernest Leroux 28, Rue Bonaparte 28, Paris, 68 p.

Toffteen 1907 - Toffteen O.A. *Ancient Chronology*. Part I, 1907, Chicago University Press, XIX + 302 p.

Uphill 1968 - Uphill E.P. *Pithom and Raamses: Their Location and Significance*, în *JNES* 27.4 (oct.), 1968, p. 291-316.

Ünlü *et.al.* 2009 - Ünlü K. *et.al. Dating volcanic eruptions with tree-ring chemistry*, 2009, http://dendro.cornell.edu/articles/unlu2009.pdf

Vandenberg 1980 - Vandenberg P. *Nefertiti*, 1980, ed. Meridiane, București, 432 p. (ed. în germană, *Nofretete. Eine archäologische Biographie*, Scherz Verlag Bern und München, 1975).

Van der Veen 1999/2000 - Veen P. van der. *The Name Shishak. A Replie to Carl Jansen-Winkeln*, în *JACF* 8, 1999/2000, p. 22-25.

Velikovsky 1952 - Velikovsky I. *Ages in Chaos. Volume I. From the Exodus to King Akhnaton*, 1952, Doubleday & Company, Inc., Garden City, New York, XXIV p.+ 350 p.+ (diferite comentarii și recenzii).

Verner 2006 - Verner M. *Contemporaneous Evidence for the Relative Chronology of Dyns. 4 and 5*, Part II: p. 124-143, în *AEC*, 2006, (ed. Hornung E., Krauss R. & Warburton D.A.), Koninklijke Brill NV, Leiden, XI + 517 p.

Volk 1999[2] - Volk K. *A Sumerian Reader*, 1999, 2nd rev. ed., Editrice Pontificio Instituto Biblico, Roma, XVIII p.+ 113 p.

Voo *et.al* 2005 - Voo K.S. *et.al. Noah's Ark hidden in the ancient Chinese characters*, în *TJ* 19.2 (aug.) 2005, p. 96-108.

Vulpe 2001a - Vulpe Al. *Epoca metalelor, b. Epoca bronzului - Perioada mijlocie a bronzului* (cap. IIIb), p. 247-272, în *Ist. rom., Vol. I - Moștenirea timpurilor îndepărtate*, 2001, ed. Enciclopedică, București, XXX + 866 p. + 64 pl.

Vulpe 2001b - Vulpe Al. *Epoca metalelor, b. Epoca bronzului - Marea migrație egeică* (cap. IIIb): p. 287-289, în *Ist. rom., Vol. I - Moștenirea timpurilor îndepărtate*, 2001, ed. Enciclopedică, București, XXX + 866 p. + 64 pl.

Vulpe 2001c - Vulpe Al. *Dacia înainte de romani, a. Tracii. Caracteristici generale și relații cu alte popoare - Țara și istoria* (cap. IVa): p. 400-403, în *Ist. rom., Vol. I - Moștenirea timpurilor îndepărtate*, 2001, ed. Enciclopedică, București, XXX + 866 p. + 64 pl.

Waddell 1964[4] - Waddell W.G. *Manetho*, ed. a 4-a, Cambridge, Massachusetts – Harvard University Press, London – William Heinemann Ltd, XXXII + 256 p., London.

Walker 2000 - Walker T. *The Black Sea flood: definitely not the Flood of Noah*, în *TJ* 14.1 (apr.) 2000, p. 40-44

Weidner 1921 - Weidner E.F. *Die Könige von Assyrien. Neue chronologische Dokumente aus Assur*, 1921, Leipzig, J. C. Hiurichs'sche Buchhandlung, VI p. + 66 p. + 5 pl.

Weir 1994/95 - Weir J.D. *The Pattern of Venus Tablet Solutions*, în *JACF* 7, 1994/95, p. 70-78.

Weiss & Bradley 2001 - Weiss H. & Bradley R.S. *What Drives Societal Collapse?*, în *Science*, vol. 291 (26 ian.), 2001, p. 609-610.

Weiss 2002 - Weiss H. Akkadian. Akkadian Empire, în *Encyclopedia of Prehistory. 8. South and Southwest Asia*, ed. P.N. Peregrine şi M. Ember, 2002, p. 21-23.

Wente & Siclen III 1976 - Wente E.F. & Siclen III C.C. Van. *A Chronology of the New Kingdom*, în *SAOC* 39, *Studies in Honor of George R. Hughes*, 1976, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, p. 217-261.

Westenholz 1997 - Westenholz J.G. *Legends of the Kings of Akkade*, 1997, *MC* 7, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, XIII p. + 410 p. (p. 377-410 planşe).

Whiting 1994 - Whiting R. *The Post-Canonical and Extra-Canonical Eponyms*, în A. Millard The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 B.C., 1994, în *SAAS*, vol. II, p. 72-78.

Wijngaarden 2002 - Wijngaarden G.J. van. *Use and Appreciation of Mycenaean Pottery in the Levant, Cyprus and Italy (1600-1200 B.C.)*, 2002, *Arch. Stud.* 8, Amsterdam University Press, 442 p.

Wilhelm 2004 - Wilhelm G. *Generation Count in Hittite Chronology*, în *Mesopotamian Dark Age Revisited, Proceedings of an International Cconference of SCIEM 2000 (Vienna 8th-9th Novenber 2002), Wien*, 2004, p. 71-79.

Wilkinson 1999 - Wilkinson T.A.H. *Early Dynastic Egypt*, 1999, Routledge, London & New York, XXII + 373p.

Wilkinson 2000 - Wilkinson T.A.H. *Political unification of Egypt: towards a reconstruction*, în *MDAIK* 56, 2000, p. 377-395.

Windfuhr 1970 - Windfuhr G.L. Notes *on the Old Persian Signs*, în *IIJ* 12.2, 1970, p. 121-125.

Wiseman 1956 - Wiseman D.J. *Chronicles of Chaldaean Kings (626-556 B.C.) in the British Museum*, 1956, The Trustees of the British Museum, Londra, XII + 100 p. + XXI pl.

Woudhuizen 2006 - Woudhuizen F.C. *The Ethnicity of the Sea People*, 2006, teză, Rotterdam, 168 p.

Young 2003 - Young R.C. *When Did Solomon Die*, în *JETS* 46.4 (dec.), 2003, p. 589-603.

Young 2006 - Young R.C. *The Talmud's Two Jubilees and Their Relevance to the Date of Exodus*, în *WTJ* 68, 2006, p. 71-83.

Young 2007 - Young R.C. *Inductive and Deductive Methods as Applied to OT Chronology*, în *TMSJ* 18.1 (Spring), 2007, p. 99-116.

Young 2008 - Young R.C. *Evidence for Inerrancy from an Second Unexpected Source: The Jubilee and Sabbatical Cycles*, în *B&S* 21.4, 2008, p. 109-122.

Young D.W 1988 - Young D.W. *A Mathematical Approach to Certain Dynastic Spans in the Sumerian King List*, în *JNES* 47.2 (apr.), 1988, p. 123-129.

Yurco 1999 - Yurco F.J. *End of the Late Bronze Age and Other Crisis Periods: A Volcanic Cause?*, în *SAOC* 58, *Gold of Praise. Studies on Ancient Egypt in Honor of Edward F. Wente*, 1999, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, p. 455-463.

Zawadski 1995 - Zawadski S. *Is there a document dated to the reign of Bardiya II (Vahyazdāta)?, NABU* 054, 1995.